NICOLAE ISAR

ISTORIA MODERNĂ A ROMÂNILOR

Partea I: 1774 – 1848

Ediția a II-a, revăzută şi adăugită

Descrierea CIP a bibliotecii nationale a Romaniei
ISAR NICOLAE

Istoria modernă a românilor – Partea I / Nicolae Isar, Ed. a II-a rev. şi adăug. – Bucureşti, Editura Fundației *ROMÂNIA DE MÂINE*, 2005

256 p., 20,5 cm.
ISBN 973-725-239-X
Partea I: 1774-1848. – 2005 – Bibliogr.
ISBN 973-725-332-9

94(498)"1848/1878"

© Editura Fundatiei *Romania de Maine*, 2005

Redactor: Octavian CHEȚAN
Tehnoredactor: Magdalena ILIE
Coperta: Stan BARON

Bun de tipar: 20.07.2005; Coli tipar: 16
Format: 16/61×86

Editura şi Tipografia Fundației *România de Mâine*
Splaiul Independenței, Nr. 313, București, S. 6, O. P. 83
Tel./Fax.: 316 97 90; www.spiruharet.ro
e-mail: contact@edituraromaniademaine.ro

UNIVERSITATEA *SPIRU HARET*

Prof.univ.dr. NICOLAE ISAR

ISTORIA MODERNĂ A ROMÂNILOR

Partea I: 1774 – 1848

Ediția a II-a, revăzută şi adăugită

EDITURA FUNDAȚIEI *ROMÂNIA DE MÂINE*
Bucureşti, 2005

SUMAR

Cuvânt înainte…… 7
Introducere 9
1. Consideraţii privind periodizarea istoriei moderne a românilor şi conţinutul cursului ……. 9
2. Problematica formării şi afirmării naţiunii române…….. 11

I. **Principatele Române la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea (1774-1821)** ……..……. 20
I.1. Evoluţia statutului politic internaţional al Principatelor Române şi mişcarea de emancipare politică (1774-1821) .. 20
I.2. Eşecul politicii reformatoare a domnitorilor fanarioţi şi agravarea stării de decădere a Principatelor Române (1774-1821)…….…. 37

II. **Principatele Române de la 1821 la 1829** ……..…….. 48
II.1. Revoluţia din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu şi urmările sale .....…. 48
II.2. Principatele Române sub domniile pământene (1822-1828) .....….. 82
II.3. Războiul ruso-turc din 1828-1829 şi urmările sale pentru Principate; însemnătatea tratatului de la Adrianopol ....…. 93

III. **Principatele Române de la 1829 la 1848** ……..…… 97
III.1. Geneza, conţinutul şi însemnătatea Regulamentelor Organice…….....…... 97
III.2. Evoluţii socio-economice în epoca Regulamentelor Oganice……..…… 109
III.3. Domniile regulamentare şi mişcarea de redeşteptare naţională (1834-1848)…….....…. 119

IV. **Transilvania şi alte provincii româneşti aflate sub stăpâniri străine (1784-1848)** ……..…….. 138
IV.1. Însemnătatea şi urmările răscoalei din 1784 din Transilvania .....…. 138

IV.2. Contextul afirmării mişcării naţionale în anii 1790-1791; *Supplex Libellus Valachorum* – actul fundamental al mişcării…. 138
IV.3. Societate şi economie în Transilvania. Dela Supplex la 1848…. 142
IV.4. Reacţiunea în Transilvania şi efectele ei asupra mişcării naţionale româneşti (1792-1830)……..... 153
IV.5. Avântul mişcării naţionale în Transilvania în perioada premergătoare revoluţiei de la 1848……..…. 156
IV.6. Situaţia românilor din alte provincii istorice şi mişcarea naţională .....…. 161

V. **Revoluţia de la 1848 în Ţările Române** .....…. 170

V.1. Contextul internaţional şi situaţia specifică a Ţărilor Române la 1848 170
V.2. Mişcarea revoluţionară din Moldova (martie 1848) … 173
V.3. Revoluţia din Ţara Românească (iunie –septembrie 1848) ... 178
V.4. Revoluţia românilor din Transilvania (1848-1849) …..... 198
V.5. Însemnătatea revoluţiei de la 1848 pe teritoriul Ţărilor Române; semnificaţia legăturilor inter-româneşti şi a mesajului pan-românesc .....…. 215

VI. **Cultură şi societate. De la iluminism la romantism (sfârşitul secolului al XVIII lea – 1848)** .....…. 217
VI.1. Caracteristici generale şi forme de exprimare …..... 217
VI.2. Biserica şi Şcoala – instituţii fundamentale în mişcarea de redeşteptare naţională ……...…. 223
VI.3. Rolul disciplinelor umaniste şi literaturii beletristice în edificarea identităţii naţionale ……...…. 235
VI.4. Ştiinţă şi popularizare ştiinţifică ……. ……..... 248
Bibliografie ……...…….....…. 251

CUVÂNT ÎNAINTE

Ediția de față reproduce, în mare, textul ediției apărută în anul 2001 în Editura Fundației *România de Mâine*; bineînțeles, am suprimat o serie de fragmente, care ne-au părut în timp nesemnificative, şi am adăugat, în schimb, două noi subcapitole.

Trebuie să observăm aici că în anii care s-au scurs de la apariția primei ediții au fost publicate multe lucrări importante de specialitate, pe care ediția de față – şi, respectiv, bibliografia de la sfârşit – nu le încorporează; credem însă că aceste apariții nu schimbă de fel linia generală de interpretare a acestui curs, destinat cu prioritate tineretului studios.

Oricum, dintre aceste lucrări, se cuvin menționate, pentru a fi puse în atenția domnilor studenți, cele două impresionante volume din tratatul de istorie națională, apărute între timp, cuprinzând şi problematica ce face obiectul cursului nostru, şi anume: *Istoria Românilor. Vol. VI. Românii între Europa clasică şi Europa Luminilor (1711-1821),* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2002, având coordonatori pe istoricii Paul Cernovodeanu şi Nicolae Edroiu; *Vol. VII, Tom I. Constituirea României moderne (1821-1878)*, Bucureşti, 2003, sub coordonarea acad. Dan Berindei.

Autorul

INTRODUCERE

1. Considerații privind periodizarea istoriei moderne a românilor şi conținutul cursului

Periodizarea istoriei moderne a românilor se raportează la date importante de istorie politică sau culturală, la date semnificative încadrând importante fenomene social-economice, curente cultural-ideologice etc.

În mod deosebit, în periodizarea istoriei moderne a românilor, accentul a căzut, în ultimele decenii, pe definirea istoriei moderne ca epocă încorporând procesul formării şi afirmării națiunii române, formarea statului național şi desăvârşirea unității naționale. Cele mai multe opțiuni din aceste decenii au plasat istoria modernă în perioada 1821-1918 (între revoluția condusă de Tudor Vladimirescu, ca simbol al redeşteptării naționale şi realizarea desăvârşirii unității naționale).

În ceea ce ne priveşte, am pornit de la considerentul că epoca Luminilor, care coincide cu o etapă definitorie a procesului de formare a națiunii române, trebuie să fie încadrată în istoria modernă a românilor. Este drept că revoluția din 1821 are semnificații profunde în acest proces, ea trebuie socotită însă ca un rezultat al ansamblului evoluției istorice pe multiple planuri din deceniile anterioare; sub acest raport, deci, a discuta despre limita de început a istoriei moderne a românilor este, de fapt, a discuta despre termenii care marchează începutul epocii Luminilor. În acest sens, avem în vedere un ansamblu de date în ordine social-politică şi culturală: 1774, pentru Principatele dunărene, 1784 pentru Transilvania, 1780, ca început al Şcolii Ardelene ş.a.

Raportându-ne la anul 1774 avem în vedere o dată simbolică, trimițând nu numai la pacea de la Kuciuk-Kainargi, cu urmările sale pentru Principatele Române, ci şi la alte importante evenimente sau aspecte politice care au precedat această pace: participarea voluntarilor români la lupta antiotomană în războiul din 1768-1774, edificarea unui program de revendicări politice, prin elaborarea de memorii adresate marilor puteri în cadrul conferințelor de pace de la Focşani şi Bucureşti din 1772, amplificarea spiritului „Luminilor" în Principate şi a influenței franceze în contextul acestor evenimente ş.a.

Cât priveşte limita de sfârşit, 1918, anul înfăptuirii Marii Uniri, ea este mai puțin expusă controverselor (deşi unii autori duc epoca modernă până la 1938, 1944 sau chiar 1947!).

Nu trebuie pierdută din vedere şi optica după care putem elimina o discuţie asupra diferitelor date-limită, prin definirea istoriei naţionale pe secole: istoria românilor în secolul al XVIII-lea, al XIX-lea, al XX-lea.

Prima parte a cursului nostru priveşte perioada dintre 1774 şi 1848, inclusiv revoluţia de la 1848, urmând ca în cea de a doua parte să analizăm perioada 1848-1878. Trebuie să precizăm că, deşi abordăm în cadrul primei părţi şi problematica ultimelor trei decenii ale secolului al XVIII-lea şi a primelor două decenii ale secolului al XIX-lea, până la 1821, accentul cursului, cu aceste două părţi, va cădea pe intervalul de timp între 1821 şi 1878, în care se află încorporate momente şi aspecte de seamă ale mişcării de redeşteptare naţională, ale procesului de constituire a României moderne.

Insistenţa noastră asupra unor mari evenimente marcând mişcarea de redeşteptare naţională din perioada istorică ce face obiectul cursului – 1821, 1848, 1859 – poate părea suspectă unora, în momentul de faţă, când, la trecerea dintre milenii, dezideratul la ordinea zilei, pentru societatea românească, este integrarea în Comunitatea europeană (într-un fel, de fapt, a doua intrare a noastră în Europa după aceea din secolul al XIX-lea). Dar punctul nostru de vedere, cu care ne susţinem orientarea cursului, destinat studenţilor, vrea să fie clar: aşa cum au ţinut să sublinieze şi o serie de intelectuali de marcă din zilele noastre, trebuie să intrăm în Europa împreună cu trecutul nostru istoric, deci cu personalitatea noastră, aşa după cum statele civilizate europene concep intrarea lor în Comunitate fără să renunţe la istoria şi tradiţiile lor istorice.

Mai avem şi o a doua motivaţie pentru această orientare a cursului, legată de prima. Anume că în intervalul de timp care s-a scurs de la Revoluţia din decembrie 1989, în România, din păcate, încercarea de reînnoire în spirit modern, european, a mesajului istoric, a degenerat, adesea, în simplificări, mistificări şi deformări grave, potrivnice adevărului istoric şi contrar spiritului unei informări corecte a tineretului român. Şi din dorinţa acoperirii unor domenii rămase deficitare până nu de mult – mitologie, mentalităţi, viaţă spirituală etc. – şi a „echilibrării" preocupărilor în domeniul istoriei politice a românilor s-a cultivat adesea în acest răstimp – intenţionat sau nu - apatia pentru studiul istoriei politice naţionale, cu momentele sale de vârf. Adesea, momente ca 1821, 1848, 1859 au fost abordate superficial, „curăţite" de autenticitatea şi gravitatea situaţiilor în care au apărut, ele fiind plasate pe seama unor "mituri", a unor producţii sau viziuni mentale tardive, a unui imaginar care transfigurează sensul acestor evenimente .

În sfârşit, încă ceva trebuie observat: nu am adoptat o manieră eseistică în elaborarea acestui curs – cum se recomandă cu insistenţă în ultima vreme - considerând că o asemenea manieră este improprie unui manual universitar de istorie care trebuie să ofere o schemă sigură de date, jalonând interpretări de rigoare, pe texte convingătoare, oferind astfel domnilor studenţi posibilitatea de a-şi contura ei înşişi, pe această bază, propriile „eseuri".

2. **Problematica formării şi afirmării naţiunii române**

Perioada din istoria românilor care face obiectul acestui volum este aceea în care încadrăm etapa decisivă a formării naţiunii române şi afirmării sale, într-o primă fază, în context european. Este o perioadă îndelungată în care se afirmă trăsăturile specifice ale comunităţii naţionale, după care, drept corolar al ei, se constituie statul naţional român.

Această perioadă din istoria românilor corespunde extinderii şi dezvoltării mişcării de redeşteptare naţională pe cea mai mare parte a spaţiului locuit de români. Mişcarea de redeşteptare naţională, în tot acest răstimp, s-a desfăşurat în plan cultural şi social-politic într-un flux continuu, parcurgând momente şi etape definitorii, toate având ca liant un element esenţial care se află la baza oricărei comunităţi naţionale: conştiinţa naţională.

Nu este locul să facem aici o discuţie specială, cu caracter teoretic, asupra conceptelor cu care operăm, „conştiinţă naţională" şi „naţiune", ci sunt necesare numai o serie de precizări privind conţinutul procesului de formare şi afirmare a naţiunii române.

2.1. Cum se ştie, etapa definitorie a formării naţiunii române corespunde epocii Luminilor, deci, intervalului de timp marcat de ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea (după unii autori, a doua jumătate a acestui secol) şi primele trei decenii ale secolului al XIX-lea. Este intervalul de timp în care putem să vorbim de conştiinţă naţională la români şi de naţiunea română, acestea fiind atestate, în plan cultural şi politic: în Transilvania, prin cunoscuta Renaştere naţională (mişcarea de emancipare naţională pornind de la Inochentie Micu, trecând prin răscoala din 1784 şi ajungând la Supplex Libellus Valachorum, din 1791, şi la Şcoala Ardeleană); în Principatele dunărene, prin lupta pentru şcoală şi cultură în limba naţională, pe de o parte, prin mişcarea de emancipare politică dintre 1774 şi 1821 şi, mai ales, prin revoluţia de redeşteptare naţională din 1821, condusă de Tudor Vladimirescu.

O dată plasând în epoca Luminilor etapa decisivă a formării naţiunii române, nu pierdem din vedere că premisele sau rădăcinile naţiunii române şi, respectiv, ale conştiinţei naţionale, sunt de constatat cu mult înainte de această epocă; în parte, în mod individual, elemente constitutive importante ale acestora s-au afirmat de-a lungul mai multor secole anterioare.

Dintre toţi factorii de conştiinţă care apar cu mult înainte de epoca Luminilor, în planul ideilor, cei mai importanţi sunt cei subsumaţi conceptului de conştiinţă de neam sau conştiinţă etnică. Pe de o parte, conştiinţa originii comune, în cazul de faţă conştiinţa originii romane (sau daco-romane) facilitează şi conştientizarea altor factori decurgând din realităţi obiective (conştiinţa limbii comune, a credinţei comune etc.), o

asemenea îmbinare cu aceşti alţi factori de conştiinţă dând ceea ce unii exegeţi numesc conştiinţă etnică – istorică. Pe de altă parte, pe baza ei, în primul rând, se edifică în epoca Luminilor conştiinţa naţională. De aici decurge şi interesul cu care în istoriografia română şi cultura română, în general, de-a lungul timpului, în majoritatea cazurilor, când a fost vorba de premisele istorice ale naţiunii române s-a făcut trimitere, înainte de toate, la conştiinţa de neam pe care o afirmă epopeea lui Mihai Viteazul şi la ideile cronicarilor din secolul al XVII-lea atestând această conştiinţă.

2.2. Conştiinţa de neam (sau conştiinţa etnică) se află la baza conştiinţei naţionale, constituie un factor indispensabil al acesteia, dar nu trebuie identificată la propriu cu ea. În primul rând, aşa cum se ştie, conştiinţa naţională, în sensul modern al cuvântului, apare o dată cu elaborarea şi punerea în circulaţie a conceptului de „naţiune română". Or, acest fenomen se petrece în Transilvania spre jumătatea secolului al XVIII-lea, un asemenea concept fiind mai întâi elaborat şi pus în circulaţie de către episcopul român, greco-catolic, Inochentie Micu. Conceptul ne indică o comunitate naţională evoluată, care se revendică de la aceeaşi strămoşi şi, totodată, se defineşte pe sine prin trăsături şi năzuinţe specifice care o deosebesc de alte comunităţi. El apare mai întâi în Transilvania, căci realităţile de aici – condiţiile de asuprire naţională la care sunt supuşi românii, poziţia lor de "toleraţi" la care ei sunt obligaţi – au facilitat procesul de adâncire a individualizării lor; este un proces care, de altfel, constituie o parte integrantă a procesului mai general de diferenţiere pe care îl generează iluminismul şi pe care, în continuare, îl va accelera în mod hotărâtor Marea Revoluţie Franceză. Acesta se desfăşoară pe întreaga arie a Europei centrale şi de sud-est, încorporând şi Ţările Române.

Starea de inferioritate politică, resimţită de toţi românii din Transilvania, indiferent de starea lor socială şi de confesiune, a fost de natură să determine fenomenul de solidaritate, care îşi găseşte reflectarea în concepţia învăţatului episcop, Inochentie Micu, primul care formulează ideea de naţiune în sensul modern al cuvântului, despărţindu-se de noţiunea medievală de „naţiune". Anume, el cere drepturi politice nu numai pentru categoriile sociale privilegiate, ci şi pentru ţărănime, pentru „plebe", pentru toţi românii aparţinând aceleiaşi comunităţi etnice. „În concepţia lui – cum scria savantul istoric D.Prodan – naţiunea, care trebuie să se ridice la cetăţenie, la numărarea între stări, la naţiune politică, e una cu naţiunea etnică. El în nici o formulă nu separă, nicicând, pe cei de jos din naţiunea română".

Ideea de drepturi politice pentru membrii aceleaşi comunităţi etnice – în speţă, a populaţiei româneşti din Transilvania - este dusă mai departe, pe linia unei definiţii moderne a conceptului de „naţiune" de către mişcarea *Supplexului* de la sfârşitul aceluiaşi secol, al XVIII-lea. Înainte însă de a-şi găsi o afirmare hotărâtoare, conştiinţa naţională a fost amplu implicată în desfăşurarea marii răscoale ţărăneşti din 1784 condusă de Horea.

În cadrul mişcării *Supplexului* – actul fundamental al mişcării naţionale a românilor din Transilvania –, cerându-se pentru români o reprezentare proporţională cu numărul lor în organele de conducere ale Transilvaniei, se considera ca un fapt de la sine înţeles aplicarea dreptului de „cetăţenie" pentru toţi românii, inclusiv pentru plebe şi fără deosebire de confesiune.

În planul istoriografiei şi lingvisticii, corifeii Şcolii Ardelene – care nu sunt alţii decât autorii Supplexului din 1791 – , pe urmele marilor cronicari din perioada anterioară, ale lui D. Cantemir în primul rând, în condiţiile luptei de emancipare naţională, au dezvoltat ideile privind originea comună şi continuitatea istorică, la această demonstraţie adăugând elemente în plus, pe care nu le-am găsit la înaintaşi, anume, îndemnul la redeşteptare, în numele originii latine, sentimentul mândriei şi solidarităţii naţionale ş.a.

2.3. În Principatele Române dunărene, raporturile inter-etnice erau altele decât în Transilvania; exista aici, este drept, o minoritate greacă în frunte cu Domnii veniţi din Fanar, care se bucura de privilegii şi priorităţi la ocuparea funcţiilor în stat, dar ea nu se revendica pe sine ca o „naţiune greacă" conlocuitoare, privilegiată în raport cu românii; aflaţi într-o inferioritate numerică absolută în raport cu românii, numai individual, în sens politic, ei îşi susţineau interesele în Principate, patria lor rămânând Grecia, şi se revendicau de la o „naţiune greacă" al cărui teritoriu naţional recunoscut era al Greciei. Dovadă că aşa stăteau lucrurile o constituie faptul că cei mai mulţi dintre demnitarii de origine greacă în Principate sau titulari ai unor funcţii modeste – domnitori, înalţi dregători, înalţi ierarhi ai Bisericii, egumeni de la condu-cerea mănăstirilor închinate, dascălii din Academii – , o dată cu încheierea mandatelor în funcţii se retrag din Principate împreună cu agoniseala lor, de obicei reîntorcându-se în patrie. Cei puţini care rămân găsesc în mediul românesc posibilităţi de existenţă normală, unii dintre ei cum va fi, de pildă, cazul lui C.Aristia – la exemplul căruia se referă cunoscutul exeget literar D.Popovici – aveau să-şi însuşească în deplină conştiinţă idealurile comunităţii naţionale româneşti.

Aşadar, în Principatele Române, procesul de edificare a conştiinţei naţionale a avut cu totul alte dimensiuni decât în Transilvania; aici, lupta avea să se ducă împotriva unui sistem de privilegii, conjugat cu dominaţia Porţii, şi din care urma să rezulte, în primul rând, restabilirea domniilor pământene, dar şi înlăturarea supremaţiei limbii şi culturii greceşti.

În contextul arătat, ideea de "naţiune română", fie şi cu sprijinul binefăcător al dascălilor ardeleni, trecuţi în Principate, şi-a croit aici drum, în mod firesc, cu un oarecare decalaj faţă de Transilvania, pentru a o vedea afirmată cu o mai mare claritate la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi mai ales în primele decenii ale secolului al XIX-lea. În condiţiile dominaţiei străine, ea s-a afirmat în primul rând pe plan cultural, în contextul luptei pentru şcoală şi cultură în limba naţională; mai întâi Seminarul de la Socola, înfiinţat în 1803, apoi Şcolile

naţionale întemeiate la Iaşi şi Bucureşti, sub conducerea lui Gh.Asachi şi Gh.Lazăr, au constituit un rezultat al curentului pentru şcoală şi cultură în limba naţională, au dat expresie, cum apreciază o serie de autori, conştiinţei naţionale la sud şi răsărit de Carpaţi, în ajunul revoluţiei condusă de Tudor Vladimirescu.

În legătură cu rolul jucat de dascălii ardeleni trecuţi în Principate şi cu influenţa Şcolii Ardelene la sud şi răsărit de Carpaţi, trebuie făcută o precizare. Rolul acestor factori în afirmarea conştiinţei naţionale în Principate a fost deosebit de important, dar, aşa cum s-a arătat de multă vreme în istoriografia română, cu referire, în primul rând la Gh.Lazăr, nu este vorba, nicidecum, de un descălecat cultural. Şi aici, în Principate, exista un filon intern de afirmare a conştiinţei naţionale pe linia ideilor care vin de la cronicarii din perioada anterioară. Este semnificativ în această privinţă faptul că un Chesarie de Râmnic enunţă ideea descendenţei latine, în prefeţele la *Mineele* de la Râmnic, la o dată când nu începuse încă elaborarea lucrărilor de seamă ale corifeilor Şcolii Ardelene, aşa după cum, întemeierea Şcolii naţionale de la „Sf.Sava", sub conducerea lui Gh.Lazăr, nu ar fi fost posibilă fără sprijinul marilor boieri munteni, care se dovedeau convinşi de necesitatea unei asemenea şcoli.

Iluminismul îşi vădea şi aici, la sud şi răsărit de Carpaţi, consecinţele pe tărâm practic, cultural; ideea luminării prin şcoală a celor mulţi se conjuga cu ideea redeşteptării naţionale, în sensul că şcoala pentru „luminarea" celor mulţi însemna şcoală în limbă naţională, în limba marii majorităţi a populaţiei.

2.4. Trebuie spus că mişcarea pentru emancipare politică din Principate, concretizată în elaborarea de importante proiecte de reforme, începând din anii 1769-1772, s-a constituit într-o premisă importantă a afirmării conştiinţei naţionale. Este o mişcare reformatoare patronată de o elită constituită din mari boieri, cărora N.Iorga nu le refuză spiritul naţional-patriotic (aşa cum vom vedea şi mai departe, într-un loc). Însă ar fi de observat că marii boieri munteni sau moldoveni, adepţi ai înlăturării domniilor fanariote sau chiar ai eliberării de sub dominaţia otomană, sunt departe de a asimila concepţia pe care o găsim la Inochentie Micu sau la corifeii Şcolii Ardelene, după care „plebea" este parte componentă a naţiunii române.

Îngustimea viziunii asupra conceptului de „naţiune", dacă este vorba de marii boieri, constituind, în Principate, elita politică conducătoare, o vedem până târziu; chiar şi în anii 1821-1822, în diferite memorii sau proiecte de reforme aparţinând marilor boieri, deşi constatăm receptarea conceptului de „naţiune" sensul dat de ei acestuia se menţine pe linia aceleiaşi îngustimi de vederi. De pildă, în memoriul atribuit lui Al.Villara, din seria la care ne referim, pledându-se cu ardoare pentru înlăturarea sistemului domnilor fanarioţi şi revenirea la sistemului domniei pământene,

se cere ca Domnul „să se numească totdeauna *după alegerea naţiunii, adică a clerului şi a clasei boiereşti* (s.n., N.I.), cum se făcea din vechime".

2.5. În plan politic, marea ruptură cu această viziune limitată survine în răstimpul revoluţiei din 1821, condusă de Tudor Vladimirescu, şi ea aparţine reprezentanţilor altor categorii sociale decât ale marii boierimi. Pe linia definirii naţiunii drept o comunitate naţională din care fac parte nu numai „clerul şi clasa boierească", ci şi cei de jos, marea majoritate a populaţiei, ţărănimea (în termenii cărturarilor ardeleni, „plebea"), se înscriu apelurile lui Tudor Vladimirescu la „unirea neamului", adresate boierilor şi tuturor locuitorilor ţării. „Fraţilor ! – scrie el, în proclamaţia adresată bucureştenilor, cu prilejul intrării în Capitală – aduceţi-vă aminte că sunteţi părţi ale unui neam […], datorie netegăduită avem să uităm patimile cele dobitoceşti şi vrajbile care ne-au defăimat atât, încât să nu fim vrednici a ne numi neam. Să ne unim dar cu toţii, mici şi mari, şi ca nişte fraţi, fii ai unia maici, să lucrăm cu toţii împreună, fieşcare după destoinicia sa, câştigarea şi naşterea a doua a dreptăţilor noastre". Găsim în acest text, în esenţă, definiţia „naţiunii române", dată mai întâi în Transilvania de Inochentie Micu: unirea tuturor locuitorilor care se revendică din aceeaşi origine, indiferent de stare socială şi confesiune, într-o comunitate urmărind unele şi aceleaşi interese. Această nouă viziune asupra conceptului de „naţiune", pe care o găsim la Tudor Vladmirescu, cum vom vedea mai pe larg la locul potrivit, capătă un anumit grad de generalizare, constituindu-se într-un factor comun cu numeroase scrieri din perioada imediat următoare aparţinând unor cărturari proveniţi, ca şi Tudor Vladimirescu, din păturile largi ale societăţii.

Ca şi în cazul Transilvaniei, începând mai ales din 1821, ideea naţională se afirmă în plan cultural, într-un proces continuu, pregătită mereu să se implice, la momentul potrivit, în plan politic. Conceptul însuşi de „naţiune" („naţie"), cu semnificaţia sa reală, capătă o largă circulaţie de la această dată, conjugat cu o serie de alte concepte, în afara celui de „unire a neamului": patrie, patriotism, redeşteptare, reînviere, cetăţenie, frăţie, frăţietate ş.a. Apelul cărturarilor la „luminarea" celor mulţi, prin şcoală, se va împleti constant cu apelul la redeşteptare naţională.

În raport cu aceste date, se poate spune că ideea naţională sau conştiinţa naţională, în sensul modern al cuvântului, au o vechime apreciabilă la români – ca să nu mai vorbim de vechimea temeliei lor, conştiinţa de neam. Ideea naţională nu apare, cum afirmă o serie de cercetători ca „descoperire" tardivă a spiritului romantic de la 1848 şi nici atât de târziu, într-o etapă în care ea ar fi de constatat numai o dată cu apariţia statului naţional.

2.6. Altfel spus, sub raport cronologic există un decalaj între etapa formării naţiunii române şi aceea a formării statului naţional român; dacă putem vorbi de la 1821 de existenţa naţiunii române, din această etapă, cum am observat, conştiinţa naţională fiind atestată cu toată claritatea şi în Principatele dunărene,

deci, pe cea mai mare cuprindere a spațiului locuit de români, statul național, în împrejurările istorice date, se va constitui abia în 1859.

Este drept că, cel puțin în intervalul 1821-1848, aveau să se maturizeze acele instituții şi domenii ale culturii care dau personalitate unei națiuni: şcoală națională, istoriografie națională, literatură națională etc.; totodată, numai în acest interval, după 1834, în epoca regulamentară, ideea înfăptuirii statului național devine un deziderat principal al mişcării de redeşteptare națională, afirmarea acestei idei la 1848, iar apoi traducerea ei în viață, prin înfăptuirea Unirii Principatelor la 1859, venind ca un corolar al afirmării națiunii române, ca un factor decisiv de consolidare a ei şi de afirmare pe plan internațional.

Fără îndoială, aşa după cum „conştiința de neam" nu trebuie să se confunde cu ideea de „națiune", tot astfel, aceasta din urmă nu trebuie să se confunde cu ideea Unirii Principatelor sau a statului național; ele sunt strict legate între ele în sensul că una o completează pe cealaltă, o anticipă sau o subînțelege, într-o anumită etapă a evoluției istorice.

Cărturarii ardeleni, elaborând conceptul de națiune română, aveau în vedere „națiunea română" din Transilvania ale cărei drepturi politice ei le susțin, dar şi națiunea română în general, în acest sens, cum se ştie, ei făcând istoria românilor din toate provinciile locuite de români. Ideea unirii tuturor românilor într-un singur stat nu era explicit enunțată, importantă era mişcarea de redeşteptare națională a românilor la nivelul Transilvaniei, ea putând oferi un model de acțiune şi pentru românii din celelalte provincii istorice. La fel, în revoluția din 1821, condusă de Tudor Vladimirescu, deşi acesta enunță ideea solidarizării cu Moldova în vederea unei acțiuni comune, ideea constituirii unui stat național român prin unirea celor două Principate nu este enunțată, accentul căzând pe unirea diferitelor categorii sociale într-o comunitate de interese, la nivelul populației Țării Româneşti.

Ideea de stat național, altfel spus, ideea unității politice, este mult mai nouă decât ideile de „neam" sau de „națiune". Între alți cunoscuți exegeți, marele istoric N.Iorga, făcând istoria ideii unității politice la români, considera că ideea statului național, ca şi la alte popoare (german, italian ş.a.) ajunge la ordinea zilei în prima jumătate a secolului al XIX lea, mai exact în epoca Regulamentelor Organice, el aşezând istoria românilor din această epocă sub semnul realizării acestui deziderat.

Altfel, fără a deveni fenomen de circulație în gândirea politică, cererea de unire a Principatelor era formulată într-un proiect de reformă, elaborat de un mare boier, încă din 1772, dar, efectiv, constatăm transformarea acestei idei într-un deziderat al epocii începând de la 1834, când un diplomat francez, baronul Bois-le-Compte, la capătul unei anchete, putea să constate că ideea unirii celor două Principate era „expresia celei mai generale dorințe".

Înainte de această dată, ideea unirii Principatelor era consemnată în textele Regulamentelor Organice, iar politica domnitorilor regulamentari avea să se

înscrie pe linia unei organizări identice a instituțiilor şi a dezvoltării legăturilor dintre cele două țări, în 1847 hotărându-se desființarea vămii dintre ele.

În anii 1838-1839, înfăptuirea statului național devenea obiectivul principal al mişcării politice condusă de I.Câmpineanu; proiectul era sortit eşecului, dată fiind opoziția marilor puteri, inclusiv a puterilor occidentale. Se dovedea cu acest prilej, cum avea să se dovedească şi cu altele, că în calea înfăptuirii statului național urmau să se afle mari obstacole, datorate dominației sau stăpânirii străine, politicii de expansiune a marilor puteri în general.

Tema aceasta, a „vitregiei istoriei", luată în derâdere în zilele noastre de unii istorici, plasată de ei în sfera unor lamentări sentimentale nejustificate, are un mare grad de adevăr; oricât de circumspecți am fi cu concluziile, că Unirea Principatelor nu s-a înfăptuit cu un ceas mai devreme – cu cca.10-20 de ani înainte de 1859 -, aşa după cum Unirea cea mare, nu s-a putut înfăptui cu multe decenii mai devreme, aceasta s-a datorat, în primul rând, unor asemenea obstacole, legate de politica de expansiune a marilor puteri, de tendințele de dominație şi asuprire din afară.

Deci, în concluzie, este firesc să vorbim de o etapă a formării şi afirmării conştiinței naționale, a națiunii române, care precede constituirea statului național român modern, în 1859, şi, cu atât mai mult, desăvârşirea unității naționale în 1918.

Existența conştiinței necesității constituirii unui stat românesc este atestată, înainte de 1848, nu numai în Principatele Române dunărene, ci şi în Transilvania. O constata, de pildă, în 1839, Felix Colson, celebrul colaborator al lui I.Câmpineanu, care făcea observația că românii ardeleni „nutresc speranța de a se uni cu frații lor din Moldo-Valahia", ideea unirii răspândindu-se tot mai mult în rândurile lor. Iar un alt publicist francez, H.Desprez, în ianuarie 1848, în ajunul declanşării revoluției, într-un cunoscut eseu publicat la Paris, în „Revue des Deux Mondes", în numele revoluționarilor români, sublinia că mişcarea națională românească constă în „activitatea politică a intelectualilor şi scriitorilor din Moldo-Valahia, din Basarabia, din Transilvania şi Bucovina, urmărind strângerea laolaltă a celor 8 milioane de Români, care au înfruntat până în secolul al XVIII-lea crudele încercări istorice".

2.7. Ideea unității politice statale avea să fie afirmată cu toată vigoarea de N.Bălceascu în binecunoscuta cuvântare ținută de el la Paris, în fața celorlalți tineri revoluționari români, în noaptea de revelion 1846-1847, în care el definea unitatea națională ca țel suprem al luptei patrioților români. „Ținta noastră, domnilor, – sublinia Bălcescu – socotesc că nu poate fi alta decât Unitatea națională a Românilor. *Unitate mai întâi în idei şi simțiminte, care să aducă apoi cu vremea Unitatea politică* (s.n., N.I.), care să facă din munteni, din moldovani, din bănățeni, din cuțo-vlahi, să facă un trup politic, o nație românească, un stat de şeapte milioane de Români […]. Românismul dar e steagul nostru, supt dânsul trebuie să chemăm pe toți Românii."

N.Bălcescu se referea într-o asemenea apreciere la raportul conştiinţă naţională-stat naţional, şi formula apelul la luciditate şi realism, la pregătirea viitoarei Uniri, prin călirea ideii în cugete, ceas cu ceas, prin înfăptuirea unităţii morale, care trebuia să preceadă momentul înfăptuirii unităţii politice.

N.Bălcescu, cunoscutul doctrinar al revoluţiei de la 1848 din Ţările Române, sesiza, de fapt, distanţa enormă între două planuri: pe de o parte, planul subiectiv al conştiinţei necesităţii unităţii politice – tot mai mult implicată, pe măsura trecerii timpului, în pături mai largi ale societăţii – şi planul obiectiv, al realităţii concrete, plină de obstacole insurmontabile. Primul plan, cel al *idealului*, rămânea în sfera viitorului, cel al *realităţilor*, aparţinea prezentului. În faţa obstacolelor ţinând de poziţia potrivnică sau indiferentă a marilor puteri europene, idealul trebuia acomodat, într-o măsură sau alta, cu realităţile momentului; patriotismul şi spiritul de sacrificiu urmau să se îmbine strâns cu înţelepciunea şi realismul, cu luciditatea care separă utopia de posibilitatea reală, atingerea scopului neexcluzând, defel, moderaţia şi compromisul programatic, acestea lăsând deschise viitorului toate şansele.

Cum se ştie, în ciuda lucidităţii fruntaşilor politici români şi a realismului orientării lor, conjunctura internaţională – la 1848 – a fost potrivnică înfăptuirii dezideratului unităţii naţionale, aspiraţiilor de emancipare politică, în general. Încercarea patrioţilor români de a atrage Poarta pe linia unei colaborări, în faţa pericolului expansiunii Rusiei, a eşuat; în conjunctura dată, fără sprijinul puterilor occidentale, Turcia nu va risca un război cu Rusia, sub presiunea acesteia procedând ea însăşi la intervenţie militară în Principate.

Soluţia pentru moment rămânea în continuare aceeaşi preconizată şi înainte de 1848, dezvoltarea conştiinţei naţionale, pregătirea unităţii morale, pe temeiul căreia avea să se înfăptuiască mai devreme sau mai târziu, în anumite împrejurări internaţionale, şi unirea politică statală. Acelaşi N.Bălcescu, în 1850, referindu-se la dimensiunea socială a ideii naţionale şi la caracterul de proces continuu al devenirii naţiunii române sublinia: „A crea o naţie ! O naţie de fraţi, de cetăţeni liberi, aceasta este, români, sfânta şi marea faptă ce Dumnezeu ne-a încredinţat-o". La această dată, în numele revoluţiei viitoare, care urma să fie o revoluţie a unităţii naţionale, subliniind relaţia între latura socială şi naţională în "mersul revoluţiei române", el completa deviza de la 1848, în forma: „Dreptate – Frăţie – Unitate".

Ceasul mult aşteptat al unei conjuncturi internaţionale favorabilă Unirii Principatelor survenea peste mai mulţi ani, la sfârşitul războiului Crimeii. Rusia era înfrântă în acest război – înfrântă pentru prima dată într-un război cu Turcia -, alături de aceasta din urmă aflându-se puterile occidentale, cu acest prilej protectoratul rus asupra Principatelor Române fiind înlocuit cu garanţia colectivă a marilor puteri europene.

Trebuie subliniat că această conjunctură favorabilă – marcată de hotărârile Congresului de pace de la Paris din 1856 – își avea însă limitele sale; ea nu ducea de la sine la Unirea Principatelor, fie și sub presiunea mișcării democratice europene, mari puteri ca Turcia și Austria dovedindu-se potrivnice Unirii.

A fost necesar un mare efort de voință din partea patrioților români - aflați în emigrație sau în țară - , din partea poporului român, în ansamblul său, pentru a demonstra Europei că înfăptuirea unui stat românesc la gurile Dunării, cum se exprima un mare publicist francez, prieten al românilor, Saint-Marc Girardin, era o soluție „bună pentru români, bună pentru turci, bună pentru Europa".

În focul luptei pentru Unire, se afirmase din nou dimensiunea socială a ideii de națiune, atunci când, de pildă, G.Costaforu, profesorul de drept de la „Sf.Sava", la 28 februarie 1857, în ziarul „Timpul", apărut la București, scria: „Națiunea este puterea, națiunea este generalitatea tuturor membrilor din care se compune neamul, împreunarea tuturor claselor, națiunea este totul".

O dată cu înfăptuirea Unirii Principatelor, națiunea română își consacra existența pe plan european, își înscria numele pe harta națiunilor europene, așa după cum statul național român își înscria numele, alături de alte state europene, în istoria universală. În continuare, trebuia să se acționeze pe linia dimensiunii sociale a ideii naționale, prin reformele instituționale și social-economice, înfăptuite în timpul domniei lui Al.I.Cuza, urmând a se întări atât națiunea română, cât și statul național român modern.

I. PRINCIPATELE ROMÂNE LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA (1774-1821)

I.1. Evoluția statutului politic internațional al Principatelor Române şi mişcarea de emancipare politică (1774-1821)

La sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea situația politică a Țărilor Române continuă să se afle sub semnul evoluției raporturilor internaționale, să fie determinată de politica de expansiune a marilor puteri şi de interesele lor în Europa Centrală şi de Sud-Est.

Evoluția problemei orientale fusese marcată în cursul secolului al XVIII-lea de războaiele ruso-turce şi ruso-austro-turce, desfăşurate în bună măsură pe teritoriul Țării Româneşti şi Moldovei. Aceste războaie au avut importante urmări pentru români şi în afara lor este greu de înțeles istoria Principatelor Române.

I.1.1. Primul dintre cele două războaie de la sfârşitul secolului al XVIII-lea – cel din anii 1768-1774, încheiat cu pacea de la Kuciuk-Kainargi – a fost deosebit de important pentru români, atât prin desfăşurarea sa, cât şi prin consecințele sale.

În cursul anilor 1769-1774, în răstimpul desfăşurării acestui război, sunt de remarcat câteva fapte politice deosebit de importante, vizând, deopotrivă, perspectiva evoluției statutului politic internațional al Principatelor, cât şi perspectiva mişcării de emancipare politică din Principate.

În primul rând, s-au afirmat în acest război dorința de libertate a românilor şi spiritul lor de sacrificiu. Cum se ştie, alături de Rusia, în speranța eliberării de sub dominația otomană, a avut loc o masivă participare a voluntarilor români, numărul acestora până la sfârşitul războiului, după unele calcule, atingând cifra de 12.000. Este vorba, dacă avem în vedere această cifră, nu numai de marii boieri participanți la război, ci şi de oamenii de rând, aceşti voluntari (panduri) aducându-şi contribuția la eliberarea rapidă de sub ocupația trupelor turceşti a Moldovei şi Țării Româneşti (fără Oltenia) până la începutul anului 1770. La sfârşitul anului anterior – în decembrie 1769 – se petrecuse un act remarcabil, anume eliberarea oraşului Bucureşti, în primul rând prin acțiunea voluntarilor români (detaşamentul condus de polcovnicul Ilie Lăpuşneanu). Şi tot la această dată, în decembrie 1769, când turcii încercaseră să recucerească oraşul Bucureşti, în lupta pentru eliberarea oraşului, la Comana, în apropierea Capitalei, cădea Pârvu Cantacuzino, în

timp ce orăşenii şi ţăranii din zonă se răsculau împotriva turcilor. Voluntarii români au participat la numeroase alte bătălii în cursul acestui război (Focşani, Movila Răbâiei, Cahul ş.a.) aducându-şi sacrificiul de sânge pentru eliberarea ţării de sub dominaţia turcească.

În cursul desfăşurării acestui război s-a afirmat cu toată evidenţa opţiunea elitei politice din Principate – marea boierime – pentru o alianţă cu Rusia, în scopul înlăturării dominaţiei Porţii, o dominaţie care cunoaşte la această dată – şi va cunoaşte în continuare, cel puţin până la 1821, – forme deosebit de apăsătoare. De la începutul războiului, cei mai mari boieri ai ţării, fraţii Pârvu şi Mihai Cantacuzino, Dumitrache Ghica şi Nicolae Dudescu, în Ţara Românească, s-au dovedit a fi adepţi ai alianţei cu Rusia; s-a alăturat Rusiei, o dată cu declanşarea războiului, şi domnitorul Ţării Româneşti, Grigore al III-lea Ghica, care numea în înaltele funcţii ale statului pe marii boieri filoruşi (în ordine, primii trei de mai sus, mare spătar, mare vistier, mare ban).

Opţiunea marii boierimi şi a înaltului cler pentru alianţa cu Rusia s-a concretizat în mod deosebit prin constituirea unei delegaţii care se deplasează la Petersburg, la curtea ţarinei Ecaterina a II-a. În primăvara anului 1770, primiţi mai întâi de ministrul de externe rus, contele Panin, apoi de ţarină, delegaţii români au cerut independenţa deplină a Principatelor, „ceea ce – observa N.Iorga – până atunci nu se rostise niciodată"; totodată, ca o garanţie a stării de independenţă, împotriva pericolului turcesc, au cerut protecţia Rusiei, precum şi dreptul constituirii unei armate naţionale (în cazul Ţării Româneşti, „o oştire de 20.000 oaste pământeană, spre a se afla totdeauna întru apărarea pământului nostru").

La aceste cereri, ţarina, ca şi înalţii demnitari ruşi, au răspuns pozitiv, făcând promisiuni boierilor români, încurajându-le speranţele, iluzia independenţei; o asemenea atitudine sublinia, cum observa N.Iorga, caracterul perfid al diplomaţiei ruse, ţelurile ei adevărate, expansioniste, fiind bine ascunse. Pe de altă parte, cererea boierilor români vizând protecţia Rusiei, dovedea *credulitatea* lor, tot după expresia lui N.Iorga; mai degrabă era vorba nu atât de lipsa de precauţiuni, cât de unica alternativă pe care o aveau marii boieri, la această dată, în scopul înlăturării dominaţiei otomane, asumându-şi riscurile: alianţa cu Rusia împotriva Turciei.

S-a conturat în cursul acestui război un mijloc important de acţiune în lupta de emancipare politică dusă de români – *apelul la istorie*, invocarea ideii capitulaţiilor, prin intermediul memoriilor şi proiectelor de reforme adresate marilor puteri. Cum se ştie, afirmarea acestui mijloc de acţiune a fost prilejuită, în cursul anului 1772, de tratativele de pace de la Focşani şi Bucureşti, când boierii români au avut prilejul să prezinte memorii diplomaţilor străini, cu doleanţele lor, susţinute pe baza ideii vechilor capitulaţii încheiate cu Poarta, acte care asigurau Principatelor Române o autonomie deplină, proprie statelor care nu fuseseră niciodată supuse prin forţa armelor.

Proiectată în trecut pe un fond istoric confuz şi greu verificabil, pusă în circulaţie în memoriile adresate diplomaţilor străini la 1772, ideea capitulaţiilor avea să se constituie pentru o îndelungată vreme, timp de peste un secol, până la câştigarea independenţei depline, în 1877, într-o armă de luptă politică menită să pună în lumină aspiraţiile de emancipare naţională ale românilor. Ar fi de adăugat că, nu întâmplător, într-unul din memoriile adresate diplomaţilor ruşi, austrieci şi prusieni la Congresul de la Focşani, pe lângă înlăturarea dominaţiei otomane s-a formulat – pentru prima dată într-un asemenea act – şi cererea de unire a Principatelor.

Cum vom observa şi mai departe, ideea capitulaţiilor va fi amplificată în gândirea politică din primele decenii ale secolului al XIX-lea, ea fiind masiv vehiculată în acte politice, de felul memoriilor şi proiectelor de reformă, adresate marilor puteri, mult mai numeroase în această perioadă, în scrieri politice şi literare de tot felul ş.a.

S-au conturat în răstimpul desfăşurării acestui război obiectivele mişcării de emancipare politică din Principate, sub conducerea marii boierimi, pe de o parte, pe linia unui program maximal, vizând realizarea independenţei depline, pe de altă parte, pe linia unui program politic minimal vizând restabilirea instituţiei domniei pământene, obiectiv mai realist şi care putea fi atins, la rândul său, în etape, pornindu-se de la lupta pentru stabilitatea instituţiei pe durata unui număr cât mai mare de ani.

Acest evantai de posibilităţi în plan politic – de la maxim la minim – a circumscris, într-un fel, experienţa elitei conducătoare din răstimpul războiului; spre sfârşitul acestuia, când se dovedea că Rusia nu-şi putea ţine promisiunile – în ciuda victoriilor sale – şi nici celelalte mari puteri nu acceptau independenţa Principatelor, marii boieri, resemnaţi, îşi moderau cererile, insistând numai pentru restabilirea instituţiei domniei pământene şi a dreptului boierilor de alegere a domnului. Se ştie că în ajunul încheierii tratatului de pace care punea capăt războiului, opţiunile boierilor din Ţara Românească se îndreptau fie spre un domn ales dintre ei – un Ştefan Pârşcoveanu -, fie spre restabilirea ca domnitor *pe viaţă* a lui Grigore al III-lea Ghica, ceea ce Turcia, cu toată insistenţa Rusiei, nu va accepta.

În orice caz, pe linia acestui program politic minimal, înainte de restabilirea domniei pământene la 1822, aşa cum vom vedea, se va ajunge în 1802 la stabilirea instituţiei domniei de şapte ani, menită să curme practica atât de păgubitoare pentru ţară a deselor – sau foarte deselor – schimbări de domnie.

Un alt fapt care se poate desprinde din experienţa politică a acestor ani – şi pe care îl vom observa şi în deceniile următoare – constă în tendinţa pe care o manifestă elita politică din Principate, marea boierime şi înalţii demnitari, de reorganizare a instituţiilor de stat în strânsă alianţă cu Imperiul ţarist şi, totodată, în interesul ei. Acelaşi mare istoric, la care ne-am referit, N.Iorga, semnala această tendinţă a păturii conducătoare din Principate de a

proceda – o dată cu emanciparea politică prin alianţă cu Rusia – la o largă reorganizare internă instituţională, în cadrul căreia ea să-şi menţină şi chiar să-şi consolideze privilegiile, preponderenţa absolută în viaţa de stat, atât în raport cu boierii fanarioţi, cât şi în raport cu alte pături ale boierimii autohtone; a fost observată această tendinţă atât în demersurile delegaţiei primită la Petersburg la jumătatea anului 1770, cât şi, mai ales, în memoriile din anii 1772-1774 adresate în primul rând Rusiei.

Tendinţa la care ne referim va ieşi în evidenţă şi mai mult în frământările boierimii române de la începutul veacului al XIX-lea, va fi proiectată cu toată evidenţa în hatişeriful din 1802, în numeroasele memorii boiereşti din anii 1821-1822 şi, în final, se va concretiza în Regulamentele Organice, elaborate în răstimpul unei administraţii ruse.

În sfârşit, un fapt important care se desprinde din desfăşurarea războiului din 1768-1774 – ca şi din tratatul de pace care i-a pus capăt – constă în proiectarea mai clară, în contextul evenimentelor, a politicii externe a marilor puteri, vizând, înainte de toate, propriile lor interese: a Rusiei, pe de o parte, a celorlalte mari puteri, în afară de Turcia, pe de altă parte.

În privinţa Rusiei, speranţele elitei politice din Principate se vor dovedi în bună măsură înşelate. Rusia desfăşurase prin agenţii săi, încă de la începutul războiului, o vie propagandă în Principate, pe linia apelului la comunitatea spirituală ortodoxă, menită să atragă populaţia de partea sa; în scopuri de propagandă circulă în anii războiului scrieri şi manifeste incitatoare – traduse în limba greacă şi română -, chemând populaţia creştină la lupta pentru înlăturarea dominaţiei păgâne. Dar rezultatul războiului pentru români – pentru elita politică şi mai ales pentru populaţia de rând – va fi cu mult sub aşteptările stârnite de o asemenea propagandă, şi o asemenea învăţătură va duce, în perioada următoare, la o mai mare deschidere a factorilor politici din Principate spre alte orientări şi soluţii, alături de alianţa cu Rusia.

Pe de altă parte, desfăşurarea războiului a proiectat mai clar politica echilibrului european practicată de alte mari puteri, Austria, Franţa, Anglia, Prusia. Se dovedea mai mult decât în războaiele anterioare că Imperiul Otoman îşi datora în bună măsură existenţa – de la această dată – sprijinului acestor mari puteri, interesate în stoparea expansiunii Rusiei în Europa şi modificării echilibrului european în favoarea sa.

Pe măsura desfăşurării operaţiunilor militare, a victoriilor trupelor ruse, intervenţia marilor puteri în sprijinul Turciei era tot mai clară: în iulie 1771, Austria încheiase un tratat secret pentru ajutor militar, în schimbul cedării Olteniei şi a unei fâşii pe linia Transilvaniei; Franţa oferea Turciei un număr important de vase de război şi o echipă de ofiţeri şi ingineri; Prusia, sub conducerea lui Frederik al II-lea, la rândul ei, pentru evitarea unui conflict european şi salvarea Turciei, în 1772 – în toiul evenimentelor – punea problema împărţirii Poloniei, în virtutea principiului compensaţiilor

teritoriale. Totodată, cum am observat deja, Prusia şi Austria, în cursul anului 1772, îşi ofereau mediaţia în vederea încheierii păcii. În cele din urmă, sub această presiune, la sfârşitul unui război victorios, Rusia avea să facă importante concesii, să se mulţumească cu mult mai puţine câştiguri teritoriale, decât cele scontate iniţial, aşa după cum, într-o oarecare măsură, din aceleaşi motive, avea să-şi modereze pretenţiile şi la capătul războaielor viitoare purtate împotriva Turciei.

Evident, în raport cu sacrificiile făcute, cu nesfârşitele suferinţe pe care le-a adus pe pământ românesc, tabloul desfăşurării acestui război rămâne sumbru, aşa după cum sumbră rămâne, în general, imaginea atitudinii faţă de Principate a marilor puteri - tablou sau imagine pe care războaiele următoare le vor reînnoi şi pe care unele texte istorico-literare le vor transmite, în deceniile următoare, în culori deosebit de vii, aşa cum vom vedea. Însă, pe de altă parte, cum am văzut mai sus, desfăşurarea acestui război a pus în evidenţă o serie de trăsături şi învăţăminte ale mişcării de redeşteptare naţională, pe care le vom întâlni în deceniile următoare, în răstimpul noilor războaie sau în intervalele de pace – motiv pentru care ne-am oprit aici mai mult asupra sa.

Tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi, încheiat între Rusia şi Turcia, la 10/21 iulie 1774, pe lângă consemnarea câştigurilor teritoriale şi economice ale Rusiei, în detrimentul Turciei, prin unele din prevederile sale avea două importante urmări pentru români:

- în primul rând, marca *începutul protectoratului rus* asupra Principatelor Române, aceasta în baza stipulaţiilor din textul său, vizând: dreptul Rusiei de a interveni în favoarea creştinilor din Imperiul Otoman, dreptul Rusiei de a înfiinţa consulate în Imperiul Otoman (consulii urmând a-şi exercita dreptul de intervenţie în favoarea creştinilor, în conformitate cu art.XVI); în sfârşit, recunoaşterea de către Poartă a dreptului supuşilor ruşi de a se bucura de aceleaşi privilegii ca supuşii celorlalte puteri din Imperiul Otoman.

- în al doilea rând, tratatul stipulează obligaţia Porţii de a promulga un hatişerif garantând vechile drepturi (privilegii) ale Principatelor Române, ceea ce marca un *început al edificării statutului politic internaţional al Principatelor Române*, sub raportul prescrierii într-un act politic, cu valoare internaţională, a acestor drepturi, precum şi a obligaţiilor sale faţă de puterea suzerană.

Hatişeriful elaborat de Poartă la scurt timp după încheierea tratatului de pace, în acelaşi an, 1774, constituind primul din seria actelor de privilegii acordate de Poartă, îşi are însemnătatea sa, ca unul care se constituie într-un rezultat – cum va fi şi cazul hatişerifului din 1802 – nu numai al presiunii exercitată de Rusia asupra Porţii – cu atât mai puţin al generozităţii acesteia – ci şi într-un rezultat, în bună măsură, al mişcării politice de emancipare din Principate, al participării românilor la acest război.

Din păcate, prevederea care ar fi trebuit să fie cea mai importantă sub raportul obiectivelor programatice ale mişcării de emancipare politică,

condusă de marii boieri, *stabilitatea instituției domniei*, cunoaşte în textul hatişerifului un caracter foarte modest – mai ales în raport cu revendicările formulate în memoriile din anii anteriori -, anume mazilirea domnilor numai pentru cazuri grave dovedite (când „se va dovedi vreo vină a lor adevărată şi cunoscută de toți").

Şi aşa, modestă, această prevedere şi-ar fi avut consecințele ei pentru evoluția politică a Principatelor Române în deceniile următoare, dacă ea ar fi fost respectată de Poartă, ceea ce nu s-a întâmplat, aşa după cum nu vor fi respectate nici alte stipulații ale hatişerifului, care prescriau vechi drepturi ale stării de autonomie, acceptate inițial de Poartă: interzicerea turcilor de a poseda moşii în țară şi restituirea bunurilor uzurpate; interzicerea negustorilor turci de a arvuni cu sila produsele locuitorilor (ceea ce, formal, însemna un început de limitare a monopolului comercial al Porții); efectuarea proceselor dintre români şi turci în fața Divanului, iar nu a cadâilor (judecătorilor turci). În sfârşit, era consemnată în hatişerif, scutirea tributului pe timp de doi ani, menită să contribuie la refacerea economică a Principatelor.

I.1.2. Domnii numiți de Poartă, cărora le revenea misiunea de a pune în aplicare dispozițiile hatişerifului erau: Alexandru Ipsilanti, în Țara Românească, şi Grigore al III-lea Ghica, acesta numit ostentativ de turci în Moldova, iar nu în Țara Românească, unde fusese cerut ca domn de boieri. Dacă primul, Alexandru Ipsilanti, va domni în anii 1774-1782, într-un interval de timp constituindu-se în cea mai îndelungată domnie a unui domn fanariot, în perioada care urmează, până la 1821, contemporanul său din Moldova, Grigore al III-lea Ghica, va domni numai până în 1777, la acea dată, cum se ştie, în ciuda susmenționatei prevederi din hatişerif, el fiind asasinat din ordinul Porții (în primul rând, ca urmare a protestului său la cedarea Bucovinei, Austriei, în 1775). Dar, mai ales, deasa schimbare a domnilor, din ordinul sultanului, în perioada care urmează, până la 1802, dovedea nerespectarea prevederii din hatişerif, vizând stabilitatea domniei, cu toate că alte două acte de privilegii – senedul din 1783 şi hatişeriful din 1784 - reînnoiau angajamentele Porții de a nu mazili pe domni decât în cazuri grave (numai pe baza unui „semn evident de răzvrătire", cum menționează hatişeriful din 1784).

În ceea ce priveşte primul aspect la care ne-am referit, *începutul protectoratului rus asupra Principatelor*, trebuie spus că în virtutea dispoziției din tratatul de la Kuciuk-Kainargi, care dădea Rusiei dreptul de a înființa consulate în Imperiul Otoman, în anul 1782 se înființează consulatul Rusiei, activitatea consulilor ruşi urmând a contribui la creşterea influenței ruse în Principate. După această dată, succesiv, iau ființă: consulatul Austriei – în 1783, al Prusiei – în 1785, al Franței – în 1796 (recunoscut, în 1798); în sfârşit, al Angliei, abia în 1802.

Rusia, având la dispoziție acest important instrument de exercitare a „protecției" sale care era consulatul, va continua să desfăşoare o politică abilă

în realizarea propriilor scopuri; prin inițiative şi proiecte îndrăznețe va încerca în continuare să capteze interesul păturii conducătoare din Principate, profitând de miopia politicii Porții față de aspirațiile de emancipare ale popoarelor creştine aflate sub dominația sa. În 1782, țarina Ecaterina, cum rezultă dintr-o cunoscută scrisoare adresată împăratului Austriei, Iosif al II-lea, lansa ideea întemeierii unui stat românesc independent, cu numele de „Dacia", care urma să fie condus de un principe ortodox suveran. Era un proiect menit să amăgească spiritele, şi pe care țarina îl relua la sfârşitul anului 1789, cu prilejul ofensivei trupelor ruse în Moldova, în condițiile desfăşurării războiului următor, ruso-austro-turc (de data aceasta, proiectul fiind enunțat de Ecaterina a II-a într-o scrisoare adresată regelui Prusiei). Cum indica adoptarea proiectului de către Consiliul imperial al Rusiei, în martie 1790, viitorul regat al Daciei, constituit prin unirea Țării Româneşti cu Moldova, ar fi urmat să fie condus de marele duce Constantin sau de Potemkin.

I.1.3. Noul război, din anii 1787-1792, de data aceasta un război ruso-austro-turc, s-a aflat, într-o bună parte din răstimpul desfăşurării sale, sub semnul înțelegerii dintre cele două puteri – Rusia şi Austria – pe seama împărțirii Imperiului Otoman, implicit a stăpânirii popoarelor aflate sub dominație otomană.

După intrarea în acțiune a trupelor austriece, până în toamna anului 1789, acestea cuceriseră Țara Românească şi o bună parte a Moldovei. În noiembrie 1789, generalul Coburg intra în Bucureşti, ajutat de o serie de boieri în frunte cu Ioan Cantacuzino, primit de noul mitropolit, Cosma Popescu, precum şi de cei mai mulți dintre boierii adversari ai domnitorului Nicolae Mavrogheni, cel care încercase, o dată cu începutul războiului, să organizeze o oaste românească în sprijinul turcilor. Țara era considerată anexată, un divan boieresc depunând jurământ de credință noului împărat Leopold al II-lea (1790), în timp ce în Moldova, ocupată de trupe austriece până la Siret, se instalase o administrație austriacă, cu sediul la Roman şi care era subordonată guvernământului Galiției. Concomitent, în zona de peste Siret se instalase administrația rusă.

Împărțirea Principatelor la această dată era o realitate şi soarta lor, proiectată de cele două mari puteri, cu oştile lor cuceritoare, părea pecetluită.

Norocul românilor la această dată a fost că izbucnirea Marii Revoluții Franceze şi implicațiile ei pe planul relațiilor internaționale au răsturnat o asemenea perspectivă nefericită. Cum se ştie, silită de frământările provocate de evenimentele din Franța, în ciuda unor succese militare rapide, în august 1791, Austria încheie pace separată cu Turcia, la Şistov, restabilindu-se în raporturile dintre ele situația anterioară. Rămasă singură în luptă, Rusia a continuat cu succes operațiunile militare, cucerind cetățile de pe Nistru şi de la Marea Neagră, sub conducerea unor cunoscuți strategi ca Suvorov şi Cutuzov, trupele ruse trecând apoi Dunărea. Dar, ca şi în cazul Austriei, evenimentele

externe – revoluția franceză, precum și izbucnirea revoluției polone, în 1791 – silesc Rusia la încheierea păcii cu Turcia. Prin pacea încheiată la Iași, în ianuarie 1792, deși renunța la o serie de teritorii pe care le avea în vedere inițial, Rusia încorpora, totuși, teritoriul dintre Bug și Nistru, granițele ei ajungând astfel în imediata vecinătate a Moldovei; totodată, concomitent cu retrocedarea Principatelor Porții, erau reînnoite clauzele anterioare privind statutul politic al acestora, spiritul tratatului de la Kuciuk-Kainargi și al hatișerifului din 1774 urmând să marcheze în continuare acest statut.

În privința implicării românilor în acest război sunt de remarcat câteva serii de acțiuni: pe de o parte, deși în proporții mult mai reduse – și datorită învățămintelor din războiul anterior – au participat la acest război câteva mii de voluntari români, în Moldova, subordonați feldmareșalului rus Rumianțev, în timp ce în Țara Românească încercarea domnitorului Nicolae Mavrogheni de a organiza o oaste de voluntari români în sprijinul turcilor era sortită eșecului; pe de altă parte, în Țara Românească, în condițiile ocupației trupelor austriece, cum am observat deja mai sus, opțiunea elitei politice de la București s-a îndreptat spre o alianță cu Austria, în speranța eliberării de sub dominația otomană (în schimb, austriecii vădind, cu toată claritatea, tendința de anexiune).

Deosebit de important a fost în acest context acțiunea politico-diplomatică a boierilor români prilejuită de Congresul de pace de la Șistov, deschis în mai 1791, când Divanul Țării Românești a prezentat delegaților ruși și austrieci un important memoriu – cel mai important din câte fuseseră elaborate până atunci în Principatele Române. Se cerea aici – la această dată, în condițiile apropiatei ieșiri a Austriei din război, printr-o pace separată – limitarea maximă a dominației otomane și protecția colectivă a celor două mari puteri, Rusia și Austria. Apreciindu-se că sub regimul domnitorilor fanarioți, Țara Românească „și-a pierdut caracterul de țară vasală și ajunsese curată provincie turcească", se cerea ca relația cu Poarta să fie limitată numai la plata unui tribut (de 300.000 piaștri, achitat prin intermediul ambasadorilor celor două puteri la Constantinopol).

De asemenea, se formulau alte câteva importante cereri, care se înscriau pe linia experienței politice anterioare: restabilirea alegerii domnului de către țară, din toate stările (stările boierimii, bineînțeles); retrocedarea vechilor cetăți de la Dunăre; desființarea monopolului turcesc; dreptul de organizare a unei oștiri naționale; interdicția, nu numai a Turciei, dar și a Austriei și Rusiei, de a staționa trupe în țară; respectarea neutralității în caz de război.

Critica făcută domniilor fanariote în acest important document politic, de vădită influență franceză, ca și importantele revendicări pe care le cuprindea, așa cum a observat Nicolae Iorga, anticipau succesele mișcării de emancipare politică din prima jumătate a secolului al XIX-lea, trasau, de fapt, cu mai multă luciditate, obiectivele acesteia. Altfel, acest memoriu, purtând

data de 10/21 mai 1791 şi redactat, foarte probabil, în numele boierilor munteni, de către spătarul Ioan Cantacuzino şi mitropolitul Filaret al II-lea, rămânea – în vara anului 1791 – fără nici un rezultat, pacea de la Şistov, din august, iar apoi, cea de la Iaşi, din ianuarie 1792, lăsând neschimbată starea Principatelor Române.

Tot anului 1791, din acest interval de timp, după o ultimă exegeză, i-ar aparţine şi un faimos proiect de reforme, de vizibilă influenţă franceză, privind organizarea instituţională, semnificativ intitulat, *Plan sau o formă de oblăduire republicească – aristodemocraticească* – document atribuit eruditului boier Ioan Cantacuzino, după ce mult timp fusese plasat în anul 1802 şi atribuit unui alt personaj.

În orice caz, indiferent de datarea lui, acest proiect era expresia unor poziţii înaintate pentru acea vreme în rândurile boierimii din Moldova. Se propunea aici înlocuirea vechii forme de conducere a statului, domnia, cu una nouă, socotită mai potrivită, republica. În cadrul celor trei instituţii fundamentale care urmau a realiza conducerea politică – Divanul mare, Divanul pravilnicesc şi Divanul de jos -, existenţa acestuia din urmă constituia un element nou în domeniul formelor de organizare politică a statului; acest divan urma să fie alcătuit din „deputaţii cei trimişi din ţară, ce închipuiesc icoana unui norod slobod".

I.1.4. Aşa cum am subliniat mai sus, Marea Revoluţie Franceză – cu implicaţiile sale în planul relaţiilor dintre marile puteri – a schimbat cursul evenimentelor în răstimpul războiului ruso-austro-turc din 1787-1792, anulând planurile de anexiune a Principatelor de către cele două mari puteri, Austria şi Rusia.

În continuare, după data care marchează sfârşitul acestui război, Principatele Române se vor afla – într-un fel sau altul – sub influenţa evenimentelor europene; dar mai ales, de la această dată, cu o evoluţie vizibilă, an de an, până spre 1800, se constată pătrunderea ideilor Marii revoluţii franceze în Principate, o dată cu ecoul evenimentelor din Franţa. Asistăm, de fapt, la acest sfârşit şi început de veac, la trecerea influenţei franceze în Principate într-o nouă etapă.

Pe lângă emigranţii francezi, stabiliţi ca preceptori în casele boierilor sau călătorii francezi ocazionali, tot mai numeroşi în ultimul deceniu, un rol deosebit în propagarea ideilor franceze în Principate va reveni consulilor stabiliţi la Bucureşti şi Iaşi, începând din 1796. Dacă activitatea consulilor francezi în Principate la sfârşitul secolului al XVIII-lea va fi de scurtă durată, o dată cu declanşarea expediţiei lui Napoleon în Egipt ei fiind obligaţi să se retragă din posturi, nu este mai puţin adevărat că în răstimpul războiului franco-turc (1798-1801) speranţa eliberării de sub dominaţia otomană, cu ajutorul lui Napoleon, incită spiritele, atât în rândurile grecilor, cât şi ale românilor, circulaţia ideilor revoluţionare franceze căpătând în aceste condiţii noi valenţe.

Consulatele franceze aveau să fie restabilite după încheierea tratatului de pace franco-turc de la Amiens (iunie 1802), sediul general al consulatului mutându-se, din 1803, la Iaşi, dată fiind însemnătatea pe care o capătă capitala Moldovei, la această dată, în contextul relaţiilor dintre marile puteri.

Dacă încheierea tratatului de pace franco-turc a adus o profundă dezamăgire în rândul popoarelor asuprite şi care îşi puneau speranţa eliberării în Napoleon, pe de altă parte, starea acestor populaţii, inclusiv a celor din Principate, la început de veac, se agrava, pe măsură ce Imperiul Otoman era şubrezit şi de puternice frământări interne.

I.1.5. Tratatul franco-rus din 1802 garanta integritatea Imperiului Otoman, dar puterea centrală nu reuşea să ţină în frâu tendinţele centrifugale din interior. Atacurile bandelor turceşti ale lui Pazvan-Oglu la nord de Dunăre, cu precădere în Oltenia, determină, în prima jumătate a anului 1802, o masivă emigraţie peste fruntariile Ţării Româneşti, cei mai mulţi dintre fugari stabilindu-se temporar în Braşov, aşa cum vor face şi mai târziu, în 1821, în alte împrejurări. De la Braşov, boierii refugiaţi adresează nenumărate memorii marilor puteri – Rusiei şi Austriei, dar şi Franţei – solicitând ajutorul lor pentru înlăturarea stării de anarhie din ţară.

Prin intermediul ambasadorului francez la Viena, printr-un memoriu, boierii şi clericii munteni refugiaţi în sudul Transilvaniei solicitau la această dată protecţia lui Napoleon Bonaparte împotriva turcilor. Concomitent, boierii munteni refugiaţi la Braşov se adresau pentru ajutor împăratului Francisk al Austriei şi ţarului Rusiei.

Efecte imediate urmau a avea solicitările de ajutor adresate Rusiei, care, în virtutea calităţii sale de putere protectoare, conferită de înţelegeri anterioare, putea să-şi exercite dreptul de intervenţie în favoarea populaţiilor creştine din Imperiul Otoman. În aceste împrejurări, pe de o parte, ca rezultat al acţiunii hotărâte a boierilor români, de a solicita intervenţia marilor puteri în sprijinul Principatelor, pe de alta, ca rezultat al presiunii exercitate de diplomaţia rusă, Poarta a fost obligată, în 1802, să emită cunoscutul hatişerif prin care erau reînnoite obligaţiile Principatelor faţă de puterea suzerană. Acest hatişerif se constituia într-un important document politic, marcând o nouă etapă în evoluţia statutului politic internaţional al Principatelor Române. Principala prevedere din hatişerif – fixarea duratei domniei la şapte ani – se înscria pe linia unei vechi revendicări a boierilor români, de înlăturare a abuzurilor care decurgeau din deasa schimbare a domnilor. Alte puncte înscrise în hatişerif, vizând sfera relaţiilor cu Poarta, priveau: libertatea comerţului pentru Principate cu obligaţia satisfacerii nevoilor Porţii; reglementarea cantităţii tuturor furniturilor către Poartă şi dreptul Principatelor de a discuta cererile Porţii; aşezarea birului în raport cu starea populaţiei. O importantă prevedere din hatişerif viza o revendicare specifică marilor boieri pământeni, anume, prioritatea lor la ocuparea slujbelor publice şi rezervarea exclusivă a administraţiei şcolilor şi spitalelor.

Aşa cum s-a demonstrat, hatişeriful din 1802 nu s-a născut dintr-o generozitate voluntară a sultanului, ci a fost rezultatul confruntării celor doi factori mai sus menționați: acțiunea boierilor români, pe de o parte, presiunea diplomației ruseşti, pe de alta. Evident, memoriile boierilor români adresate Rusiei ofereau pretext şi argumente pentru acțiunea diplomației ruseşti, care, la rândul ei, departe de a avea imbolduri într-o generozitate dezinteresată, urmărea propriile ei interese. Referindu-se la rolul jucat de acțiunea boierilor în elaborarea hatişerifului din 1802, N. Iorga sublinia, pe bună dreptate, că acesta s-a născut din „vechea conştiință națională a boierilor români", că „în forma sa confuză, acest act de la 1802 însemna o adevărată constituție a țărilor româneşti cu dorințele arătate de dânsele înseşi". De asemenea, marele istoric plasa momentul elaborării hatişerifului din 1802 în ansamblul evenimentelor aflate sub influența Marii Revoluții Franceze, în acest sens scriind: „Tot ce se petrecea în țările române era însă în funcțiune de acea situație internațională care evolua pe liniile trasate de revoluția franceză".

I.1.6. În lumina prevederilor hatişerifului au fost numiți ca domni, Constantin Ipsilanti, în Țara Românească, Alexandru Moruzi, în Moldova. Cum vom vedea, nu le-a fost dat acestora să-şi ducă până la capăt domniile, înainte de termenul prevăzut în hatişerif, în 1806, ei fiind destituiți din ordinul sultanului. În ansamblul istoriei românilor, însă, ne interesează mai puțin domniile celor doi în intervalul 1802-1806, ci, în mod deosebit, împrejurările demiterii lor, de ele fiind legată declanşarea următorului război ruso-turc, cel din 1806-1812, încheiat cu tratatul de pace de la Bucureşti şi cu răpirea Basarabiei de către Rusia.

Destituirea de către sultanul Selim al III-lea era făcută sub influența lui Napoleon, cei doi fiind considerați agenți ai Rusiei, deci duşmani ai Turciei şi, implicit, ai Franței. Din câte se ştie, aprecierea aceasta era valabilă în cazul lui Constantin Ipsilanti, incertă în cazul lui Alexandru Moruzi.

În general, nu numai declanşarea, dar chiar desfăşurarea şi sfârşitul războiului din 1806-1812, stau într-un fel sub semnul politicii orientale franceze, pentru că, aşa cum vom observa şi mai departe, alta ar fi fost evoluția evenimentelor şi chiar soarta Principatelor fără amestecul Franței în problema orientală şi, mai ales, în final, fără declanşarea războiului împotriva Rusiei.

După 1802, diplomația franceză îşi fixase ca unul din obiectivele principale realizarea alianței cu Turcia împotriva Rusiei; această orientare era accentuată după 1804, când Napoleon s-a proclamat împărat. Cât priveşte Principatele Române, de la început ele intrau în atenția împăratului francez ca obiect de compensații teritoriale în tratativele cu alte mari puteri. Astfel se explică, de pildă, propunerea lui Talleyrand, ministrul de externe francez, din octombrie 1805, ca Principatele Române să fie anexate de Austria, Napoleon încercând să cointereseze această mare putere într-o alianță menită să zdruncine cea de-a III-a coaliție europeană organizată împotriva sa. Cum

Austria a respins acest plan („planul Talleyrand”), ea fiind orientată cu precădere în direcția apărării intereselor sale din Italia şi Germania, conflictul franco-austriac nu a putut fi evitat, el soldându-se însă în favoarea lui Napoleon, prin victoria de la Austerlitz (decembrie 1805).

Din 1806, în condițiile în care atragerea Austriei se dovedise inoperantă, acțiunea de apropiere de Turcia se intensifică, Principatele Române continuând să fie subiectul principal al politicii de atragere a uneia sau alteia dintre marile puteri cu interese în Sud-Estul Europei. De la această dată, Napoleon se angajează să sprijine Turcia pentru păstrarea Principatelor Române în fața presiunii Rusiei, dar, aşa cum vom arăta mai departe, nu peste mult timp, din 1807, pentru cointeresarea Rusiei într-o alianță, nu va ezita să accepte încorporarea Principatelor de către Rusia, în paguba Turciei.

Din 1806, Napoleon trimitea la Constantinopol un nou ambasador, generalul Sebastiani, căruia îi încredința instrucțiuni precise în direcția realizării alianței cu Turcia. În iunie 1806, când noul ambasador era primit la Constantinopol cu mare pompă de către sultan, spre indignarea ambasadorilor rus şi englez, diplomatul francez încredința sultanului scrisoarea lui Napoleon prin care acesta din urmă era sfătuit să-şi consolideze stăpânirea asupra Principatelor, şi în acest scop, să destituie pe cei doi domni, considerați agenți ai Rusiei. Selim al III-lea, în august 1806, destituia pe cei doi domni, numind în locul lor, la recomandarea Franței, în Moldova, pe Scarlat Calimachi, iar în Țara Românească, pe Alexandru Suțu. Acesta este momentul când la Iaşi, acționa în sensul realizării alianței franco-turce şi noul consul francez, Ch.Reinhard, diplomat cunoscut, instituit în funcție cu un titlu nou, de „rezident”, ceea ce putea să sugereze unor mari boieri români ideea sprijinului pentru realizarea unui stat independent.

Cum se ştie, Rusia a reacționat în mod hotărât la destituirea domnilor de către sultan, aceasta constituind o gravă încălcare a hatişerifului din 1802, care stipula domnia pe şapte ani şi subînțelegea destituirea în cazuri excepționale, numai cu acordul prealabil al Rusiei. Ambasadorul rus la Constantinopol, Italinschi, a adresat sultanului un protest vehement, iar acesta, şovăitor, spre nemulțumirea francezilor, a cedat, revocând destituirea şi ordonând reinstalarea celor doi.

Dar era prea târziu, între timp, din toamna anului 1806, trupele ruse, conduse de generalul Michelson, trecuseră Nistrul, urmând a ocupa mai întâi Moldova, apoi Țara Românească. Pe de altă parte, Napoleon, prin ambasadorii săi, intervine hotărât în sprijinul sultanului, insistând ca acesta să înlăture pe domnii “trădători” filo-ruşi, îndemnându-l să stăpânească „cu orice preț” Principatele Române, încurajându-l, deci, în declanşarea războiului cu Rusia. Formal, la sfârşitul lunii decembrie 1806, Turcia declara război Rusiei, la o dată când operațiunile militare erau deja începute, Moldova fiind deja ocupată de trupele ruse fără o prealabilă declarație de război.

O dată războiul declanşat, Franţa trimite în ajutorul Turciei tunuri şi instructori militari; la rândul ei, Anglia intervine în sprijinul Rusiei. Mai mult, Anglia a recurs în primăvara anului 1807 la o acţiune militară directă împotriva Turciei. Prin surprindere, o escadrilă engleză, comandată de lordul Dukworth, în martie 1807, se deplasează în Marea de Marmara, cu intenţia de a ataca de pe apă oraşul Constantinopol, în timp ce ambasadorul englez în capitala Turciei, lordul Arbuthnot, dă Turciei un ultimatum, cerând sultanului întoarcerea armelor împotriva Franţei şi intrarea în alianţa cu Anglia şi Rusia şi, totodată, cedarea Principatelor Române Rusiei. Dar în răstimpul scurt de câteva zile, în aşteptarea răspunsului la ultimatum, cu o energie rar întâlnită, generalul francez Sebastiani a luat măsuri rapide de apărare, salvând capitala otomană, descurajând pe englezi şi obligându-i să se retragă fără a da atacul proiectat.

Napoleon, însă, nu a fost consecvent pe linia alianţei cu Turcia; cu atât mai mult, el nu avea să se simtă angajat în respectarea alianţei, cu cât, în mai 1807, sultanul Selim al III-lea, în urma unei revolte a ienicerilor fusese înlocuit cu un alt sultan (Mustafa al IV lea, la rândul său, înlocuit, în 1808, de Mahmud). Diplomaţia plurivalentă a Franţei sub conducerea lui Napoleon, mobilitatea orientărilor, rapida lor schimbare, când spre o putere, când spre alta, în raport cu evoluţia evenimentelor şi complexitatea situaţiilor, duplicitatea acţiunilor şi asigurarea alternativelor, toate acestea şi-au dovedit eficacitatea în cursul desfăşurării războiului din anii 1806-1812.

În 7 iulie 1807 avea loc celebra întâlnire de la Tilsit dintre Napoleon I şi ţarul Rusiei, Alexandru I. Ea se ţinea la scurtă vreme după bătălia de Friedland (iunie 1807), când trupele ruse fuseseră înfrânte de cele franceze; ea se desfăşura, totodată, pe fondul deteriorării raporturilor Rusiei cu Anglia şi Austria, celelalte două mari puteri, cu roluri însemnate în coaliţiile antinapoleoniene.

Tratatul încheiat conferă Franţei rolul de mediator în relaţiile dintre Turcia şi Rusia; condiţiile stipulate în el sunt favorabile Franţei şi Rusiei, pe de o parte, şi defavorabile Turciei, pe de alta. În cazul în care Turcia accepta medierea Franţei, drept recompensă, aceasta din urmă urma să primească de la turci câteva teritorii (Cattaro şi insulele Ionice), iar ţarul să evacueze Principatele care rămâneau Turciei (cu condiţia ca acestea să nu fie ocupate de trupele turceşti după retragerea trupelor ruse – ceea ce însemna, de fapt, a le lăsa tot Rusiei, ţinând cont de marea influenţă a consulilor şi agenţilor ruşi în Principate); în cazul în care Turcia refuza medierea Franţei, aceasta urma să facă cauză comună cu Rusia, împărţind Imperiul otoman (cu excepţia Constantinopolului şi Rumeliei). O parte din teritoriile eliberate din peninsula Balcanică urmau a intra în stăpânirea lui Napoleon, în timp ce Rusia îşi rezerva cucerirea Finlandei şi Principatele Române.

Tratatul dintre cei doi a stârnit indignarea Turciei, dar aceasta a fost silită să accepte alternativa mediaţiei Franţei, ale cărei riscuri erau mai mici,

excluzând în orice caz perspectiva desființării; riscurile existau şi în această alternativă, întrucât, aşa cum se ştie, în discuțiile de la Tilsit – şi tratatul următor de la Erfurt va confirma aceste temeri – Napoleon îl asigurase pe țar, verbal, că nu va ține la respectarea clauzei menționată în art.22, privind obligativitatea retragerii trupelor ruse din Principate, în timp ce țarul îşi dădea acordul pentru anexarea de câte francezi a unor teritorii din peninsula Balcanică (Albania şi Bosnia, pe lângă teritoriul Dalmației, deja cucerit !).

O dată acceptând, sub amenințarea destrămării, mediația Franței, în spiritul clauzelor tratatului de la Tilsit, în august 1807, se încheie armistițiul de la Slobozia, între Turcia şi Rusia. Din partea lui Napoleon, a fost trimis aici colonelul Guilleminot, ruşii fiind reprezentați de generalul S.Lascarov iar turcii de Calib-Efendi. Actul armistițiului s-a încheiat, de fapt, după discuții înverşunate, turcii încercând să prelungească tratativele, şi numai intervenția mediatorului francez, care amenința cu retragerea, punând capăt acestora. Între altele, o dată cu încetarea ostilităților, armistițiul prevedea obligația Rusiei de retragere a trupelor din Principate în timp de 39 de zile. Dar Rusia nu-şi va retrage trupele, nerespectând astfel armistițiul pe care, de fapt, țarul nici nu l-a ratificat, diplomația rusă, prin noul ambasador trimis la Paris, insistând pe lângă Napoleon pentru respectarea înțelegerii verbale de la Tilsit.

În septembrie 1808, are loc noua întâlnire dintre Napoleon I şi Alexandru I de la Erfurt, unde se încheie un tratat secret de alianță între cei doi, prin care, între altele, dorința Rusiei de încorporare a Principatelor este satisfăcută pe deplin. Franța se angaja să obțină acordul Turciei pentru cedarea Principatelor pe cale paşnică, în caz de continuare a războiului ea angajându-se să rămână neutră; în cazul în care Austria sau altă putere s-ar fi aliat cu Turcia, Franța urma să facă cauză comună cu Rusia.

Ulterior, turcii resping cu perseverență amestecul francez în această privință şi acuzând chiar atitudinea Franței; inevitabil, războiul ruso-turc este reluat mai ales din 1809, o dată cu declanşarea noului război franco-austriac, el desfăşurându-se cu succes în favoarea trupelor ruse; sub conducerea unor comandanți de seamă, cum au fost generalii Cutuzov, Bagration, Miloradovici ş.a. trupele ruse obțin numeroase victorii, în câțiva ani împingând linia frontului la sud de Dunăre, până la Rusciuk.

Între timp, în cursul anilor 1809-1811, relațiile franco-ruse, treptat, se deteriorează, iar la începutul anului 1812, în condițiile acestei deteriorări, asistăm din nou la un veritabil spectacol al diplomației franceze, Napoleon încercând a reintra în rolul de aliat al Turciei împotriva Rusiei (de data aceasta, declarațiile de prietenie ale Franței fiind primite cu neîncredere!).

I.1.7. Contextul internațional în care, în cele din urmă, ia sfârşit războiul ruso-turc, prin pacea de la Bucureşti, din mai 1812, a fost deosebit de complex. Rusia era îngrijorată de iminenta declanşare a campaniei lui Napoleon şi era interesată să grăbească încheierea acestui război, chiar cu prețul unor

apreciabile concesii, în raport cu victoriile pe câmpurile de bătălie şi cu intenţiile iniţiale de anexiune. Pe de altă parte, Turcia, la rândul ei, era epuizată de războaie şi, totodată, neîncrezătoare în perspectivele unei noi alianţe cu Franţa, dată fiind experienţa amară pe care o acumulase în anii anteriori; hărţuită pe câmpurile de luptă, dar şi de diplomaţia franceză în anii din urmă, ea avusese prilejul să se convingă de obstinaţia cu care Rusia urmărea anexarea ambelor Principate şi accepta ca pe o fatalitate ideea de a face unele concesii teritoriale minimale; se încadra în această optică ideea ca, într-o conjunctură favorabilă, la încheierea păcii, să piardă cât mai puţin, dacă nu se putea să nu piardă nimic ! Este drept că, aşa cum s-a arătat, în mod amplu, în istoriografia română mai veche sau mai nouă, dacă turcii nu s-ar fi grăbit şi ar fi tergiversat încă puţin încheierea tratatului de pace, ar fi existat posibilitatea ca ruşii, sub presiunea declanşării războiului franco-rus, să renunţe la orice anexări teritoriale. A jucat un anumit rol în aceste împrejurări, aşa cum se ştie, acţiunea unor diplomaţi ai Porţii, angajaţi în tratativele de pace – ulterior, pedepsiţi ca trădători -, care nu au informat la timp asupra evoluţiei relaţiilor franco-ruse şi iminenţei declanşării războiului franco-rus.

Trebuie observat că, privită din perspectiva anilor 1807-1808, a momentelor „Tilsit" şi mai ales „Erfurt", şi raportată la proiectele anexioniste ale autorităţilor ruse din aceşti ani, anexarea Basarabiei în 1812 a fost una minimală; ani de-a rândul, generalii şi diplomaţii ruşi, precum şi, poate, chiar unii mari boieri moldoveni, se obişnuiseră cu ideea că la sfârşitul acestui război Principatele Române, în ansamblul lor, vor fi încorporate Rusiei. Este convingerea pe care şi un istoric rus, un secol mai târziu, o formula într-un mod care i se părea a fi normal pentru mentalitatea generaţiei sale. Este vorba de istoricul şi juristul Leon Casso, cel care, în 1912, un secol de la evenimentele în cauză, scria: „Împrejurările ne-au silit, până la sfârşit, să ne mulţumim cu un câştig mult mai modest […]Dar chiar şi acest adaos <Basarabia> ne-a fost folositor pentru următoarele motive: 1. El ne apropia de peninsula Balcanică; 2. Ne da putinţa să stăm solid la Dunăre pentru a ne putea întinde în viitor mai departe în paguba Imperiului turcesc, potrivit politicii Ecaterinei a II a […]. Dar, în afară de aceasta, cel mai esenţial lucru în acest câştig a fost faptul că Rusia a anexat pentru prima dată supuşii creştini ai Porţii din Europa".

„Anexarea supuşilor creştini" ai Porţii de către Rusia, cum i se părea un secol mai târziu şi autorului citat, era considerată de generalii şi diplomaţii ruşi o „binefacere" pentru creştinii ortodocşi scăpaţi de dominaţia „păgânilor". Contribuia la o asemenea convingere şi comportarea duplicitară a unei părţi a elitei din Principate. În orice caz, cum am mai observat, comunitatea religioasă ortodoxă juca un rol extrem de important în politica de expansiune a Rusiei şi nu întâmplător actul care voise să anticipe –în 1808 – anexarea Principatelor fusese unul de organizare bisericească: anume, aşezarea la conducerea Bisericii Ortodoxe din ambele

Principate, în calitate de exarh, a unui cleric, român de origine, adus de ruşi, Gavril Bănulescu-Bodoni, precum şi – mai ales – subordonarea Bisericii Ortodoxe din Moldova Sinodului rus.

Dacă pentru autorităţile ruse de la 1812 şi chiar pentru unii istorici ruşi de mai târziu, raptul teritorial din 1812 se constituia într-o „modestă" realizare a politicii ruseşti de „salvare" a creştinilor din Imperiul otoman, pentru români – mai ales pentru cei din Basarabia – el constituia începutul unui coşmar, al unui capitol din istoria românilor plin de suferinţe, căruia, din păcate, îi va fi dat să dureze până în epoca contemporană.

Care a fost rolul Franţei şi al lui Napoleon I în finalizarea războiului din 1806-1812 cu acest rapt teritorial nu este greu de precizat! În primul rând, trebuie făcută o observaţie de principiu: Napoleon I nu a răspuns aspiraţiilor de emancipare politică din Principate, tratându-le pe acestea, cum am văzut, ca obiect de compensaţie teritorială în raporturile cu alte mari puteri, acceptând, în cele din urmă, în anii 1807-1808, anexarea lor de către Rusia. Însă, pe un alt plan, mai general, acela în care întâmplarea decide soarta societăţilor şi a indivizilor, Franţa lui Napoleon I, fără să vrea, a anulat, ceea ce părea iminent, anexarea de către Rusia a ambelor Principate; aceasta, deoarece renunţarea de către Rusia a anexării integrale a Principatelor, o dată cu hotărârea de încheiere a păcii, s-a datorat, cum am observat, presiunii exercitată asupra ei de ameninţarea declanşării campaniei napoleoniene. Cu alte cuvinte, războiul declanşat de Napoleon în 1812 a anulat un deznodământ tragic pentru soarta Principatelor, aşa după cum, cu două decenii în urmă, Marea Revoluţie Franceză – cum am subliniat la locul potrivit – prin presiunea exercitată asupra celor două puteri angajate în războiul contra Turciei, Rusia şi Austria, anula anexarea Principatelor, ocupate de trupele acestor două mari puteri. Ca şi în 1792, acum, în 1812, Rusia era obligată de împrejurări neprevăzute să renunţe la o bună parte din anexiunile teritoriale pe care victoriile împotriva Turciei păreau a i le asigura, ea fiind obligată să se mulţumească cu anexarea numai a teritoriului din dreapta Nistrului (spre deosebire, totuşi, de 1792, când anexase teritoriul din stânga fluviului).

Dar, în afara acestui rol pozitiv, pe care, indirect şi întâmplător, Franţa l-a avut în istoria politică a Principatelor Române, sunt de reţinut alte două aspecte importante vizând rolul important pe care Franţa l-a avut – în epoca lui Napoleon I – în privinţa influenţei sale asupra Principatelor. În primul rând, este cert că amestecul direct al Franţei în problema orientală a lărgit aria contactelor franco-române şi a marcat o nouă etapă a influenţei ideilor Marii Revoluţii Franceze în Principate, toate acestea în ciuda politicii oficiale franceze şi a atitudinii personale a împăratului francez, la care ne-am referit. În epoca napoleoniană a crescut numărul francezilor ajunşi în Principate, unii dintre ei, ofiţeri şi diplomaţi, angajaţi în misiuni politico-diplomatice din ordinul autorităţilor franceze . Rolul consulatelor franceze în Principate a crescut, o dată cu restabilirea lor în 1803, unii dintre consulii francezi – un

Ch.Reinhard, la care ne-am referit, precum şi alţii – dovedind un real interes pentru înţelegerea aspiraţiilor de emancipare politică ale românilor. În general, prin scrierile lor despre români – publicate sau rămase în manuscris - , precum şi prin activitatea lor în Principate, fie că erau ofiţeri sau diplomaţi, emigranţi stabiliţi temporar ca preceptori în casele unor mari boieri sau simpli călători, cu toţii au contribuit în mod apreciabil la răspândirea ideilor franceze în Principate; pe de altă parte, au contribuit la răspândirea cunoştinţelor despre români în Occident.

În al doilea rând, chiar dacă politica oficială franceză s-a înscris pe linia unei mari puteri cu interese expansioniste, nu este mai puţin adevărat că amestecul Franţei în chestiuni politice vizând Principatele – fie că era vorba de conservarea statutului lor politic sub suzeranitatea Porţii, fie că era vorba de acceptarea anexării lor de către Rusia – a stârnit frământări şi speranţe în rândurile elitei politice din Principate, a contribuit, indirect, la amplificarea spiritului naţional în aceste ţări. Memoriile adresate lui Napoleon – mai ales în faza de început a războiului ruso-turc din 1806-1812 – prin care autorii se adresau împăratului francez ca unui „eliberator", ca şi apelurile franceze adresate românilor pentru a rezista, fie în faţa invaziei trupelor ruse, fie, dimpotrivă, pentru a se alătura Rusiei, nu puteau, la rândul lor, decât să contribuie la edificarea spiritului naţional în Principate.

Asemenea observaţii trimit la rolul important pe care Franţa, într-un fel sau altul, l-a avut în istoria românilor, în răstimpul la care ne-am referit, observaţii care se constituie în tot atâtea argumente ale interesului pentru cunoaşterea acestui rol.

Evident, evoluţia istorică a Principatelor Române la începutul secolului al XIX- lea se află sub semnul raporturilor cu marile puteri şi analiza statutului lor politic internaţional nu este posibilă decât trimiţând, aşa cum am făcut, mai ales la Turcia, Rusia şi Franţa; dar peste istoria determinată de deciziile marilor puteri, există şi o istorie mai puţin evidentă, şi care îşi are rolul său bine precizat în perspectivă istorică. Ne referim aici nu atât la acţiunea boierilor români de elaborare de memorii şi proiecte de reforme adresate marilor puteri, de care am amintit mai sus, cât la *participarea voluntarilor români la războiul din 1806-1812.* Ca şi în războaiele anterioare, contribuţia voluntarilor români a fost considerabilă. O dată cu începutul războiului, populaţia din Bucureşti s-a ridicat în sprijinul trupelor ruse conduse de generalul Miloradovici pentru izgonirea trupelor turceşti conduse de Mustafa-Bairactar. În răstimpul anilor 1807-1811, voluntarii români au participat la numeroase bătălii, atât pe teritoriul Olteniei (de pildă, în 1809, la Cerneţi), cât şi la sud de Dunăre. La începutul anului 1807, după intrarea trupelor ruse în Principate, Constantin Ipsilanti revine la domnie, de data aceasta ca domn al Moldovei, cât şi al Ţării Româneşti. Iniţiativa sa de organizare a unei oştiri româneşti, din răstimpul celor câteva luni de domnie,

se baza pe adeziunea voluntarilor români la lupta antiotomană, aceştia nutrind speranţa independenţei, precum şi pe sprijinul unei părţi a boierimii române. Cum se ştie, în cursul acestui război, în rândul voluntarilor români s-a remarcat Tudor Vladimirescu, recunoscut, la sfârşitul acestui interval, drept „comandir" al voluntarilor, o dată cu aceasta el intrând în atenţia autorităţilor ruse de ocupaţie, pe de o parte, a marii boierimi române, pe de alta.

O dată cu încheierea tratatului de pace de la Bucureşti au fost reînnoite prevederile hatişerifului din 1802 privind statutul Principatelor. Au fost numiţi ca domni, Ioan Caragea, în Ţara Românească, Scarlat Calimachi, în Moldova. Numai cel de-al doilea îşi va duce mandatul până la termenul legal de şapte ani (1812-1819), I.Caragea având să fugă din ţară, cu un an mai devreme, salvându-şi viaţa şi imensa avere agonisită (1812-1818). Cu succesorii acestora, în scurtul interval de timp până la 1821, va lua sfârşit sistemul domniilor fanariote, după această dată survenind importante modificări în evoluţia statutului politic internaţional al Principatelor, în dezvoltarea istorică a acestora, în general.

I.2. **Eşecul politicii reformatoare a domnitorilor fanarioţi şi agravarea stării de decădere a Principatelor Române (1774-1821)**

Dintre numeroşii domni din această perioadă pentru uşurarea memoriei, sunt de reţinut, în primul rând, domnii care succed principalelor acte internaţionale încheiate în acest răstimp; deci, după tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi, hatişeriful din 1802 şi tratatul de pace de la Bucureşti. Ei sunt, de fapt, şi cei mai importanţi, şi anume: - după tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi, Alexandru Ipsilanti (1774-1782), în Ţara Românească; Grigore al III-lea Ghica (1774-1777), în Moldova; – după hatişeriful din 1802, Constantin Ipsilanti în Ţara Românească (1802-1806; 1807), Alexandru Moruzi (1802-1806) în Moldova; - după tratatul de pace de la Bucureşti, din 1812, Ioan Caragea (1812-1818), în Ţara Românească, Scarlat Calimachi (1812-1819), în Moldova.

În sfârşit, sunt de reţinut ultimii domni fanarioţi, Alexandru Suţu (1818-1821), în Ţara Românească, Mihail Suţu (1819-1821), în Moldova.

I.2.1. Cel mai important dintre toţi aceştia rămâne *Alexandru Ipsilanti*, care are, de fapt, domnia cea mai lungă din tot acest interval. El este considerat de N. Iorga drept unul dintre cei mai de seamă „despoţi luminaţi" în rândul fanarioţilor. Ca şi contemporanul său moldovean, el avea misiunea să aplice dispoziţiile prevăzute de hatişeriful din 1774. În vremea lui, în conformitate cu dispoziţiile hatişerifului, ţara a simţit o oarecare uşurare, scutită fiind de bir pe primii trei ani; sub domnia lui au fost mai mulţi ani de stabilitate şi linişte, dacă nu chiar de bunăstare, cum considera Dionisie

Eclesiarhul. Acest domn, „om înțelept şi cu minte înaltă", cum îl numeşte acelaşi cronicar, are câteva merite indiscutabile. În primul rând a încercat să realizeze o serie de importante reforme:

- *în domeniul justiției:* a elaborat un nou cod de legi, *Pravilniceasca condică*, din 1780, menit să contribuie la o mai bună îndrumare a judecătorilor; pentru prima dată a pus în discuție principiul separării justiției de administrație, înființând tribunale județene pentru judecarea proceselor civile, cu scopul de a înlocui treptat rolul ispravnicilor în administrarea justiției;

- *în domeniul administrației*, de asemenea, a încercat să aducă unele îmbunătățiri: a delimitat mai strict atribuțiile ispravnicilor, ale vătafilor de plai şi zapciilor, pe cei din urmă punându-i direct sub autoritatea sa (din subordinea ispravnicilor), toate acestea în scopul diminuării abuzurilor;

- *în domeniul fiscal*, a încearcat să restabilească vechea reformă a sferturilor: a înlocuit numeroasele „sferturi" (dări fixe) cu 4 sferturi propriu-zise, de câte un galben (este de fapt, cronologic, prima sa reformă – în 1775 -, şi prima care va eşua, din nou cele 4 sferturi urmând să se înmulțească); de asemenea, a înlocuit sistemul repartiției birului pe cap de familie, cum fusese practicat până atunci, cu sistemul ludelor (unități fiscale compuse dintr-un număr variabil de birnici), sistem mai favorabil domniei (birul datorat de locuitorul fugit era preluat automat de ceilalți membri ai ludei);

- în sfârşit, *în domeniul învățământului*, meritele domnului sunt indiscutabile; este vorba, de fapt, de domeniul în care reforma a reuşit, cel puțin în parte, spre deosebire de celelalte, care aveau condiții mult mai precare de trăinicie; anume, înainte de toate, în anul 1776, el a reorganizat Academia domnească de la București, şi o dată cu ea a dispus înființarea de şcoli în principalele oraşe ale țării.

Domnia lui *Grigore al III-lea Ghica* în Moldova, contemporanul lui Alexandru Ipsilanti, s-a înscris, de asemenea, în seria domniilor cu pretenții reformatoare, deşi la dimensiuni mai reduse, intervalul de numai trei ani cât a durat fiind insuficient pentru afirmarea tuturor intențiilor reformatoare. A avut preocupări pentru înlăturarea abuzurilor din domeniul fiscal (aici, spre deosebire de Țara Românească, funcționând sistemul repartizării birului pe sate, obligate la cote-părți prin cislă), în domeniul administrației, precum şi în sfera reglementării relațiilor agrare. Dar domeniul unor realizări concrete rămâne, ca şi cazul lui Alexandru Ipsilanti, acela al învățământului; în anul 1775 a luat importante măsuri de reorganizare şi dezvoltare a Academiei domneşti de la Iaşi, precum şi unele măsuri de ajutorare a şcolilor existente sau pentru înființarea altora noi.

Numele lui Grigore al III-lea Ghica, care avusese alte câteva domnii anterioare în Țara Românească, nu a rămas însă în istorie pentru faptele lui de politică internă, ci pentru sfârşitul lui tragic, legat, la rândul său, din câte se ştie, de un act din sfera politicii externe; este vorba de protestul său față de

cedarea Bucovinei Austriei, în 1775, care, pe fondul mai vechii sale atitudini filoruse, la care s-au adăugat şi intrigile unor mari boieri – nemulţumiţi de clientela grecească a domnului – i-au adus acuzaţia de hainire şi asasinarea de către capugiul trimis de la Poartă.

Intervalul imediat următor celor două domnii la care ne-am referit, până la 1802, este acela al unor dese schimbări de domnie, în ciuda stipulaţiilor hatişerifului din 1774 – reînnoite prin senedul din 1783 –, Poarta restabilind acest trist fenomen.

I.2.2. Până la 1802, când vom avea pe scaunele Principatelor o altă pereche de domni mai însemnaţi, ar fi de amintit, totuşi, în acest interval, alte câteva figuri importante, nu în ipostaza de domni „reformatori" sau încadrând o anumită etapă de relativă stabilitate în istoria Principatelor, ci, într-un fel, prin personalitatea lor sau prin dramatismul împrejurărilor de care sunt legate. Ar fi de amintit aici, în ordinea succesiunilor la tron: Nicolae Caragea, Nicolae Mavrogheni, Constantin Hangerli, Mihai Suţu ş.a. Primul, Nicolae Caragea, nu este important ca domn (în Ţara Românească: 1782-1783), ci ca învăţat, traducător al lui Voltaire în limba greacă; al doilea, Nicolae Mavrogheni, este domnul Ţării Româneşti (1786-1790), din răstimpul încadrând începutul noului război ruso-austro-turc şi care s-a făcut cunoscut printr-un comportament extravagant, atât în planul politicii interne, cât şi al politicii externe, o dată cu declanşarea războiului. Constantin Hangerli, domn al Ţării Româneşti de scurtă durată (noiembrie 1797 – februarie 1799), rămâne de reţinut prin sfârşitul său dramatic, asasinat fiind din porunca sultanului nu pentru vre-un protest faţă de excesele Porţii, ci pentru politica lui fiscală apăsătoare, lăcomia lui funciară atingând dimensiunile grotescului. În sfârşit, Mihai Suţu „bătrânul" - altul decât cel de la 1821 - este domnul de început de veac în Ţara Românească (1801-1802) – după alte câteva domnii într-o ţară şi alta –, în răstimpul căruia bandele lui Pazvan-Oglu, de la sud de Dunăre, pustiesc cumplit o bună parte a Ţării Româneşti, determinând masiva emigraţie peste hotare din 1802, care a premers încheierii cunoscutului hatişerif.

Iată, dar, un tablou paradoxal pe care ni-l oferă acest sfârşit şi început de secol: pe de o parte, este intervalul de timp în care vorbim de o nouă etapă a extensiunii ideilor Revoluţiei franceze în sud-estul Europei şi în Ţările Române (anii 1798-1801, pe plan internaţional, corespund războiului declanşat de Napoleon în Egipt !); pe de alta – cum observăm din cele de mai sus –, este intervalul când, concomitent, în Principate avem de-a face cu excese fiscale incredibile sau cu atacuri de bande turceşti de la sud de Dunăre, ambele fenomene dovedind o degradare maximă a regimului domnitorilor fanarioţi, strâns corelată cu anarhia din sânul Imperiului Otoman.

I.2.3. Cu anul 1802, aşa cum am văzut, intrăm într-o nouă etapă în evoluţia statutului politic internaţional al Principatelor Române, care s-a reflectat şi în planul instituţiei domniei. În acest an, în conformitate cu

prevederile hatişerifului dat de Poartă, au fost numiţi ca domni: în Ţara Românească, *Constantin Ipsilanti*, iar în Moldova, *Alexandru Moruzi*.

Constantin Ipsilanti era fiul lui Alexandru Ipsilanti, cunoscutul domn al Ţării Româneşti din anii 1774-1782, la care ne-am referit; totodată, el era tatăl celui care avea să fie, peste ani, şef al Eteriei, Alexandru Ipsilanti, la care ne vom referi ceva mai departe.

În răstimpul scurtei sale domnii (1802-1807), Constantin Ipsilanti, pe linia aplicării prevederilor hatişerifului din 1802, a încercat să ia o serie de măsuri de îmbunătăţire a administraţiei.În raport cu boierii, el a dus, în general, o politică de înţelegere – fără a reuşi să-i atragă pe deplin -, cu ajutorul acestora nutrind chiar gândul unei domnii ereditare.

Pe plan extern, cum am observat deja, el a dus o politică de apropiere faţă de Rusia, de pregătire a declanşării luptei de eliberare naţională la momentul potrivit; a sprijinit lupta sârbilor, declanşată în 1804 sub conducerea lui Caragheorghe, trimiţând răsculaţilor arme şi facilitând contactul lor cu autorităţile ruse. În scopul declanşării luptei antiotomane, a elaborat proiectul unei oştiri române, în alianţă cu elemente balcanice aflate în Ţara Românească; este proiectul pe care încearcă să-l pună în practică, după declanşarea războiului, o dată cu intrarea trupelor ruse în Principate şi revenirea lui la domnie, la începutul anului 1807, cu ajutorul trupelor ruse, de data aceasta înscăunat domn atât în Moldova, cât şi în Ţara Românească. În 1806, la insistenţele ambasadorului francez la Constantinopol, ca şi Alexandru Moruzi, contemporanul său din Moldova, a fost mazilit de sultan, împrejurare care va oferi pretextul declanşării războiului; spre deosebire de domnul Moldovei, însă, Constantin Ipsilanti îşi justifica pe deplin acuzaţia care i se aducea, cu prilejul mazilirii, de a fi „omul ruşilor".

Alexandru Moruzi, în 1802, când ocupa scaunul Moldovei, avea experienţa altor două domnii, dar în Ţara Românească, prima în anii 1793-1796, a doua, în anii 1799-1801 (din răstimpul celei din urmă datând, de fapt, începutul atacurilor bandelor lui Pazvan-Oglu la nord de Dunăre, continuând apoi, masiv, sub Mihail Suţu). O caracterizare succintă a domniei lui Alexandru Moruzi din anii 1802-1806 ne obligă la aprecierea că ipostaza acestuia de „despot luminat" se raportează nu la acte deosebite în planul politicii interne, cât la înţelegerea pe care a avut-o el în raport cu iniţiativele altora: astfel, de pildă, în anii 1803-1804, când începea să funcţioneze Seminarul de la Socola, din iniţiativa lui Veniamin Costache, s-a aflat între cei care l-au sprijinit pe mitropolit, în timp ce „unii dintre puternici cerca a sta împotrivă". Ca şi în cazul unora dintre precursori, „iluminismul" domnului s-a putut manifesta mai ales în acest plan al învăţământului.

În general, anii acestei domnii sunt aceia în care se manifestă o serie de tendinţe înnoitoare, nu numai în domeniul învăţământului şi culturii, ci şi în plan social-politic; din răstimpul acestei domnii datează, de pildă, începutul

unor călătorii boiereşti în Occident, precum şi, elaborarea unor interesante proiecte de reforme care vizau, pe lângă îmbunătăţirea statutului politic internaţional, realizarea unor importante reforme interne.

Referindu-ne la spiritul reformator al acestei domnii, trebuie observat că este vorba numai de o anumită tendinţă; reformele autentice, cum fusese anterior cazul reformelor lui Al.Ipsilanti, nu puteau să reuşească datorită viciilor de fond ale sistemului. În ciuda unor dispoziţii salutare ale hatişerifului din 1802, în ciuda pătrunderii ideologiei „Luminilor", realităţile cotidiene rămân. Fiscalitatea apăsătoare, aflându-şi izvorul în obligaţiile faţă de Poartă, dar şi în lăcomia domnilor „luminaţi", a boierilor greci din clientela domnească, precum şi a boierilor pământeni, se repercutează în mod catastrofal asupra stării populaţiei de rând.

La 1805, consulul francez Parrant constată că, în timp ce boierimea era foarte activă în plan politic, masa contribuabililor – ţărănimea - rămânea „absolut pasivă" şi se găsea „în ultima stare de îndobitocire", ceea ce îl făcea să exclame: „Este permis, Dumnezeule, să se degradeze astfel specia umană ?". Şi tot la această dată, un alt călător francez în Principate, Leclerc, la rândul său, aminteşte de „extorcările oribile", care îi aduc pe ţărani „în cea mai neagră mizerie".

În intervalul desfăşurării războiului din 1806-1812, locul instituţiei domniei a fost luat de autorităţile ruse. Excepţia o constituise numai administraţia de câteva luni a lui Constantin Ipsilanti, dacă am face abstracţie de împrejurarea că el a condus Principatele, de fapt, sub ordinele comandanţilor ruşi. Organizând, cu ajutorul Rusiei, cum am arătat, o oaste din pământeni şi balcanici („din neamuri străine descălecate aici", spune Zilot Românul), Constantin Ipsilanti agrava şi mai mult apăsarea masei populaţiei, acelaşi Zilot Românul, în acest sens, observând: „[…] Ţării iarăşi îi cădea foarte cu greu să fie ruptă de două părţi: şi de oştirile ruseşti şi de Domn, cu grecii şi ceilalţi ai săi, în vreme ce stăpânirea era acum rusească". Ţara era condusă formal de un comitet de boieri, în realitate aceştia fiind simpli executanţi ai „preşedintelui" Divanurilor, instalat la Iaşi, având un viceprezident la Bucureşti, ambii generali ruşi. Ceea ce surprinde în izvoarele privitoare la starea socială din răstimpul ocupaţiei este fenomenul colaborării marilor boieri din Principate cu autorităţile ruse de ocupaţie, în detrimentul masei populaţiei. Este o colaborare pe care autorii cronicilor interne, ca şi observatorii străini ai fenomenului o condamnă cu indignare. Imaginea certurilor dintre marii boieri pentru ocuparea înaltelor funcţii în stat, apelând la sprijinul generalilor ruşi, se constituie într-o mărturie veritabilă a stărilor de spirit şi mai ales a gradului până la care elita politică din Principate era capabilă – în situaţii excepţionale – să pună în joc propriile interese.

I.2.4. Nici după 1812, sub ultimele serii de domni fanarioţi, această realitate sumbră a societăţii româneşti nu se schimbă. Ioan Caragea şi Scarlat

Calimachi, cei doi domni instalaţi în 1812, după tratatul de pace de la Bucureşti, primul în Ţara Românească (1812-1818), al doilea în Moldova (1812-1819), continuă seria domnilor numiţi în virtutea stipulaţiei privind durata domniei de 7 ani, stabilită în hatişeriful din 1802 şi reînnoită în tratatul de pace de la Bucureşti. Spre deosebire de perechea anterioară de domni, instalaţi la 1802, la care ne-am referit, aceştia vor domni ceva mai mult. Scarlat Calimachi şi-a dus funcţia până la capătul termenului de 7 ani, spre deosebire de Ioan Caragea, care, de teama turcilor, a părăsit scaunul domnesc cu un an mai devreme, fugind în Italia, la Pisa, încărcat cu o uriaşă avere, strânsă printr-o fiscalitate cumplită şi prin abuzuri incredibile.

Ioan Caragea, unul din fiii fostului domn Nicolae Caragea; a ajuns domn prin plata la Constantinopol a unei mari sume de bani, pe care urma să-i recupereze, pe deasupra agonisind suficient şi pentru viitor. A fost prudent la început, având „temere de boieri", însă în al doilea an de domnie, cum scrie Zilot Românul, „se desbrăcă de ficleana şi linguşitoarea piele a vulpii şi se îmbrăcă cu fiorelnicul şi fiorosul cojoc lupesc", începând „a jefui şi ţara în felurimi de chipuri". Explicaţia comportării ticăloase a domnului este găsită de cronicar nu numai în indiferenţa marilor boieri faţă de suferinţele mulţimii birnicilor, ci chiar în colaborarea lor condamnabilă cu domnul, în coparticiparea lor la jafurile acestuia. Fenomenul venalităţii dregătoriilor statului şi funcţiilor bisericeşti, de la cele mai înalte până la cele mai mici, nu găseşte nici-o stavilă, încurajat de domn şi marii boieri – greci sau pământeni. Toate dregătoriile se cumpără şi se vând pe bani, „din care poate socoti fieşcare la ce batjocură au ajuns şi Domnia şi boierimea, şi trebile lor, că nu era alt decât o tiranie şi o ticăloşie asupra scăpătaţilor şi săracilor".

Şi totuşi, tresăririle de conştiinţă nu întârzie să se manifeste şi ele se văd în manifestările de opoziţie faţă de domn, în chiar rândurile foştilor colaboratori mari boieri: în 1813, marele vornic C.Bălăceanu, pentru faptele sale, era exilat de domn la Castoria, în Albania, în timp ce Gr.Ghica, viitorul domn, era exilat în ţară; în martie 1817, fostul mare vistier de la începutul domniei, Constantin Filipescu, de asemenea, era arestat şi exilat în ţară.

Pe lângă creşterea excesivă a dărilor, însoţită de samavolnicii de tot felul, ţara trece în vremea lui Caragea şi prin alte calamităţi: ciuma – vestita „ciumă a lui Caragea", relatată de Ion Ghica -, atacurile bandelor turceşti de la sud de Dunăre ş.a.

Spiritul reformator nu i-a lipsit lui Ioan Caragea, cea mai bună dovadă fiind elaborarea în 1818 a cunoscutei legiuiri care îi poartă numele, *Legiuirea Caragea*, în care aflăm, pe lângă tradiţia dreptului bizantin, şi elemente ale influenţei legislaţiei franceze. Deşi simpatiile domnului se îndreptau cu precădere spre învăţământul grecesc, găsim la el, de asemenea, unele preocupări şi o anumită înţelegere pentru frământările care duc la întemeierea Şcolii naţionale de la „Sf.Sava", sub conducerea lui Gh.Lazăr , în 1818, şi la afirmarea limbii naţionale.

Toate acestea din urmă nu puteau însă schimba starea de decădere generală a ţării: sistemul politic viciat pe care îl patrona domnul nu putea fi perturbat de „spiritul reformelor”- de fapt, un înveliş subţire, viu colorat al acestui sistem -, aşa după cum, cu o floare nu se face primăvară !

Pe plan extern, I.Caragea a dovedit, de asemenea, o remarcabilă abilitate: a întreţinut bune relaţii cu Franţa, dar numai până la căderea lui Napoleon, pentru a se apropia de Austria şi mai ales de Rusia.

Scarlat Calimachi, în Moldova, contemporanul lui Ioan Caragea, cum am mai observat, a fost primul din seria „domnilor de 7 ani” care şi-a dus mandatul până la capăt. Mai moderat decât Caragea în direcţia unei rapide îmbogăţiri personale, mai scrupulos şi mai precaut în actele de politică internă, a rămas pe scaun până în 1819, când, spre deosebire de Caragea, s-a întors la Constantinopol, bucurându-se, pentru moment, de încrederea sultanului.

El a încercat şi a reuşit într-o oarecare măsură să înlăture unele abuzuri în domeniul administraţiei şi fiscalităţii. În 1814, când se încheiau cei doi ani de scutire de bir - stipulaţi în tratatul de pace –, a procedat la elaborarea unui nou regulament al finanţelor, încercând să impună la achitarea unei cote-părţi şi categoriile fiscale scutite până atunci (mazili, poslușnici, scutelnici, slujitori ş.a.). Reforma fiscală nu putea să reuşească nu numai datorită viciilor administrative, ci şi datorită cererilor mereu reînnoite ale Porţii, care anulau şansele oricăror calcule definitive.

Principalul merit al său în domeniul politicii interne rămâne altul, anume acela de a fi sprijinit acţiunea de elaborare de către o comisie de mari boieri – unii veritabili specialişti – a codului de legi care îi poartă numele – *Codul Calimachi*; la data apariţiei sale, în 1817, acesta se constituia într-un cod civil şi comercial, cuprinzând numeroase elemente ale dreptului modern european (Codul austriac), ca să nu amintim de prefaţa sa, elaborată de domn, care ne sugerează în persoana acestuia imaginea unui „despot luminat”.

Unele merite pot fi atribuite domnului moldovean şi în privinţa învăţământului, dacă avem în vedere, de pildă, receptivitatea lui la toate iniţiativele mitropolitului moldovean Veniamin Costache pe linia promovării şcolii şi culturii româneşti, deşi, ca şi în cazul lui Caragea, simpatiile lui personale mergeau cu precădere spre şcoala şi cultura de limbă greacă.

În planul politicii externe, dovedind o reală abilitate în raport cu Turcia, a lăsat în taină câmp deschis agenţilor ruşi în Moldova, precum şi manifestărilor reformatoare ale unor mari boieri; din răstimpul domniei sale începe elaborarea unei noi serii de memorii şi proiecte de reforme – care continuă sub succesorul său -, rolul important în această acţiune revenind marilor boieri Iordache şi Nicolae Rosetti-Roznovanu.

Ultimii domni fanarioţi propriu-zişi pe scaunele Principatelor Române, au fost Alexandru Suţu în Ţara Românească (1818-1821) şi Mihail Suţu în Moldova (1819-1821), acesta din urmă, ginerele lui Ioan Caragea. Sunt

domnii fanarioți care vor fi înlăturați de pe scaunele domneşti de revoluția condusă de Tudor Vladimirescu.

I.2.5. Starea deosebit de grea a Principatelor Române, atingând un punct culminant sub ultimii domni fanarioți, este reflectată de numeroase izvoare, interne şi externe. Mai ales călătorii străini subliniază în relatările lor contrastul izbitor dintre bogățiile naturale ale țării şi starea de mizerie a populației, condamnând, de obicei, atât administrația abuzivă şi coruptă a domnilor fanarioți, cât şi dominația otomană.

În seria cauzelor care au dus la starea de mizerie a populației, în planul întâi majoritatea izvoarelor plasează fiscalitatea excesivă datorată obligațiilor față de Poartă, dar mai ales corupției şi dorinței nestăvilite a domnitorilor fanarioți şi colaboratorilor lor – boieri, greci, dar şi români – se a se îmbogăți rapid pe seama masei contribuabililor. Referindu-se la extorcările fiscale ale domnitorului fanariot şi ale clientelei sale, un observator străin al realităților româneşti, É. Gaudin, aprecia, după calculele sale, că profiturile familiei domneşti, în fiecare dintre cele două provincii, Țara Românească şi Moldova, se ridicau anual la suma de 3 milioane de franci, suma totală a veniturilor celorlalți dregători ai statului ridicându-se la 2/3 din această sumă, deci la 2 milioane de franci. „Moldova şi Valahia – observa Gaudin – se vedeau astfel jefuite la fiecare perioadă de 5 ani de 25 milioane franci, ceea ce pentru un secol totaliza suma enormă de 500 milioane franci".

O serioasă creştere au cunoscut dările în timpul lui Ioan Caragea şi Al.Suțu; sub primul, între 1814 şi 1817, oieritul a crescut de la 15 la 27 piaştri, vinăriciul de la 8 la 11 piaştri, iar dijmăritul, de la 10 la 17 piaştri, în acelaşi interval.

Referindu-se la abilitatea şi cinismul domnilor fanarioți în domeniul politicii fiscale, un izvor intern (Zilot Românul - Şfefan Fănuță) ne oferă amănuntul interesant că I.Caragea, înainte de a fugi din țară în 1818, cu o imensă avere, a procedat la o scădere bruscă a dărilor, „nu din vre-o milostivire", ci „din pizmă, pentru ca cei ce vor domni după dânsul, să nu poată lua din țară mai mult". Dar succesorul lui Caragea, Al.Suțu - menționează cronicarul –, cu ajutorul boierilor, uniți cu el, şi cu mitropolitul grec Nectarie, a anulat această măsură; apoi, „rupse şi jefui pe bietul norod, şi era răul mai mare, că voia să ia şi mai mult decât Caragea, iar țara nu avea stare nici a zecea parte să-i dea, pentru că Caragea, în cinci ani trecuți ai tiraniei lui, n-au lăsat piatră să nu o mişte spre dăspuirea ei".

În strânsă legătură cu fiscalitatea apăsătoare, se află o altă importantă cauză a ridicării din 1821, anume sistemul vânzării pe bani a funcțiilor administrative şi bisericeşti. Despre acest viciu, practicat pe scara slujitorilor statului, de la vârf până la cei de jos, de asemenea, avem numeroase mărturii. Administrația în timpul domnilor fanarioți ne apare ca un sistem supraetajat de corupție având la bază venalitatea funcțiilor: domnul îşi cumpără tronul de

la Constantinopol, plătind sume imense protectorilor săi pentru ca, instalat la tron, în țară, să scoată la vânzare cele mai înalte dregătorii ale statului, pe sume imense, pentru a-şi achita datoriile, dar a rămâne cu o parte şi pentru sine; la rândul lor, cumpărătorii înaltelor dregătorii – a vistieriei, în primul rând – vor proceda la fel, vânzând funcțiile subalterne, şi aşa mai departe, până la ultimul slujbaş, victima finală fiind bietul birnic de rând.

Ultimul dintre domnii fanarioți, Al.Suțu, cum ne spune un izvor intern, a fost, ca şi Caragea, un maestru în aceste practici; făcea numiri de "obraze cu dare de bani", fiecare oferind cât putea mai mult, cei cu merite şi calități personale, nedispunând de bani, rămânând pe dinafară; odată intrați în funcții, marii dregători, în vederea recuperării banilor – cum ne spune acelaşi izvor – începeau "a lua de la bietul norod tiraniceşte". Cea mai scumpă dintre înaltele dregătorii era marea vistierie, care ajungea la o jumătate de milion de piaştri.

Comună era şi practica vânzării de către domn a titlurilor de boieri (caftane).

Obişnuită ajunge sub ultimii domni fanarioți şi vânzarea înaltelor funcții bisericeşti. Este binecunoscut cazul numirii ca mitropolit a lui Dionisie Lupu, în 1819. Cum ne spune Zilot Românul, profitând de împrejurarea că boierii pământeni ceruseră instalarea unui mitropolit român în locul celui grec, Al.Suțu a folosit această împrejurare pentru a scoate de la competitori, cu "tarafurile" lor, un preț cât mai mare, chiar dacă cel înlocuit, Nectarie, era un grec; "victoriosul" între competitori avea să fie românul Dionisie Lupu, care, cu prețul unui milion de piaştri, punea capăt şirului de mitropoliți greci din Țara Românească.

O calamitate pentru țară era şi administrarea mănăstirilor închinate de către călugării greci, veniturile acestor mănăstiri fiind scoase peste hotare.

Chiar dacă Poarta, la începutul anului 1819, în scopul atenuării competiției dintre familiile greceşti pentru ocuparea tronurilor celor două Principate, hotărâse reducerea numai la patru a acestor familii, o asemenea măsură nu a dus nicidecum la înlăturarea abuzurilor fiscale şi administrative; chiar în anul 1819, noul numit, Al.Suțu, venea de la Constantinopol cu peste 800 de greci, care urmau să primească funcții şi să se căpătuiască (după declanşarea mişcării lui Tudor Vladimirescu, în „Cererile norodului românesc" se va cere, în mod expres, alungarea nu numai a familiei ultimului domn fanariot, ci şi a "slujitorilor" cu care el venise, considerați „ucigaşii şi jefuitorii țării").

Fără îndoială că fiscalitatea apăsătoare, ca şi administrația coruptă şi abuzivă a domnilor fanarioți sunt strict legate de dominația otomană; observatorii străini, în mod firesc, le condamnă, de obicei, împreună.

Independent de acestea, monopolul turcesc asupra comerțului Principatelor, în ciuda limitărilor înscrise în hatişeriful din 1802, constituie şi el un important factor care contribuie la starea de decădere a Principatelor, care prilejuieşte numeroase abuzuri. Compania din Principate a capanlâilor

(negustori turci) de obicei cumpăra animale, produse animaliere şi grâu la preţuri arbitrare, stârnind vii nemulţumiri în rândul localnicilor.

Concluzionând asupra situaţiei deosebit de grele a Principatelor în raport cu Poarta, călătorul francez, É. Gaudin, ţinea să sublinieze: „Poporul moldovean şi valah nu este deloc raia sau supus al Imperiului Otoman; el este numai tributar, dar situaţia sa nu este cu mult mai bună, ci apropiată de aceea a popoarelor raiale sau supuse locuind părţile situate dincolo de Dunăre". Iar un alt călător străin, de data aceasta un grec, dr.Marc-Pilippe Zallony, după 1821, reflectând la starea mizerabilă a ţăranilor, avea să se mire cum aceştia nu s-au revoltat mult mai devreme, împotriva domnitorilor fanarioţi şi a boierilor uniţi cu ei.

I.2.6. Referindu-se la starea de mizerie a ţărănimii, unii dintre observatorii străini ai realităţilor din Principate remarcă contradicţia dintre această stare şi ceea ce li se pare a fi atitudinea de resemnare a locuitorilor. Şi totuşi semnele revoltei împotriva acestei stări de lucruri se văd înainte de 1821.

Dacă în lumea satelor sentimentul neputinţei pare copleşitor, ţăranii găsind forme insipide de rezistenţă – fuga din faţa agenţilor fiscali, dintr-un sat în altul, sau chiar emigrarea –, mai evidente sunt semnele revoltei în rândurile orăşenilor, ale păturilor sociale de jos de la oraşe şi mai ales, cum vom vedea, în rândurile marilor boieri pământeni, afectaţi grav în interesele lor atât de domnul fanariot, cât şi de acoliţii săi greci.

Mai mult decât în lumea satelor, conflictele de proprietate, rezistenţa împotriva tendinţei domnilor şi a unor mari boieri de acaparare a moşiilor oraşelor, capătă unele forme cât de cât organizate: la Ploieşti, de pildă, în 1809, orăşenii se ridică împotriva stăpânirii moşiei oraşului de către beizadea Costache Caragea, autorităţile având să constate cu acest prilej rolul pe care îl avusese în instigarea locuitorilor „sudiţii franţozeşti"; la Iaşi, în iunie 1819, se dezlănţuie o veritabilă răscoală în cartierul Tătăraşi împotriva abuzurilor funcţionarilor administrativi, prilej cu care arnăuţii domneşti au tras în mulţime, lăsând în urmă morţi şi răniţi. Deosebit de înverşunată, în ajunul declanşării revoluţiei lui Tudor Vladimirescu, a fost acţiunea locuitorilor oraşului Târgovişte (durând din toamna anului 1820, până în primăvara următoare), îndreptată împotriva domnitorului Al.Suţu, care hotărăse, cu ajutorul unor mari boieri, să răpească moşia oraşului pentru a o da ca zestre fiicei sale. Imaginea delegaţilor târgovişteni, în octombrie 1820, intrând în Bucureşti, pe podul Mogoşoaiei şi deplasându-se, cu jalba în proţap şi cu rogojini aprinse, spre curtea domnească – aşa cum ne este ea sugerată, în relatarea lui I. Ghica - este semnificativă pentru o stare de spirit pe care o întâlnim la această dată şi în alte târguri din Ţara Românească şi Moldova. Aşa după cum, semnificativă pentru năravurile timpului era şi modalitatea „celor mari" de rezolvare provizorie a acestui caz; la capătul unei anchete, de aproape o lună, domnul dă un nou hrisov contrasemnat şi de boierii

pământeni – care au rezistat la început, dar apoi au cedat – contestând dreptul târgoviştenilor. Li se va face dreptate ceva mai târziu, după declanşarea mişcării lui Tudor, în martie 1821, când la Bucureşti, în Divan, în faţa unei noi delegaţii a orăşenilor, şi cu acordul văduvei lui Al.Suţu, erau arse atât hrisovul domnesc, cât şi anaforana nedreaptă a boierilor pe care el se baza.

În ansamblul frământărilor care au anticipat mişcarea din 1821, o însemnătate aparte au avut cele din rândurile boierimii, îndreptate împotriva aceloraşi domni fanarioţi, în legătură cu ele izvoarele oferindu-ne date preţioase. Astfel, o mărturisire interesantă găsim, de pildă, în memoriul colonelului rus P.S.Liprandi: „Încă din timpul domniei lui Caragea – scrie acesta – multe persoane interesate din Ţara Românească au încercat, în secret, în repetate rânduri, să instige poporul la o răscoală generală împotriva cârmuirii acestui domn". Convingerea marilor boieri că domnul fanariot nu putea fi înlăturat printr-o conspiraţie restrânsă, ci numai - vrând, nevrând – prin apel la mulţime, decurgea din experienţă. În 1816, împotriva lui Caragea avusese loc complotul lui Mihail Gross; împotriva aceluiaşi domn, mişcarea unui grup de boieri în frunte cu marele ban Constantin Filipescu, de asemenea, se încheiase cu un eşec, conspiratorii fiind întemniţaţi. Motivaţia tendinţelor antifanariote ale marilor boieri pământeni nu scapă observatorilor contemporani, şi nici caracterul precar al patriotismului unora dintre ei. „Boierii pământeni – va nota, ani mai târziu, Dimitrie Macedonski – îşi deplângeau patria numai atunci când erau înlăturaţi din dregătorii şi loviţi în interesele lor."

Frământările din rândul boierimii au continuat şi după instalarea lui Al.Suţu, ideea înlăturării domnitorului fanariot prin apel la populaţia de jos prinzând un contur şi mai clar, însufleţind tot mai mult, cum se exprimă Liprandi, „spiritele agitate şi nestatornice ale unora dintre locuitorii Bucureştilor". Se formase la sfârşitul domniei acestuia la Bucureşti un partid care urmărea, cum se exprimă acelaşi observator, „să ceară Porţii restabilirea drepturilor lor din trecut: să admită alegerea domnului din rândurile boierilor băştinaşi ai Ţării Româneşti"; aceasta, în timp ce o altă grupare se mulţumea numai cu înlăturarea mitropolitului şi episcopilor greci, iar o alta era potrivnică ambelor planuri. Pe linia planului acestui „partid" antifanariot se va înscrie, în cele din urmă, după Liprandi şi colaborarea boierilor pământeni cu Tudor Vladimirescu; marii boieri, menţionează acelaşi, îl vor alege pe Tudor drept „unealtă şi căpetenie a proiectatei răscoale, ca fiind cunoscut de mult prin modul său îndrăzneţ de a gândi împotriva cârmuirii existente".

II. **PRINCIPATELE ROMÂNE DE LA 1821 LA 1829**

II.1. **Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu**

II.1.1. *Premisele şi contextul declanşării revoluției*

a. Revoluția din Țara Românească condusă de Tudor Vladimirescu s-a înscris în seria evenimentelor de acest gen care s-au desfăşurat în Europa, în deceniile II-III ale secolului al XIX-lea.

Nu numai Sud-Estul european – aflat în bună parte sub stăpânire sau dominație otomană – a cunoscut în această perioadă mişcări şi frământări cu caracter revoluționar, ci şi alte părți ale Europei au fost contaminate de spiritul revoluționar. În Spania, în anii 1820-1823 se desfăşoară lupta condusă de Rafael Riego împotriva regimului absolutist al regelui Ferdinand al VII-lea. În Italia, în anii 1820-1821, se declanşează insurecții împotriva unor regimuri absolutiste şi a stăpânirii austriece (în regatul Neapole, sub conducerea generalului Gugliemo Pepe; în regatul Sardiniei etc.). De asemenea, în Portugalia, în anii 1820-1823 se desfăşoară o revoluție împotriva absolutismului, după cum, o serie de frământări cu caracter revoluționar, de proporții mai reduse, se desfăşoară şi în diferite state germane sau în Franța.

Evident, o mai mare influență asupra stărilor de spirit din Principate au exercitat mişcările sau frământările din Sud-Estul european, în seria cărora, în primul rând se încadrează mişcarea condusă de Tudor Vladimirescu. În Serbia, răscoalele conduse de Caragheorghe şi Miloş Obrenovici, prima declanşată în 1804, iar a doua în anii 1815-1817, duseseră, cu grele jertfe, la câştigarea autonomiei față de Poartă. Capacitatea de represiune a Imperiului Otoman s-a văzut subminată, la un moment dat, chiar din interiorul puterii, de manifestările de independență față de sultan ale unor paşi; în 1820, de pildă, Ali-paşa din Ianina (din sudul Albaniei) s-a răsculat împotriva sultanului, proclamându-se independent şi încercând să atragă de partea sa nu numai pe albanezi, ci şi pe sârbi, muntenegreni sau greci.

Un rol important în promovarea spiritului revoluționar în Sud-Estul Europei în această perioadă l-au avut frământările şi mişcările din rândul grecilor, în seria acestora înscriindu-se întemeierea societății „Eteria", la Odessa, în 1814, iar apoi, în 1821, mişcarea eteristă propriu-zisă desfăşurată în Principate.

În acest context internațional se va declanșa, în anul 1821, în Țara Românească, revoluția condusă de Tudor Vladimirescu.

b. Fără îndoială, *cauzele* preponderente ale acestei revoluții rezidă în starea deosebit de grea a Principatelor Române la începutul secolului al XIX-lea, atât pe plan intern, cât şi extern; ecoul mişcărilor sau frământărilor revoluționare din alte țări va fi important, dar cu totul insuficient pentru a explica declanşarea revoluției condusă de Tudor Vladimirescu. De fapt, în afara cauzelor de bază rezidând în realitățile sumbre din Principate şi la care ne-am referit, implicit, în capitolul anterior, ne interesează nu atât ecoul sau influența evenimentelor din afară, cât contextul intern şi internațional care oferă prilejul declanşării acțiunii.

La capătul unui secol de abuzuri şi nedreptăți, sub regimul domnilor fanarioți şi dominației otomane, de extorcări fiscale incredibile, de alte nenorociri şi calamități care aduseseră marea majoritate a populației într-o stare deplorabilă, la începutul anului 1821 era aşteptat numai prilejul pentru declanşarea revoltei. El va fi găsit, pe plan intern, în starea de interregn provocată în Țara Românească de moartea domnitorului Alexandru Suțu, iar pe plan extern, în frământările politice care prevesteau declanşarea luptei pentru independență a grecilor şi care păreau a se conjuga cu perspectiva unui nou război ruso-turc, menit, pentru spiritele lucide, să ducă la distrugerea Imperiului Otoman.

Sistemul domniilor fanariote şi dominația otomană au afectat grav starea țărănimii – clasa socială constituind marea majoritate a populației – dar au lezat în grade diferite şi interesele celorlalte clase şi categorii sociale, inclusiv interesele marii boierimi. Toate acestea vor fi interesate, într-un fel sau altul, atât în înlăturarea sistemului domniilor fanariote, cât şi a dominației otomane.

Majoritatea marii boierimi – deci, partea constituită din boierii pământeni – urmărea, între altele, să-şi asigure preponderența în viața de stat, să înlăture concurența boierilor greci la ocuparea funcțiilor, precum şi starea de umilitoare subordonare la care îi obliga existența dominației străine; aşa cum am observat deja, ea îmbrățişase cu mult înainte de 1821 ideea înlăturării sistemului domniilor fanariote, totodată, pe linia unor încercări din trecut, era convinsă de necesitatea înlăturării dominației otomane.

Dacă, prin urmare, marea boierime îmbrățişa țelurile luptei de eliberare națională, țărănimea, precum şi alte pături mijlocii ale populației (negustori, meşteşugari, chiar o bună parte a micii boierimi ş.a.) urmăreau importante restructurări sociale, înlăturarea abuzurilor şi nedreptăților sociale, în general, datorate atât străinilor, cât şi pământenilor; aceste categorii sociale adăugau, deci, la țelurile luptei de eliberare națională, țelurile luptei de eliberare socială, pe care marii boieri nu le aveau în vedere, aceştia din urmă dorind, în general, nu să-şi piardă, ci să-şi consolideze privilegiile.

c. Solicitat de boieri ca omul cel mai capabil să organizeze o mişcare populară de proporţii împotriva domnitorilor fanarioţi, precum şi, eventual, pentru înlăturarea, o dată cu fanarioţii, a dominaţiei otomane, Tudor, aşa cum vom vedea, se va dovedi a fi purtătorul de cuvânt al intereselor tuturor claselor şi categoriilor sociale; va simboliza, prin comportamentul şi actele sale, nu numai aspiraţiile de eliberare naţională, pe linia intereselor marii boierimi, ci şi aspiraţiile de eliberare socială în care erau interesate păturile de jos sau mijlocii ale societăţii; ţărani - liberi sau clăcaşi - , târgoveţi, mici boieri etc.

S-a născut, cel mai probabil, în 1780, în judeţul Gorj, în Vladimiri, satul de baştină al mamei sale, Ana (Ioana); mama se trăgea dintr-o familie de preoţi, iar tatăl, Constantin, zis Ursu, originar din judeţul Mehedinţi, plaiul Cloşani, era, probabil, ţăran liber, răzeş. De la numele satului în care s-a născut, după mărturia lui Ştefan Sc. Dăscălescu, i se trage probabil şi numele de familie, Vladimirescu; a mai avut un frate, Papa Vladimirescu, şi el participant la revoluţie, în cursul căreia va ajunge ispravnic de Gorj, precum şi o soră, Dina.

Cunoştinţe elementare de scris şi citit şi-a însuşit de la preotul din Vladimiri sau de la un bătrân din acelaşi sat; pe la 10-12 ani a fost trimis la Craiova, în grija unei rude, condicar, pentru ca apoi, peste câţiva ani, să intre în serviciul marelui boier craiovean Ioan Glagoveanu, în compania fiului acestuia, Nicolae - de aceeaşi vârstă cu el –, completându-şi studiile. Ca administrator al moşiilor boierului craiovean se iniţiază în treburi comerciale, cu prilejul exportului de vite călătorind în Transilvania şi preluând la un moment dat afaceri pe cont propriu. În paralel, intră în cariera administrativă, din 1806 fiind numit vătaf de plai la Cloşani – locul de baştină al tatălui său -, funcţie pe care o deţine, în mai multe rânduri – inclusiv în timpul lui I.Caragea şi Al.Suţu -, de fiecare dată, conform sistemului, cumpărând-o cu bani grei.

Războiul ruso-turc din 1806-1812 i-a oferit prilejul să-şi afirme curajul şi remarcabilele calităţi militare; în speranţa eliberării ţării de sub dominaţia otomană, participă la operaţiile militare din Oltenia, alături de oştile ruse, câştigându-şi o reală reputaţie în calitate de comandant al pandurilor. Ca o recunoaştere a meritelor sale militare primea gradul de locotenent în armata rusă şi era decorat cu ordinul „Sf.Vladimir”. În 1812, la sfârşitul războiului, avea să se teamă de represiunea turcească şi, pentru a se salva, se gândea să plece în Rusia, în acest context făcându-şi testamentul; dar prevederile tratatului de la Bucureşti care asigurau din partea Turciei graţierea voluntarilor participanţi la lupta antiotomană, precum şi calitatea de sudit rus, care-i oferea protecţia, l-au făcut să se răzgândească.

Continuase şi în timpul războiului, în intervalele de linişte dintre operaţiile militare, să se ocupe de afaceri şi să acumuleze, prin cumpărări succesive, o oarecare avere (case şi locuri de casă, părţi de moşii, mori etc.) pe care o găsim consemnată în testamentul din 1812, la care ne-am referit. Şi-a reluat după această dată, cu energie, preocupările economice şi administrative;

a călătorit mult, cu prilejul treburilor comerciale, în Transilvania şi Banat, cunoscând şi stabilind relaţii cu mulţi oameni; adesea, pentru apărarea bunurilor sale, a intrat în conflicte cu tovarăşii de afaceri, precum şi cu autorităţile, ajungând cu procesele până la Divanul de la Bucureşti.

Călătoriile în Transilvania şi Banat – aici, găzduit de prietenul său, învăţatul cronicar, Stoica din Haţeg –şi, mai ales, călătoria la Viena, din cursul anului 1814 - în răstimpul de început al Congresului de la Viena -, i-au oferit posibilitatea să-şi lărgească cunoştinţele despre realităţile politice ale timpului şi despre nevoile patriei sale. Lăsându-se în mod conştient implicat în sistem, a cunoscut ca nimeni altul racilele administraţiei domnitorilor fanarioţi şi, treptat, spiritul său critic s-a ascuţit, atât la adresa domnitorilor greci, cât şi la adresa celor mari, uniţi cu ei, greci sau români. A păstrat vie amintirea faptelor de arme din ultimul război ruso-turc, precum şi a atacurilor devastatoare ale bandelor turceşti de la Ada-Kaleh, cărora le cădeau victime oameni nevinovaţi şi pe care autorităţile nu aveau puterea şi voinţa să le stăvilească; erau fapte care îi întreţineau cu îndârjire speranţa eliberării de sub dominaţia otomană, o dată cu înlăturarea domnitorilor fanarioţi. În februarie 1815, spectacolul acestor invazii, care duseseră şi la devastarea bunurilor sale de la Cerneţi, îl făcea să-şi mărturisească într-o scrisoare gândurile sale tainice: „Eu numai cu pandurii ţării, făr-de nici un ostaş străin, voi face de nu să va mişca o iarbă din pământul ţării”

Contemporanii care ne-au lăsat impresii despre chipul şi caracterul lui – fie că îl apreciază, fie că nu – scot în evidenţă puternica lui personalitate. Despre înfăţişarea lui, o descriere completă aflăm la Şt.Sc.Dăscălescu: „Om de statură mai mult decât mijlocie, talia bine proporţionată, faţa palidă, mustaţa galbenă, părul castaniu, obrazul mai mult rotund decât oval, trăsăturile feţei potrivite, nici prea durduliu, nici prea slab, cu o mică bărbie, om nu urât”. Acelaşi, spune că „era om de inimă şi hotărât, poate şi ambiţios”, avea, consideră el, „stofă de om mare, dar timpul, locul şi mijloacele i-au lipsit”. Chiriac Popescu, notează că Tudor „era fireşte om al războiului, îndrăzneţ şi tot foc, puţin la vorbă şi voinic la inimă şi la suflet, nelenevos, cu multă minte sănătoasă şi curajos”. La rândul său, M. Cioranu, afirmă: „Trebuie să spunem adevărul, Tudor era un om sever şi, de multe ori şi la multe împrejurări, foarte crud”. Un alt contemporan, Zilot Românul (Ştefan Fănuţă), scrie despre el: „Cu adevărat avea omul duh firesc şi vorba lui puţină, şi totdeauna pe gânduri, şi când îl frigea cărbunele ce-l avea ascuns în inimă scăpa câte o vorbă desperată asupra tiraniei”. În sfârşit, un străin, francezul F.Laurençon, care, de asemenea, l-a cunoscut, notează despre Tudor că „avea spirit natural şi anumită dârzenie de caracter care-i ţineau, oarecum, loc de cunoştinţe. Pe cât de puţin respectat şi de temut era Al.Ipsilanti de soldaţii săi, pe atât era Tudor de ai săi”; dacă n-ar fi fost asasinat, adăuga el, „ar fi fost poate mai norocos şi ar fi domnit în Ţara Românească”.

d. Cum am anticipat, ideea declanşării unei mişcări menită să curme starea de decădere politică şi social-economică a Principatelor a apărut înainte de 1821; o găsim nu numai la Tudor, ci şi la o serie de mari boieri din Ţara Românească. Pregătirea pentru declanşarea mişcării s-a intensificat în anii premergători, în condiţiile frământărilor politice interne arătate, precum şi în condiţiile intensificării tendinţelor altor popoare din sud-estul Europei de pregătire a luptei de eliberare naţională în conexiune cu speranţa declanşării de către Rusia a unui nou război antiotoman.

Tudor Vladimirescu a păstrat legături permanente cu pandurii din Oltenia, tot mai nemulţumiţi sub administraţia ultimilor domni fanarioţi; constituind o pătură socială distinctă în sânul ţărănimii libere, cu rosturi militare, ei erau loviţi în anii 1814-1815 de măsurile lui I.Caragea care le anula scutirile fiscale, de care se bucuraseră anterior, asimilându-i situaţiei celorlalţi birnici. Pe de altă parte, Tudor a păstrat legăturile din timpul războiului ruso-turc cu o serie de sârbi, bulgari sau greci, la 1821 unii dintre aceştia urmând a se afla în tabăra sa.

Mai mult decât atât, cum s-a demonstrat, cu un timp înainte de declanşarea acţiunii, Tudor a luat o serie de măsuri de aprovizionare cu armament şi muniţie în vederea înarmării pandurilor, care vor constitui forţa de bază a mişcării (locul de depozitare îl constituia cula de la Cerneţi).

e. O deosebită însemnătate în pregătirea declanşării revoluţiei o aveau legăturile sale stabilite de-a-lungul anilor cu o serie de mari boieri, cu importante rosturi politice în viaţa de stat, boieri interesaţi în înlăturarea domniilor fanariote, precum şi a dominaţiei otomane. Faptul că Tudor avea rang boieresc - fusese făcut comis, iar apoi sluger, încă din timpul lui Constantin Ipsilanti – precum şi faptul că se bucura de calitatea de sudit rus, ofereau boierilor o oarecare garanţie că el, ca şi oştirea pe care urma s-o organizeze, aveau să rămână sub controlul lor.

Organizarea unei oştiri naţionale, recrutată din panduri şi ţărani liberi, era menită să înlocuiască gărzile de arnăuţi constituite în exclusivitate din elemente străine şi aflate la dispoziţia domnilor; o asemenea oştire, în planurile boierilor, urma să fie o forţă armată disciplinată şi menţinută riguros pe linia obiectivelor politice naţionale pe care le aveau în vedere boierii, iar nu să se transforme într-o forţă potrivnică acestora. Or, cum vom vedea, tocmai această subordonare sau menţinere strictă a lui Tudor şi a viitoarei „Adunări a norodului" în limitele propuse de boieri se vor dovedi imposibile. Rezultatul legăturilor stabilite în prealabil de Tudor cu marii boieri pământeni, adepţi ai luptei de eliberare naţională, îşi va găsi expresia, în ajunul declanşării acţiunii revoluţionare, în actul din 15 ianuarie, încheiat între Tudor şi reprezentanţii acestei categorii de boieri.

La 15 ianuarie 1821, pe când domnitorul Al.Suţu era pe moarte – sau murise – se constituie la Bucureşti *Comitetul de ocârmuire*. Compus din unii

dintre cei mai mari boieri ai ţării, în frunte cu Grigore Brâncoveanu, acesta era un organ de conducere provizorie a statului.

În aceeaşi zi, trei dintre membrii Comitetului, mari boieri pământeni binecunoscuţi, Grigore Brâncoveanu, Grigore Ghica şi Barbu Văcărescu, dădeau lui Tudor Vladimirescu un „act de încredinţare" prin care îl mandatau să pornească mişcarea. „*Fiindcă este să se facă obştescul folos neamului creştinesc şi patriei noastre* – se scrie în acest important document -, […] <p>e dumneata sluger Teodore *te-am ales să ridici norodul cu arme şi să urmezi precum eşti povăţuit"* (s.n., N.I.). Este vorba, evident, de o înţelegere între Tudor şi boieri, aceştia din urmă jurându-se să ofere tot concursul cerut de această „delicată pornire". Cum se observă, marii boieri voiau să-şi asigure conducerea mişcării şi subordonarea („povăţuirea") lui Tudor.

Deşi scopul ridicării la arme nu este precizat în mod clar, totuşi, mai ales prin referinţa la „obştescul folos al neamului creştinesc", se întrevede aici – în acest document – obiectivul antiotoman al mişcării. Cum a demonstrat încă din 1945 ilustrul exeget al revoluţiei din 1821, Andrei Oţetea, înţelegerea iniţială dintre Tudor şi boieri nu putea să aibă la bază decât acest obiectiv comun: eliberarea de sub dominaţia otomană, într-un context internaţional favorabil. Pe de altă parte, trebuie să presupunem, cum vom arăta mai jos, că pentru boierii pământeni - pentru semnatarii înţelegerii cu Tudor în mod special - nu exista o antinomie între scopul antiotoman al mişcării şi cel antifanariot. Dimpotrivă, unii dintre boierii pământeni vor fi intuit încă din această fază a evenimentelor perspectivele unui dublu program: unul maximal, antiotoman; altul, minimal, antifanariot.

f. Pe de altă parte, în sfera pregătirilor pentru declanşarea mişcării, cum am mai arătat, importante erau legăturile întreţinute de Tudor cu o serie de fruntaşi ai mişcării de eliberare naţională sau cu organizaţii secrete aparţinând altor popoare din Sud-Estul Europei aflate sub dominaţie otomană, în seria acestora din urmă înscriindu-se în primul rând şi *legăturile sale cu Eteria*.

Înfiinţată la Odesa, în 1814, Eteria era o organizaţie secretă care viza independenţa grecilor şi a celorlalte popoare creştine de sub dominaţia Imperiului Otoman. Iniţial, conducerea organizaţiei i-a fost oferită lui Ioan Capodistria, ministrul de externe al Rusiei, grec de origine; din 1820, conducerea ei era luată de Al.Ipsilanti, general în armata rusă şi aghiotant al ţarului, fiu al fostului domnitor din Ţara Românească, Constantin Ipsilanti (1802-1806; 1807). Odată întemeiată, organizaţia şi-a înfiinţat secţii (eforii) în principalele oraşe din Rusia, Grecia, Principatele Române (Bucureşti, Iaşi, Galaţi). Ultimul plan de acţiune al Eteriei conferea Principatelor un rol esenţial; acţiunea urma să pornească de pe teritoriul acestora, contându-se pe sprijinul grecilor fanarioţi, aflaţi în înalte funcţii politice, administrative şi militare (Mihail Suţu, domnul Moldovei; Gh.Leventis, dragomanul consulatului rus din Iaşi, căpitanii gărzilor domneşti, Iordache Olimpiotul, I.Farmache, Bimbaşa Sava ş.a). Amplificată numeric cu grecii din Principate

sau cu alte elemente balcanice aflate aici, oastea eteristă urma să treacă Dunărea, în condiţiile declanşării concomitente a răscoalei pe teritoriul Greciei, precum şi a intervenţiei militare a Rusiei. Baza de acţiune a Eteriei o constituia, într-adevăr, sprijinul Rusiei, cum indicau, de la bun început, locul unde ea luase fiinţă, precum şi numele conducătorilor ei.

În Principate, făceau parte din Eterie toţi boierii greci, cum notează Mihai Cioranu; de asemenea, după acelaşi, ar fi făcut parte şi unii boieri români (sau „români grecizaţi"). Referitor la aceştia din urmă problema pare mai complicată. Sigur este că, în orice caz, făcând sau nu parte, efectiv, din Eterie, date fiind contactele lor cu boierii greci, precum şi experienţa lor politică, marii boieri pământeni aveau cunoştinţă despre Eterie şi ţelurile ei. Asemenea cunoştinţe sau contacte, pe un plan mai larg, erau, oarecum, în spiritul timpului; lumea civilizată din Apus, cercurile oamenilor de cultură puneau cauza eliberării grecilor sub semnul renaşterii culturii vechii Elade şi în toată Europa se resimţea acest spirit de solidaritate cu cauza grecilor.

Oricum, este drept, sprijinul direct al boierilor români, pe care contau conducătorii Eteriei, începând acţiunile lor în Principate, a fost redus, mai exact, solidaritatea boierilor români cu cauza eliberării grecilor şi-a putut găsi câmp de manifestare, pe o cale indirectă, prin colaborarea lor cu Tudor Vladimirescu, în măsura în care ei concepeau mişcarea ca una vizând nu numai înlăturarea fanarioţilor, ci şi a dominaţiei otomane.

În ceea ce-l priveşte pe Tudor, ni se pare acceptabilă, şi compatibilă cu majoritatea izvoarelor, teza după care el nu a fost membru al Eteriei, dar a avut cunoştinţă, în general, ca om cu o vastă experienţă şi cu întinse relaţii, de ţelurile antiotomane ale Eteriei, în tainele acesteia fiind însă iniţiat, după expresia lui C.D.Aricescu, numai „pe jumătate". Sigur este că, aşa cum erau văzute lucrurile, în ajunul imediat al declanşării evenimentelor, deci, dacă s-ar fi întâmplat ceea ce se spera, intervenţia Rusiei în sprijinul luptei de eliberare naţională a popoarelor din Balcani, colaborarea ar fi fost în interesul ambelor părţi; oastea grecească ar fi trecut, probabil, peste Dunăre, pentru a lupta în Grecia, iar Tudor ar fi acţionat alături de trupele ruse – ca şi în războiul trecut, dar în alte condiţii -, pentru realizarea independenţei propriei patrii.

Aşa cum reiese din tot ceea ce ştim despre faptele lui Tudor până la 1821, cum am arătat şi mai sus, acesta era convins de interesele deosebite ale românilor faţă de cele ale grecilor; era convins de rolul negativ al domnitorilor fanarioţi şi a acoliţilor greci, a căror cârmuire trebuia înlăturată, dar în acelaşi timp, era convins şi de un interes comun: înlăturarea uneia şi aceleiaşi dominaţii străine.

Pe linia acestor interese comune se înscrie, deci, acordul încheiat de Tudor – în ajunul declanşării mişcării - cu doi dintre fruntaşii eterişti, I.Olimpiotul şi I.Farmache, pe care îi cunoscuse personal cu mult înainte de

această dată. Actul este încheiat înainte de 15 ianuarie 1821, la o dată apropiată sau identică cu aceea a înțelegerii între Tudor şi marii boieri pământeni, la care ne-am referit, ceea ce se constituie într-o dovadă a simultaneității dintre cele două aspecte: relațiile lui Tudor cu marii boieri pământeni, pe de o parte, relațiile lui cu Eteria, pe de alta. Semnatarii documentului îşi propuneau să ducă la îndeplinire planul comun „spre folosul obştesc", şi anume: „ca prin puterea armelor noastre *să ne eliberăm de jugul apăsător al barbarilor şi să ridicăm semnul biruitor al crucii izbăvitoare*" (s.n., N.I.).

Aşa cum s-a demonstrat, actul la care ne-am referit, semnat înainte de 15 ianuarie 1821, pe de o parte, de Tudor Vladimirescu, pe de alta, de cei doi fruntaşi eterişti amintiți nu este „un jurământ" sau „legământ" al lui Tudor față de Eterie, aşa cum a fost interpretat de către marele istoric Andrei Oțetea,ci un acord, o înțelegere între cele două părți, la o dată şi într-o situație în care ele îşi vedeau interese comune. Precum a subliniat academicianul D.Berindei, amendând interpretarea lui A.Oțetea, Tudor nu a fost un simplu mandatar al Eteriei; tocmai încheierea acestui acord cu cei doi fruntaşi eterişti constituie dovada că el nu era membru al Eteriei, căci dacă ar fi avut această calitate ar fi trebuit să se supună rigorilor de disciplină ale unei societăți secrete, să execute, pe cale ierarhică, ordinele şefilor, încheierea unui asemenea act fiind inutilă.

Sigur este că, în împrejurările – interne şi externe – de la jumătatea lunii ianuarie 1821, Tudor Vladimirescu înțelegea să pornească acțiunea, pe de o parte, în colaborare cu marii boieri pământeni, pe de alta, cu Eteria.

La 16 ianuarie 1821, aceeaşi trei mari boieri, care semnaseră în ziua precedentă înțelegerea cu Tudor, voind a-l pune pe acesta sub ascultarea lor, dădeau fruntaşului eterist Dimitrie Macedonschi un act de încredințare cu misiunea de a-l seconda pe Tudor „urmând întocmai după îndemnurile date de noi slugerului Theodor".

II.1.2. **Desfăşurarea şi afirmarea programului revoluționar**

a. La 18/19 ianuarie 1821 Tudor pleacă din Bucureşti spre Oltenia însoțit de un corp de 30-40 arnăuți, puşi la dispoziția lui de Grigore Brâncoveanu, marele spătar. Era însoțit, totodată, de fruntaşul eterist Dimitrie Macedonschi, îmbrăcat – amănunt semnificativ – în uniformă de ofițer rus. În prealabil, Tudor se întâlnise cu consulul rus, Al.Pini, şi dragomanul consulatului, Gh.Leventis, ambii cunoscuți eterişti.

Pornind mişcarea în înțelegere cu marii boieri şi cu Eteria, Tudor era încredințat totodată – cum dovedeşte întâlnirea lui cu diplomații ruşi, la care ne-am referit – că Rusia va sprijini, ca şi în alte situații din trecut, lupta de eliberare a grecilor şi românilor.

La 21 ianuarie/1 februarie Tudor era la Târgu Jiu, unde arestează pe unul din ispravnicii județului Gorj (clucerul Dinicu Otetelişeanu), procedând în acest fel la declanşarea propriu-zisă a revoluției. A doua zi, la 22 ianuarie, intră în mănăstirea Tismana, pe care o fortifică, transformând-o într-o bază de rezistență, aşa cum va face şi din celelalte mănăstiri, din nordul Olteniei pe care le va cuprinde ulterior.

La 23 ianuarie 1821 era la Padeş, plaiul Cloşani, unde în fața mulțimii, adunată la chemarea sa, citeşte cunoscuta proclamație, care, de fapt, cum a demonstrat A.Oțetea, fusese făcută cunoscută mai întâi în ziua precedentă, la Tismana.

De la această dată, o dată cu difuzarea largă a proclamației care chema pe cei mulți la luptă, se afirmă şi un alt aspect al mişcării – cel social – vizând importante restructurări sociale, în interesul păturilor de jos ale populației. Era un obiectiv al mişcării pe care Tudor îl avusese în gând de la Bucureşti – unde, redactase, se pare, această proclamație -, dar nu-l dăduse în vileag de la început, pentru a evita o ruptură prematură cu marii boieri, mulți dintre ei doritori să-şi vadă patria eliberată de dominația otomană – sau cel puțin, de domnia fanarioților –, dar nu şi să renunțe la privilegiile sociale.

Adresată „către tot norodul omenesc din Bucureşti şi din celelalte oraşe ale Țării Româneşti", Proclamația demonstra, între altele, caracterul independent al mişcării, atât față de boieri, cât şi față de Eterie. Mişcarea intră pe făgaşul normal, depăşind țelurile acordurilor inițiale cu marii boieri şi cu fruntaşii eteriști. Proclamația condamnă pe marii boieri, pe „balaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre, atât cele bisericeşti, cât şi cele politiceşti", care sug sângele norodului; în numele dreptului naturii („Nici o pravilă nu opreşte pre om de a întâmpina răul cu rău !), Tudor reclamă sacrificarea „averilor rău agonisite ale tiranilor boieri", dar nu ale tuturor boierilor, ci numai ale adversarilor mişcării, ale celor care „nu vor urma nouă, precum sunt făgăduiți". Totodată, cei chemați la arme sunt drastic avertizați să nu se atingă „măcar de un grăunte" de bunurilor negustorilor, orăşenilor sau țăranilor.

În aceeaşi zi, la 23 ianuarie, Tudor adresează prin Derviş-paşa de Vidin cunoscutul *arz* către Poartă, în care este condamnată cu virulență atitudinea marilor boieri pământeni de unire cu domnii fanarioți pentru oprimarea celor mulți. Poporul s-a ridicat pentru a pune capăt la „necontenitele noastre necazuri şi cumplitele patimi ce le suferim din pricina unirii pământenilor boieri cu cei dupe vremi trimişi domni şi otocârmuitori acestui norod". Este condamnată în mod deosebit „învoiala" boierilor („sau mai bine a zice tiranii noştri cei cumpliți") cu ultimul domn fanariot, Al.Suțu, aceştia, uniți, prădând țara „ca niciodată mai înainte".

În mod tactic, dorind a preîntâmpina intervenția imediată a Porții, aceasta era asigurată că mişcarea nu era îndreptată împotriva ei, ci împotriva boierilor români şi greci, uniți cu domnii fanarioți. Se invoca nevinovăția „preaputernicei împărății", care, dacă ar fi avut cunoştință de această situație,

„de mult ne-ar fi izbăvit de cătră aceşti nemilostivi tâlhari", sultanul fiind rugat să trimită un emisar pentru a cerceta plângerile răsculaților („să vază nevoile care le tragem dă cătră aceşti lupi nemilostivi şi să ne facă dreptate").

Neîndoielnic, condamnarea unirii boierilor - pământeni şi nepământeni - cu domnii fanarioți era sinceră, pe deplin în spiritul sumbrei realități; cât priveşte invocarea bunăvoinței sultanului, aceasta se înscria, în ordine tactică, pe linia unei minime precauții.

b. O dată cu lansarea cunoscutei proclamații, Tudor începe acțiunea de organizare a oştirii revoluționare, *Adunarea Norodului*. De la Padeş, unde i se alăturaseră 600 de panduri, pe lângă Cerneți, se îndreaptă spre mănăstirea Strehaia. În câteva zile, numărul oştirii ajunsese la 1500. Mănăstirea Strehaia s-a predat lui Tudor, aşa cum s-a întâmplat, apoi, şi cu mănăstirea Motru. În toate cele trei mănăstiri, Tudor a instalat propriile sale garnizoane, de la 4 februarie 1821, el stabilindu-şi tabăra la Tânțăreni, lângă Craiova. Va rămâne aici trei săptămâni, până la 28 februarie, în timp ce trupele trimise din ordinul cârmuirii de la Bucureşti pentru a-i stopa acțiunea îşi vor stabili tabăra, în apropiere, la Coțofeni.

Lansarea proclamației de la Padeş, cu binecunoscutele amenințări, şi la adresa boierilor, nu numai a domnului fanariot, stârnise, cum era firesc, serioase îngrijorări în rândurile boierilor; aşa se explică încercarea Comitetului de oblăduire de la Bucureşti de a lua o serie de măsuri pentru a stopa înaintarea Adunării spre Capitală. Prin forța împrejurărilor aceste măsuri vor fi şovăielnice şi nu vor avea rezultat. În timp ce între Tudor şi conducerea de la Bucureşti se poartă o vie corespondență vizând aplanarea conflictului, aceasta din urmă trimite în Oltenia, pentru a-l opri pe Tudor, pe marele boier pământean, Nicolae Văcărescu, apoi, imediat, pe Constantin Samurcaş, cunoscut boier eterist, fost de mai multe ori caimacam al Craiovei. Pe rând, unitățile de arnăuți trimise de stăpânire, conduse de Iordache Olimpiotul şi I.Farmache – cei doi fruntaşi eterişti înțeleşi inițial cu Tudor – trec de partea acestuia, aşa cum, anterior trecuse şi corpul de panduri comandat de I.Solomon.

Corespondența la care ne referim, purtată de Tudor cu boierii-dregători locali sau membrii Divanului de la Bucureşti, în răstimpul deplasării spre Tânțăreni şi în răstimpul staționării aici, începând cu scrisoarea adresată la 28 ianuarie clucerului Constantin Ralet, ispravnicul de Mehedinți, ilustrează cum nu se poate mai bine, pe de o parte, deruta care cuprinsese pe cei mai mulți dintre boieri – inclusiv pe cei înțeleşi inițial cu Tudor -, pe de alta, sensul real al revoluției şi spiritul patriotic al conducătorului ei. Încă la 28 ianuarie, pe când se apropia de mănăstirea Strehaia, în amintita scrisoare adresată lui Constantin Ralet, el ținea să-i asigure pe boierii speriați că mişcarea era pornită „pentru mare folos obştesc, şi al celor mari, şi al celor mici", iar pe sine, conducătorul mişcării, se considera „cel mai bun fiu al patriei". Cu acest prilej, el îi cheamă

pe boierii pământeni la unire cu tabăra sa; îi solicită să se îndrepte din relele obiceiuri şi să se alăture poporului, numai în caz contrar, ei riscând să fie pierduţi, poporul fiind suveran. Lui Nicolae Văcărescu, cel trimis de cârmuire împotriva sa, la 11 februarie, Tudor îi aminteşte că părinţii săi „niciodată nu s-au ridicat cu arme împotriva patriei" şi îi cere să se întâlnească „negreşit" cu el, asigurându-l că „norodul nu cere altceva şi decât numai o dreptate ce poate fi folositoare şi tagmei boiereşti".

Continuând polemica declanşată anterior în corespondenţa cu boierii de la Bucureşti pe tema patriei („Cine este patriot ?"), Tudor se adresa lui N.Văcărescu cu binecunoscuta definiţie: „Patria să cheamă popolul, iar nu tagma jefuitorilor!", iar despre sine precizează: „Că eu alta nu sunt decât numai un om luat de către tot norodul ţării cel amărât şi dosădit din pricina jăfuitorilor ca să le fiu chivernisitor în treaba cererii dreptăţilor !".

În ciuda tonului ameninţător la adresa boierilor din proclamaţia de la Padeş, întreaga conduită a lui Tudor – aşa cum reiese ea din corespondenţa cu boierii, la care ne-am referit, ca şi din alte documente, la care urmează să ne referim – s-a înscris pe linia acestei duble şi aparent contradictorii poziţii: pe de o parte, el cheamă pe marii boieri să se alăture mişcării, să se alăture poporului pentru „folosul obştesc", renunţând, totodată, la relele „din trecut"; pe de alta, îi ameninţă cu „pierderea" pe cei care se vor opune, mai ales pe cei care se vor ridica cu arme împotriva Adunării Norodului. La 28 februarie, înainte de a părăsi Ţânţărenii, adresându-se caimacamului Constantin Samurcaş, avertiza din nou pe boieri că orice împotrivire cu arme se va întoarce împotriva lor, îndârjind norodul românesc, cel „dintr-al căruia sânge o sută de ani sunt de când să hrăneşte tot *neamul boieresc fanarioţesc*" (s.n.,N.I.).

c. Trebuie subliniat că dintr-o asemenea atitudine, din încercarea lui Tudor de a aduce la un loc interese atât de diferite, de a strânge în jurul său atât pe „cei mari", cât şi pe cei mici, pe de o parte, din încercarea lui de a păstra cu strictețe în secret intenţiile luptei antiotomane, pe de altă parte, nu putea să rezulte ca document destinat difuzării decât un program minimal, cât se poate de moderat, care îşi va găsi expresia în cunoscutele *Cereri ale norodului românesc*.

A circulat acest document, cum se ştie, în mai multe copii, până la jumătatea lunii aprilie, când, la Bucureşti, Tudor îl va da publicităţii într-un context care – aşa cum vom vedea – îi scoate şi mai mult în evidenţă valoarea practică.

Trecând la analiza conţinutului acestui important document este necesar să precizăm că nu sunt cunoscute toate variantele sale; nu cunoaştem, de pildă, varianta sa cea mai dezvoltată, despre care ştim, dintr-un izvor, că avea 48 de articole, aceea care ne este cunoscută, cu 30 de puncte, şi pe care o analizăm în continuare, fiind databilă, cum am precizat, înainte de 16 februarie, şi definitivată, foarte probabil, în răstimpul staţionării la Ţânţăreni.

Deosebit de numeroase şi importante sunt prevederile din „Cereri" vizând reorganizarea internă, în interesul tuturor categoriilor sociale (inclusiv al boierimii). Astfel, în *domeniul administraţiei* se prevede înlăturarea sistemului retrograd al vânzării pe bani a dregătoriilor statului sau al numirilor pe criterii de „neam" (de origine) şi înlocuirea lui cu sistemul promovării pe criterii de „merite"; măsuri de înlăturare a abuzurilor slujbaşilor statului; desfiinţarea unor instituţii administrative compromise (vornicia de poliţie). In *domeniul fiscal şi economic*: anularea măsurilor arbitrare luate de ultimul domn fanariot, Al.Suţu, precum şi ştergerea unor dăjdii introduse de I.Caragea; scutirea de dări pe timp de 3 ani; interzicerea sporirii oieritului, dijmăritului şi vinăriciului („măcar cu un bănuţ"); suprimarea taxelor de export ale „tuturor vitelor şi mărfurilor"; suprimarea vămilor interne; desfiinţarea taxelor pentru „întreţinerea podurilor" bucureştene ş.a.. În *domeniul justiţiei*: reducerea funcţionarilor din justiţie, ca şi a taxelor judiciare; abrogarea legiuirii Caragea, care nu fusese făcută „cu voinţa a tot norodul"; promovarea principiului stabilităţii aşezămintelor elaborate de domni, pentru cel puţin 12 ani, „precum să urmează şi la neamurile cele luminate" ş.a.

Deosebit de importante erau măsurile preconizate *în domeniul organizării militare*; în primul rând, desfiinţarea vechii instituţii a marii spătării şi a „căpităniilor" subordonate ei, şi înlocuirea acestora cu o oştire naţională de 4.000 panduri şi 200 de arnăuţi (cifre, amplificate, într-o altă variantă, până la 12.000 de oameni, după o informaţie a lui M.Cioranu).

În *privinţa Bisericii*, se preconizează înlăturarea călugărilor greci de la conducerea mănăstirilor (cu excepţia celor bătrâni!) şi utilizarea veniturilor mănăstirilor închinate în interesul ţării; ocuparea înaltelor funcţii bisericeşti numai de către clericii pământeni; utilizarea veniturilor Bisericii în direcţia întreţinerii şcolilor naţionale etc. Trebuie observat aici: un articol din acest paragraf al „Cererilor", privind înlocuirea mitropolitului ţării ca unul care – în 1819 – nu fusese ales cu „voinţa norodului", ci cumpărase scaunul mitropolitan pe o imensă sumă de bani de la Al.Suţu, este de presupus că, în mod inevitabil, într-o viitoare variantă a „Cererilor" a fost suprimat.

Nu este greu de observat că textul „Cererilor" la care ne referim avea, totuşi, un caracter provizoriu, conjunctural în bună măsură, el urmărind a fi amendat în raport de împrejurări. O dovedeşte nu numai articolul la care ne-am referit mai sus, privitor la mitropolit, ci şi prevederea – cu care începe, de fapt, varianta la care ne referim – privind *instituţia domniei*. Anume, se cere ca domnul să intre în ţară însoţit de numai 4 boieri greci (iar nu de sute, cum se întâmplase în cazul lui Al.Suţu, care venise de la Constantinopol însoţit de 800 de greci !); deci, nu se formulează aici în mod categoric revendicarea domniei pământene, aşa cum ne-am fi aşteptat, ceea ce pare surprinzător la prima vedere. Este drept că fie şi numai această revendicare, formulată în varianta din

februarie a „Cererilor”, odată satisfăcută în raport cu realitățile timpului, s-ar fi constituit într-un important moment în evoluția statutului politic internațional al Principatelor, mai ales dacă ținem seama de stipulațiile după care domnul la intrarea în țară ar fi fost îndatorat să jure că va păzi întocmai - ca pe o Constituție - prevederile alcătuind „Cererile norodului românesc”. Este evident că o asemenea prevedere va fi contrazisă de numeroase alte documente care, direct sau indirect, formulează cererea domniei pământene, precum şi de mersul propriu-zis al mişcării; este de presupus, mai mult ca sigur, că într-o altă variantă (în varianta lărgită de 48 de puncte, nedescoperită până astăzi!) nu mai figurează o asemenea moderată revendicare.

d. La Țânțăreni, tabăra lui Tudor ajunsese la un număr de 4500 oameni (4000 de panduri şi 500 arnăuți, sub comanda lui D.Macedonschi şi Hagi Prodan), aici, în răstimpul celor trei săptămâni de staționare, fiind luate cele mai importante măsuri de organizare a Adunării Norodului ca armată revoluționară, cu infanterie, cavalerie, artilerie şi serviciu de intendență. Infanteria era organizată în polcovnicii de 1000 de oameni, subîmpărțite fiecare în câte 10 căpitănii; cavaleria era organizată în căpitănii, fiecare având 100-200 de oameni; artileria, foarte modestă, se constituia la această dată numai din două tunuri (din care unul era stricat!).

Importante au fost măsurile luate de Tudor în acest răstimp, pe linia înzestrării cu armament şi muniții, a aprovizionării Adunării cu provizii. Totodată, în acest interval, în perspectiva unei lupte de rezistență în Oltenia, au fost luate măsuri de fortificare a mănăstirilor (pe lângă cele trei începute anterior, şi altele: Polovraci, Horez, Bistrița, Cozia). Bazat pe o forță militară apreciabilă, pe un sprijin popular incontestabil, în ciuda măsurilor luate de cârmuire, a amenințărilor acesteia, Tudor reuşeşte să-şi continue marşul spre Bucureşti, la 28 februarie părăsind Țânțărenii. Tot la această dată îi parveniseră ştiri despre deplasarea oştirii eteriste, condusă de Al.Ipsilanti, care pătrunsese în Moldova cu o săptămână în urmă (22 februarie/5 martie).

De la Țânțăreni, Tudor ajunge, la 4 martie, la Slatina, unde rămâne o săptămână, în răstimpul acestui staționar – al doilea ca importanță după cel de la Țânțăreni – oastea sa cunoscând o însemnată creştere, până la 8.000 de oameni (6000 – cavalerie; 2000 – infanterie; în plus, un al treilea tun). În legătură cu această staționare se află unul dintre izvoarele importante afirmând scopul antiotoman al mişcării – obiectiv bine ascuns de Tudor, dar, în realitate, urmărit cu ardoare de el, cel puțin până la această dată, alături de cel antifanariot şi „antiboieresc”; este vorba de relatarea lui Ilie Fotino, după care aici, la Slatina, Tudor a dezvăluit în fața oştirii obiectivul extern al mişcării, odată cu secretul colaborării sale cu Eteria. „Noi – ar fi spus el – vom înlesni trecerea prințului Ipsilanti peste Dunăre, ca să meargă pentru liberarea patriei sale, iar nouă ne vor ajuta ruşii ca să luăm cetățile de pe pământul țării noastre şi apoi ne vor lăsa liberi şi cu legile noastre”. Este o

mărturie pe care unii istorici, care resping, în general, ideea colaborării lui Tudor cu Eteria, o consideră falsă, ca o improvizaţie tardivă a cronicarului grec; or, înainte de toate, ar trebui observat că, plasată în contextul altor date care se referă – mai ales, în mod indirect – la năzuinţa eliberării de sub dominaţia otomană, afirmaţia lui Ilie Fotino este cât se poate de plauzibilă.

De la Slatina, după ce aici a numit în fruntea judeţelor ispravnici aleşi de el, la 10 martie, Tudor reia itinerarul spre Bucureşti. La 16/25 martie ajungea la Bolintinul din Vale, apoi la Ciorogârla, iar la 19/31 martie la Cotroceni, cartier aflat atunci în afara Capitalei; de aici, intrarea propriu-zisă în oraş avea să aibă loc peste două zile, la 21 martie/2 aprilie. De la Bolintin, la 16 martie, el lansează prima sa proclamaţie către locuitorii Capitalei, adresată *Fraţilor oameni*!: „Prea cinstiţi boieri", „negustori", „toţi lăcuitorii", „atât cei de loc, cât şi cei streini". Făcea în ea aceeaşi „condamnare a unirii pământenilor boieri cu cei după vremi trimişi domni", care dusese la surparea „dreptăţilor din vechime" şi cerea tuturor locuitorilor Capitalei, „mici şi mari, parte bisericească şi mirinească", înscrisuri de fidelitate. Evitând limbajul dur al proclamaţiei de la Padeş şi chemând la „unire cu creştinescul norod", el dădea asigurări – cum făcuse şi anterior, în atâtea rânduri – „că toţi câţi se vor uni cu obştescul norod şi vor fi întocmai următori cu dânsul nicidecum nu vor rămânea căiţi, sau boieri sau ostaşi, sau vericine va fi. Iar care împotrivă va urma, în veac se va căi".

De la această dată, de la intrarea sa în Bucureşti, mişcarea condusă de Tudor intră într-o nouă etapă; pe de o parte, este vorba de o serie importantă de noi clarificări programatice, în raport de evoluţia conjuncturii internaţionale, pe de alta, de un interval de timp – între 21 martie - 15 mai – în care Tudor Vladimirescu, bazat pe forţa armată de care dispunea, devine principalul factor al puterii de stat în Ţara Românească, preia, de fapt, conducerea Ţării Româneşti.

e. Cel mai important eveniment care marchează începutul acestei noi etape şi care era menit să aducă clarificări în direcţia obiectivului extern al mişcării, l-a constituit, desigur, *dezavuarea* de către ţarul Rusiei atât a mişcării condusă de Tudor, cât şi a Eteriei. Acest act al dezavuării celor două mişcări de către ţarul Alexandru al II lea se constituie, de fapt, într-un moment esenţial pentru înţelegerea întregii desfăşurări a evenimentelor ulterioare. Zvonuri despre această dezavuare circulau încă de la începutul lunii martie, dar oficial este comunicată, devenind publică, la 17 martie, prin intermediul consulului rus Al.Pini, în urma instrucţiunilor primite de la ambasadorul rus la Constantinopol; în aceeaşi zi, consulul rus, Al.Pini, părăsea Bucureştii, îndreptându-se spre Braşov, însoţit fiind şi de consulul general austriac (Fleischakl). Lui Tudor ştirea dezavuării îi este transmisă la 18 sau 19 martie, pe când se afla la Bolintin, emisar fiind unul dintre marii boieri pământeni, rămas la Bucureşti, Al.Filipescu-Vulpe.

Evident, pentru Tudor dezavuarea, deşi aducea schimbări fundamentale în evoluţia evenimentelor, nu lua, totuşi, înfăţişarea unei catastrofe, în sensul că nu anula toate rosturile mişcării; în schimb, pentru Al.Ipsilanti, care îşi propunea ca unic obiectiv câştigarea independenţei, iar în realizarea lui se baza aproape în exclusivitate pe sprijinul Rusiei, dezavuarea, aşa cum vom vedea, constituia o veritabilă catastrofă. Dezavuarea a avut consecinţe imediate: - a amplificat exodul boierilor peste graniţe, în Transilvania, început încă o dată cu primele zvonuri, de teama compromiterii faţă de Turcia (între primii plecaţi aflându-se cei trei mari boieri „făgăduiţi" de la Bucureşti: Gr.Brâncoveanu, Gr.Ghica şi B.Văcărescu);- a grăbit tratativele lui Tudor cu boierii rămaşi în Bucureşti;- a stimulat desfăşurarea unor tratative secrete cu Poarta, în condiţiile în care, de la început, legăturile cu aceasta nu fuseseră întrerupte;- în mod special, a impus revizuirea drastică a raporturilor cu Eteria.

Cu boierii, cum am văzut, Tudor încercase şi pe parcursul itinerarului spre Bucureşti să ajungă la o înţelegere; cu atât mai mult acum, când contactul direct între el şi boieri devenea inevitabil, relaţiile urmau a fi clarificate. Mai ales în condiţiile dezavuării, Tudor aprecia că adeziunea boierilor la mişcare ar fi constituit un important factor de legitimare a mişcării în faţa marilor puteri, a puterii suzerane în primul rând; se înţelege că în aceste condiţii dispare din actele lui Tudor nuanţa de înverşunare nedisimulată la adresa „celor mari" şi acordul cu boierii va fi posibil.

Pe linia edificării înţelegerii cu boierii se circumscriu şi noile proclamaţii ale lui Tudor Vladimirescu, elaborate între 16 şi 20 martie, în ajunul intrării sale în Bucureşti. După prima sa proclamaţie către bucureşteni, lansată la 16 martie de la Bolintin, la care ne-am referit, au urmat, la 20 martie, proclamaţiile mai ample lansate la Cotroceni, una adresată bucureştenilor, alta, locuitorilor judeţelor. Prima era adresată „către toţi locuitorii din oraşiul Bucureştilor, parte bisericească şi mirenească, boierească şi negustorească, şi către tot norodul". Se arătau aici cauzele mişcării: „pierderea privilegiurilor noastre şi jafurile cele nesuferite ce le pătimea fraţii noştri". Adresându-se bucureştenilor, Tudor Vladimirescu lansează cu acest prilej unul dintre cele mai vibrante apeluri la unirea tuturor categoriilor sociale, la „unirea neamului", în numele unui interes general superior: „Fraţilor ! Câţi n-aţi lăsat să se stingă în inimile dv. Sfânta dragoste cea către patrie, aduceţi-vă aminte că sunteţi părţi ale unui neam […]; datorie, netegăduită avem să uităm patimile cele dobitoceşti şi vrajbele care ne-au defăimat atât, încât să nu mai fim vrednici a ne numi neam. Să ne unim dar cu toţii, mici şi mari, şi ca nişte fraţi, fii ai unia maici, să lucrăm cu toţii împreună, fieşicare după destoinicia sa, *câştigarea şi naşterea a doua a dreptăţilor noastre „*(s.n., N.I.).

Sunt acestea, de fapt, formulări care mărturisesc, cum nu se poate mai plastic, concepţia lui Tudor Vladimirescu, conturată şi anterior – şi dezvoltată

treptat – privind necesitatea solidarizării diferitelor categorii şi grupuri sociale, în numele unor interese naţionale; această solidarizare presupunea din partea „celor mari“ importante concesii în plan social, renunţarea la unele privilegii frapante şi mai ales la nedreptăţi şi practici odioase din trecut, condamnarea de către ei a atitudinii din trecut de unire cu domnii fanarioţi şi acoliţii lor, în vederea oprimării propriului popor. Chiar dacă documentul la care ne referim – proclamaţia către bucureşteni din 20 martie 1821, ca şi alte documente aparţinând lui Tudor -, nu foloseşte termenul de „naţiune”, nu este greu de observat că sub forma apelului la „unirea neamului” erau definite, în esenţă, ideile de naţiune şi de solidaritate naţională.

A doua proclamaţie de la Cotroceni, din 20 martie 1821, adresată locuitorilor judeţelor, o completează pe prima, mai ales în sensul definirii raporturilor lui Tudor cu boierii. Conducătorul mişcării îşi reafirmă hotărârea de a continua, cu orice preţ, lupta pentru recâştigarea „dreptăţilor ţării”; acestea, dacă nu se vor dobândi pe cale paşnică (prin „acele destoinice cuvinte care s-au făcut până acum pă unde s-au cuvenit”) vor fi dobândite „negreşit” – preciza el – „prin vărsare de sânge împotriva vericăruia vrăjmaş să va arăta călcător acestor dreptăţi”. Pe de altă parte, Tudor anunţă înţelegerea sa cu boierii şi recunoaşterea „Vremelnicei ocârmuiri” de la Bucureşti, cerând tuturor locuitorilor ţării să se supună măsurilor acesteia; dar acestea din urmă nu puteau fi comunicate decât *prin el*, după ce în prealabil erau recunoscute *de el* ca fiind „întru adevăr folositoare ţării”. Asumându-şi rolul de cenzor al hotărârilor luate de „Vremelnica ocârmuire”, Tudor cere locuitorilor judeţelor să dea ascultare ispravnicilor, să execute, între altele, poruncile privind trebuinţe ale oştirilor „ce sunt gata a se rezboi spre dobândirea dreptăţilor obştii norodului”; iar celor „vrednici de a purta arme împotriva vrăjmaşului dreptăţilor ţării”, le cere să vină la Bucureşti, la el, pentru a fi testaţi („să vă cercetez starea vitejiei voastre”) şi apoi, după trecerea probei, să fie înrolaţi şi „povăţuiţi” asupra datoriilor lor („ca să aveţi să slujiţi ca nişte ostaşi numai pentru dobândirea dreptăţilor voastre, iar nu pentru vreo folosire de bani”). Cei înrolaţi urmau să fie scutiţi de biruri, dar ceilalţi urmau să-şi achite în continuare obligaţiile fiscale. Pentru ţărani, marea majoritate a contribuabililor, perspectiva pierderii averilor „rău agonisite” este redusă acum la o promisiune de viitor: „Să ştiţi fără îndoială că mare uşurinţă are să vi se facă, nu numai întru răspunderea dăjdiilor, ci şi întru toate celelalte dări şi orânduieli, cum şi jefuirile vor lipsi cu totul şi veţi înţelege înşivă scăparea robiei întru care v-aţi aflat până acum”.

Considerând, pe bună dreptate, că nu era momentul marilor reforme interne, menite să ducă la importante restructurări sociale şi reorganizarea aparatului de stat, Tudor dădea în acest moment prioritate absolută obiectivului politic-naţional, concretizat în formula: „Recâştigarea dreptăţilor ţării”. Acestui obiectiv îi subordonează el problema raportului cu boierii,

solicitând colaborarea lor; era vorba, de fapt, nu numai de finalizarea unei mişcări începută şi desfăşurată într-o situaţie deosebit de complexă, ci şi de primejdia reală care plana asupra revoluţiei şi inclusiv asupra ţării: intervenţia militară a Porţii. Până la depăşirea acestei situaţii critice, reforme interne importante nu se puteau realiza; totul trebuia concentrat asupra pregătirii acestei teribile confruntări care plutea în aer, şi de aici şi stringenta necesitate pentru Tudor de a avea alături într-un asemenea moment pe marii boieri – câţi nu fugiseră -, aceştia urmând a da o oarecare legitimitate mişcării, a mări şansele succesului, fie pe calea unei acţiuni nonviolente (prin tratative, însoţite de presiuni), fie pe calea unei confruntări sângeroase, dacă împrejurările ar fi impus-o.

f. Acordul propriu-zis între Tudor şi boieri survine la câteva zile după lansarea celor două proclamaţii, anume la 23 martie, după ce cu două zile în urmă avusese loc intrarea pandurilor în Capitală. Printr-un înscris, sub jurământ, boierii recunoşteau „că pornirea d-lui slugerului Theodor Vladimirescu nu este rea şi vătămătoare, nici în parte fieşcăruia, nici patriei, ci folositoare şi izbăvitoare, şi norodului spre uşurinţă"; ei se jurau să nu cugete „împotriva vieţii şi a cinstei lui Tudor", ci să fie uniţi cu el „întru toate bunele cugetări". Între iscăliţii înscrisului se numărau înalţii ierarhi ai Bisericii ortodoxe, mitropolitul Dionisie Lupu, episcopii de Buzău şi Argeş, Gherasim Rătescu şi Ilarion, iar dintre marii boieri, Gr.Băleanu, Al.Filipescu-Vulpe, Al.Villara, Nicolae Văcărescu, Constantin Golescu ş.a. (iscălesc, după menţiunea uneia dintre copiile acestui document, până la „77 obraze").

La rândul său, Tudor jură: mai întâi, să nu cugete asupra vieţii, cinstei şi răpirii averilor boierilor; în al doilea rând, că, recunoscând „vremelnica stăpânire", va cere împlinirea trebuinţelor oştirii „prin poruncile acestei stăpâniri"; în al treilea rând, că va lua măsuri pentru „încetarea pagubelor şi a răutăţilor ce au cercat drumeţii şi alţii din partea ostaşilor furi". Totodată, se angaja că prin toate mijloacele „va îndupleca" norodul din toate cele 17 judeţe ale ţării să dea „ascultare la stăpânirea ţării la toate îngrijitoarele trebuinţe, *pe cât să va putea, când însă şi această stăpânire va avea îngrijire pentru dânsul*, a-l feri de jaf şi orice nedreptate" (s.n., N.I.). În final, pe linia obiectivului politic-naţional al mişcării, Tudor îşi asumă răspunderea conducerii luptei armate, într-o situaţie excepţională: „în vremi de trebuinţă – jură el – voi fi gata a mă război, prin armele ostaşilor ce otcârmuiesc, împotriva vrăjmaşului ce se va arăta împotriva dreptăţilor ţării, unindu-mă şi la aceasta cu glasul şi voinţa celor înfrăţiţi la această sfântă legătură".

Ca urmare a acestui acord, câteva zile mai târziu, la 27 martie, în numele tuturor locuitorilor ţării (ierarhi ai Bisericii, boieri mari şi mici şi „toată obştea lăcuitorilor pământului ţării Valahii"), boierii adresau Porţii un *arz* în care justificau în mod direct ridicarea lui Tudor Vladimirescu. Acesta venise la Bucureşti, „însoţit cu mulţime de norod", pentru „dreptăţile ce din

vechime au avut țara aceasta", dreptăți întărite de sultan, dar încălcate în vremea din urmă, „nu din pricina noastră, a boierilor pământeni, precum bănuia norodul, ci din pricina stăpânitorilor, cărora dă nevoie trebuia să ne plecăm şi noi", scriu autorii, dezvinovățindu-se, respingând, de fapt, acuzația de colaborare cu domnii fanarioți.

Cum apelul la „ocrotirea" sultanului era incert, la aceeaşi dată boierii se adresează şi țarului, solicitându-i de data aceasta nu o intervenție armată ca în memoriul anterior – din 18 martie -, ci o intervenție diplomatică, pe lângă Poartă; totodată, ei îl prezentau pe Tudor, în mod direct, ca pe un om de bine, care „a fost animat nu prin spirit de revoltă, ci prin zel patriotic şi chemat de popor să ceară drepturile patriei". La aceeaşi dată, o scrisoare era adresată de boieri şi cancelarului Austriei, Metternich, subliniind caracterul legitim al mişcării lui Tudor Vladimirescu şi solicitând intervenția cancelarului pe lângă Poartă.

g. Referindu-ne la documentele analizate mai sus, nu este cazul să insistăm aici asupra poziției predominante a lui Tudor în raport cu boierii. Ea rezultă mai degrabă din alte izvoare, decât din aceste documente; rezultă mai ales din actele de guvernare din răstimpul celor aproape două luni de şedere în Bucureşti. În orice caz, nu poate fi vorba de o subordonare a lui Tudor față de boieri, cum s-a scris cândva, şi nici măcar de o dualitate a puterii, pentru că, deşi formal Tudor recunoştea vremelnica ocârmuire a boierilor de la Bucureşti şi cerea locuitorilor supunere față de ea, în realitate, cum am văzut, el îşi rezerva controlul asupra hotărârilor luate de ocârmuire. Dispunea, cum uşor se poate înțelege, de forța necesară – oştirea ajunsă la Bucureşti, până la numărul de 10.000 oameni -, cu ajutorul căreia ar fi putut reprima orice încercare de supremație a boierilor. Dispunea chiar de o forță care l-ar fi putut propulsa – pentru moment – în poziția de domn; ar fi putut să se proclame domn – între altele, se ştie că Tudor purta un simbol al domniei: căciula de hârşie neagră cu fundal alb! –ceea ce, după unele izvoare, îşi dorea şi ar fi făcut-o, probabil, dacă nu ar fi fost conştient de starea precară a situației în care se afla, de evoluția imprevizibilă a evenimentelor. În orice caz, în răstimpul celor aproape două luni de şedere în Bucureşti, el a fost adevăratul conducător al țării, „a cârmuit" de fapt țara; a afişat, şi la figurat, în acest răstimp, un comportament propriu conducătorului de țară. Mărturia meşteşugarului Dobrescu este doar una dintre cele care subliniază faptul că, în general, nu Tudor s-a supus boierilor, ci invers: „Iar Tudor la Cotroceni – notează acest martor al evenimentelor – îşi punea titlu de Domn. Iar câți boieri mai era, toți asculta şi ce le poruncea, aceia făcea, şi jălbi primea, golănia se înveselea, boierii ca la un stăpân îl slujea".

Cum am anticipat, pentru poziția predominantă a lui Tudor Vladimirescu în viața de stat în răstimpul menționat, sunt semnificative mai ales măsurile luate de el în acest interval, pe mai multe planuri. În primul rând, ținând seama de exigențele momentului, a luat măsuri pentru întărirea

armatei; în acest sens a cerut Divanului să generalizeze în toată țara măsura - experimentată în județul Olt, de către ispravnicii Papa Vladimirescu și Vasile Moangă - ca fiecare lude (unitate fiscală) să dea câte doi oameni pentru oaste sau, în schimb, să achite o taxă militară de 40 de lei, în contul oștirii naționale. Totodată, în același scop, a poruncit tuturor vătafilor de plai ca jumătate din plăiașii aflați în subordinea lor să fie trimiși la București, pentru a fi înrolați în „Adunare". Pe de altă parte, pe linia unei mai vechi preocupări, a luat noi măsuri de aprovizionare și fortificare a mănăstirilor din Oltenia, ca puncte de rezistență într-o eventuală confruntare armată. Pe linia pregătirii militare, în vederea unei eventuale confruntări cu Poarta, importante au fost și măsurile luate de Tudor pentru fortificarea unor mănăstiri din București, Mihai Vodă, Radu Vodă, Cotroceni, ca și a mitropoliei.

În plan social, măsurile adoptate de Tudor, cum am arătat, nu puteau fi decât limitate, adevăratele reforme pentru moment fiind amânate; totuși, cum se știe, a dat răspunsuri favorabile la o serie de plângeri ale țăranilor din unele județe (Dâmbovița, Vâlcea ș.a.), dispunând anularea sau reducerea unor dări etc.

h. Cum am subliniat, o importantă consecință a dezavuării celor două mișcări a constituit-o revizuirea drastică a raporturilor lui Tudor cu Eteria.

Al. Ipsilanti, conducătorul Eteriei, după o ședere de o săptămână, în Iași, însoțit de un corp de oaste de 2.000 de oameni, la 1 martie, pe un traseu ocolit (Bârlad – Roman – Focșani) pornise și el spre București. La 7 martie, pe când tabăra lui Tudor se mai afla la Slatina, el ajungea la Focșani; apoi, într-un marș lent, ajungea la Ploiești abia la 19/31 martie, în timp ce Tudor se afla deja la Cotroceni. La București ajunge cu o săptămână mai târziu, la 28 martie/10 aprilie, instalându-se la Colentina. Între timp, înainte de fi ajuns la Ploiești, la 14/26 martie, Al.Ipsilanti primise scrisoarea de dezavuare a lui Capodistria, cancelarul Rusiei.

Dezavuarea fusese decisă în cadrul Congresului Sfintei Alianțe întrunit la Laybach (azi Lubliana), dar cauzele ei, cum a demonstrat A.Oțetea, se găseau în primul rând în imprudențele lui Al.Ipsilanti; în proclamațiile sale lansate în cursul traseului spre București, între altele, dăduse „asigurări" că pe urmele oștirii eteriste înaintează o mare armată rusă, de până la 70.000 de oameni, indiscreții care erau de natură să dezvăluie complicitatea Rusiei și să-l oblige pe țar să-și declare neamestecul și să dezavueze atât mișcarea eteristă, cât și mișcarea condusă de Tudor, chiar dacă acesta din urmă – cum am văzut – nu făcuse asemenea imprudențe.

O dată cu dezavuarea țaristă, Al.Ipsilanti era iremediabil compromis, premisa care stătuse la baza acțiunii sale – sprijinul armat al Rusiei - dovedindu-se falsă; *o dată cu aceasta, se dovedea falsă însăși condiția acordului între Tudor și Eterie, care consta în același presupus sprijin al Rusiei*.

Dezamăgirea produsă lui Tudor, cât și boierilor, era amplificată de comportarea reprobabilă a trupelor eteriste pe teritoriul românesc, pe

itinerarul pe care înaintaseră spre Bucureşti. În această privinţă, numeroasele mărturii nu lasă niciun semn de îndoială. Un observator străin, francezul F.G.Laurençon, aflat încă la Bucureşti, în prima jumătate a anului 1821, unde venise cu aproape 12 ani în urmă, referindu-se la oastea eteristă, aprecia că invaziile turceşti din ultima vreme „niciodată n-au provocat nici a suta parte din ororile comise de această armată nedisciplinată". Chiar dacă comparaţia poate fi exagerată, adevărul despre aceste orori este indiscutabil.

De la acordul iniţial de colaborare, premergător începerii celor două mişcări, acord vizând o ţintă majoră comună – înlăturarea dominaţiei otomane – se ajunge, în condiţiile noi, create de dezavuare, precum şi de comportarea trupelor eteriste pe teritoriul românesc, la o stare de încordare, pe care întrevederea dintre cei doi comandanţi, la Cişmeaua lui Mavrogheni, nu o poate stinge. Aşa cum relatează unele izvoare, la întrebările lui Tudor (privind ajutorul Rusiei sau intenţiile lui Ipsilanti de a se instala pentru moment în Ţara Românească, în loc de a trece Dunărea, conform planului iniţial), şeful Eteriei nu a putut da răspunsuri satisfăcătoare. Pentru a evita declanşarea unui conflict, care putea să pară prematur, în condiţiile atâtor necunoscute legate de conjunctura momentului, Tudor a înţeles să facă concesii, ajungându-se, totuşi, la o înţelegere provizorie, anume ca judeţele de munte din Ţara Românească să treacă sub administraţia lui Al.Ipsilanti, iar cele de câmpie, împreună cu judeţele din Oltenia, să rămână sub administraţia sa. Tudor a făcut concesii în circumstanţele date, după ce în prealabil se împotrivise intrării trupelor eteriste în Capitală, nevrând, evident, să împartă puterea cu Al.Ipsilanti şi să se compromită în ochii turcilor, cu care – în această situaţie cu totul nouă – se simţea dezlegat să ducă, în secret, tratative.

Iniţiat, cum am văzut, numai în parte în secretele Eteriei, cunoscând numai ţelul de fond al acesteia – câştigarea independenţei şi înlăturarea dominaţiei otomane -, cel puţin în faza de început a mişcării, Tudor rămăsese străin de o serie de secrete ale Eteriei, potrivnice intereselor Principatelor. Cum a subliniat A.Oţetea, Tudor nu cunoştea şi îi fusese cu grijă ascuns gândul conducătorilor Eteriei ca, odată eliberate de turci cu ajutorul oştilor ruse, Principatele Române să fie încorporate de Rusia, ca preţ al sacrificiilor ei, al sprijinului acordat grecilor, cât şi românilor. Această aserţiune se bazează, în primul rând, pe corespondenţa lui Al.Ipsilanti cu domnul Moldovei, notoriu eterist, Mihail Suţu; după ce avea să se declanşeze „mişcarea generală" şi „se vor lua armele", - se întreba şeful Eteriei, adresându-se ultimului domn fanariot al Moldovei la sfârşitul lunii ianuarie 1821: „Cine poate să se împotrivească drepturilor de netăgăduit pe care Rusia le are de atâţia ani în Ţara Românească şi Moldova ? Cine nu vede că puterea protectoare după ce a pierdut atâtea oşti şi atâţia bani pentru cucerirea acestor două provincii, nu le va păstra pentru sine ca un bastion al întregii sale împărăţii ?"

Necunoştinţa lui Tudor în privinţa acestor planuri ale conducătorilor eterişti este surprinsă şi de o serie de mărturii interne, între care cea mai completă ni se pare a fi cea a lui Naum Râmniceanu, acesta, referindu-se la secretele antiromâneşti ale Eteriei, notând: „Iar lui Theodor Vladimirescu, ştiindu-l român nu-i descoperea ceea ce avea ei în socoteală pentru Moldova şi Ţara Românească, până numai l-au invitat să scoale pe panduri în picioare şi pe tot norodul cu proclamaţii spre dărâmarea şi stingerea stăpânirii fanarioticeşti ce a jefuit ţara şi cu moarte asupra tuturor boierilor pământeni, ca unii ce au fost uniţi şi împreună lucrători cu fanarioţii". O dată cu condamnarea nesinceritătii fruntaşilor eterişti, cronicarul acuza şi ceea ce i se părea a fi ignoranţa lui Tudor, scriind cu exagerare despre acesta că Eteria „îl avea numai organ".

Neîndoielnic, cronicarul la care ne referim pune pe seama „sfatului" boierilor schimbarea de atitudine a lui Tudor, iar nu pe seama dezavuării de către Rusia a celor două mişcări şi nici pe seama propriei convingeri a lui Tudor privind comportamentul inacceptabil al eteriştilor; în mod nedrept, acest contemporan reproşează lui Tudor a nu fi făcut exact ceea ce făcuse de la începutul mişcării: anume, aşa cum am văzut, chemase toate clasele şi categoriile sociale (inclusiv marea boierime) la solidaritate naţională.

Nu este mai puţin adevărat, e drept, că Tudor a avut, în persoana unora dintre cei găsiţi la Bucureşti, oameni care l-au ajutat, poate, să-şi limpezească unele gânduri, să-şi întărească unele convingeri. Unul dintre ei a fost, cum indică mai multe izvoare, episcopul Ilarion al Argeşului.

La începutul lunii aprilie, după întrevederea cu Tudor, Al.Ipsilanti se retrage de la Colentina – unde fusese găzduit în palatul lui Grigore D.Ghica -, deplasându-se spre Târgovişte; cu acest prilej el invită pe boieri şi pe ierarhii Bisericii să-l însoţească, şi unii ar fi dat curs invitaţiei dacă populaţia Capitalei nu i-ar fi oprit, punându-i la dispoziţia lui Tudor. Era acesta din urmă un gest care dovedea nesinceritatea şi caracterul duplicitar cel puţin al unora dintre boierii care încheiaseră acordul cu Tudor.

i. După retragerea lui Ipsilanti, respingând sugestiile unor boieri de a se retrage şi el din Capitală, Tudor a continuat să ia măsuri de rezistenţă împotriva turcilor. La îndemnurile de retragere din Bucureşti sub influenţa zvonurilor despre intervenţia turcească, adresându-se mitropolitului Dionisie Lupu, la 3 aprilie, el răspundea cu dârzenie: „Cu ruşine ne va fi să ne spăimântăm, încât să ne şi tragem, în vreme ce suntem datori să ne jertfim pentru patria noastră, pentru care şi sunt eu venit împreună cu norodul". Hotărât să opună rezistenţă, în cazul intervenţiei turceşti, el părăsise casa Zoiţei Brâncoveanu în care se instalase, retrăgându-se, împreună cu grosul oastei, la mănăstirea Cotroceni, pe care o fortificase, transformând-o într-un punct de rezistenţă. Pe de altă parte, evident, îşi punea oarecare speranţe în tratativele secrete cu turcii, care, după plecarea lui Ipsilanti s-au intensificat,

mai ales prin intermediul paşalelor dunărene. La paşa de Silistra el trimite ca emisari ai săi pe stolnicul Constantin Borănescu şi pe Ioniţă Jianu; cu paşa de Giurgiu duce tratative prin trimişii acestuia în tabăra de la Cotroceni, cavasul (=jandarm, gardian) Nuri-Aga şi căminarul Alecu Asanoglu. Prin aceste tratative Tudor spera în primul rând să-i convingă pe turci să renunţe la intervenţia armată, ceea ce nu va reuşi.

Că Tudor era hotărât să opună rezistenţă se vede şi din apelul său la o colaborare cu moldovenii, vizând scopuri comune. În scrisoarea din 5 aprilie 1821, adresată mitropolitului Dionisie Lupu şi marelui vistier Alexandru Filipescu-Vulpe, el solicita acestora să intre în corespondenţă cu boierii moldoveni „ca unii ce suntem de un neam, de o lege şi supt aceiaşi stăpânire şi ocrotiţi de aceiaşi putere". O informare reciprocă asupra stărilor de lucruri din fiecare provincie era imperios necesară; „fiind la un gând şi într-un glas cu moldovenii – citim în scrisoare – să putem câştiga deopotrivă dreptăţile acestor prinţipaturi, ajutându-ne unii pe alţii".

Această scrisoare, cu chemarea lui Tudor la o acţiune solidară cu Moldova -, o chemare anticipând ideea unirii Principatelor – întregea, de fapt, programul mişcării sub raportul obiectivului politic-naţional; mişcarea căpăta cu adevărat, cum s-a demonstrat, semnificaţia unei revoluţii naţionale, ea subliniind una dintre aspiraţiile majore care avea să preocupe cu precădere spiritele în perioada următoare.

Chiar dacă în aprilie 1821 perspectiva unui nou război ruso-turc, în urma dezavuării celor două mişcări de către Rusia, era grav diminuată şi avea consecinţe directe asupra colaborării dintre cele două mişcări, trebuie spus că, totuşi, unele speranţe într-o nouă răsturnare a cursului evenimentelor mai existau. Practic, la această dată, pentru Tudor existau mai multe alternative. Ar fi fost posibilă o presiune puternică a Rusiei, ajutată de celelalte mari puteri, pentru ca Turcia să stopeze proiectata invazie militară în Principate, ceea ce Tudor, precum şi marii boieri din Bucureşti, au sperat – cum reiese din memoriile lor adresate marilor puteri; într-o asemenea situaţie, ar fi urmat ca Turcia să facă mari concesii, acceptând – instantaneu – schimbarea sistemului domniilor fanariote şi chiar, în mod excepţional, recunoaşterea domniei lui Tudor. Ar fi fost alternativa cea mai benefică pentru Principate, în sensul evitării vărsării de sânge şi a distrugerilor de tot felul. Pe de altă parte, în condiţiile în care Turcia nu era convinsă să renunţe la invazie - pe calea tratativelor şi a presiunii marilor puteri – rămâneau trei alternative: război cu Turcia, alături de eterişti, ceea ce constituia o variantă fără perspective, dacă Rusia şi-ar fi respectat angajamentul de a nu interveni; - înţelegere cu Poarta şi colaborare militară cu ea pentru eliminarea eteriştilor; - în sfârşit, o a treia alternativă, cu totul excepţională şi oarecum iluzorie, dar pe care Tudor, în raport de împrejurări chiar o va adopta, anume ca oastea pandurilor să rămână în deplină neutralitate, retrăgându-se în zona

mănăstirilor fortificate din nordul Olteniei, aşteptând aici deznodământul confruntării turco-eteriste, pentru ca ulterior să vadă ce este de făcut, în raport cu atitudinea turcilor (era, zicem, o alternativă cu un grad mare de incertitudine, pentru că foarte probabil turcii nu ar fi acceptat să se retragă fără dezarmarea oştirii lui Tudor şi, deci, confruntarea armată, oricum, nu ar fi fost în cele din urmă evitată!).

Cum am văzut, hotărând să se retragă din Bucureşti, cum făcuse Ipsilanti, Tudor lăsa deschisă calea adoptării oricărei variante în raport de împrejurări. Nici atunci când – la 15 mai 1821, după ce turcii începuseră invazia – o decizie definitivă Tudor nu a luat; este drept că la această dată, prin forţa lucrurilor, mai era posibilă una dintre cele trei variante. Cum eteriştii lui Ipsilanti, pe traseul spre Bucureşti, suprimaseră în mod tragic pe turcii întâlniţi în cale – la Galaţi mai ales -, acţiunea de reprimare a eteriştilor era imperioasă pentru Poartă, şi ca atare trecerea trupelor turce peste Dunăre nu a putut fi evitată, intervenţia turcească urmând a face victime, prin forţa împrejurărilor, nu numai în rândurile grecilor eterişti, ci şi ale românilor, pe teritoriul cărora se desfăşura această intervenţie.

II.1.3. **Sfârşitul revoluţiei**

a. Cu o săptămână înainte ca Tudor să părăsească Capitala, boierii, adresându-se lui Metternich, sub impresia nenorocirilor pe care le aducea invazia trupelor turceşti, o dată cu începutul ei, mai credeau că aceasta poate fi stopată şi cereau, în acest sens, intervenţia cancelarului Austriei; odată operaţiunea începută, scriau boierii, turcii, „prin multe sate după marginea Dunării, intrând cu sălbăticie, au junghiat, au robit, au ars fără milostivire pă oricare au întâmpinat şi le-au ieşit înainte”; legitimând din nou mişcarea lui Tudor; cu disperare ei solicitau intervenţia Austriei şi Rusiei, pentru stoparea acestor „stingeri” şi restabilirea „strămoşeştilor noastre privileghiuri”.

Pe de altă parte, tratativele lui Tudor cu turcii au continuat până în ultimul moment; prin emisarul trimis în tabăra lui Tudor, Nuri-Aga, turcii cereau lui Tudor să li se alăture împotriva eteriştilor, dar, cum notează I.P.Liprandi, „niciodată <ei> nu au putut avea un răspuns hotărât şi, în sfârşit, după numeroase tratative, Tudor s-a angajat să evacueze Bucureştii şi să se retragă în Oltenia, fără a se împotrivi sau a se amesteca câtuşi de puţin în operaţiile turcilor, păstrând cea mai strictă neutralitate”.

Tudor se retrage din Bucureşti, la 15 mai 1821, pe când trupele turceşti conduse de Chehaia-bei ajunseseră lângă Bucureşti; în acest fel, pe de o parte, în ciuda măsurilor de rezistenţă luate anterior, el evită să transforme Capitala în teatru de război şi să expună populaţia la nimicire; pe de alta, retragerea îi permitea continuarea tratativelor cu Poarta , în speranţa obţinerii unor minime concesii. Şi-a motivat retragerea, după un izvor, declarând cu

acest prilej: „Eu trec peste Olt, cu toată Adunarea Norodului, ca să mă întăresc în mănăstirile ce le-am umplut cu zaherele şi cu panduri şi nădăjduiesc să mă ţin acolo multă vreme, ca în nişte cetăţi, până când îi voi sili pe turci să dea ţării drepturile şi privilegiile ce norodul le-a cerut prin mine, de la Înalta Poartă". La data retragerii, oştirea sa număra, după cifrele furnizate de Mihai Cioranu, 6000 de panduri (4500 pedeştri şi 1500 călări); se adăugau în tabăra sa peste 2000 de arnăuţi, sub conducerea lui Dimitrie Macedonski şi Hagi Prodan.

În retragere, la Goleşti, drumul îi este barat de un corp de oaste eterist condus de Nicolae Ipsilanti, fratele lui Alexandru şi de Iordache Olimpiotul. Cum eteriştii se aflau în inferioritate numerică, ei nu îndrăznesc, totuşi, să atace, conflictul armat fiind evitat. Au loc la această dată, 18/30 mai, tratative între cei doi, ajungându-se din nou la o înţelegere provizorie: Tudor refuză să se angajeze într-o luptă cu turcii, dând asigurări că va lupta numai când va fi atacat, până atunci rămânând neutru! În timp ce eteriştii se retrag, spre Piteşti, Tudor se instalează în casele lui Constantin Golescu.

b. Aici, la Goleşti se va produce complotul eterist căruia îi va cădea victimă Tudor Vladimirescu. Cum o confruntare deschisă ar fi fost sortită eşecului, disperaţi de situaţia în care se aflau, în perspectiva represiunii sângeroase a turcilor, fruntaşii eterişti hotărăsc să recurgă la intrigă şi viclenie pentru a-l suprima pe Tudor; sperau să preia conducerea oastei lui Tudor, întărindu-şi forţa de rezistenţă, să intre în posesia banilor, armamentului şi proviziilor sale.

Pentru izolarea lui Tudor de căpitanii săi, eteriştii au profitat de o gravă eroare a acestuia, anume de modul mai violent ca oricând cu care el a reprimat în ultimele zile actele de indisciplină ale pandurilor.

Este momentul să subliniem că Tudor dovedise asprime pe tot parcursul desfăşurării mişcării, pedepsind cu străşnicie actele de jaf sau de indisciplină ale unor ostaşi, dorind să transforme „Adunarea Norodului" într-o oaste organizată, capabilă să facă faţă, la momentul potrivit, exigenţelor unui război naţional. Dar pe parcursul celor câteva zile ale retragerii, asprimea a întrecut orice măsură; pe traseul dintre Bucureşti şi Goleşti, pentru hoţii, dar şi pentru acte de nesupunere personală, formală, cum ne spune M.Cioranu, trimisese la moarte peste 20 de panduri, pe unii spânzurându-i cu mâinile sale; ultimul spânzurat, la Goleşti, pentru că refuzase să dea lui Tudor înscrisul solicitat că va răspunde cu viaţa pentru subordonaţii săi, unul dintre căpitanii săi, tânărul Ioan Urdăreanu, va face o puternică impresie asupra pandurilor. Este situaţia care îl face pe aghiotantul lui Tudor, M.Cioranu, să noteze despre şeful său: „Trebuie să spunem adevărul, Tudor era un om aspru şi la mai multe împrejurări crud". Cum a observat încă A.Oţetea, dacă severitatea lui Tudor faţă de subordonaţi era explicabilă la un om care avea în

sânge spiritul de comandant, excesele ei, în situația dată, duceau la o greşală, pe care duşmanii săi de acum, eteriştii, au speculat-o din plin.

Aşa se explică faptul că a doua zi, după suprimarea tânărului Urdăreanu, profitând de starea emoțională în care se găseau pandurii, în primul rând căpitanii Iordache Olimpiotul şi Ioan Farmache, însoțiți de câțiva eteriști, au reuşit să intre în tabără, să simuleze un interogatoriu şi să-l ridice pe Tudor, sub privirile căpitanilor săi, fără ca aceştia să schițeze vreun gest de apărare.

Este necesar să insistăm, cât de cât, asupra acestui moment care a stârnit – şi stârneşte încă – atâtea nedumeriri. Tabloul arestării lui Tudor la Goleşti, la care ne referim, trebuie să fie analizat prin prisma abilității eteriştilor care au găsit momentul cel mai potrivit pentru a-l aresta pe Tudor – tablou care sugerează imaginea a ceea ce s-a demonstrat a fi un adevărat complot eterist -, dar şi prin acest fapt psihologic, starea de deprimare în care se afla Tudor după părăsirea Capitalei, care l-a făcut să piardă din vedere necesitatea asigurării solidarității căpitanilor şi oştirii sale, în situația în care acțiunea criminală a fruntaşilor eteriști, conjugată cu trădarea unor partizani ai Eteriei din propria sa tabără – D.Macedonski şi H.Prodan - erau previzibile. Altfel, la reproşul perfid al lui Iordache Olimpiotul privind condamnările la moarte, el răspunsese cu demnitate că „se află cu sabia în patria sa".

Ridicat din tabăra sa, din foişorul de la Goleşti, Tudor este adus la Târgovişte, supus unor cumplite torturi şi unui simulacru de proces, „condamnat", iar apoi, imediat, „iertat", pentru ca în cele din urmă, în noaptea de 26/27 mai 1821 (după stilul nou, 7/8 iunie) să fie asasinat în mod bestial de către acelaşi odios general grec Caravia, cel care, cu un timp în urmă, la începutul mişcării eteriste, săvârşise masacrul turcilor neînarmați de la Galați. Graba cu care, intempestiv, fruntaşii eteriști au hotărât asasinarea, s-a datorat, cu siguranță, temerii lor că pandurii ar putea să revină din starea lor de indiferență confuză şi să-şi revendice comandantul (cu atât mai mult cu cât, la ridicarea lui la Goleşti, Iordache Olimpiotul le dăduse asigurări că nu va fi asasinat!). De altfel, când le-a parvenit vestea asasinării, cum notează Cioranu, căpitanii lui Tudor „s-au căit foarte amar, dar era prea târziu".

În legătură cu simulacrul de proces înscenat de eteriști, înainte de asasinare, izvoarele ne-au transmis o ultimă imagine a personalității lui Tudor, a tăriei caracterului şi sentimentelor sale patriotice. Contestând, în fond, dreptul eteriştilor de a-l interoga şi judeca pentru faptele sale, el s-a comportat cu o exemplară demnitate. Între altele, la întrebarea judecătorilor eteriști, ce l-a îndemnat să întrețină corespondență cu turcii, după relatarea lui M.Cioranu, el ar fi răspuns: „Datoria mea către Patrie, aceasta m-a silit; pentru că voi, după ce ați proclamat libertatea şi ați venit în țările româneşti, supt cuvânt numai de a trece prin țara noastră, în Turcia, v-ați călcat cuvântul de cinste! Şi ni-ați luat drepturile strămoşilor noştri, şi ați ridicat şi ridicați şi astăzi biruri din țara

noastră, ați prădat și ați jefuit toată țara […]. Și mai aveți gură a mă întreba ce m-a silit a ține corespondență cu turcii pentru prăpădenia voastră ?"

Anterior „procesului", anticipându-și asasinarea, în fața dușmanilor și foștilor săi colaboratori, Iordache Olimpiotul și D.Macedonski, declarase, după același izvor: „Vreți să mă omorâți ? Eu nu mă tem de moarte. Eu am înfruntat moartea în mai multe rânduri. Mai înainte de a ridica steagul spre a cere drepturile patriei mele, m-am îmbrăcat cu cămașa morții".

c. Epilogul este binecunoscut; asasinarea lui Tudor nu i-a salvat pe eteriști, ci, dimpotrivă! Marea majoritate a pandurilor, rămași fără un adevărat comandant, s-a împrăștiat, alături de eteriști, înfruntând pe turci, rămânând numai 800 dintre ei!

Oastea otomană condusă de Cara Ahmed-Efendi, după ocuparea Capitalei, a apucat drumul Târgoviștei, în urmărirea eteriștilor. După ce a înfrânt mai întâi un corp de oaste eteristă lângă Târgoviște, la mănăstirea Nucet, a intrat în oraș, unde i s-a alăturat Bimbașa Sava, cu arnăuții săi, care îl trădase pe Al.Ipsilanti cu gândul de a scăpa de furia turcilor (ceea ce, în final, nu a reușit). Retrasă din Târgoviște, spre Olt, cu intenția ca șeful Eteriei să-și asigure fuga în Transilvania, oastea eteristă a întâmpinat pe turci la Drăgășani, la 7/19 iunie 1821; în bună parte, eteriști au fost măcelăriți, restul împrăștiindu-se (aici a dispărut, aproape în întregime, spre gloria sa, „batalionul sacru" al tinerilor mavrofori). Dezastrul s-a datorat în bună măsură incapacității lui Al.Ipsilanti și celorlalți comandați, ulterior conducătorul Eteriei refugiindu-se, pe ascuns, în Transilvania (unde va fi arestat și închis de autoritățile habsburgice în cetatea Muncács).

Ultimele rezistențe ale grupurilor de eteriști care încercau să se salveze au fost succesiv lichidate în următoarele două luni: fruntașii eteriști, I.Olimpiotul și I.Farmache, foști colaboratori, iar apoi dușmani ai lui Tudor, au sfârșit eroic la mănăstirea Secul, în Moldova, înainte de a reuși să treacă Prutul, cum intenționau; alte grupuri, cu D.Macedonschi și Hagi Prodan, retrase în Oltenia, și cu care se unesc ultimele cete de panduri – cele conduse de Papa Vladimirescu și alți câțiva căpitani -, încearcă să reziste în mănăstirile fortificate anterior de Tudor; la 17 iulie, la Slobozia, lângă Târgu-Jiu, cetele de panduri conduse de Papa Vladimirescu și Ghiță Haiducul sunt înfrânte, iar cei doi făcuți prizonieri și trimiși la Constantinopol, unde vor fi uciși; în timp ce D.Macedonski și H.Prodan reușesc să fugă în Transilvania, la începutul lunii august, o ultimă încercare de rezistență a cetei de arnăuți, condusă de serdarul Diamandi, este reprimată de turci la Cozia.

Astfel, mișcarea eteristă, pornită cu atâta emfază sub conducerea lui Al.Ipsilanti lua sfârșit în mod lamentabil; o dată cu ea lua sfârșit și încercarea de rezistență a celor câtorva sute de panduri alăturați eteriștilor, o rezistență care, poate, în alte condiții, - dacă Tudor nu ar fi fost asasinat – ar fi putut să fie un adevărat război de eliberare națională.

II.1.4. **Însemnătatea revoluției din 1821 şi urmările sale**

a. Mai multe considerente au făcut de-a lungul timpului, până în zilele noastre, ca evenimentele din 1821, de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu, să nu fie definite întotdeauna cu termenul de *revoluție*, ci şi cu termenii de *mişcare revoluționară* sau chiar *răscoală,* şi anume:

– Complexitatea evenimentelor, în contextul cărora, exigențe de ordin tactic au făcut ca obiectivele finale ale luptei să nu fie concretizate într-un document programatic fundamental, ci să fie expuse – şi aceasta în mod parțial sau indirect – într-o serie de documente, cu valoare limitată. Ne lipseşte, în cazul evenimentelor de la 1821, un document programatic de genul Proclamației de la Islaz, care a marcat începutul revoluției de la 1848 în Țara Românească, *Proclamația de la Padeş*, neavând, nicidecum, aşa cum am văzut, o asemenea semnificație de program definitoriu pentru obiectivele luptei. Documentele elaborate sub dictarea lui Tudor Vladimirescu, cum am observat, sunt deficitare mai ales în privința sublinierii obiectivului antiotoman, din considerente tactice, în mod direct, ele insistând asupra caracterului antifanariot şi „antiboieresc"

– În privința desfăşurării propriu-zise, o comparație cu evenimente de aceeaşi natură pe plan european indică serioase deosebiri: nu este vorba în cazul lui Tudor Vladimirescu nici de lupte pe baricade, de confruntări sângeroase, pe plan intern, pentru luarea puterii, şi nici, în final, de un război național pentru eliberarea de sub dominația străină.

– Spre deosebire de alte revoluții pe plan european, dar şi de revoluția de la 1848 din Țările Române, la 1821 nu este vorba de o elită politico-militară care dirijează desfăşurarea evenimentelor şi urmăreşte realizarea programului, ci de o conducere care se limitează, într-un sens strict, la persoana unui singur om: Tudor Vladimirescu. Este drept că Tudor a avut „sfetnici" pe lângă el, precum episcopul Ilarion al Argeşului, a fost ajutat în anumite momente de învățați de seamă (Gh.Lazăr), s-a bucurat, dar numai temporar şi în mod duplicitar, de sprijinul unor mari boieri cu rosturi politice (precum Gr.Brâncoveanu, Al.Filipescu-Vulpe ş.a.), dar toți aceştia nu au fost, alături de Tudor Vladimirescu, copărtaşi la actele de decizie, conducerea propriu-zisă a luptei fiind în exclusivitate un atribut al lui Tudor Vladimirescu. Ce să mai vorbim de căpitanii de panduri ! Aceştia nu erau colaboratori ai lui Tudor în conducerea politică a revoluției, ci simpli subordonați pe linie militară, expuşi tratamentului ultimului dintre panduri (cum ne indică şi întâmplarea legată de pedepsirea tânărului I.Urdăreanu, la care ne-am referit).

Or, şi în lumina acestor considerente se poate aprecia, credem, că interpretările care au dat de-a lungul timpului nota semnificației profunde a evenimentelor de la 1821 au fost acelea care le-au desemnat sub termenul de *revoluție* sau, într-un înțeles similar, de *mişcare de redeşteptare națională*.

Excluzând de la bun început logica desemnării evenimentelor sub termenul de răscoală, trebuie să facem câteva precizări referitoare la termenii de *Revoluţie* şi *Mişcare*. În primul rând, în principiu, considerăm că nu există o antinomie între aceşti termeni, cel mai adesea autorii – cum facem şi noi – folosindu-i concomitent, şi este normal să fie aşa. Ca amploare, forme specifice de manifestare şi mai ales ca sfârşit – fără finalizarea imediată şi directă a obiectivelor propuse -, evenimentele patronate de Tudor Vladimirescu pot fi desemnate cu termenul generic de *mişcare de redeşteptare naţională*; privită însă, în ansamblul ei, sub raportul urmărilor pentru societatea românească şi sub raportul perspectivei afirmării naţiunii române, această mişcare capătă semnificaţia unei *revoluţii de redeşteptare naţională*.

Şi altfel privind lucrurile, acţiunea revoluţionară nu putea să se contureze de la început ca o revoluţie; cum am văzut, ea a izbucnit ca o mişcare având la bază înţelegerea între Tudor şi marii boieri din Bucureşti, abia declanşarea evenimentelor în Oltenia şi desfăşurarea lor în continuare, până la intrarea în Bucureşti, conferind acestei mişcări cele două obiective esenţiale: politic-naţional, pe de o parte, social, pe de altă parte.

b. Cu aceste precizări, considerăm că sub raportul desfăşurării lor, însemnătatea evenimentelor de la 1821, ca *revoluţie de redeşteptare naţională*, reiese din următoarele:

– Tudor Vladimirescu, în fruntea Adunării Norodului, a reuşit să ia puterea în stat, pe cale revoluţionară, fără a se ajunge la confruntări violente, pe plan intern. Faptul de a se fi evitat vărsarea de sânge, în confruntări interne, se constituie într-un merit al lui Tudor Vladimirescu. În faţa forţei populare organizată de el, opoziţia unei părţi a marii boierimi – speriată de latura socială a mişcării – a încetat, ea renunţând, treptat, la orice rezistenţă; intitulându-se sau nu domn, Tudor a preluat conducerea statului împotriva adversităţilor interne, şi totodată, fără o încuviinţare prealabilă a puterii suzerane sau alt ajutor din afară.

Luarea puterii în stat de către Tudor Vladimirescu, sub presiunea forţei populare organizată de el, se constituie într-un act cu totul excepţional; aceasta însemna, de fapt, triumful revoluţiei pe plan intern. În fond, şi la 1848 în Ţara Românească, aşa cum vom vedea, dată fiind tactica conducătorilor, puterea în stat va fi luată de revoluţionari fără luptă, pe cale non-violentă, ceea ce nu ne face, nicidecum, să ne îndoim de existenţa unei revoluţii.

– Câştigarea puterii în stat de către Tudor pe cale revoluţionară se constituia într-un act cu totul excepţional, cu atât mai mult cu cât aceasta însemna preluarea conducerii statului de către o forţă reprezentând interese sociale mult mai largi, monopolul tradiţional al marii boierimi – pământene sau fanariote – fiind înlăturat, deschizându-se perspectiva unor largi restructurări în plan social (Tudor, sub raport social, cum am văzut, reprezintă interese ale micii boierimi, ale ţărănimii şi păturilor ţărăneşti de rând).

– Pe plan extern, luarea puterii în stat de către Tudor Vladimirescu însemna încetarea sistemului domniilor fanariote, ceea ce constituia – în ciuda declarațiilor formale – o puternică lovitură dată dominației otomane. Permanentizarea unei asemenea situații, în condițiile evitării intervenției armatei turcești, ar fi însemnat o schimbare radicală a statutului politic internațional al Țării Românești (practic, neintervenția Porții sau a altor puteri ar fi însemnat recunoașterea lui Tudor ca domn și înlăturarea „din mers" a administrației fanariote).

– Tot sub raport extern, în perspectiva ameliorării statutului politic internațional al Principatelor Române, de o însemnătate deosebită – excepțională, într-un fel – a fost organizarea sub conducerea lui Tudor Vladimirescu a Adunării Norodului ca o oaste națională, cu un efectiv apreciabil, ajungând la peste 10.000 de oameni. Este de subliniat faptul că în eventualitatea declanșării unui nou război ruso-turc – pe care Tudor îl avea în vedere, cum am arătat – pentru prima dată într-un război cu Poarta, lupta antiotomană a românilor ar fi căpătat o formă proprie de organizare: o oștire națională, sub conducere românească, iar nu formațiuni de voluntari, puse direct sub comandă rusească. În orice caz, pentru prima dată, în eventualitatea unui nou război, trupele ruse intrate în Țara Românească ar fi găsit aici o oștire românească deja organizată, pregătită să acționeze pentru înlăturarea dominației străine, participarea românească la război nemaifiind lăsată la voia întâmplării, la bunul plan al generalilor ruși.

O asemenea oștire ar fi avut rostul să acopere, eventual, vidul de putere creat o dată cu eventuala înlăturare a dominației otomane: în mod excepțional, ea s-ar fi putut constitui într-un factor de rezistență, atât în fața tendințelor de expansiune ale Rusiei, cât și în fața proiectelor de supremație ale eteriștilor.

Mai trebuie adăugat că și în condițiile date, ale amânării unui război ruso-turc și ale inevitabilei intervenții armate turcești, dacă nu ar fi survenit actul criminal al suprimării lui Tudor Vladimirescu de către eteriști, așa cum am arătat mai sus, oștirea organizată de Tudor ar fi urmat, cu siguranță, să joace, într-un fel sau altul, un rol foarte important (ajungându-se, probabil, la un război național de rezistență, după modelul sârbesc, având ca obiectiv restabilirea domniei pământene, în persoana lui Tudor Vladimirescu).

– Aspectul cel mai important care conferă evenimentelor din timpul lui Tudor Vladimirescu semnificația de revoluție este acela care se referă la manifestarea ideii solidarității naționale în acest răstimp, figura lui Tudor Vladimirescu relevându-se drept un simbol al mișcării de redeșteptare națională din epoca modernă.

De fapt, întreaga desfășurare a evenimentelor, conjugată cu elaborarea diferitelor documente programatice, trimite, înainte de toate, la efortul lui Tudor Vladimirescu de a realiza o solidarizare a diferitelor categorii sociale, de

la marii boieri până la cei de jos, în jurul unui țel comun: „câştigarea şi naşterea a doua a dreptăților noastre". Am urmărit în detaliu, mai sus, itinerarul acestui efort, în cadrul căruia aparente schimbări de direcție şi ton nu trebuie să ne înşele; mişcarea porneşte de la Bucureşti, printr-o înțelegere între Tudor şi marii boieri antifanarioți; odată declanşată, de la Padeş, ea capătă o deplină independență față de marii boieri, săgețile critice ale lui Tudor fiind îndreptate de acum şi împotriva acelora dintre marii boieri care nu vor să accepte, pe lângă dezideratele politice, şi rosturile sociale ale revoluției, împotrivindu-se acesteia. În permanență, cum am văzut, atitudinea lui Tudor față de boieri, aparent, este paradoxală: pe de o parte, îi amenință, pe de alta, îi cheamă la solidaritate. Revoluția trebuia să fie politică-națională, deci, antifanariotă şi antiotomană, dar, implicit, ea trebuia să fie şi socială, căci, sub raport numeric, baza ei o constituiau cei mulți, acestora urmând să li se facă cât de cât dreptate şi în raporturile cu clasa socială dominantă, cu boierimea. În acest sens, conceptul de revoluție (sau mişcare de redeşteptare națională) subsumează şi o dimensiune socială, pe care documentele elaborate în răstimpul imediat următor asasinării lui Tudor Vladimirescu o pun şi mai mult în lumină.

Notele critice la adresa boierilor sunt făcute de Tudor Vladimirescu de pe pozițiile necesității solidarității naționale, ale „unirii neamului", în vederea realizării unor deziderate comune, fundamentale. Regăsim această critică socială în numeroasele apeluri la „unirea neamului" din intervalul imediat următor morții lui Tudor; autorii acestor apeluri – de obicei, anonimi -, sunt, ca şi Tudor, reprezentanți ai altor categorii sociale decât marea boierime. „Cuvântul acum – citim într-un asemenea text – este pentru tot neamul nostru, dinpreună şi cu blagorodnicii (cei mai mari boieri) *ce se vor îndrepta* (s.n., N.I.) şi se vor uni cu noi într-o cugetare şi într-o glăsuire !" Emană în asemenea texte aceeaşi condiție esențială a „unirii neamului", pe care o găsim la Tudor Vladimirescu: „îndreptarea" celor mari, renunțarea la relele din trecut şi acceptarea de reforme social-economice pentru îmbunătățirea stării celor de jos („fiindcă săntem un neam, să fim negreşit şi un cuget spre cele obşteşti").

Unirea celor mai largi pături şi categorii sociale este reclamată, în spiritul lui Tudor Vladimirescu, ca o condiție esențială a emancipării politice, aşa cum citim într-un alt text din aceeaşi serie: „Unirea duhurilor este cea mai nebiruită cetate a unui neam şi acea patrie fericită poate fi socotită ca o tărie, unde toți fiii ei sânt înarmați cu cele mai nebiruite şi tot covârşitoare arme ale unirii spre a ei apărare; acelor patrioți nu va aduce cea mai mică vătămare nici-o putere, fie ea cât de mare şi împotriva lor pornite toate oştirile pământului".

Concepte precum „unirea neamului", „învierea neamului", „întocmirea patriei", „frăție socială" ş.a., pornind de la Tudor Vladimirescu, aveau să fie dezvoltate în perioada următoare, născute din realitățile româneşti, în primul rând, iar apoi, sub influența lojilor masonice din Apus, pe această filieră

urmând să apară peste mai bine de două decenii cunoscuta deviză a elitei de la 1848: „Dreptate ! Frăție!”

Evident, pentru Tudor Vladimirescu şi generația sa, primul triumf al „învierii neamului”, deci, al afirmării conştiinței naționale, urma să fie înlăturarea sistemului domniilor fanariote, cu toate consecințele care decurgeau de aici, în plan extern şi intern; în acest sens – pentru prima dată în istoriografia română – mişcarea din 1821 avea să fie definită drept revoluție de către N.Bălcescu. În 1850, acesta avea să scrie că Tudor Vladimirescu a personificat redeşteptarea poporului român, iar revoluția, condusă de el, a urmărit ca, o dată cu înlăturarea domnilor fanarioți, precum şi a celor uniți cu ei – boieri greci sau pământeni -, „statul să se facă românesc”.

– Pe fondul solidarizării diferitelor clase şi categorii sociale, la nivelul Țării Româneşti, într-o comunitate națională, s-a afirmat la 1821 şi ideea unei acțiuni comune între munteni şi moldoveni, „ca unii ce suntem de un neam, de o lege şi supt aceeaşi stăpânire şi ocrotiți de aceeaşi putere”; era intuită astfel ideea Unirii Principatelor, ea urmând să capete în deceniile următoare un contur tot mai precis, drept corolar al ideii de „națiune”, de comunitate națională. Inițiativa acestei solidarizări între cele două Principate, la 1821, se constituie într-un alt important merit al lui Tudor Vladimirescu, care anticipa astfel mişcarea politică pentru unitate națională din perioada următoare, aşa după cum conştiința națională a românilor ardeleni explica la această dată ecoul pe care revoluția din Țara Românească, condusă de Tudor Vladimirescu, îl avea în Transilvania.

c. *Urmările imediate,* în plan politic, dau şi ele evenimentelor din 1821 dimensiunea unei *revoluții* în istoria românilor.

– Este vorba mai întâi de „criza de conştiință” pe care ridicarea lui Tudor Vladimirescu a stârnit-o, într-un fel sau altul, în rândul elitei politice din Principate şi care s-a exprimat în *mişcarea reformatoare a boierilor*.

Marii boieri munteni, refugiați la Braşov şi Sibiu, cei moldoveni, refugiați la Chişinău şi Cernăuți, au elaborat în intervalul imediat următor numeroase memorii şi proiecte de reforme, adresate marilor puteri, Rusiei în primul rând, dar şi Austriei sau Turciei, propunând remedii pentru evitarea unor noi zguduiri politico-sociale şi pentru readucerea Principatelor în stare de normalitate, în plan politic şi instituțional.

Multe dintre proiectele boiereşti, elaborate în a doua jumătate a anului 1821 şi la începutul anului 1822, au conturat motivația marii boierimi pentru implicarea ei în revoluție, au dat expresie dezideratului politic-național al revoluției, în realizarea căruia se dovedise interesată şi această categorie socială, şi pe care, cum am văzut, din considerente tactice, Tudor Vladimirescu nu-l putuse afirma în mod deschis. Aflați la adăpost de represiunea trupelor turceşti de ocupație, peste fruntariile Principatelor

dunărene, marii boieri au putut să formuleze în mod deschis în memoriile lor importante revendicări.

Astfel, boierii munteni, între doleanţele lor, pe lângă înlăturarea sistemului domniilor fanariote şi restabilirea instituţiei domniei pământene, înscriu cererea de retrocedare a vechilor cetăţi, transformate de turci în raiale, şi restabilirea hotarului Ţării Româneşti pe linia Dunării, precum şi alte revendicări politice, unele interesând în mod special marea boierime, altele vizând modernizarea instituţiilor ţării: înlăturarea grecilor din funcţiile publice, separarea justiţiei de administraţie, înlăturarea abuzurilor din domeniile administraţiei, justiţiei şi fiscalităţii, secularizarea averilor mănăstireşti, înfiinţarea de şcoli în limba naţională, libertatea comerţului şi meşteşugurilor ş.a.

Cele mai multe dintre aceste revendicări sunt identice cu cele ale boierilor moldoveni (proiecte elaborate de Iordache şi Nicolae Rosetti-Roznovanu, M.Sturdza ş.a.).

Aşa cum s-a subliniat în remarcabile exegeze, mişcarea reformatoare a boierilor, cu unele importante revendicări politice – precum, retrocedarea vechilor cetăţi – ne apare nu numai ca o urmare, dar şi ca o continuare a revoluţiei condusă de Tudor Vladimirescu, ea punând mai clar în lumină obiectivele de ordin extern ale revoluţiei. Trebuie însă precizat aici că se găsesc în aceste memorii ale marilor boieri revendicări şi idei care sunt departe de a se înscrie pe linia programului de solidaritate naţională conceput de Tudor Vladimirescu. Ne referim, între altele, la propunerile boiereşti de reglementare a relaţiilor agrare, prin suplimentarea masivă a zilelor de clacă pentru ţărani, de la 12 la 24 sau 36 de zile pe an, aşa cum constatăm, de pildă, în proiectul muntean presupus a fi redactat de Al.Villara, aici şi cu o argumentare semnificativă pentru mentalitatea marelui boier, în privinţa atitudinii faţă de ţărani: „În felul acesta, şi lor li se dă o oareşicare pedeapsă spre cumințire, cu toate că este nesimţitoare, dar şi stăpânii moşiilor se bucură de un drept pe care este foarte cu dreptate să-l aibă". În asemenea memorii, de altfel, autorii, marii boieri, îşi motivează în mod explicit opţiunea lor pentru reforme, în limitele menţinerii privilegiilor proprii, cu gândul de „a nu mai naşte alţi Theodori", după cum nu ezită să condamne, în ansamblu, revoluţia din 1821, condusă de Tudor Vladimirescu, definind-o numai sub latura ei socială, ca „un război al săracilor împotriva bogaţilor".

– Cea mai importantă urmare imediată a revoluţiei din 1821 a fost, desigur, *restabilirea domniei pământene*, la capătul unei ocupaţii militare turceşti, destul de păguboasă pentru ţară, la această decizie a puterii suzerane, pe lângă revoluţia propriu-zisă condusă de Tudor Vladimirescu, aducându-şi contribuţia şi presiunea exercitată de mişcarea reformatoare a boierilor, la care ne-am referit mai sus (totodată, desigur, în această decizie, avându-şi rolul său, favorabil, un anumit context politic extern).

Ocupația turcească în Principate, o dată cu pătrunderea primelor trupe la începutul lunii mai 1821, însemnase instituirea unui regim de represiune, violențe şi arbitrar, care s-a exercitat nu numai asupra celor implicați în revoluția condusă de Tudor, ci asupra întregii populații a țării. Dar, mai ales, această ocupație a însemnat, pentru populația din Principate, impunerea de sarcini economice deosebit de apăsătoare, sub formă de furnituri pentru întreținerea trupelor, de cărăuşii pentru asigurarea transporturilor de tot felul, de impozite pentru asigurarea soldelor celor peste 20.000 de soldați. La acest regim excepțional de dominație economică pe care turcii încercau să-l instituie, la jafurile şi abuzurile nenumărate ale soldaților – greu înfrânate de chiar ordinele de protejare a „raialelor" – s-a adăugat încercarea turcilor, în frunte cu pașa, de a interveni în administrația internă a țării, de a lua asupra lor numirea ispravnicilor, a zapciilor, a vătafilor şi altor funcționari administrativi.

Stârnind vii nemulțumiri pe plan intern şi grave complicații pe plan extern, ducând la încordarea relațiilor dintre cele două puteri, Turcia şi Rusia, ocupația militară otomană a determinat, în cele din urmă, intervenția altor mari puteri, ca Prusia, Austria, Anglia; sub presiunea acestora, în cele din urmă, Turcia va fi silită să fixeze evacuarea trupelor din Principate la data de 15 mai 1822 (în practică retragerea ultimelor trupe fiind tergiversată până la 27 septembrie 1822).

Sub presiunea evenimentelor româneşti, precum şi a intervenției marilor puteri, interesate în această zonă a Europei, Poarta a fost obligată să convoace la Constantinopol, câte o delegație de boieri din Țara Românească şi Moldova pentru a le consulta în privința dorințelor de reorganizare. Cele două delegații, ale Țării Româneşti şi Moldovei, pornesc spre Constantinopol imediat după convocarea lor, în martie 1822, ambele ajungând la destinație în luna următoare.

Delegația Țării Româneşti, alcătuită din şapte mari boieri, cu roluri importante în viața politică a țării, printre care banul Grigore Ghica, viitorul domn, ducea cu sine un memoriu redactat la Bucureşti, cuprinzând, în 24 de puncte, revendicări ale boierilor români, care făcuseră, în parte, obiectul altor numeroase memorii adresate Rusiei şi Austriei în anii 1821-1822. Principalul punct îl constituia, desigur, cererea de restabilire a domniilor pământene, cu domn pe viață şi cu caracter neereditar. Nu găsim între aceste „ponturi", ca în cele mai multe dintre memoriile boierilor emigrați, o importantă revendicare cu caracter național, anume restituirea cetăților şi raialelor, rupte de turci din trupul țării. Faptul este explicabil dacă ținem seama de caracterul acestui act, de contextul în care era folosit, de principalul „pont" urmărit în această etapă: restabilirea domniei pământene.

Delegația moldovenească, compusă din şapte boieri aparținând, spre deosebire de cea din Țara Românească, categoriei boierimii mici şi mijlocii între care, viitorul domn, Ioniță S.Sturdza, nu ducea cu sine la această dată un act propriu, din partea Moldovei, fiind trimise anterior la Poartă câteva

arzuri. Oricum, ajunse la Constantinopol, ambele delegaţii sunt obligate să-şi redacteze din nou cererile lor. Noile rezoluţii cuprindeau revendicări aproape identice: domni pământeni; constituirea unui corp de pază indigen şi izgonirea arnăuţilor; interdicţia pentru sudiţii străini de a cumpăra bunuri imobile în ţară; alungarea călugărilor greci şi administrarea mănăstirilor închinate de către pământeni; dreptul exclusiv al pământenilor de a ocupa slujbe şi a avea privilegii; recrutarea capuchehaielor numai dintre români; dreptul de jeluire la Poartă; supunerea negustorilor străini la legile ţării; libertatea comerţului ş.a.

Dintre cererile formulate, Poarta acceptă, în primul rând, restabilirea domnilor pământeni, sub acuzaţia trădării şi corupţiei fanarioţilor, precum şi, cu o justificare asemănătoare, excluderea grecilor din funcţiile civile şi eclesiastice. În schimb, ea nu a admis libertatea comerţului şi a industriei, a exclus de la bun început desfiinţarea raialelor de pe Dunăre şi libertatea navigaţiei, aceste din urmă importante revendicări româneşti urmând să fie obţinute câţiva ani mai târziu, în alte condiţii. Deocamdată, totuşi, prin restabilirea instituţiei domniei pământene, se realiza un pas important pe calea recâştigării unei cât mai largi autonomii faţă de puterea suzerană. Veche revendicare a elitei politice româneşti, restabilirea domniei pământene se constituia într-o premisă importantă a mişcării de redeşteptare naţională, a progresului societăţii româneşti, în ansamblul ei.

d.În sfârşit, revoluţia din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu îşi relevă semnificaţia *sub raportul urmărilor de perspectivă;* cel puţin până la 1829 situaţia social-politică a Principatelor Române stă sub semnul consecinţelor acestei revoluţii. Domniile pământene din anii 1822-1828, ca şi întreaga evoluţie a societăţii româneşti din acest interval de timp - pe plan social, politic şi cultural-ideologic –se înscriu, în multe privinţe, pe linia dezideratelor din timpul revoluţiei de la 1821. Mai ales tratatul de la Adrianopol, din 1829, aşa cum vom vedea, consemnează o serie de principii cu caracter politic – autonomie politică, restabilirea integrităţii teritoriale, desfiinţarea monopolului turcesc ş.a. – care fuseseră preconizate, cu mari precauţii, în programul politic al revoluţiei din 1821.

În concluzie, revoluţia din 1821, condusă de Tudor Vladimirescu, prin desfăşurarea şi urmările sale, marca, după un secol şi mai bine de domnii străine, un moment foarte important în evoluţia structurilor politico-administrative din Principate, precum şi, mai ales, o etapă importantă în procesul afirmării conştiinţei naţionale a românilor.

De la această dată se poate spune că ideea naţională, atât de viu afirmată în Transilvania şi Banat, încă de la sfârşitul secolului al XVIII-lea s-a extins pe aproape întregul cuprins al spaţiului românesc, ea urmând a căpăta în Principatele dunărene, în deceniile următoare, o vigoare deosebită, preluând, într-un fel, ştafeta luptei de emancipare politică, ce avea să ducă, în

cele din urmă, la constituirea statului național român. Cum avea să afirme Petrache Poenaru în 1871, cu prilejul discursului de recepție la Academia Română, două nume erau menite să rămână simbolice în mișcarea de redeșteptare națională a românilor, unul, având ca armă condeiul, Gh.Lazăr, altul, având ca armă, sabia, Tudor Vladimirescu, şi unul şi celălalt, premonițial, întâlnindu-se în răstimpul desfăşurării revoluției.

II.2. **Principatele Române sub domniile pământene (1822-1828)**

II.2.1. În *domeniul politicii interne*, primele îndatoriri ale noilor domni au mers în direcția „aşezării" țării în urma tulburărilor petrecute, a restabilirii ordinii şi liniştii interne. Ținând seama de aspectul social al revoluției, de teama pe care țărănimea o insufla boierimii în cursul evenimentelor, autoritățile au luat o serie de măsuri pentru a potoli spiritul de revoltă al țărănimii. Între altele, importantă era acțiunea de dezarmare a pandurilor şi a satelor răsculate, începută din timpul ocupației turceşti şi care durează până în toamna anului 1823, ea urmărind prevenirea unei noi mişcări. De asemenea, nu au lipsit şi unele acte de răzbunare: procese intentate pandurilor, impuneri de despăgubiri materiale, nu numai pentru panduri, dar şi pentru unii țărani neparticipanți la revoluție etc.

Oricum, spiritul revoluționar nu putea să dispară, acesta urmând a fi în permanență în atenția noilor domni, mai ales în faza de început a domniei. În decembrie 1822, la câteva luni de la instalarea noilor domni, lui Kreuchely, agentul prusian la Bucureşti, i se părea că „liniştea publică" va fi imposibil de asigurat, că Țara Românească putea să fie, în acel moment, „teatrul unei a doua insurecții", că spiritul revoluționar, „această hidră", cum se exprima el, făcuse în Principate un progres „îngrozitor".

Desigur, potolirea spiritului de revoltă pe care o urmăreau autoritățile presupunea şi o oarecare prudență. Teama inspirată de țărănime, la care se adăugau şi împrejurările legate de situația unei bune părți a marii boierimi – aflată până la 1826 în emigrație – explică relativa moderație a boierimii şi autorităților, faptul că operația de lichidare a urmărilor revoluției din 1821 nu a luat forma unei reprimări violente. Evident, trebuie adăugată aici şi influența spiritului „nou" al epocii, a acelei chemări pentru „unirea neamului", născută mai ales din dublul caracter – social şi național - al revoluției condusă de Tudor Vladimirescu. Politica internă a noilor domni este impregnată în orice caz de acest spirit nou în care se întruchipează la noi ideologia „Luminilor".

În două importante domenii de organizare internă – respectiv, de politică internă din timpul domniilor lui Grigore D.Ghica şi Ioniță S.Sturdza –, anume, pe de o parte, al *administrației şi justiției*, pe de alta, al *fiscalității*,

se observă tendința înnoitoare, de înlăturare a unor practici şi abuzuri care luaseră, de-a lungul epocii fanariote, înfăţişarea unui odios sistem, legat, în esența lui, bineînțeles, şi de existența dominației otomane.

În Țara Românească, de pildă, este incontestabil că din primele săptămâni de domnie se manifestă grija noului domn pentru înlăturarea abuzurilor din administrație, aşa cum o arătau – şi o vor arăta – numeroase instrucțiuni care însoțesc numirile în slujbe, de la cei mai înalți dregători, de la ispravnici şi până la condicari. Poruncile domnului date acestora, anume „să se păzească dreptatea lăcuitorilor întru toate", să fie feriți locuitorii „de orice nedreptăți şi jafuri", porunci a căror încălcare sta sub amenințarea pedepsei „după pravilă", dau o notă caracteristică pentru majoritatea actelor provenind din cancelaria domnească, aşa cum indică cercetarea – fie ea cât de sumară – a condicilor domniei lui Grigore D.Ghica.

Se iau măsuri de urmărire şi pedepsire a celor vinovați de „luări nedrepte" cu prilejul ridicării veniturilor aparținând domniei. Instrucțiuni speciale date ispravnicilor dispun ca pe urma „slujbaşilor dintâi", însărcinați cu ridicarea veniturilor statului, să vină „cercătorii" sau slujbaşii „de al doilea rând", însărcinați cu ridicarea răvaşelor date de primii țăranilor. Cei găsiți vinovați de luări suplimentare de bani, inclusiv din rândul „cercătorilor", ca şi ispravnicii, în caz de „neurmare de grijă", sunt amenințați cu pierderea averii în favoarea domniei.

Toate aceste instrucțiuni în vederea înlăturării abuzurilor din administrație din județe şi plăşi au fost sintetizate într-un „nizam" pus în circulație în vara anului 1823, pe care de la început Grigore Ghica îl avusese în vedere. Nu surprind aici, în acest important document de politică internă, ideea obligativității pravilei pentru toate categoriile sociale, grija ca ispravnicii sau alți slujbaşi să urmeze „întru dreptate făr-de-hatâr, nici miluire, bogatului ori săracului", după cum nu ne surprind numeroasele declarații ale domnului, de sorginte iluministă, privind, de pildă, grija sa „de a îndrepta pre cei năpăstuiți şi a le întări dreptatea" sau convingerea sa că „datoria domnilor şi oblăduitorilor de noroade cea mai întâi este a păzi şi la mare şi la mic fără osebire cumpăna dreptății".

Desigur, este vorba de un limbaj al epocii pe care îl găsim şi în unele acte de cancelarie din timpul domnilor fanarioți. Ca şi sub vechiul regim, textele nu concordă cu realitatea. Relele erau adânc înrădăcinate, consacrate de practica unei îndelungate epoci; ele nu puteau fi desrădăcinate în câțiva ani şi în afara unei reforme generale a instituțiilor de bază ale țării. Deosebirea față de trecut totuşi există, ea constând nu numai în ponderea deosebită a acestei „chemări" împotriva abuzurilor venind din partea domniei, ci şi în tentativa de a depăşi, totuşi, impactul dintre ficțiune şi realitate; dacă nu se poate vorbi de o transformare propriu-zisă a organizării țării după 1821, în acest răstimp al domniilor pământene, se poate vorbi de un

„început", de crearea unor premise – cel puțin pe planul mentalităților şi psihologiei generale – în direcția înnoirii structurilor administrative, a reorganizării instituțiilor țării.

Măsuri de ordin administrativ, ca cele luate de Grigore Ghica în Țara Românească în direcția înlăturării abuzurilor, a limitării havaeturilor şi a fixării veniturilor tuturor dregătorilor, sunt luate şi în Moldova de Ioniță S.Sturdza, în strânsă legătură cu politica acestuia de sprijinire pe categoria boierilor mici şi mijlocii, la care ne vom referi ceva mai departe.

Mai important decât domeniul administrativ – altfel, corelat în bună măsură cu el – a fost în cadrul politicii interne a domnilor pământeni *domeniul fiscalității*, deoarece, cum se ştie, situația fiscală – şi financiară – a Principatelor la data evacuării lor de către turci era deosebit de grea, domnii trebuind să facă în această direcție mari eforturi. Cum rezultă dintr-o serie de calcule, după evacuarea trupelor – a căror întreținere, cum am văzut, costase sume enorme -, Țara Românească şi Moldova, rămâneau tot ele datoare, fiecare, cu o sumă de peste cinci milioane de taleri. Plata acestor datorii va fi suportată în primul rând de păturile de jos ale societății, de țărănime mai ales. Boierimea va contribui cu un procent mult mai mic la acoperirea acestor datorii externe.

De la început boierii munteni au respins cererile de „sacrificiu" solicitate de domn, propunând în schimb sporuri de dări pe seama contribuabililor de rând. De la 198 de taleri de lude, cât era în 1823, birul ajunge în Țara Românească, în 1824, la aproape 300 de taleri. Taxe noi sau adăugiri de taxe se pun nu numai asupra țăranilor, ci şi asupra negustorilor sau boiernaşilor, asupra unor categorii de privilegiați fiscali. O încercare a domniei, din primăvara anului 1823, de a fixa un „ajutor" pe veniturile boierilor stârneşte protestul vehement al acestora şi este curând anulată. Sunt obligate, în schimb, să contribuie la datoria țării şi mănăstirile.

În Moldova, Ioniță S.Studza, silit, de asemenea, încearcă să ia măsuri pentru achitarea datoriei țării; o dată cu o serie de noi dări, impune pe scutelnici şi poslușnici, precum şi – temporar – pe înşişi marii boieri la plata vinăriciului. Dările puse pe boieri şi pe înaltul cler vor constitui obiectul unor înverşunate învinuiri aduse domnului în cadrul conflictului care se desfăşoară aici între marea boierime şi domn, pe de o parte, între marea şi mica boierime, pe de altă parte.

Ar trebui adăugat, de asemenea, că ambii domni sunt obligați să facă împrumuturi la marii boieri sau la marii negustori, cu dobânzi exagerate şi cu arendarea unora dintre veniturile statului. Datorită acestor eforturi, a sacrificiilor maselor de contribuabili, o bună parte din datoria externă a țării va fi achitată în cursul acestor ani.

II.2.2. Cel mai important aspect pe care ni-l oferă *viața politică din anii 1822-1828*, altfel destul de discutat în istoriografia română, îl constituie conflictul dintre boierimea mare conservatoare, în bună parte emigrată, şi

boierimea mică sau mijlocie, care, la rândul ei, aspiră la egalitate în ce priveşte exercitarea conducerii statului. Conflictul a căpătat o amploare deosebită mai ales în Moldova, stimulat şi de împrejurarea că noul domn, Ioniță S.Sturdza, ca stare materială, aparţine mai degrabă celei de a doua categorii a boierimii şi, până la un punct, el a încurajat speranţele acesteia.

În Ţara Românească conflictul acesta nu ni se înfăţişează într-o formă atât de clară. Existenţa unei categorii a boierilor de treapta a doua şi a treia, dornică să înlăture monopolul marilor boieri asupra conducerii statului, este neîndoielnică; capacitatea ei de organizare şi de acţiune politică, în timp ce la cârma ţării se află, în persoana lui Grigore al IV lea Ghica, un domn provenit din rândurile marii boierimi, ne apare însă mult mai diminuată decât în Moldova. Manifestările ei rămân mai degrabă la nivelul unor elaborări teoretice, nu lipsite şi ele de un anumit interes, de tipul *Cugetului adevăratului român către fraţii săi români* sau *Înscrisului propus de boierii mici pentru unirea ţării*, la care ne-am referit mai sus. Aici, în Ţara Românească, după instalarea la domnie a lui Grigore Ghica, spre deosebire de Moldova, nota caracteristică a vieţii politice o dă conflictul din chiar sânul marii boierimi; el se concretizează într-o mişcare de opoziţie dirijată împotriva domnului, de-a lungul anilor, de către unii mari boieri, în frunte cu Constantin Bălăceanu. Subsumând neîndoielnic şi interese – altele decât ale marii boierimi, incapabile să se exprime în mod de sine stătător – această mişcare de opoziţie, îndreptată împotriva lui Grigore D.Ghica, constituie un aspect important al vieţii politice din Ţara Românească în epoca la care ne referim.

Indiferent de scopurile urmărite, de existenţa sau nu a unor obiective depăşind cadrul îngust al luptei pentru putere, este cert că această mişcare de opoziţie a creat un cadru prielnic de fermentaţie a ideilor, de activizare a energiilor, de restructurări pe planul psihologiei sociale; sub acest raport, această mişcare de opoziţie, ca şi frământările din Moldova, poartă în sine semnul caracteristic unei epoci noi, prefigurând dezvoltarea vieţii politice din epoca modernă.

Nu întâmplător – şi faptul nu este greu de constatat – acţiunile opoziţiei politice se împletesc cu momente de elaborare a unor opere literare cu conţinut ideologic înaintat sau cu afirmarea unor idei înaintate aparţinând în cea mai mare parte unor elemente care provin din alte rânduri decât ale marii boierimi, ca să nu mai vorbim de numeroase pamflete sau scrisori anonime cu pronunţat caracter de luptă politică, ce însoţesc mai întotdeauna momentele de tensiune dinte opozanţi şi autoritatea centrală. În toiul opoziţiei, dezlănţuită cu vigoare mai ales din 1823 de către C.Bălăceanu şi alţi mari boieri, între care s-a remarcat şi Iordache Golescu, acesta din urmă scrie, pentru a lovi în acoliţii domnului, satira sa *Barbu Văcărescu, vânzătorul ţării* şi tot el scrie, ceva mai târziu, pamfletul, în formă dialogată, *Starea Ţării Româneşti pe vremea străinilor şi a pământenilor*; în acesta el se va strădui să dea glas unui efort de

auto-edificare a propriei sale conştiinţe, stabilind care din confraţii săi, marii boieri, sunt cu adevărat „patrioţi" şi care, cum spune el, „patrihoţi".

Din anul 1824, când la Bucureşti circulă pamfletele injurioase la adresa familiei domnitorului şi a protejaţilor, datează acea cunoscută scrisoare trimisă de Eufrosin Poteca de la Paris boierilor efori, prin care, făcându-se ecoul năzuinţelor treptelor de jos ale societăţii, cerea egalitatea la plata dărilor statului, „fără deosebire, de la divaniţi până la hrănitorii de dobitoace". Tot în plină circulaţie a manifestelor împotriva mai marilor ţării, în care nu lipsesc ameninţările cu violenţa, pentru „a scăpa patria de opresori", în anul 1825, apar cunoscutele *Caracteruri* ale lui B.P.Mumuleanu; poet de origine modestă, care, ca atâţia alţii de seama sa, va fi făcut parte, din câte se pare, din „clientela" unui mare boier, acesta înfierează în opera sa goana după funcţii şi moravurile boiereşti, aşa cum o critică asemănătoare se contura în conştiinţa lui Dinicu Golescu, călătorul prin Apus la această dată, care va publica în 1826 cunoscuta *Însemnare a călătoriei mele*.

De atmosfera unei „permanente" opoziţii faţă de autorităţi – dar având cauze mult mai adânci – nu este străină nici răscoala din Mehedinţi din anul 1826, condusă de foştii panduri Simion Mehedinţeanu şi Ghiţă Cuţui Olteanu, îndreptată împotriva abuzurilor slujbaşilor domneşti şi vizând „îndreptarea norodului celui prost". Legată de ceea ce, cu o oarecare exagerare, am putea numi atmosfera epocii, această răscoală a fost mai ales în directă relaţie cu unele acţiuni ale opoziţiei marilor boieri, aşa cum aveau să arate rezultatele anchetei care i-au urmat. Numai că, o dată cu reprimarea ei, cei doi conducători – spre deosebire de marii boieri opozanţi, în cel mai rar caz surghiuniţi – îşi pierdeau viaţa, ceea ce arăta până la ce punct toleranţa noului sistem politic putea să ajungă.

II.2.3. Cum arătam mai sus, în Moldova, conflictul dintre marea boierime şi mica boierime constituie cadrul determinant al vieţii politice şi al politicii lui Ioniţă S.Sturdza. Spre deosebire de Grigore Ghica, lipsit de la început de spijinul, fie şi numai al unei părţi a marii boierimi, domnul Moldovei a trebuit să adopte o poziţie favorabilă micii boierimi, să-şi asigure sprijinul ei, nu numai iniţial, pentru a lua domnia, dar şi pentru a şi-o asigura în continuare împotriva loviturilor marilor boieri, în bună parte emigraţi (cum am văzut, unii în Basarabia, în frunte cu Iordache Rosetti Roznovanu, alţii în Bucovina, în frunte cu mitropolitul Veniamin Costache şi Mihail Sturdza). Mai ales acesta din urmă, aspirând el însuşi la domnie, în numele intereselor marii boierimi, va depune un efort constant în vederea înlăturării – şi cu ajutorul Rusiei – a domnului „cărvunarilor".

Conflictul la care ne referim s-a născut şi dezvoltat mai ales în legătură cu bine cunoscutul proiect de „constituţie a cărvunarilor", elaborat încă din aprilie 1822, dar implicat efectiv în frământările politice după înscăunarea ca domn a lui Ioniţă S.Sturdza. Cum se ştie, acesta a fost redactat, după toate probabilităţile, de Ionică Tăutu, unul dintre cei mai profunzi şi mai înaintaţi

gânditori din epoca de la 1821, autor binecunoscut şi al altor scrieri cu caracter politic, între altele, al acelei *Strigări a norodului către boierii pribegiţi şi către Mitropolitul*, cu patetice vorbe de ocară şi acuzaţii aduse marilor boieri, sau al acelui *Cuvânt la înscăunarea domnitorului Ioniţă Sandu Sturdza*, un luminos omagiu adus sistemului domniilor pământene.

Nu este cazul să ne oprim decât în mod sumar asupra „primului proiect de constituţiune a Moldovei", cum, începând de la Xenopol, e calificat îndeobşte memoriul boierilor mici, al „novatorilor" sau „cărvunarilor" din Moldova, la care ne referim, întrucât avem în legătură cu el o bibliografie destul de bogată. Majoritatea studiilor ce i-au fost consacrate sunt de acord în aprecierea că nota caracteristică a „constituţiei", cu cele 77 de puncte ale sale, o constituie tendinţa de egalitate a boierimii mici şi mijlocii cu boierimea mare în exercitarea conducerii statului. În cadrul Sfatului Obştesc care se preconizează, marii boieri urmau să constituie numai Divanul întâi, iar boierii mici şi mijlocii, adică „cei ce nu sunt halé". Divanul al doilea, Departamentul pricinilor străine şi Departamentul criminalicesc; printr-un asemenea mod de reprezentare, boierimea mică şi mijlocie, deţinea chiar o preponderenţă numerică în organul suprem de conducere a statului.

Alte prevederi, privind „respectarea dreptului de proprietate", libertatea meşteşugurilor şi a comerţului, a dreptului de a înfiinţa „fabrici", vizând înlăturarea restricţiilor de caracter feudal, mergeau, de asemenea, cu prioritate, în interesul boierimii mici şi mijlocii, al accelerării procesului care va duce la apariţia burgheziei româneşti şi, o dată cu aceasta, la dezvoltarea economică a ţării.

Referindu-ne la raporturile sociale pe care le vizau cele 77 de articole ale proiectului de constituţie, ceea ce a stârnit întotdeauna mirarea – începând cu Alecu Russo şi terminând, de pildă, cu Eugen Lovinescu – a fost lipsa preocupărilor pentru ţărănime. Această lipsă de preocupări, exprimând menţinerea nealterată a raporturilor tradiţionale dintre ţărani şi stăpânii de moşii, la care se adaugă şi alte constatări care reies din analiza proiectului – menţinerea privilegiilor boiereşti, a sistemului schimbării anuale a dregătoriilor, a practicii havaeturilor – sugerează serioase limite în ordine socială, înscriind acest act, cum subliniam mai sus, pe linia aspiraţiilor de egalitate ale boierimii mici şi mijlocii cu marea boierime. Din acest unghi de vedere, cum pe bună dreptate observa I.C.Filitti, spiritul progresist al proiectului în privinţa relaţiilor sociale nu merge atât de departe precum o serie de alte elaborări teoretice din Ţara Românească, datând mai ales din anii următori, aparţinând, de pildă, unui E.Poteca, ale cărui revendicări vizau egalitatea absolută la plata impozitelor, desfiinţarea robiei ţiganilor şi altele.

Dar, odată făcând aceste precizări, consideraţiile nu se pot opri aici, căci, o bună parte a celor 77 de articole, pe lângă cele privitoare la dezvoltarea economică a ţării, la care ne-am referit mai sus, consemnează

principii şi idei marcând un incontestabil progres; ele contrazic, oarecum, exclusivismul de clasă amintit mai sus şi reflectă o deschidere - nemenționabilă ca atare în text – spre interesele altor categorii şi clase sociale, a întregii societăți româneşti.

Sub semnul marilor principii ale revoluției franceze care sunt consemnate – pe lângă unele amintite deja, egalitatea în fața legilor, inviolabilitatea persoanei, libertatea religioasă şi altele – se află aici numeroasele articole care insistă asupra respectului pravilei sau articolele privind promovarea în funcții „după meritul faptelor bune" şi înlăturarea sistemului retrograd al venalității slujbelor, înlăturarea pedepselor abuzive în justiție, combaterea mitei sau ruşfeturilor sau a diverselor abuzuri ale organelor administrative şi altele. Insistența mai ales asupra respectului desăvârşit pentru pravile, cărora „toată obştea este datoare a se supune", dar şi cei care le fac, „înşişi domnul şi sfatul obştesc", constituie doar un exemplu care arată că, fără a respinge influența ideologiei occidentale – între altele, a celebrei lucrări a lui Montesquieu, *L'esprit des lois* sau a *Declarației drepturilor omului şi cetățeanului* – este vorba aici de rezultatul unei remarcabile analize a societății româneşti, mai ales a sistemului ei politico-administrativ, plin de abuzuri şi nedreptăți, din epoca anterioară. Din acest punct de vedere, este evident că aprecierile făcute în istoriografia română de unii autori, care au privit acest act ca un simplu reflex al ideologiei Marii Revoluții Franceze ("adevăratul act politic al influenței Revoluției franceze" sau „o replică foarte revăzută a ideologiei Marii Revoluții", scrie E.Lovinescu, în remarcabila sa *Istorie a civilizației româneşti*), trebuie să fie amendate. Ca să nu mai vorbim aici şi de alte prevederi ale proiectului, izvorâte din aceleaşi cerințe de dezvoltare ale societății româneşti, care priveau: asigurarea unei cât mai depline autonomii a țării şi a dezvoltării libere a instituțiilor sale; interdicția accesului străinilor la funcțiile statului sau la conducerea mănăstirilor şi diminuarea accesului lor la bogățiile țării; promovarea şcolii şi culturii naționale.

Act înaintat, în ansamblul său, la nivelul epocii, proiectul de constituție din 1822, prin punerea lui în aplicare ar fi marcat un important pas în evoluția societății româneşti, în racordarea ei la spiritul timpului. Privit ca instrument de acțiune politică în slujba unei anumite categorii sociale şi a unei anumite grupări politice, acest proiect de constituție era menit să contribuie la intensificarea activității politice în general. El a stârnit, în anii următori, cum era de aşteptat, o reacție energică în rândurile marii boierimi, dornică şi aşa să pună capăt domniei lui I.S.Sturdza. Memoriile lui Mihail Sturdza, mai ales, raportându-se la cuprinsul acestuia, vor căpăta o deosebită înverşunare, căci, cum se exprimă el, într-unul dintre ele, adresat lui Minciaky, sintetizând poziția marii boierimi conservatoare în acest conflict, „singur numele de constituție constituie un atentat față de autoritate".

Politica lui I.S.Sturdza de încurajare a manifestărilor micii boierimi, de promovare a unor boieri mici sau mijlocii în rândurile boierimii de „neam", prin acordarea de ranguri şi privilegii – până în anul 1824, cum se ştie, el va căftăni peste 400 de noi boieri – în vederea asigurării domniei sale, toate acestea vor amplifica opoziţia marii boierimi; în lupta pentru salvarea poziţiilor dominante în stat şi a vechilor privilegii, aceasta din urmă încearcă să apeleze la concursul Rusiei, în timp ce lui I.S.Sturdza nu-i va rămâne decât posibilitatea de a-şi asigura bunăvoinţa Turciei.

În anul 1824, o conspiraţie a marilor boieri din ţară – în legătură cu cei din afară – eşuează însă, căci plângerea pe care marii boieri o trimit sultanului rămâne fără ecou, între timp, domnul luând măsuri împotriva celor vinovaţi. Acuzat cu vehemenţă de marii boieri în jalba la care ne-am referit – pentru politica lui fiscală, afectând şi privilegii ale boierimii şi clerului, pentru numeroasele sale căftăniri -, domnul se apropie după această dată în mare măsură de programul micii boierimi, aşa cum se vede cu prilejul Adunării obşteşti din iunie 1824, convocată pentru a discuta garanţiile de păstrare a ordinii care urmau să fie date Turciei în vederea evacuării definitive a ţării, când, sub influenţa micii boierimi, se fac importante propuneri: înfiinţarea unei armate de 4-5000 de oameni; supunerea străinilor la legile şi autorităţile ţării; întemeierea de pravile numai în limba naţională şi vizând reorganizarea politică a statului (se avea în vedere aici, după I.C.Filiti, aplicarea „constituţiei cărvunarilor"); desfiinţarea veniturilor din slujbe; constituirea unei adunări obşteşti, cu număr fix de membri şi hotărând numai pe bază de majoritate; numirea domnilor pe viaţă şi în mod ereditar, pe linie masculină; separarea veniturilor domniei de cele ale statului.

Se urmărea, deci, prin aplicarea acestui program cu ajutorul Turciei, cum se arată în „socotinţa" adunării la care ne referim, „să ne alcătuim un stat care să înceapă a figurarisi printre altele, un stat stăpânitor cum am fost, după privilegiile cele vechi ale ţării, adică atârnat cu adevărat şi birnic, dar *de sine stătător* cu pravili şi cu puterea sa" (s.n., N.I.). Aceasta, în condiţiile în care, pe de altă parte, cum am văzut, Mihail Sturdza întreţine o corespondenţă permanentă cu cele mai înalte autorităţi ţariste, acuzând pe domnul Moldovei că prin politica sa de alianţă cu boierimea mică aplică constituţia „cărvunarilor". Memoriile şi dările de seamă privind administraţia Moldovei (în multe cazuri nu avem de-a face cu memorii propriu-zise, ci numai cu dări de seamă sau simple informări), adresate autorităţilor ţariste, unele după altele, mai ales până la 1826 – ca şi cele aparţinând lui Iordache şi Nicolae Rosetti-Roznovanu –, militând pentru scoaterea Moldovei de sub dominaţia otomană şi aşezarea lor sub protecţia unui „monarh ortodox", nu sunt lipsite de accente patriotice; dar, aşa cum pe bună dreptate observa I.C.Filitti, referindu-se la primul dintre cei de mai sus, „ce păcat că sentimente neîndoioase de dragoste de ţară şi atâta talent erau întunecate de orbire de castă".

Fără îndoială, dacă, mai ales în anii 1824-1826, în confruntarea dintre boierimea mare şi boierimea mică, succesul pare a fi de partea celei din urmă, că dacă în aceşti ani domnul Moldovei a aplicat într-o anumită măsură principiile şi prevederile proiectului de constituţie din 1822 – nu este vorba de o adoptare sau oficializare propriu-zisă a textului acestui proiect -, din anul 1826, odată cu Convenţia de la Akkerman situaţia se schimbă, cum vom vedea, după cum şi în Ţara Românească această convenţie va avea importante consecinţe.

II.2.4. Încheiată la 25 septembrie/7 octombrie 1826, *Convenţia de la Akkerman*, care a pus capăt stării de război dintre cele două puteri, a fost însoţită de un act separat privitor la Principate, prin care se prevedeau: alegerea domnilor de către Divan dintre boierii pământeni; fixarea duratei domniei la 7 ani; scutirea de tribut pe timp de doi ani; fixarea tributului şi a oricăror redevenţe pentru Poartă în baza hatişerifului din 1802; libertatea comerţului, cu condiţia asigurării în continuare a aprovizionării cu grâne a Porţii; dreptul de intrare în ţară a boierilor refugiaţi din cauza evenimentelor din 1821, cu asigurarea garantării tuturor drepturilor şi bunurilor; obligaţia domnului de a lua măsuri pentru îmbunătăţirea organizării Principatelor şi elaborarea unui „regulament general" pentru fiecare provincie.

Aceste hotărâri – care, cum este uşor de observat, în parte, dau satisfacţie cererilor din proiectele de reforme ale anilor 1821-1822 – aveau consecinţe deosebit de însemnate pentru evoluţia situaţiei Principatelor. Se întorc după această dată în ţară marii boieri care de-a lungul anilor respinseseră apelurile adresate de domni, la Bucureşti,în frunte cu Grigore Brâncoveanu, la Iaşi,în frunte cu Mihail Sturdza. Conflictul dintre marea boierime şi boierii de treapta a doua sau a treia, ca şi din sânul marii boierimi – în cazul Ţării Româneşti – nu încetează de la această dată, dar, aşa cum s-a subliniat, el se estompează „în faţa necesităţii de a se da statului o nouă organizare, care să servească interesele clasei boiereşti luată ca un întreg".

În Moldova, poziţiile marii boierimi sunt reconsolidate atât în privinţa raporturilor cu mica boierime, cât şi cu domnul. Expresia cea mai concludentă o constituie *Anaforaua pentru pronomiile Moldovei* din 9 aprilie 1827, aprobată imediat de domn, prin care se cereau: scutirea definitivă de orice fel de dări a boierilor; dreptul exclusiv de stăpânire asupra pădurilor pentru stăpânii de moşii; monopolul boieresc asupra vânzării băuturilor; interdicţia mutării ţăranilor de pe o moşie pe alta fără aprobarea prealabilă a stăpânilor de moşii; menţinerea sistemului scutelnicilor şi posluşnicilor; aprobarea de către Divan a sentinţelor date de domn împotriva boierilor; asigurarea inviolabilităţii domiciliilor boiereşti de către organele administrative; numirea în slujbe numai dintre pământeni şi compunerea Divanului din persoane aparţinând neamurilor „cele dintâi". Toate acestea, şi

ele, erau strâns legate de conținutul proiectelor de reforme ale marilor boieri elaborate cu ani în urmă.

Desigur, I.C.Filitti avea dreptate când, referindu-se la această întărire a privilegiilor marii boierimi, arăta, împotriva unei opinii a lui A.D.Xenopol, că ea constituia mai degrabă „expresiunea dorinței întregii clase boierești, îngrijorate de perspectiva unei reforme", decât rezultatul influenței marilor boieri conservatori întorși din refugiu. Trebuie menționat însă că nici această influență nu trebuie minimalizată; ea se baza, în parte, și pe sprijinul Rusiei țariste, care, prin unele prevederi ale Convenției de la Akkerman, așa cum observa același istoric, își reînnoia „dreptul oficial de imixtiune în afacerile interne" ale Principatelor. De altfel, nu întâmplător, împotriva unui asemenea „drept" și a consecințelor sale ideea protectoratului marilor puteri – nu numai al Rusiei – pare să fi făcut progrese mai ales de la această dată, așa precum indică, între altele, o relatare de mai târziu a lui N.R.Roznovanu, precum și unele dintre memoriile sale.

După sosirea hatișerifului de aplicare a Convenției de la Akkerman, abia în mai 1827, la București și Iași, în paralel cu alcătuirea a tot felul de „legături" de către boieri, în vederea stabilirii bazelor viitoarei organizări, care se observă mai ales în Moldova, sau cu continuarea opoziției față de domn a lui C.Bălăceanu la București, se desfășoară acțiunile domnitorilor în vederea aplicării dispozițiilor privitoare la noua organizare.

Cum se știe, chiar a doua zi după primirea hatișerifului de aplicare a Convenției de la Akkerman, printr-un prim pitac Grigore Ghica a dispus ca marii boieri ai țării să se întrunească de două ori pe săptămână pentru a dezbate și hotărî, mai întâi, asupra celei mai urgente dintre reforme, cea fiscală, impusă de însăși prevederea Convenției privitoare la suspendarea tributului pe timp de doi ani. În aceste întruniri, în număr de șapte, începând cu cea din 24 mai 1827, și încheindu-se cu cea din 30 iulie, dezbaterile au fost, mai mult sau mai puțin, formale, problemele majore de organizare internă fiind ocolite și evitându-se luarea deciziilor; tergiversarea acestor dezbateri nu era străină de evoluția relațiilor dintre Turcia și Rusia, de apropiata izbucnire a conflictului ruso-turc. În această atmosferă de incertitudine, dezbaterile au fost suspendate, cu aprobarea domnului, ulterior, în octombrie 1827, un firman al Porții – dat, probabil, sub presiunea Rusiei – interzicând boierilor munteni să se mai ocupe de organizarea internă.

În Moldova, boierii, în afara sârguinței de a da, așa cum s-a apreciat, o extindere nemaicunoscută privilegiilor lor, au evitat de la bun început orice abordare de fond a reorganizării interne prevăzută de Convenție, în domeniul fiscal, primul vizat, de pildă, ei străduindu-se – în adunările care au loc o dată pe săptămână – să cerceteze în amănunțime administrația financiară a lui I.S.Sturdza, situația Casei lefurilor și altele.

În sfârşit, o problemă de o oarecare însemnătate de la sfârşitul domniilor pământene, legată nu de prevederile popriu-zise ale Convenţiei de la Akkerman, ci de consecinţele generale ale acesteia, a fost aceea a administraţiei mănăstirilor închinate. După ce, din anul 1823, călugării greci din fruntea mănăstirilor închinate fuseseră alungaţi, ca rezultat al unor vechi şi repetate cereri din partea boierilor români şi a clerului înalt, acum, la sfârşitul anului 1827, sub presiunea Rusiei, călugării greci sunt restabiliţi la conducerea acestor mănăstiri. Încercările mitropoliţilor Veniamin Costache şi Grigore Dascălul de a preîntâmpina printr-o acţiune comună această măsură, apoi protestul lor energic, ca şi al Divanurilor, au rămas fără rezultat, rezolvarea definitivă a acestei importante probleme urmând a reveni unei ale epoci.

În viaţa politică din răstimpul domniilor pământene, Convenţia de la Akkerman rămâne, totuşi, un act de o însemnătate remarcabilă, fie şi numai prin faptul de a fi prevăzut cerinţa reorganizării instituţiilor ţării şi a întocmirii unui „regulament general", ceea ce dădea satisfacţie memoriilor şi proiectelor de reforme boiereşti şi contribuia, într-o anumită măsură, la activizarea diferitelor grupări politice. Totodată, prin efectele pe care Convenţia le avea în planul relaţiilor cu Rusia, ea determina noi clarificări de poziţii.

În general, pe planul vieţii politice perioada domniilor pământene, la care ne-am referit, a însemnat un real progres, pe de-o parte, în sensul amplificării frământărilor politice vizând modernizarea instituţiilor de stat, pe de alta, în sensul dezvoltării preocupărilor teoretice vizând viitorul Principatelor. Nu întâmplător, acestui interval de timp, aşa cum s-a demonstrat, îi aparţin începuturile constituirii celor două mari curente politice din epoca modernă – liberalismul şi conservatorismul.

Dacă pe planul organizării interne, al structurilor social-economice şi administrative, aşa cum am văzut, domniile pământene din anii 1822-1828 nu puteau realiza decât un „început" – fără a fi vorba de o schimbare propriu-zisă a vechilor structuri -, pe planul circulaţiei ideilor reformatoare şi al evoluţiei mentalului colectiv, rezultatele acestor domnii sunt mult mai importante. Altfel spus, în acest interval de timp vedem conturate direcţiile principale de evoluţie a vieţii publice, precum şi ideile pe baza cărora se vor reorganiza instituţiile de stat în epoca regulamentară.

O dată cu declanşarea noului război ruso-turc, în aprilie 1828, domniile lui Grigore D. Ghica şi Ioniţă S.Sturdza luau sfârşit; la o stabilitate politică absolut necesară reorganizării instituţiilor ţării se va ajunge numai după sfârşitul acestui război şi încheierea tratatului de pace de la Adrianopol.

II.3. **Războiul ruso-turc din 1828-1829 şi urmările sale pentru Principate; însemnătatea tratatului de la Adrianopol**

II.3.1. *Cauzele izbucnirii războiului* sunt legate în primul rând de situaţia nouă creată în Sud-Estul Europei, o dată cu declanşarea luptei de eliberare naţională a grecilor.

În martie 1825, sultanul Turciei, Mahmud al II-lea, sub influenţa lui Metternich, pentru a reprima răscoala grecilor – declanşată la această dată în Moreea - a solicitat sprijinul paşei de Egipt, Ali-Paşa. Acesta, răspunzând favorabil, şi-a trimis trupele în Grecia, peninsula Moreea fiind ocupată şi prădată în mod cumplit. Pe rând, cetăţile răsculate, Navarin, Calamata şi Tripolita, au fost cucerite. Punctul cel mai de seamă al rezistenţei greceşti îl constituia fortul Missolonghi, care capitulează în faţa trupelor turceşti după o rezistenţă eroică de peste un an.

Înfrângerea grecilor printr-o intervenţie sângeroasă provoacă o puternică impresie în Europa. Sub influenţa opiniei publice, sensibilizată de ororile trupelor turceşti şi impresionată de eroismul grecilor, marile puteri europene s-au simţit obligate să intervină, să-şi manifeste solidaritatea cu cauza grecilor.

Mai întâi, Rusia semnează cu Anglia protocolul de la Petersburg, prin care aceste două puteri recunoşteau autonomia Greciei, cu condiţia plăţii unui tribut către Poartă; în acest context, apoi, celor două puteri li se alătură şi Franţa, încheindu-se în acest fel o triplă alianţă, având ca scop o acţiune comună de ajutorare a grecilor. Încheiată la Londra, la 6 iulie 1827, această coaliţie era menită să lovească în principiile Sfintei Alianţe; aceste principii funcţionaseră la 1821, când trupele turceşti au intervenit în Principate cu aprobarea marilor puteri, dar ele nu mai puteau funcţiona acum în condiţiile unei ample mişcări de solidaritate pe plan european cu cauza eliberării naţionale a grecilor.

La 8 octombrie 1827, ca urmare a refuzului Turciei de a înceta masacrele din Moreea, escadrilele engleză, franceză şi rusă din Marea Mediterană distrug flota turco-egipteană la Navarin. Ca urmare a acestui dezastru, cu participare rusească, puţin mai târziu, la 27 decembrie 1827, Turcia rupe relaţiile cu Rusia. Pe de altă parte, la această dată, un corp al armatei franceze debarcă în Moreea, reocupând toate cetăţile greceşti şi silind pe turci să evacueze Moreea. La rândul său, în primăvară, la 26 aprilie 1828, Rusia declară război Turciei, începând operaţiile militare pe două fronturi, în Caucaz şi la Dunăre.

La sfârşitul lunii aprilie 1828, armata rusă condusă de generalul Wittgenstein trece hotarele Moldovei, în câteva zile trupele ruse ajungând la Brăila, Bucureşti şi Craiova. Cei doi domni, Grigore D. Ghica şi I.S.Sturdza

sunt obligaţi să se retragă, generalul Pahlen fiind numit prezident al Divanurilor Moldovei şi Ţării Româneşti. Pe rând, în cursul lunilor mai–iunie 1828, cad Brăila, Isaccea, Tulcea, Constanţa, Bazargic, Măcin. În acest timp, turcii din garnizoanele de la Rahova şi Nicopole fac incursiuni în Oltenia; însă sunt respinşi de trupele ruse, conduse de generalul Geissmer, la Cioroiu. În septembrie 1828, împotriva încercărilor trupelor turceşti de a cuceri Oltenia, se dau alte lupte, la Băileşti, Calafat, Cerneţi ş.a. Participă la aceste lupte şi trupe de voluntari români, conduse de polcovnicul I.Solomon şi mai tânărul Gh.Magheru; în mod deosebit se remarcă pandurii în luptele de la Calafat şi Ostrov, în dreptul Cladovei şi Negotinului. De asemenea, au participat la aceste lupte, alături de români, şi detaşamente de bulgari, sârbi, greci, albanezi.

La sud de Dunăre, la sfârşitul lunii septembrie 1828, armatele ruse cuceresc Varna, dar renunţă, în schimb, la asediul Silistrei şi Şumlei, ele fiind prost aprovizionate şi decimate de epidemii (obligate chiar să se retragă, apoi, la nord de Dunăre). Din toamna anului 1828, frontul dunărean devine staţionar, în timp ce pe frontul din Caucaz trupele ruse, de asemenea, obţinuseră unele succese, cucerind de la turci o serie de cetăţi (între care, Cars).

După mai multe luni de stagnare a operaţiunilor militare, în primăvara anului 1829, la comanda supremă a trupelor ruse vine, în locul generalului Wittgenstein, generalul Dibici, în timp ce comanda trupelor din Principate este preluată de generalul Pavel Kiseleff. Soarta războiului este decisă în favoarea Rusiei, când, în iunie 1829, Dibici cucereşte Silistra, pătrunzând apoi adânc în Balcani (de aici, numele său: Zabalcanschi). Concomitent, în Asia, generalul Paşchievici obţine succese asemănătoare, cucerind Erzerum şi apropiindu-se de Trapezunt.

În această situaţie grea, Turcia este nevoită să ceară pace, ea aflându-se la această dată într-una dintre cele mai proaste situaţii din câte avusese vreodată în cursul războaielor cu Rusia, în timp ce aceasta din urmă se afla la apogeul succeselor sale militare.

II.3.2. La 2/14 septembrie 1829, Turcia este nevoită să semneze pacea de la Adrianopol, Anglia, Franţa, Austria – şi sub influenţa opiniei publice – lăsând mână liberă Rusiei. În raport cu succesele sale, aceasta din urmă va dovedi, totuşi, o surprinzătoare moderaţie, optând pentru menţinerea Imperiului Otoman; ea a avut în vedere, pe de o parte, faptul că o continuare a războiului ar fi impus mari sacrificii umane, date fiind ravagiile pe care epidemiile le făceau în rândurile armatei sale, pe de alta, inevitabilele pretenţii ale celorlalte trei mari puteri în cazul împărţirii Imperiului Otoman.

Tratatul de la Adrianopol, încheiat între Rusia şi Turcia, prin conţinutul său, marchează un moment important nu numai pentru istoria politico-diplomatică şi militară a Rusiei, ci şi pentru istoria popoarelor din

sud-estul Europei, aflate sub stăpânire sau dominație turcă. El prevedea următoarele:

– Încorporarea de către Rusia a țărmului caucazian al Mării Negre, precum și a gurilor Dunării, până la vărsarea Prutului (brațul Sf.Gheorghe).

– Libertatea navigației pe Dunăre și Marea Neagră, strâmtorile Bosfor și Dardanele devenind libere pentru comerțul tuturor statelor.

– Recunoașterea autonomiei Greciei (aceasta urmând ca în anul următor, 1830, să-și proclame independența).

– Reconfirmarea recunoașterii autonomiei Serbiei, precum și încorporarea în teritoriul ei a mai multor districte.

– Privind organizarea Principatelor Române, ca o dezvoltare a articolului V, este elaborat un act apare: „Actul osăbit pentru prințipaturile Moldova și Țara Românească".

II.3.3. Pentru Principatele Române deosebit de importante sunt prevederile înscrise în acest act adițional, și anume:

– Restituirea vechilor cetăți de pe malul stâng al Dunării (împreună cu insulele ținând de acest mal), talvegul Dunării (firul apei) urmând a marca granița cu Turcia. Această prevedere dădea satisfacție numeroaselor cereri formulate în diferitele memorii adresate Rusiei sau Austriei (mai ales în anii 1821-1822). Efectiv, cetățile Turnu, Giurgiu și Brăila vor fi integrate teritoriului Țării Românești în anul următor, 1830, în timpul administrației lui P.Kiseleff.

– Principatele Române se bucură de autonomie administrativă. În acest sens, Poarta era obligată: să respecte drepturile Principatelor stipulate în tratatele din 1812 și 1826 încheiate cu Rusia, referitoare la autonomie (libertatea religioasă, administrație independentă s.a.); să impună respectarea acestor drepturi și de către comandanții turci de pe malul drept al Dunării; în sfârșit, era obligată, în mod expres, să nu tolereze nici un așezământ turcesc pe malul stâng al Dunării.

Trebuie subliniat că recunoașterea de către cele două mari puteri a principiului dreptului Principatelor Române la autonomie administrativă urma să aibă o deosebită însemnătate pentru dezvoltarea Principatelor, și această prevedere, de asemenea, se înscria pe linia unor vechi deziderate ale românilor. Din păcate, în perioada imediat următoare, acest principiu va fi încălcat chiar de către puterea protectoare.

– Pentru conducerea centrală a Principatelor se prevăd *domni pe viață*, *aleși de Adunări Obștești,* urmând a conduce în mod liber treburile obștești. Această stipulare a domniei pe viață era nouă în raport cu prevederile din actele cu caracter internațional încheiate între Turcia și Rusia în perioada anterioară – de la 1802 și până la Convenția de la Akkerman din 1826 - care prevedeau, cum am văzut, domnie pe 7 ani; bineînțeles, pe lângă precizarea privind durata domniei, importantă era sublinierea alegerii domnilor dintre pământeni de către Adunările Obștești.

– Principatele se bucură de libertatea deplină a comerțului pentru toate produsele sale; deci, monopolul turcesc asupra comerțului, limitat din perioada anterioară, este acum desființat. O asemenea prevedere, firește, urma să încurajeze în mod apreciabil extinderea comerțului exterior al celor două Principate, dezvoltarea lor economică, în general.

– Pe linia reducerii obligațiilor față de Poartă şi a strictei lor delimitări, se înscrie şi prevederea privind scutirea pe viitor de orice obligații de aprovizionare cu produse a Constantinopolului şi a cetăților de la Dunăre.

– Pincipatele au dreptul de a înființa cordoane sanitare şi carantine la hotare, precum şi o miliție, pentru paza ordinei interne. O asemenea prevedere care se înscria pe linia lărgirii statutului de autonomie politică, deschidea calea reconstituirii oştirii naționale. Ea viza, de asemenea, o revendicare afirmată de români în perioada anterioară, în cursul revoluției conduse de Tudor Vladimirescu, precum şi în textele diferitelor proiecte de reformă, elaborate de boieri.

– Poarta era obligată să confirme regulamentele administrative elaborate în răstimpul administrației ruse în Principate. În spiritul acestei prevederi, problema elaborării Regulamentelor Organice era reluată, în condiții noi, urmând a fi, de data aceasta, finalizată.

– Administrația rusă în Principate urma să dureze până la plata despăgubirilor de război de către Turcia, fixate la uriașa sumă de 11.500.000 de ducați. Spre mâhnirea autorităților ruse, Turcia va face efortul necesar pentru achitarea acestor despăgubiri, neoferind Rusiei pretextul prelungirii la nesfârşit a ocupației militare a Principatelor (care avea să dureze, totuşi, până în vara anului 1834).

Cât priveşte atitudinea binevoitoare a Rusiei față de români, greci şi sârbi, pe care o reflectă, în general, dispozițiile tratatului de la Adrianopol, aceasta ar fi de explicat şi prin unele considerații de ordin politic-psihologic. Cum observa Saint-Marc Girardin, țarul Nicolae I fusese adânc impresionat de spiritul de sacrificiu al grecilor, afirmat în anii anteriori războiului. În acest sens, marele publicist francez nota: „Eu recunosc în spiritul tratatului de la Adrianopol acest instinct popular care împinse pe țarul Nicolae la războiul împotriva Turciei; recunosc acolo inspirația Eteriei, a acestei societăți care voia regenerarea Orientului Antic". Fără ca, în timpul existenței sale, să-şi fi atins scopurile, care mergeau prea departe – credea publicistul -, după dispariția sa, Eteria a dat rezultate, care se puteau observa în spiritul tratatului de la Adrianopol. În sine, o atare observație viza nu numai rezultatul luptei grecilor pentru independență, ci şi al luptei celorlalte popoare aflate sub dominație otomană, inclusiv a românilor.

III. PRINCIPATELE ROMÂNE DE LA 1829 LA 1848

III.1. **Geneza, conținutul şi însemnătatea Regulamentelor Organice**

III.1.1. *Administrația lui Pavel Kiseleff* (*1829-1834*). În 1828, după intrarea trupelor ruse şi plecarea celor doi domni, la conducerea Principatelor a fost numit un *preşedinte plenipotențiar* al celor două Divanuri. Primul care a îndeplinit această funcție a fost contele Pahlen (aprilie 1828 – februarie 1829); el a fost înlocuit cu generalul Jeltuhin, care va muri peste câteva luni de ciumă (octombrie 1829). Acestuia i-a succedat generalul Pavel Kiseleff, între timp fiind semnat tratatul de la Adrianopol, la care ne-am referit.

Administrația lui Kiseleff în Principate (1829-1834) era menită, în primul rând, să asigure exigențele ocupației ruse şi, în perspectivă, interesele politice ale Rusiei, să pregătească calea unei viitoare anexiuni. Dar politica adoptată de Kiseleff pentru realizarea țelurilor de expansiune ale Rusiei s-a înscris pe linia înțelepciunii şi moderației, a spiritului reformator, din acest unghi de vedere el deosebindu-se de predecesorii săi în funcția de preşedinte plenipotențiar al celor două Divanuri. A dovedit calități de bun administrator, de politician abil, receptiv la ideile timpului, având un rol important în acțiunea de aplicare a prevederilor tratatului de la Adrianopol privitoare la Principate, precum şi în procesul de modernizare a acestora.

Om activ, inteligent şi bine intenționat în privința unei administrații lipsite de abuzuri, P. Kiseleff a ştiut să-şi aleagă colaboratori capabili din rândul boierilor români. Cu ajutorul acestora, a luat o serie de măsuri pe plan intern menite să atenueze situația grea a Principatelor: - pentru combaterea ciumei care făcea ravagii, a instituit la Bucureşti şi Iaşi câte o comisie sanitară, numind în acest scop noi medici; a reorganizat spitalele, a instituit o linie de carantină de-a lungul Dunării, a suspendat temporar şcolile, hanurile şi iarmaroacele, toate aceste măsuri ducând, la sfârşitul anului 1829, la stârpirea epidemiei de ciumă; - pentru combaterea unei alte calamități, foametea, a dispus constituirea unei comisii speciale, cu sarcina de a importa cereale şi a de a organiza mai bine distribuția producției interne; - în domeniul modernizării sistemului fiscal, a luat o serie de măsuri de înlăturare a abuzurilor la strângerea dărilor, a dispus desființarea unor categorii scutite de dări (scutelnici şi posluşnici) ş.a.

Pe linia aplicării prevederilor tratatului de la Adrianopol, s-a realizat în cursul anului 1830 acțiunea de retrocedare a raialelor Turnu, Giurgiu şi

Brăila, împreună cu 30 de insule din jur, precum şi de delimitare a graniţelor cu Turcia, în acest scop din urmă fiind instituită o comisie specială. Pe aceeaşi linie s-au înscris măsurile vizând organizarea armatei naţionale, începând din aprilie 1830, când a fost elaborat proiectul de lege privitor la această instituţie.

Deosebit de importante au fost măsurile – ulterior, înscrise în textele Regulamentelor – vizând reorganizarea justiţiei, care mergeau pe linia aplicării principiului separării acestei instituţii de administraţie. De asemenea, merite importante revin lui Kiseleff sub raportul măsurilor iniţiate de el pe linia modernizării administraţiei oraşelor, a Bucureştilor în mod deosebit – şi acestea înscrise ulterior în textul Regulamentului Organic.

Din păcate, cum am precizat, activitatea reformatoare a lui P.Kiseleff se desfăşoară în condiţiile unei ocupaţii militare străine şi în limitele intereselor politice ale Rusiei, între altele, punerea la punct a instituţiei cenzurii de către Kiseleff fiind o dovadă a acestei constatări.

Desigur, cele mai importante aspecte ale activităţii lui Kiseleff sunt cele legate de elaborarea Regulamentelor Organice şi faza de început a aplicării lor; o serie de măsuri de politică internă adoptate la începutul administraţiei sale au precedat elaborarea Regulamentelor, inspirând prevederi ale acestor acte; totodată, cum vom vedea mai departe, din momentul adoptării lor de către Adunările Obşteşti Extraordinare din Principate, Kiseleff a trecut la aplicarea lor, înainte ca ele să fie aprobate de Poartă.

III.1.2. *Elaborarea Regulamentelor Organice şi geneza lor*. Pentru prima dată într-un act cu valoare internaţională, problema elaborării unui regulament de reorganizare internă a Principatelor fusese înscrisă în actul adiţional al Convenţiei de la Akkerman din octombrie 1826. În conformitate cu prevederile din acest act, în primăvara anului 1827, cum am menţionat, se constituiseră în Principate comisii de reformă, dar lucrările acestora nu s-au finalizat, boierii urmând a aştepta declanşarea noului război ruso-turc.

Problema este reluată în răstimpul acestui război, când, din partea Curţii protectoare, consilierul de stat D.B.Daşcov era însărcinat cu realizarea unei anchete în ţară şi cu elaborarea instrucţiunilor, urmând a sta la baza lucrărilor de redactare a Regulamentelor. În vederea elaborării acestora, pe baza unor principii identice, s-a constituit o singură Comisie de reformă, din 8 boieri, câte patru din fiecare provincie, sub conducerea consulului general rus L.M.Minciaky; membrii comisiei erau numiţi în mod egal de preşedintele plenipotenţiar şi de Adunarea Obştească. Astfel, pentru Ţara Românească, banul Gr. Băleanu şi vornicul Gh. Filipescu erau numiţi de Pavel Kiseleff; logofătul Şt.Bălăceanu şi hatmanul Al.Villara erau aleşi de Adunare. Pentru Moldova: vistiernicul C. Paşcanu şi vornicul M. Sturdza, numiţi de Kiseleff; vornicul C. Conachi şi vistiernicul C. Catargiu, aleşi de Adunarea Obştească.

Ca secretar, subcomisia din Țara Românească avea pe B. Ştirbei iar cea din Moldova, pe Gh. Asachi.

Izvoarele Regulamentelor vor fi: raportul lui Daşcov, ca rezultat al anchetei, rapoartele consulilor ruşi de la Bucureşti şi Iaşi, memoriile de reforme boiereşti adresate Rusiei după 1821.

În iulie 1829, pe baza raportului întocmit de Daşcov, erau trimise la Bucureşti instrucțiunile Curții imperiale ruse. Două erau principiile esențiale înscrise în acestea: pe de o parte, ameliorarea iar nu schimbarea bazelor instituțiilor țării, pe de alta, unificarea cât mai completă a instituțiilor celor două țări.

Dezbaterile din cadrul Comisiei de redactare se desfăşoară în a doua jumătate a anului 1829 şi la începutul anului 1830. De la începutul acestora, s-au manifestat unele atitudini de protest față de imixtiunea Rusiei; astfel, în Adunarea Țării Româneşti, Iancu Văcărescu protestează împotriva prezidării Comisiei de revizie de către un general rus.

A surprins în cursul dezbaterilor o anumită atitudine a boierilor vizând consolidarea privilegiilor; între altele, ei au respins prevederile din instrucțiuni privind impozitul funciar şi au propus scutirea de dări a boierilor, precum şi mărirea clăcii (de la 12 la 24 de zile pe an).

Proiectul de Regulament, aşa cum a ieşit din dezbaterile Comisiei de revizie, a fost trimis la Petersburg, urmând a fi amendat de o comisie specială. Cu acest prilej a fost inclusă în textul proiectului o prevedere menită să asigure amestecul Rusiei în treburile interne ale Principatelor, anume dreptul domnului de a dizolva Adunarea Obştească numai cu aprobarea celor două puteri; de asemenea, numărul de zile de clacă pentru țărani, propus de boieri, a fost redus de la 24 la 12. Reîntors de la Petersburg, textul amendat al Regulamentelor este adoptat de Adunările Obşteşti Extraordinare din Capitalele celor două Principate: în mai 1831 la Bucureşti, în octombrie 1831 la Iaşi, în aplicare urmând a intra cu data de 1/13 iulie 1831 în Țara Românească, de 1/13 ianuarie 1832 în Moldova.

Referindu-ne la textele adoptate de cele două Adunări Obşteşti Extraordinare, sunt necesare câteva observații de ordin formal: în primul rând, nu vorbim de un singur Regulament, ci de două Regulamente Organice, al Țării Româneşti şi al Moldovei. Deşi s-a pornit de la principii identice de organizare şi de la coordonarea inițială a lucrării într-o comisie unică de redactare, s-a lucrat, în etapa a doua, pe subcomisii, pentru Țara Românească şi Moldova, fiind elaborate două texte, în cea mai mare parte deosebite *ca formă*. Ambele cuprind 9 capitole, dar care nu sunt aşezate decât parțial în aceeaşi ordine, şi au redactări diferite, numai în mod excepțional unele formulări fiind aproape identice (cum este cazul articolelor care consemnează principiul unirii Principatelor). Regulamentul Organic al Țării Româneşti cuprinde 444 de articole, al Moldovei, 435. Deosebirile privesc nu numai forma de redactare, structura textelor şi dimensiunea lor, ci şi cum am observat, adoptarea lor, care s-a făcut în două

Adunări diferite şi la date diferite, intrarea în vigoare, la date diferite, tipărirea lor, la date şi în condiţii diferite, precum şi, cum vom vedea, revizuirea lor ulterioară, în condiţii şi la date diferite.

Asemănările dintre cele două texte privesc organizarea instituţională identică pe baza aceloraşi principii, dar şi aici există deosebiri care se referă la specificul unei provincii sau alteia şi se reflectă în planul componenţei unor anumite instituţii preconizate a se înfiinţa (de pildă, cum vom vedea, numărul diferit de membri ai Adunărilor Obşteşti), denumirile unor instituţii, nuanţarea diferitelor atribuţii etc., etc. De aceea, pentru a se evita confuziile, dacă în comentariul istoric ne referim la ambele Principate, este corect, credem, să folosim termenul de *Regulamente Organice*.

III.1.3. *Conţinutul Regulamentelor Organice*. Stipulaţiile de bază ale Regulamentelor Organice se înscriu pe linia prevederilor tratatului de la Adrianopol, atât în privinţa statutului politic internaţional rezervat Principatelor, cât şi în privinţa reorganizării lor interne.

La baza organizării politice superioare, a instituţiilor de conducere a statului, este aşezat principiul modern al separării puterilor în stat: executivă, legislativă, judecătorească.

a. *Domnul*, este şeful puterii executive. El este ales pe viaţă din rândul marilor boieri pământeni, în vârstă de cel puţin 40 de ani. În calitate de şef al puterii executive, numeşte şi revocă pe miniştri ca şi pe toţi funcţionarii publici; are drept de sancţiune a legilor adoptate de puterea legiuitoare, precum, ca şi aceasta, drept de iniţiativă a legilor. Un important element de limitare a puterii domnului, înscris în textele regulamentare, l-a constituit separarea cămării domneşti de vistieria statului, pentru prima dată domnul primind o listă civilă (1.200.000 lei în Ţara Românească, 800.000 lei în Moldova).

b. *Puterea legislativă* revine Adunării Obşteşti, desemnată în texte sub titlul de Obişnuită Obştească Adunare (sau Adunare Obştească Ordinară). Aceasta dezbate şi votează legile, pe care le supune apoi sancţiunii domnului. Adunarea Obştească din Ţara Românească se compune dintr-un mic număr de membri de drept (mitropolitul şi cei 3 episcopi: de Râmnic, Buzău şi Argeş) şi dintr-un număr mult mai mare de membri aleşi: 20 de boieri de treapta întâia (pământeni, în vârstă minimă de 30 de ani) şi 18 boieri, deputaţi ai judeţelor, plus un reprezentant al Craiovei (în total, 43 de deputaţi).

Componenţa Adunării Obşteşti a Moldovei păstrează o structură asemănătoare, cu un număr ceva mai redus de membri: pe lângă cei de drept (mitropolitul şi cei 2 episcopi, de Roman şi Huşi), 16 boieri de treapta I şi 16 boieri – reprezentanţi ai ţinuturilor (în total, 35).

În virtutea rolului important pe care Biserica îl juca în epocă, preşedinte de drept al Adunării era mitropolitul. Rostul Adunării Obşteşti era de a limita puterea executivă, existenţa ei marcând începuturile sistemului parlamentar românesc.

Precizarea atribuţiilor celor două instituţii reprezentând puterile executivă şi legislativă, precum şi a raporturilor dintre ele, puneau bazele unui mecanism statal menit să creeze o atmosferă nouă în viaţa politică, inclusiv să ofere noi şanse de emancipare politică a celor două Principate. Din păcate, buna funcţionare a acestor instituţii urma să fie grav afectată de amestecul Rusiei, legalizat în textele Regulamentelor prin dispoziţiile care confereau acesteia calitatea de arbitru în raporturile dintre cele două instituţii. Anume, pe de o parte, dizolvarea Adunării Obşteşti, în caz de „dezordine gravă" între membrii săi, putea fi făcută de domn numai cu încuviinţarea celor două puteri, pe de alta, membrii Adunării Obşteşti aveau dreptul să adreseze plângeri celor două mari puteri împotriva şefului statului.

În acest fel, puterea protectoare prin asemenea mijloace, „pe cât de simple pe atât de dibace", cum se exprima A.D.Xenopol, îşi asigura arbitrajul, altfel spus, „înrâurirea politică" în Principate; dacă, de pildă, domnul n-ar fi fost pe placul său, ea putea să încurajeze, prin agenţii săi, plângeri împotriva acestuia şi să-şi ofere astfel pretextul de a-l demite (ceea ce, cum vom vedea, se va întâmpla cu Al.Ghica în 1842). În acest fel atribuţiile celor două instituţii centrale de conducere a statului erau, în practică, grav limitate prin aceasta, principiul autonomiei politice a Principatelor, în bună măsură, fiind încălcat.

Domnul îşi exercită puterea cu ajutorul miniştrilor alcătuind *Sfatul administrativ extraordinar* (Consiliul de miniştri de mai târziu), compus din 6 şefi de departamente: Interne (mare vornic, în Ţara Românească; mare logofăt în Moldova); Finanţe (mare vistier); Externe (secretar de stat); Justiţie (mare logofăt al Dreptăţii); Culte (cuprinzând şi Instrucţiunea publică – mare logofăt al Credinţei); Armată (mare spătar). Primii trei (de Interne, Finanţe şi Externe) alcătuiau un consiliu restrâns, *Sfatul administrativ*, cu misiunea de a rezolva chestiunile curente ale conducerii de stat. O dată cu înfiinţarea acestor organe se desfiinţează câteva înainte funcţii cu competenţă teritorială: banul Craiovei, marele vornic şi marele logofăt de Ţara de Sus şi Ţara de Jos ş.a.

Alegerea domnului cădea în atribuţiile unei adunări obşteşti cu o componenţă mai largă: *Obştească Adunare Extraordinară*. Ea avea următoarea structură: 50 de boieri mari; 73 de boieri de rangul al doilea; 36 de boieri de rangul al treilea (delegaţi de judeţe); 27 de reprezentanţi ai oraşelor; ca membri de drept, mitropolitul şi episcopii. În total, 190 de membri, din care: 159, reprezentanţi ai boierilor; 27, ai oraşelor; 4, ai clerului. Sub raportul componenţei, cum se observă, spre deosebire de Adunarea Obştească Ordinară, din aceasta fac parte şi reprezentanţi ai oraşelor. Condiţiile candidaţilor la domnie erau: să facă parte din rândurile marilor boieri, să fie boieri cu o vechime de cel puţin 3 generaţii („de nobleţe"); să aibă 40 de ani împliniţi.

Deoarece primii domni regulamentari vor fi exceptaţi de la principiul alegerii, cum vom vedea, prima şi ultima Adunare Obştească Extraordinară va fi constituită în Ţara Românească, din ea rezultând, în decembrie 1842, alegerea ca domn a lui Gh.Bibescu.

c. *Organizarea judecătorească*, consemnată de Regulamentele Organice, are la bază acelaşi principiu modern al separării puterilor în stat. Sunt prevăzute 3 categorii de instanţe judecătoreşti: - tribunale judeţene, ca foruri de primă instanţă (câte unul în fiecare judeţ); - divanuri judecătoreşti, ca instanţe de apel (două în Ţara Românească, la Bucureşti şi Craiova; unul în Moldova, la Iaşi); Înaltul Divan (Divanul domnesc), ca instanţă supremă care judecă apelurile contra hotărârilor divanurilor judecătoreşti şi tribunalelor de comerţ.

În legătură cu atribuţiile Înaltului Divan se introduce principiul autorităţii de lucru judecat, în sensul că hotărârile Înaltului Divan sunt definitive, punându-se capăt unei vechi şi păgubitoare practici.

S-au instituit două categorii speciale de instanţe judecătoreşti reclamate de necesităţi economico-sociale: tribunalele comerciale, pentru cauze economice, cu judecători numiţi, dar şi aleşi de orăşeni (de bresle); judecătorii de „împăciuire", vizând aplanarea conflictelor minore de la sate (un fel de instanţe, dată fiind compoziţia lor: un preot şi 3 juraţi). Regulamentele Organice consemnează, totodată, constituirea unor organe judiciare noi în cazul Principatelor: instituţia avocaţilor (pentru apărarea împricinaţilor) şi instituţia procurorilor (pentru paza legilor şi a ordinei).

Pentru mai buna funcţionare a justiţiei, se introduce principiul stabilităţii judecătorilor pe trei ani, cu dreptul reconfirmării pentru o nouă durată şi, totodată, se preconizează intrarea în vigoare a principiului inamovibilităţii judecătorilor după 10 ani de la aplicarea Regulamentelor. Se prevede, de asemenea, eliminarea din sistemul penal şi de procedură a unor practici anacronice (mutilarea şi tortura).

d. *Organizarea administrativ-teritorială şi orăşenească*. În acest domeniu, pe lângă separarea celor două compartimente, justiţie şi administraţie, Regulamentele Organice preconizează un început de descentralizare administrativă. Împărţirea teritorială consemnată în texte este una tradiţională: judeţe în Ţara Românească, conduse de ocârmuitori; ţinuturi, în Moldova, conduse de ispravnici; subdiviziunile judeţelelor sunt constituite din plăşi (ocoale, în Moldova), conduse de subocârmuitori. În vederea înlăturării abuzurilor se preconizează o delimitare a atribuţiilor acestor funcţionari administrativi şi se introduce şi aici – ca şi în justiţie – principiul stabilităţii funcţiilor pe o durată de trei ani, punându-se capăt practicii abuzive a schimbărilor anuale.

Administraţia orăşenească a constituit domeniul în care Regulamentele Organice au adus cele mai multe inovaţii. Conducerea oraşului este asigurată

de un *Sfat orăşenesc*, compus din 3-5 membri, aleşi de orăşeni (de staroştii tuturor corporaţiilor), ceea ce constituia un început al aplicării principiului autonomiei administrative orăşeneşti. Numai preşedintele Sfatului era numit de Adunarea Obştească (dintre cei 5 membri aleşi de orăşeni!); guvernul îşi asigură un oarecare control, numind un reprezentant al său, un comisar, pe lângă fiecare Sfat, cu misiunea de a apăra interesele statului. Este vorba, deci, de un început de autonomie orăşenească sub controlul guvernului. Sunt delimitate strict, în textele celor două Regulamente, atribuţiile Sfatului pe plan administrativ, economic şi fiscal (inclusiv în sfera dreptului de folosinţă a unei părţi din veniturile oraşului).

De asemenea, sunt preconizate o serie de alte măsuri vizând modernizarea oraşelor. Astfel, se prevede înfiinţarea unor servicii publice de strictă necesitate (serviciul de pompieri, de alimentare cu apă, medical şi farmaceutic, oficiul de stare civilă ş.a.). Se prevăd, de asemenea, o serie de măsuri de igienă publică, cimitirele şi industriile insalubre fiind scoase în afara oraşelor ş.a.

e. *În domeniul organizării fiscale*, Regulamentele Organice încearcă să aducă o anumită ordine. În primul rând, sunt desfiinţate numeroasele dări directe şi indirecte (rusumaturi) şi înlocuirea lor cu o dare fixă pe cap de familie: capitaţia, în lumea satelor, patenta, pentru orăşeni, negustori sau meseriaşi.

În scopul înlăturării abuzurilor se instituie măsura efectuării de recensăminte septenale. Este consemnată desfiinţarea categoriilor scutite de dări, a scutelnicilor şi poslușnicilor – măsură aplicată anterior de Kiseleff (în schimb, ca o concesie făcută boierilor, sunt puşi la dispoziţia acestora slujbaşii volnici, 1 la 10).

În domeniul organizării finanţelor publice cea mai importantă măsură a constituit-o adoptarea principiului modern al Bugetului statului dezbătut şi adoptat de Adunarea Obştească. O altă măsură importantă, în plan fiscal, dar şi economic, menită să impulsioneze dezvoltarea economică a fost desfiinţarea vămilor interne. S-au preconizat şi alte două importante măsuri din această ultimă categorie, dar care vor eşua, dată fiind existenţa suzeranităţii Porţii, şi anume: unificarea sistemului monetar şi înfiinţarea unei bănci naţionale. Alături de diferite monede străine (ducatul austriac ş.a.), leul va continua să circule ca monedă obişnuită de calcul, abia peste mai multe decenii el urmând a-şi căpăta statutul propriu-zis de monedă naţională.

Din păcate, o dată cu multe măsuri bune, Regulamentele Organice au înscris în domeniul fiscalităţii şi o măsură anacronică, anume, scutirea totală de dări a boierilor şi, în parte, a clerului. Era o măsură care contrazicea spiritul timpului, dar care îşi găsea explicaţia într-o mai veche doleanţă a boierilor, afirmată cu tărie de ei şi în cadrul dezbaterilor prilejuite de elaborarea Regulamentelor Organice. Consemnarea acestei măsuri în textele

Regulamentelor însemna de fapt legalizarea unei flagrante inechităţi sociale, ceea ce, cum vom vedea, va arunca o umbră asupra ansamblului acestor legiuiri.

f. Într-un alt important domeniu al vieţii de stat, *organizarea militară*, textele Regulamentelor Organice consemnează înfiinţarea unei miliţii naţionale, în fiecare Principat, pentru paza graniţelor şi a ordinei interne, precum şi înfiinţarea serviciului de carantine (pe linia prevederilor tratatului de la Adrianopol şi a măsurilor întreprinse de Kiseleff).

g. Importante sunt prevederile Regulamentelor Organice privind *organizarea învăţământului naţional*. La baza acestuia sunt aşezate două importante principii, şi anume: principiul limbii naţionale, ca limbă de învăţământ, şi principiul caracterului preponderent al şcolii publice, incumbând datoria statului de a se îngriji de şcoală şi educaţia tineretului. Se preconizează înfiinţarea de şcoli primare, în reşedinţele de judeţ, precum şi reorganizarea colegiilor de învăţământ superior, la Bucureşti şi Iaşi. Ulterior, ţinându-se seama şi de experienţa anterioară, aceste prevederi din Regulamente aveau să fie completate, în Ţara Românească, printr-un regulament şcolar, stipulând mai clar organizarea învăţământului pe 4 trepte de învăţături: primare (elementare), umanioare, complementare şi speciale (superioare).

O măsură importantă vizând sfera culturii naţionale, în general, pe care a preconizat-o Regulamentele Organice a constituit-o înfiinţarea instituţiei Arhivelor Statului, care avea să prindă contur definitiv în deceniile următoare.

h. În sfera *organizării Bisericii*, Regulamentele Organice au circumscris importante dispoziţii, pe linia definirii raporturilor acesteia cu statul. Aceste dispoziţii au avut în vedere tradiţia care conferea Bisericii un rol foarte important în viaţa de stat, dar a limitat, totuşi, în favoarea statului, rosturile sale, ele marcând, la nivelul Bisericii Ortodoxe Române din Principate o primă etapă importantă a ofensivei statului asupra Bisericii şi în spiritul căreia avea să se desfăşoare, în bună măsură, cum vom vedea, şi politica domnilor regulamentari.

În primul rând, în privinţa înaltului cler, se stipulează principiul după care mitropolitul şi episcopii nu pot fi aleşi decât numai dintre clericii pământeni, consfinţindu-se o practică mai veche, încălcată în vremea din urmă, în Ţara Românească, spre sfârşitul domniilor fanariote. Alegerea acestora se face de către Adunarea Obştească Ordinară, împreună cu boierii de treapta I nemembri ai Adunării, deci de către un organ constituit dintr-o majoritate laică (în care, cum am văzut, mitropolitul şi episcopii erau membri de drept), ceea ce corespundea în parte obiceiului din trecut (alegerea în soboare constituite din clerici şi laici, membri ai Divanului, apoi, prin abatere de la obicei, mai ales de către Divan, şi prin abuz, de către domn!). Cei aleşi urmau să primească întărirea domnului, iar apoi întărirea canonică din partea patriarhului de Constantinopol. Asemenea dispoziţii se voiau o condamnare a abuzurilor din Ţara Românească, când se ajunsese ca înaltele funcţii

bisericeşti să fie la bunul plac al domnului, să fie vândute pe bani, ca şi funcţiile publice (vezi cazul alegerii lui Dionisie Lupu, relatat mai sus!).

Pe linia implicării statului în viaţa Bisericii se înscriu dispoziţiile privind hirotonirea de preoţi şi aşezarea egumenilor numai cu aprobarea domnului, dreptul acestuia de supraveghere, prin intermediul logofătului bisericesc, asupra întregului cler, pentru ca acesta să respecte legile ţării, comportându-se cu „bună rânduială".

Pe aceeaşi linie se înscriu prevederile privind dreptul statului de control asupra învăţământului religios, prin intermediul aceluiaşi logofăt bisericesc: se stipula, în schimb, odată cu preconizarea înfiinţării de noi seminarii, preluarea întreţinerii de către stat a acestor instituţii. În parte, conducerea seminariilor a fost lăsată pe seama ierarhilor Bisericii, în practică, treptat, statul, implicându-se pe deplin şi în această privinţă. Sub semnul controlului statului intra şi regula după care candidaţii la preoţie trebuiau să fie absolvenţi de seminar (dispoziţie, în practică, greu de respectat).

În spiritul tradiţiei, Regulamentele Organice conferă înalţilor ierarhi, mitropoliţilor şi episcopilor, calitatea de membri de drept ai Adunărilor Obşteşti Ordinare, iar mitropolitului calitatea de preşedinte al acesteia (ca şi al Adunării Obşteşti Extraordinare); însă, la nivelul clerului de gradul II, cel puţin, o serie de dispoziţii limitează atribuţiile acestuia în plan administrativ şi juridic (se conferă totuşi, în schimb, de la această dată, o atribuţie deosebită preoţilor, anume, ţinerea actelor de stare civilă).

În privinţa stării materiale a clerului, se stipulează principiul scutirii sale de dări, ca şi pentru boieri, în practică, această scutire va fi deplină pentru clerul înalt şi numai parţială pentru clerul de rând, cu unele deosebiri între Ţara Românească şi Moldova. De asemenea, în aceeaşi ordine de idei, se stipulează principiul ca, în viitor, printr-un regulament special, să se fixeze lefuri pentru preoţi, până atunci stabilindu-se dreptul clericilor de a pretinde plată din partea credincioşilor numai pentru servicii speciale (botezuri, înmormântări).

În sfârşit, o parte importantă a textelor Regulamentelor Organice se referă la *reglementarea relaţiilor agrare*, de care o lege fundamentală de la această dată nu putea să nu se ocupe, aspect la care ne vom referi ceva mai departe.

Se impune, credem la capătul acestei analize a conţinutului Regulamentelor Organice, o caracterizare generală a acestora care trebuie să ţină seama de toate aspectele lor, atât pozitive, cât şi negative.

III.1.4. *Însemnătatea şi urmările Regulamentelor Organice*. Asupra aspectelor pozitive, precum şi negative, sunt de reţinut câteva concluzii:

a. Prin organizarea identică, în multe privinţe, a instituţiilor de stat, a unor instituţii tradiţionale, ca Şcoala şi Biserica, a altor instituţii, Regulamentele Organice s-au înscris pe linia exigenţelor timpului, contribuind în mod remarcabil la pregătirea Unirii Principatelor. O asemenea

organizare avea la bază principiul Unirii înscris în mod expres în textele Regulamentelor Organice, cele două articole în cauză, art. 371 din Regulamentul Ţării Româneşti şi 425, din Regulamentul Moldovei, având aproape formulări identice, uşor de observat. Astfel, de pildă, art.425 are următorul conţinut: „Începutul, religia, obiceiurile şi asemănarea limbei locuitorilor acestor două Prinţipaturi, precum şi trebuinţele ambelor părţi, cuprind în însăşi descălecarea lor, elementurile nedespărţitei Uniri, care s-au împiedecat şi s-au întârziat de întâmplătoarele împrejurări".

b. Organizarea Adunărilor Obşteşti a marcat începutul vieţii parlamentare româneşti, chiar dacă ele au avut o componenţă boierească, menţinându-se pe linia priorităţii absolute în viaţa de stat a boierimii, în special a celei mari. Cu toate deficienţele sale de funcţionare, datorate în primul rând amestecului Rusiei, în al doilea rând, lipsei de experienţă a factorilor politici pe linia aplicării principiului separării puterilor în stat, ele s-au constituit într-un important factor de modernizare, de racordare la spiritul organizării vieţii de stat din Europa occidentală. Totodată, în ciuda patronajului rusesc, precum şi atribuţiilor limitate care li se confereau, sub acest raport, ele au permis totuşi, mai ales în cazul Adunării Obşteşti din Ţara Românească, o serie de manifestări legale, circumscrise mişcării de redeşteptare naţională (Vezi, mai departe, mişcarea condusă de I. Câmpineanu în chestiunea articolului adiţional, „afacerea" Trandafiloff ş.a.).

c. În general, în sfera numeroaselor instituţii – în domeniul organizării administraţiei, justiţiei, finanţelor, armatei, şcolii, bisericii ş.a – principiile stipulate în textele Regulamentelor au înscris aceste instituţii pe linia modernizării, ele marcând un veritabil progres în raport cu trecutul, marcând, simbolic cel puţin, o ruptură cu stările de abuzuri, dezordine şi confuzie din trecut; chiar dacă abuzurile vor continua, înrădăcinate de un vechi sistem şi de mentalitatea oamenilor, tendinţele spre înlăturarea lor, de organizare şi ordine, sunt evidente. Aceste instituţii, pe baza principiilor înscrise în textele Regulamentelor, vor funcţiona, cu unele amendări, impuse de necesităţi, în jur de trei decenii, o nouă etapă de organizare a lor urmând a fi parcursă, în condiţiile constituirii statului român modern sub conducerea domnitorului Al.I.Cuza.

d. În privinţa controversei din rândul exegeţilor, dacă aceste texte ale Regulamentelor Organice, fiecare cu peste 400 de articole, sunt sau nu constituţii, trebuie să observăm următoarele: mai întâi, deşi ele intră în amănunte de organizare ale diferitelor instituţii care sunt specifice mai degrabă unor legi organice, totuşi, ele cuprind şi principiile generale de organizare statală, proprii unor constituţii clasice; în al doilea rând, în definirea lor drept constituţii – primele constituţii din istoria românilor – esenţială ni se pare a fi constatarea că în epoca în care s-au aplicat, aşa cum demonstrează numeroase mărturii, ele au fost receptate de contemporanii lor drept constituţii, acte fundamentale de organizare statală, iar nu legiuiri

oarecare. Cât priveşte denumirea dată lor, *Regulamente Organice*, iar nu constituţii, aşa cum se ştie, aceasta s-a datorat dorinţei exprese a lui P.Kiseleff şi altor demnitari ruşi – de altfel, ca şi a unor boieri români – de a se evita folosirea unui termen privit cu suspiciune, ca unul consacrat în legătură cu spiritul revoluţionar al timpului.

e. În privinţa unei alte probleme, oarecum controversată, dacă aceste Regulamente, elaborate în răstimpul unei ocupaţii străine, şi sub patronajul autorităţilor ruse de ocupaţie sunt operă rusească sau operă românească ! Şi aici sunt necesare câteva observaţii: în primul rând, o privire atentă asupra textelor celor două Regulamente duce uşor la constatarea că marea majoritate a articolelor (din cele 400 ale fiecărui Regulament) privesc organizarea instituţiilor româneşti în spiritul dorit de multă vreme de boierimea din Principate, numai un mic număr dintre aceste articole – este drept, de însemnătate deosebită – vizând amestecul şi interesele puterii protectoare.

Cum am observat deja, reorganizarea internă a Principatelor era o veche dorinţă a boierilor, manifestă în răstimpul războaielor ruso-turce, exprimată de-a lungul deceniilor în numeroase proiecte şi memorii de reforme. Noul război ruso-turc din 1828-1829 a oferit marilor boieri, constituind elita politică conducătoare din Principate, posibilitatea să-şi satisfacă acest deziderat. Rusia, la rândul ei, a ieşit în întâmpinarea acestei aspiraţii a boierilor români, interesată, pe de o parte, în atragerea lor, în scopul asigurării propriei influenţe în Principate, pe de altă parte, dorind să arate altor puteri europene intenţiile sale „generoase".

Boierimea din Ţara Românească şi Moldova – în primul rând, marea boierime – îşi asigura prin conţinutul Regulamentelor Organice privilegiile sale, chiar şi le consolida, scoţându-le din derizoriu, fiind obligată, în schimb, să facă concesii Rusiei, acceptând un amestec al acesteia care, cel puţin în faza iniţială, putea să pară limitat sau incert. Totodată, asigurându-şi aceste privilegii, boierimea înţelegea să înscrie în textele Regulamentelor o mulţime de prevederi interesând în general dezvoltarea social-economică a Principatelor şi modernizarea instituţiilor.

Că, în ansamblul lor, Regulamentele Organice se constituie în opera boierilor români, o dovedeşte, între altele, organizarea în detalii a diferitelor compartimente ale vieţii de stat, pe care nu ar fi putut-o efectua, în nici un caz, nişte străini, oricât de buni cunoscători ai realităţilor româneşti ar fi fost ei. Ele constituiau o operă care nu putea să fie decât a unor oameni cu o vastă experienţă în treburi de stat, cu bogate cunoştinţe, precum erau cei 8 membri ai Comisiei de redactare a proiectelor iniţiale: B.Ştirbei, M.Sturdza, Gh.Asachi ş.a. În acest sens, în ciuda virulenţei cu care, în epoca de la 1848, Regulamentele au fost contestate ca operă rusească şi simbol al protectoratului Rusiei, la o distanţă apreciabilă în timp, peste aproape un secol de la elaborarea lor, învăţaţi de seamă, precum N.Iorga, Andrei

Rădulescu ş.a., au relevat caracterul lor de operă românească, o asemenea concluzie regăsindu-se şi în zilele noastre la un cunoscut exeget, precum acad.Gh.Platon (Regulamentul Organic, scrie domnia sa, „nu este o lege rusească acordată de mărinimia Puterii protectoare", ci constituie „un rezultat al nevoii de modernizare a societăţii româneşti").

f. Trebuie subliniat că definind Regulamentul Organic din fiecare Principat ca operă a boierilor români şi subliniind latura pozitivă în ceea ce priveşte organizarea instituţiilor de stat, nu estompăm, nicidecum, aspectele sale negative şi nici nu atenuăm, într-un fel, culpele marilor boieri - autori: a) pe de o parte, este vorba, în plan extern, de amestecul rus legalizat în textele Regulamentelor, care afecta grav autonomia politică, ulterior, acest amestec fiind amplificat prin cunoscutul articol adiţional; b) pe de alta, în plan intern, este vorba de stipularea de privilegii pentru boierime, în primul rând, pentru marea boierime, în contradicţie cu spiritul timpului, şi anume: prioritate, cvasi-absolută la ocuparea funcţiilor în stat; scutirea totală de dări (inclusiv pentru înaltul cler), impunerea unui regim discriminatoriu ţărănimii, mai ales prin obligaţia zilelor de clacă, abuziv multiplicate.

Evident, deşi, cum recunoşteau chiar critici ai săi din generaţia de la 1848, N.Bălcescu şi M.Kogălniceanu, Regulamentele Organice, în ansamblul lor, la o analiză obiectivă, marcau un progres în raport cu trecutul, aceste aspecte negative, conjugate între ele, au stârnit, la scurtă vreme de la punerea lor în aplicare, o critică acerbă, care respingea o dată cu aspectele negative şi pe cele pozitive. Fenomenul, în epoca de la 1848, îşi avea explicaţia în elanul revoluţionar-romantic al tinerei generaţii, care detesta opera părinţilor, era impus, în mod natural, în focul luptei pentru schimbarea pe cale revoluţionară a regimului politic existent.

Un observator străin al realităţile româneşti, A.Ubicini, într-una din primele analize asupra cauzelor revoluţiei de la 1848, în numele revoluţionarilor munteni, avea să aprecieze că Regulamentul Organic „ a fost sursa tuturor relelor care apăsaseră Valahia în curs de 17 ani", că el consacrase în textul său „cele mai monstruoase anomalii, cele mai revoltătoare inegalităţi". Iar Cezar Bolliac, tot după 1848, avea să aprecieze că prin dispoziţiile sale, care consacrau amestecul Rusiei, Regulamentul Organic se constituia într-o „osândă de moarte a naţionalităţii noastre", că prin dispoziţiile referitoare la ţărănime, el a introdus „sclavajul" în ţară, „a robit pe om pământului", că prin scutirea de dări a boierilor şi asigurarea priorităţii lor la funcţii „a despărţit naţia în clase cu interesuri deosebite", rezervând toate privilegiile unui cerc restrâns de boieri şi aruncând toate obligaţiile pe seama celorlalte categorii sociale.

Cert este un fapt, anume că, la scurtă vreme de la elaborarea lor, Regulamentele Organice ofereau un exemplu paradoxal: pe cât de mult fuseseră dorite de-a lungul deceniilor anterioare de elita politică din

Principate, pe atât de repede – de fapt, într-un fel, este un caz unic în istoria constituţiilor româneşti – ele au devenit acte anacronice, simboluri ale unui regim politic şi ale unor stări de lucruri care urmau să fie schimbate.

În acest context, în sfârşit, se mai impune o precizare: prin conţinutul lor, Regulamentele Organice nu s-au înscris, de fel, pe linia spiritului de solidaritate naţională promovat în 1821, în timpul revoluţiei condusă de Tudor Vladimirescu. Marii boieri-legiuitori din 1831 au organizat ţara în primul rând în spiritul intereselor lor de clasă şi opera lor la această dată, în multe privinţe, venea cu întârziere de mai multe decenii; în ansamblul ei, era progresistă în raport cu trecutul, dar acest progres se cerea amplificat şi sub alte aspecte, în raport cu spiritul timpului, pentru ca ea să fie o operă durabilă. Or, pentru a împinge societatea înainte, trebuia să se conteste totul, pentru a se justifica o nouă schimbare. Pentru tinerii patrioţi români, un „rău" al Regulamentelor Organice, precum inegalitatea la plata impozitelor, umbrea întregul text al legiuirii şi îl făcea detestabil în ansamblul său. Desigur, în această privinţă, Regulamentele Organice au avut un merit indirect foarte important: concentrând împotriva lor săgeţile otrăvite ale criticilor, ele au oferit acestora din urmă posibilitatea clarificării ideilor şi o ţintă precisă de acţiune. Lupta împotriva protectoratului rus, cu gravele lui consecinţe, lupta împotriva privilegiilor şi inegalităţilor de tot felul, lupta pentru restructurări sociale şi emanciparea păturilor sociale de jos, toate acestea au putut să se amplifice găsind în textele Regulamentelor Organice justificări temeinice, care ofereau noi impulsuri mişcării de redeşteptare naţională.

III.2. **Evoluţii socio-economice în epoca Regulamentelor Organice**

III.2.1. *Evoluţia raporturilor agrare şi situaţia principalelor clase sociale în Principatele Române*

a. De-a lungul unei îndelungate perioade de timp, începând de la jumătatea secolului al XVIII – lea, când, în Ţara Românească şi Moldova, prin reformele lui Const.Mavrocordat din anii 1746 şi 1749, avusese loc eliberarea ţăranilor din starea de „ rumânie" şi „vecinie", evoluţia raporturilor agrare a cunoscut un ritm relativ lent . Foştii „rumâni" (în Ţara Românească) şi „ vecini" (în Moldova), odată cu desfiinţarea legării lor de glie, deveneau oameni liberi din punct de vedere juridic, dar, în practică, lipsiţi de pământ propriu pentru asigurarea existenţei, cei mai numeroşi dintre ei rămân locului, obligaţi, în contul folosirii pământului, la prestarea clăcii, a unui anumit număr de zile pe an - de obicei până la 12 – pe moşia boierească, ei devenind astfel *clăcaşi*.

Va exista de-a lungul timpului, totodată, şi categoria de ţărani mici proprietari, cu adevărat oameni liberi, *răzeşi* sau *moşneni,* dar partea de bază a acestei clase sociale – ţărănimea – este dată de categoria clăcaşilor .

Timpul consacrase această practică a clăcii, ea fiind legalizată prin acte domneşti, chiar dacă, în multe cazuri, ea putea fi preschimbată, în natură sau bani, după interesul proprietarului de moşie sau, uneori, după capacitatea de rezistenţă a ţăranului. După cunoscutele reforme, mai sus amintite, de-a lungul deceniilor, evoluţia va merge în direcţia limitării sau contestării vechiului drept al ţăranului - drept de caracter feudal – de folosinţă a moşiei în schimbul prestaţiei în muncă sau produse (dijmă). Degrevarea proprietarului de obligaţia de a asigura ţăranului mijloace de existenţă pe moşia sa îl transformă treptat pe cel din urmă în „chiriaş" pe moşie, care, deci, poate fi şi alungat (ceea ce, în practică, rar se întâmplă, boierul având nevoie, totuşi, de braţele de muncă ale ţăranului).

Fenomenul la care ne referim se traduce prin tendinţa de împărţire a moşiei în două părţi distincte: una, proprietate deplină a stăpânului de moşie (zisa rezervă feudală), o alta rămânând destinată folosinţei ţăranului, în contul obligaţiilor de clacă şi dijmă (a zecea parte din venitul , „adetul" moşiei).

O asemenea tendinţă era consemnată în legiuirile de la sfârşitul secolului al XVIII –lea şi începutul secolului al XIX –lea – „ Pravilniceasca Condică" a lui Al. Ipsilanti, din 1780, Codul Calimach, din 1817, Legiuirea Caragea, din 1818, dar ea îşi va găsi consacrarea definitivă în textele Regulamentelor Organice. Este vorba de o tendinţă impulsionată treptat de interesul crescând al proprietarilor pentru exploatarea moşiilor, prin extinderea însămânţărilor, în vederea producţiei de export, deşi multă vreme, până în epoca Regulamentor Organice, în structura economică a Principatelor ponderea revine creşterii vitelor, iar nu cultivării pământului .

Va contribui la această evoluţie şi fenomenul arendăşiei care joacă treptat un rol din ce în ce mai important, o bună parte a moşiilor din Ţara Românească şi Moldova fiind lucrate în acest sistem.

Aceste fenomene la care ne referim au importante implicaţii în plan social, în sensul agravării situaţiei ţărănimii, dar trebuie subliniat că exploatarea exercitată de boieri şi arendaşi asupra ţăranilor nu este unica şi cea mai importantă formă de exploatare a acestora; în primul rând, cum am observat mai sus, referindu-ne la cauzele revoluţiei din 1821, obligaţiile faţă de stat, fiscalitatea datorată administraţiei domnilor fanarioţi şi, implicit, dominaţiei otomane, contribuie în cea mai mare măsură la situaţia deosebit de grea a ţăranilor. În această privinţă, izvoarele interne şi externe - în primul rând, relatările călătorilor străini -, sunt deosebit de concludente. Ele ne vorbesc, în general, despre o clasă a boierimii, precum şi de un numeros aparat administrativ central, trăind în lenevie şi lux, pe seama unei ţărănimi ajunsă într-o incredibilă stare de decădere .

Revoluţia din 1821, cum am văzut, nu a putut aduce, brusc, schimbări în planul evoluţiei stărilor socio-economice, al evoluţiei relaţiilor agrare, cu

toate tendinţele de înlăturare a abuzurilor care se manifestă, cât de cât, după această dată.

Cum se ştie, cu privire la domnitorul Grigore D.Ghica există o serie de informaţii aparţinând categoriilor izvoarelor diplomatice care se referă la încercarea acestuia din vara şi toamna anului 1824 de a desfiinţa claca sub motivarea că o asemenea măsură ar fi făcut mai suportabile grelele impozite. Boierii , de fiecare dată, au respins însă aproape în unanimitate acest proiect, cu toate asigurările date de domn că ei vor fi compensaţi pe altă cale .

Trebuie spus că în Moldova, spre deosebire de Ţara Românească, situaţia relaţiilor agrare este într-o oarecare măsură diferită, în sensul că aici procesul de acaparare a pământurilor ţărăneşti de către stăpânii de moşii era mult mai intens, că rezerva feudală nu era „ infimă" ca în Ţara Românească, constituirea proprietăţilor latifundiare accelerând aici într-o mai mare măsură procesul de destrămare a relaţiilor de tip feudal. Pe linia consacrării unei mai vechi practici, aceea a împărţirii moşiilor „ înguste" în trei „părţi – două pentru săteni iar a treia revenind „ vecinicului stăpân" -, precum şi a asigurării celor 12 zile de clacă la „ orice lucru va avea trebuinţă stăpânul moşii", se înscrie aici aşezământul lui Ioniţă S.Sturdza din 10 martie 1828 (în realitate, cum s-a demonstrat, el circulând sub formă de „ ponturi" şi în anii precedenţi).

O caracteristică a ţărănimii, atât din Ţara Românească, cât şi din Moldova, după 1821, o constituie, cum am subliniat, încercarea ei de a se opune atât exploatării de stat, cât şi exploatării boiereşti. Frământările din rândul ţărănimii se ţin lanţ, mai ales în Oltenia, unde fusese focarul revoluţiei din 1821. O însemnătate deosebită a avut mai ales răscoala din Oltenia condusă de Simion Mehedinţeanu şi Ghiţă Cuţui , pornită din judeţul Romanaţi, în anul 1826, când se lansează, ca în vremea lui Tudor, o proclamaţie chemând poporul la luptă „ cu aceleaşi vorbe ademenitoare pentru a-l face să-şi pierde minţile".

b. În linii mari, până la elaborarea Regulamentelor Organice situaţia raporturilor agrare, ca şi a celor două importante clase sociale – boierimea şi ţărănimea – a rămas neschimbată .

Stipulând reglementarea relaţiilor agrare în Principate, pentru prima dată acestea sunt puse pe principii noi, de tip capitalist; ca principiu, moşia se împarte în două: 1/3 devine proprietate de caracter absolut, a boierului, 2/3 rămâne în posesia ţăranilor, în calitate de „chiriaşi". În realitate, dreptul de posesiune al ţăranilor este sever îngrădit, loturile fiindu-le date acestora nu după nevoile de subzistenţă, ci după inventarul viu pe care îl posedă (deci după forţa de muncă de care putea beneficia proprietarul !). Astfel , ţăranii sunt împărţiţi în trei categorii: fruntaşi, cu cel puţin 5 vite; mijlocaşi, cu 3 vite; codaşi, fără vite. În raport cu acest număr de vite, în Ţara Românească, fruntaşii primeau: 3,20 ha. pământ de arat şi fânețe (plus islaz= 4,25 ha); în Moldova: 3 falce, adică 4,5 ha., pământ arabil şi fânețe (plus islaz 1,5 falce=

6,75 ha); mijlocaşii, jumătate, proporţional cu numărul vitelor; codaşii, nu primeau nici fâneţ, nici islaz.

Clăcaşii, care aveau mai mult de 5 vite la această dată, sau cei care aveau nevoie de mai mult pământ decât loturile atribuite de Regulament, urmau să se înţeleagă „de bună voie" cu proprietarii.

În schimbul loturilor primite, ţăranii sunt obligaţi la dijmă, precum şi la achitarea zilelor de clacă pe partea de moşie rezervată proprietarului, stabilită la 12 zile pe an, cu nart (norma zilnică de muncă , de obicei realizabilă în 2-3 zile). După calculele lui N.Bălcescu, în realitate numărul zilelor de clacă ajungea în Ţara Românească la 56, iar în Moldova, la 84. În general, aceste prevederi ale Regulamentelor Organice au înrăutăţit situaţia ţărănimii. În primul rând, această legiferare a împărţirii moşiei în două părţi curma, mai ales în Ţara Românească, obiceiul ca ţăranul să aibă drept nelimitat de folosinţă asupra loturilor necultivate din moşie, cu condiţia de a da proprietarului dijma(a zecea parte din produse). În al doilea rând, ţăranii puteau fi nedreptăţiţi la repartizarea loturilor legale, proprietarul moşiei având dreptul de a stabili el singur calitatea loturilor date ţăranilor. În al treilea rând, odată cu această legiferare, obligaţia de clacă care, în epoca anterioară, fusese în bună măsură fictivă, se transformă acum într-o obligaţie reală deosebit de apăsătoare pentru ţărani. Pentru aceste motive, unii istorici, pe bună dreptate, au apreciat că prevederile Regulamentelor Organice au marcat introducerea celei de-a doua iobăgii, teză combătută de alţi exegeţi, dar care, cum uşor se poate observa, are un sâmbure de adevăr.

Aşa cum se ştie, aplicarea legii clăcii a dus la numeroase frământări, la răscoale chiar în rândurile ţărănimii, Kiseleff fiind obligat să reprime cu duritate pe unele dintre acestea cu ajutorul armatei de ocupaţie (ca de exemplu, la Săbăoani, în jud. Roman, din Moldova).

Consecinţele negative ale Regulamentelor Organice în sfera relaţiilor agrare aveau să fie sesizate de la bun început de tinerii patrioţi români, critica virulentă la adresa acestor prevederi ajungând în cele din urmă şi la publicişţii străini.

Dată fiind gravitatea ei, problematica relaţiilor agrare, odată cu instalarea în 1834 a domnitorilor regulamentari, avea să rămână în centrul atenţiei acestora, unii dintre ei încercând să se implice cu hotărâre în această direcţie. Astfel, în Ţara Românească, în iunie 1838, guvernul domnitorului Al.Ghica aducea în dezbateri proiectul care se referea la „ preţurile nemăsurate" pentru prisoase (loturile suplimentare contractate de ţărani cu proprietarii pe bază de liberă învoială), cu care erau „împilaţi" ţăranii , propunându-se un preţ fix pentru acestea, suportabil pentru ţărani ; deputaţii – boieri vor critica proiectul, opunându-i propuneri cu preţuri , pentru prisoase de islaz şi prisoase de arătură, de până de zece ori mai mari decât cele prevăzute de proiectul guvernamental.

Nici în următoarele sesiuni, reforma inițiată de domn, nu-şi găsea rezolvarea, datorită opoziției deputaților, conflictul dintre domn şi Adunare, în legătură cu această chestiune, atingând punctul culminant în primăvara anului 1841, când domnul avertiza că va dispune ca organele administrative să nu mai intervină în sprijinul proprietarilor, în rezolvarea conflictelor, şi că va porunci „ despăgubirea cuvenită clăcaşilor năpăstuiți", odată cu primirea diferitelor plângeri.

Asemenea dezbateri dovedeau faptul că Regulamentele Organice, prin legislația agrară pe care o cuprindeau, marcaseră într-adevăr o etapă importantă în evoluția raporturilor agrare, dar în sensul consolidării pozițiilor economice şi sociale ale boierimii. Problema raporturilor dintre cele două clase sociale era departe de a fi soluționată. Dimpotrivă, o legislație discriminatorie, susținută, în general, de marea boierime, dezavantaja în mod apreciabil interesele țărănimii. Mai ales de la elaborarea Regulamentelor Organice, *problema agrară* capătă o anumită acuitate ca chestiune centrală a raporturilor sociale din Principate. Se vor schița din această perioadă două tendințe contrarii de rezolvare a ei: una, manifestată de boierime, care revendică un drept de proprietate asupra moşiilor în integritatea lor, contestând orice drept de proprietate al țăranilor clăcaşi asupra terenurilor muncite, şi o a doua soluție, care revendică pentru țărani dreptul de proprietate asupra loturilor de teren avute în folosință şi muncite de-a –lungul timpului.

Disputa va continua pe parcursul mai multor decenii şi îşi va găsi rezolvarea prin reforma agrară din august 1864, când, numai în urma unei lovituri de stat a domnitorului Unirii, a triumfat, într-un fel, cea de-a doua soluție, adoptându-se principiul împroprietăririi țăranilor .

Până la înfăptuirea acestei reforme, trecând mai ales prin proiectele revoluționare de la 1848, dezideratul emancipării economico-sociale a țărănimii va fi însuşit chiar de un segment important al boierimii române, a unei boierimi liberale, grupând mai ales un tineret intelectual hrănit cu ideile generoase ale Occidentului, din care se ridică remarcabile figuri de lideri politici şi gânditori, precum N.Bălcescu, Goleştii, M.Kogălniceanu ş.a.

III.2.2. *Evoluția principalelor sectoare ale economiei*

În plan economic, la capătul unei îndelungate perioade evoluția Principatelor dunărene intră într-o nouă etapă în deceniile premergătoare revoluției de la 1848.

Desființarea monopolului turcesc asupra comerțului Principatelor, în urma tratatului de la Adrianopol, a marcat în mod apreciabil această evoluție, deschizând calea integrării în circuitul economic european; totodată, tratatul de la Adrianopol, ca şi, mai apoi, Regulamentele Organice, au marcat importante mutații în planul structurilor economice interne, stimulând creşterea producției agricole destinată pieții, precum şi pătrunderea, timidă, e

drept, a unor elemente de modernizare atât în sfera agriculturii, cât şi a altor sectoare de activitate economică.

a. În primul rând, o serie de mutaţii constatăm în ceea ce priveşte *structura_agriculturii,* principala ramură a economiei Principatelor. Dacă, de-a lungul deceniilor, creşterea vitelor constituise ramura economică care furniza cea mai mare parte a volumului de export, treptat, cultivarea cerealelor – grâu, porumb, orz ş.a.- ocupă o pondere din ce în ce mai însemnată în cadrul economiei rurale .

Mai ales în perioada de după 1834 îşi află începuturile tendinţa de înzestrare tehnică în domeniul agriculturii, prin importul unor maşini agricole, întemeierea în ţară a unor „fabrici" sau ateliere de unelte agricole etc. Pe linia acestei tendinţe de modernizare, de asemenea, se înscriu începuturile învăţământului tehnic şi agricol din Principate, cu introducerea de cursuri de economie rurală în cadrul Colegiului naţional de la „Sf. Sava" şi al Academiei Mihăilene, înfiinţarea primelor şcoli de meserii (şcoala dr. Zucker, din Bucureşti, înfiinţată în 1840, a lui Mihalic de Hodoczin, din Moldova, înfiinţată în 1841), înfiinţarea în Bucureşti a unei societăţi de agricultură, în 1834 ş.a.

În sfera cultivării cerealelor – a grâului şi porumbului, în primul rând – se fac încercări de îmbunătăţire a diferitelor soiuri, în vederea creşterii producţiei la ha; se introduc în circuitul agricol o serie de culturi noi (rapiţa, pentru fabricarea uleiului, cartoful etc.). De asemenea, au loc şi experienţe privind îmbunătăţirea diferitelor rase de animale prin importuri din străinătate.

b. În paralel cu aceste tendinţe de modernizare în domeniul agriculturii, constatăm o serie de înnoiri şi *în sfera industriei* – o ramură economică aflată la începuturile sale, pe care, cu câteva decenii în urmă, o serie de călători străini o considerau ca şi inexistentă. Şi în această privinţă dispoziţiile Regulamentelor Organice şi-au avut însemnătatea lor. Ele consemnează vechea organizare a meşteşugurilor în bresle sau corporaţii; meşteşugarii nu-şi puteau exercita meseria decât în calitate de membri ai breslelor, dar activitatea acestora este neîngrădită de stat, formal ele fiind menţinute numai în interes fiscal (în scopul ridicării patentei, impozitul la care sunt obligaţi meşteşugarii şi negustorii).

În paralel cu apariţia de bresle noi, constatăm înmulţirea meşteşugurilor, atât în Ţara Românească, cât şi în Moldova, precum şi diversificarea lor. În sânul meşteşugarilor din oraşe, Regulamentele Organice consemnează existenţa a trei categorii de trepte – I, II şi III -, precum şi a ucenicilor (calfe).

În marea majoritate a cazurilor, când ne referim la meşteşuguri, este vorba de simple ateliere, puţine dintre ele atingând faza unor manufacturi

propriu-zise; de obicei, în oraşe, dar mai ales la sate, mulţi dintre meşteşugari continuă să se ocupe şi cu agricultura .

Cele mai multe dintre întreprinderi, la nivel de manufacturi, aparţin industriei alimentare (paste făinoase, ulei, zahăr, alcool, produse din carne ş.a); apoi, industriei textile (ţesături, postav, pielărie ş.a)

Numai unele dintre aceste întreprinderi, odată cu folosirea instalaţiilor mecanice, pot primi calificativul de „fabrici"(de ex., fabrica de postav a lui N.Băleanu, înfiinţată în 1843, la Tunari –Bucureşti, cu ajutorul maşinilor de import din Austria şi cu specialişti străini; fabrica de hărtie, înfiinţată în Moldova, în 1841, de către Gh.Asachi, cu instalaţii din Viena şi Praga; fabrica de unelte agricole a lui Sachetti, înfiinţată în 1841, cu ajutorul unor specialişti din Franţa ş.a.).

Majoritatea patronilor acestor stabilimente aparţin burgheziei orăşeneşti, dar şi unor mari boieri, implicaţi în activităţi de acest gen, precum şi unor grupuri etnice străine (evrei, în primul rând).

De obicei, ele au o existenţă efemeră, cu greu făcând faţă concurenţei produselor străine, în condiţiile inexistenţei unei politici vamale protecţioniste .

Un sector industrial important –de mari perspective, în viitor-, subliniat în textele Regulamentelor Organice a fost acela al industriei extractive (miniere). Se consemnează aici, în art.178 şi 165, din Regulamentul muntean şi cel moldovean, raporturile dintre stat şi proprietarii de moşii în subsolul cărora se află zăcăminte miniere, anume, dreptul proprietarilor de a-şi exploata singuri minele, cu asigurarea unei redevenţe către stat, iar în cazul nefolosirii unei asemenea iniţiative, intrarea minei în exploatarea statului (în urma deciziei domnului şi Adunării Obşteşti). Excepţie de la acest regim fac zăcămintele de sare de pe moşii care, de drept, se află în exploatarea exclusivă a statului, cu rezervarea pentru proprietari a unei cote-părţi (zeciuială) din beneficiul exploatării şi dreptul de asigurare a consumului personal .

Interesantă va fi în acest sector de activitate apariţia primelor companii de exploatare minieră: Al.Popovici, în Ţara Românească (1836), Mihalic de Hodoczyn şi Hommaire de Hill, în Moldova (după 1840).

Lipsa capitalului autohton avea să explice interesul întreprinzătorilor străini pentru exploatarea acestor bogăţii, aşa după cum, pe de altă parte, se resimte de la bun început interesul statului pentru conservarea acestei importante bogăţii (cum se vede în cazul iniţiativei inginerului rus, Trandafiloff, la care ne vom referi mai departe).

Principala bogăţie a subsolului, a cărei exploatare în Principate avea o apreciabilă vechime, continuă să fie sarea, în extragerea căreia sunt angajate importante categorii de lucrători – mineri: în Ţara Românească, ciocănaşi (mineri propriu-zişi), măglaşi (cei care transportă), lemnaşi etc.; în Moldova, şavgăi (mineri propriu-zişi) şi ruşfetari. Alături de lucrătorii permanenţi, într-

o serie de exploatări lucrează şi condamnaţii la ocnă. Cum indică un regulament al ocnelor din 1833 din Ţara Românească, tendinţa este de folosire în cât mai mare măsura a muncii salariate.Totodată, pătrund în acest domeniu unele tehnici noi de exploatare (extracţia prin galerii adânci) cu ajutorul unor ingineri străini.Producţia de sare, şi datorită acestor inovaţii, creşte în ritm rapid, în proporţie de 2/3 ea fiind destinată exportului.

După sare, locul următor în seria bogăţiilor miniere, îl ocupă păcura, care nu este monopol al statului şi este lăsată, deci, pe seama proprietarilor de terenuri. Urmează apoi alte zăcăminte: de cărbune, descoperite înainte de 1848, într-o serie de judeţe din Ţara Românească şi Moldova (aici, la Comăneşti, jud.Bacău); de aramă (la Baia de Aramă, în jud.Mehedinţi, expoatate începând din 1836 de către bancherul Ştefan Moscu); de aur, exploatate rudimentar din albia râurilor de către ţiganii aurari. În sfârşit, relevante sunt şi iniţiativele în domeniul exploatării apelor minerale, cu ajutorul unor specialişti străini (ing.C.Stoekler, din Viena, cercetător al unor izvoare din Ţara Românească).

c. Într-un alt important sector de activitate, *comerţul intern ,* în perioada la care ne referim constatăm o înmulţire a târgurilor tradiţionale, destinate desfacerii producţiei ţărăneşti: bâlciuri (iarmaroace), târguri săptămânale etc., interesul pentru aceste activităţi fiind consemnat, de asemenea, în textele Regulamentelor Organice .

Ca şi în cazul meşteşugarilor, cele două Regulamente stipulează modul de organizare a negustorilor, în corporaţii, de obicei cu sediul în reşedinţa judeţului, prin intermediul lor, asigurându-se achitarea impozitului către stat (patenta).

Un rol important în organizarea activităţilor comerciale îl joacă organizarea sistemului de carantine pe linia Dunării, asupra căruia textele regulamentare insistă cu deosebire. Pentru rezolvarea coinflictelor dintre negustori, apar o serie de instituţii cu profil special: tribunalele comerciale. Desfiinţarea unor taxe interne, consemnată în Regulamente vine şi ea în întâmpinarea dezvoltării activităţilor comerciale, aşa după cum începutul de autonomie orăşenească, prevăzut de Regulamente, stipulează implicarea unor mari negustori în administraţia orăşenească (ca membri ai Sfaturilor orăşeneşti).

Din păcate, această revigorare a activităţilor comerciale pe care o constatăm în epoca regulamentară nu a fost însoţită de existenţa unui sistem monetar unic, continuând să circule în Principate, ca şi în trecut, o mulţime de monede străine (turceşti, olandeze, austrice, etc.), situaţie de natură să încurajeze fenomenul cămătăriei („zaraflâc”) .

În sfârşit, de o însemnătate deosebită pentru încurajarea activităţilor comerciale şi economice, în general, a fost stabilirea sistemului de uniune vamală dintre cele două Principate. Mai întâi, cum vom observa şi mai

departe, în iulie 1835, s-a încheiat o convenție comercială cu o serie de prevederi limitate, pentru ca în 1846, domnitorii Gh.Bibescu şi M.Sturdza să semneze o nouă convenție- intrată în vigoare la 1 ianuarie 1847 – care stipulează desființarea vămii dintre cele două Principate (cu excepția sării, toate produsele circulă liber dintr-o țară în alta).

d. O însemnată revigorare, ca urmare a desființării monopolului turcesc cunoaşte în această perioadă *comerțul exterior,* altfel, sector economic relevant pentru evoluția economică a oricărui stat. În structura acestuia, exportul de animale (bovine, cai, oi) continuă să fie important, dar, alături de el, creşte volumul produselor cerealiere (grâu, orz, mei, porumb) trimise cu deosebire la Constantinopol, tot aici fiind destinate şi alte produse, precum cerviş, seu etc., însă aria țărilor de export se extinde (Anglia, Italia, Pen.Balcanică).Alături de cereale-grâu, în primul rând – un produs important de export este lemnul de construcție .

Importul vizează cu deosebire produse industriale, care vin din Austria şi Germania, dar şi din țări ca Franța sau Anglia; la modă rămân produsele menite să satisfacă cerințele păturilor înstărite ale societății (stofe fine, bijuterii, galanterie, parfumuri, blănuri scumpe, dar şi mobilă de lux sau trăsuri).Dată fiind deschiderea comerțului pe Dunăre, în Moldova se importă, din Anglia, mari cantități de fier şi cărbune necesare vapoarelor.

În general, pentru ambele Principate în acest răstimp, balanța comercială rămâne excedentară, cu cât ne apropiem de anul 1848, şi pentru Țara Românească, şi pentru Moldova, volumul exportului depăşind tot mai mult pe cel al importului .

În serviciul intensificării comerțului exterior survin şi încercările de reglementare pe calea tratativelor a încasărilor de taxe vamale, la import şi export, în Țara Românească, domnitorul Gh.Bibescu obținând din partea sultanului aprobarea ca încasarea vămilor să fie lăsată pe seama vameşilor români, fără amestecul vameşilor turci, stabilindu-se pentru import o taxă de 5% , în loc de 3%(măsură ulterior anulată la protestul Austriei) şi, la fel, pentru export, o taxă de 5%.

În realizarea comerțului exterior, pentru Țara Românească rolul important revine portului Brăila, iar pentru Moldova portului Galați – două oraşe care cunosc una dintre cele mai intense dezvoltări în epoca regulamentară.

Din 1836, Brăila capătă statutul de port liber (porto-franc), mărfurile intrate aici pentru consum intern sau pentru tranzit peste Dunăre fiind scutite de vamă. Aici, la Brăila, ia ființă un vice-consulat al Angliei, urmat de viceconsulate, cu rosturi comerciale, aparținând altor puteri (Austria, Rusia, Piemont ş.a.). În scurt timp, tot aici, îşi fac apariția primele vapoare cu aburi, traficul ajungând să numere, în câțiva ani, până la 1848, peste 1000 de vase

străine. De asemenea, în serviciul dezvoltării afacerilor comerciale, din anul 1840, ia ființă la Brăila un tribunal comercial.

O înflorire comparabilă cunoaşte şi oraşul Galaţi, declarat port-liber în anul 1837 şi unde constatăm în numai câțiva ani un mare aflux de vase comerciale străine, dar şi alte transformări pe linia modernizării. Între altele, se inaugurează aici şantierul de construcții navale, din anii 1838-1839 datând lansarea, sub pavilionul Moldovei, a unui număr apreciabil de vase româneşti . Se înscria această realizare pe linia unor drepturi recunoscute anterior de către Turcia: din 1829, dreptul Principatelor de navigație cu vase proprii; din 1833, dreptul de navigație sub pavilion național; din 1837, dreptul de navigație pe mare.

e. Un aspect important al realităților economice din Principatele Române, şi el marcând un apreciabil progres cu deosebire în perioada regulamentară, l-a constituit *sectorul transporturilor*. Importanța acestui sector de activitate este relevată în textele Regulamentelor Organice, în care se stipulează măsuri pentru construirea de şosele, amenajarea principalelor râuri în scopul navigabilității lor ş.a. În acest sens, ele inserează obligația locuitorilor birnici de a presta anual 6 zile de muncă la drumuri, construirea drumurilor săteşti căzând în sarcina satelor, cele mari fiind prevăzute, în parte, în Bugetul statului.

În Țara Românească, inaugurarea rețelei de şosele amenajate înainte de 1848 s-a făcut după planul arhitectului Balzano din Triest, fixându-se liniile care urmau să lege Capitala de principalele zone ale țării, cu unele răsfrângeri peste hotare (spre Orşova, pe linia Piteşti-Slatina, Craiova; spre Focşani; spre Brăila; Sibiu; Braşov, pe Valea Prahovei).

În Moldova, s-a avut în vedere amenajarea vechiului drum al Siretului (Fălticeni-Tecuci) şi ridicarea drumului de la Mihăileni la Galați.

Cât priveşte inițiativele întreprinse de autorități pentru amenajarea râurilor, ele vor rămâne în faza de proiecte. De asemenea, importante au fost măsurile adoptate pentru organizarea serviciului poştal intern.

f. În sfârşit, *dezvoltarea oraşelor* se constituie într-o importantă realitate din deceniile IV-V ale secolului al XIX –lea, ea fiind o reflectare sintetică a progreselor economice realizate în această perioadă.

În primul rând, asistăm la creşterea populației orăşeneşti, în pas cu evoluția demografică generală. În câteva decenii, populația celor două capitale creşte; în mod evident, de pildă, dacă în anul 1832, populația Iaşilor număra ceva peste 48.000 de locuitori, peste aproape un deceniu şi jumătate, în 1845, ea se ridica la peste 65.000 de locuitori, în timp ce sporul populației oraşului Bucureşti, de asemenea, va fi remarcabil, dacă statistica din 1831 indică pentru el o populație de circa 65.000 de locuitori, pentru ca până în anii 1859-1860, acest număr aproape să se dubleze . Concentrarea demografică în aceste oraşe este apreciabilă dacă avem în vedere că, după

calculele lui P.S.Aurelian , populaţia Principatelor număra în anul 1844 peste 3.500.000 de locuitori (din care peste 2 milioane revenind Ţării Româneşti). Sporuri importante de populaţie cunosc însă şi alte oraşe: pe lângă cele două amintite mai sus, Brăila şi Galaţi, este vorba de o serie de oraşe ca Ploieşti, Craiova, Botoşani ş.a., fiecare numărând peste 10.000 de locuitori . În general, cum indică câteva catagrafii succesive, numărul oraşelor sau târgurilor noi se află într-o continuă creştere .

În ansamblul vieţii orăşeneşti din Ţara Românească, cum am observat şi mai sus, un loc important îl ocupă fostele raiale, intrate în procesul de reconstrucţie după revenirea lor în cadrul teritoriului naţional: Brăila, reconstruită după planul inginerului Boroczyn, Giurgiu, Turnu Măgurele. Iau naştere două oraşe noi, Alexandria (1834), cu un nume amintind de domnitorul Alex. D.Ghica, şi Turnu - Severin (1836), la edificarea lor aducându-şi contribuţia o serie de alţi străini (ing. Moritz von Ott şi arhit.Villacrose). Reconstrucţii parţiale se desfăşoară şi în alte oraşe ale Ţării Româneşti (Ploieşti, Câmpulung, Târgovişte etc.).

Remarcabilă rămâne, desigur, activitatea edilitară care se desfăşoară în cele două capitale. La Iaşi, începând din anul 1833 se defăşoară activitatea de pavare sub acţiunea inginerului austriac Freyvald, apoi, a ing.francez Barberot. La Bucureşti, continuă operaţiunea de pavare, începută în timpul domniei lui Grigore D.Ghica, se ridică ansamblul de poduri peste Dâmboviţa , se reclădeşte centrul oraşului distrus de incendiul din 1847, se amenajează şoseaua Kiseleff şi Grădina Cişmigiu, începe construcţia Teatrului naţional ş.a.

Constituia această operă edilitară doar o faţetă a procesului de modernizare care începe a caracteriza din ce în ce mai profund, sub impulsul spiritului europen, nu numai viaţa orăşenească, ci ansamblul vieţii economico-sociale din Principatele Române în perioada premergătoare revoluţiei de la 1848.

III.3. **Domniile regulamentare şi mişcarea de redeşteptare naţională (1834 - 1848)**

Tratatul de la Adrianopol prevedea alegerea domnilor de către ţară prin intermediul unor adunări reprezentative, iar Regulamentele Organice au precizat atribuţiile Adunărilor Obşteşti Extraordinare, care urmau să aleagă pe şefii puterii executive. Dar, aşa cum se ştie, Convenţia de la Petersburg, din ianuarie 1834, prin care Poarta a recunoscut Regulamentele Organice, a prevăzut excepţia ca primii domni să nu fie aleşi, ci numiţi. Se dădea astfel, prin această excepţie, o primă lovitură principiului autonomiei Principatelor înscris în tratatul de la Adrianopol. La 22 martie/3 aprilie 1834, la propunerea Rusiei, Poarta a numit ca domn în Ţara Românească pe Alexandru D.Ghica, iar în Moldova, pe Mihail Sturdza.

III.3.1. *Domnia lui Alexandru D.Ghica*

a. Acesta era fratele mai mic al fostului domn, Grigore Ghica, în timpul căruia ocupase înalte funcţii în stat. În vârstă de 38 de ani la data numirii, era un om cu o bogată experienţă, în anii premergători fiind unul dintre principalii colaboratori ai lui P.Kiseleff, de aprecierea căruia s-a bucurat.

O dată cu numirea, a menţinut cele două importante instituţii constituite în vremea lui Kiseleff: Adunarea Obştească şi Sfatul administrativ. Conştient de atribuţiile importante ale Adunării Obşteşti, în octombrie 1834, el convoacă acest for legislativ în sesiune ordinară, cu scopul dezbaterii şi aprobării unor noi impozite (pentru achitarea tributului, suspendat în anii anteriori, în timpul administraţiei ruse, precum şi pentru achitarea împrumuturilor contractate de domn cu prilejul deplasării la Constantinopol pentru investitură). Adunarea a dat satisfacţie acestor solicitări ale domnului, la începutul anului următor, aprobând o majorare a listei sale civile, precum şi un „dar" substanţial de 1.200.000 pentru acoperirea aceloraşi împrumuturi.

Raporturile şefului puterii executive cu forul legislativ încep însă să se deterioreze în momentul în care domnul schimbă guvernul, în noul minister introducând doi fraţi ai săi (Mihalache, la Interne şi Costache, la Armată). Cei doi miniştri înlocuiţi, Iordache Filipescu şi Barbu Ştirbei, precum şi fratele celui din urmă, Gheorghe Bibescu, se vor afla de la această dată în fruntea unei opoziţii care va fi din ce în ce mai energică.

Din 1836, acţiunile opoziţiei sunt încurajate şi de noul consul general al Rusiei la Bucureşti, baronul Rückmann, care lua locul lui Minciaky. Sub influenţa acestei opoziţii, Adunarea Obştească intră deschis în conflict cu domnul, obstrucţionând proiectele de legi iniţiate de miniştri şi mai ales refuzând votarea unor impozite suplimentare. Politica financiară a domnului este aspru criticată de deputaţii opozanţi, între altele, acesta fiind acuzat de deturnarea în interes personal a fondurilor aprobate anterior. Opoziţia urmăreşte cu perseverenţă toate actele executivului; la un moment dat, sub presiunea acesteia, ca într-un regim constituţional modern, trei dintre miniştrii preferaţi ai domnului fiind obligaţi să demisioneze. În mod deosebit, din 1837, conflictul dintre domn şi Adunare capătă noi dimensiuni în legătură cu problema articolului adiţional.

b. Chestiunea articolului adiţional s-a născut ca o consecinţă a Convenţiei de la Petersburg, din 1834, prin care Poarta a confirmat Regulamentele Organice, în varianta propusă de autorităţile ruse; or, textul confirmat de Poartă conţinea o prevedere care nu figurase în textele iniţiale aşa cum rezultaseră ele, în 1831, din dezbaterile Adunărilor Obşteşti Extraordinare. Era vorba de un adaos (articol adiţional) prin care se stipula că domnul şi Adunarea Obştească nu aveau voie pe viitor să modifice textul Regulamentului decât cu aprobarea celor două puteri, suzerană şi protectoare,

ceea ce constituia o drastică ştirbire a dreptului de legiferare al Adunării Obşteşti, a autonomiei Principatelor, în general.

Pe baza unui raport pregătit anterior de o comisie a Adunării Obşteşti, dezbaterile se desfăşoară în vara anului 1837, şedinţa cea mai importantă având loc la 15 iulie, când, sub influenţa grupării condusă de I.Câmpineanu, Adunarea a votat respingerea articolului adiţional. Motivarea respingerii se baza pe consideraţia că prevederea în discuţie nu figura în textul Regulamentului tipărit în 1832, mai ales pe argumentul de fond că această prevedere contrazicea stipulaţiile din Regulament (art.32), precum şi din hatişeriful din 1834, dat în urma încheierii Convenţiei de la Petersburg, care asigurau dreptul Adunării Obşteşti de a lua nestingherit hotărâri în colaborare cu domnul. Informat de rezoluţia Adunării, consulul rus, Rückmann, a trimis domnului o notă cu ameninţări, cerându-i să ordone încetarea dezbaterilor, iar domnul, la 18 iulie, dând curs acestei cereri, a emis ofisul de dizolvare a Adunării Obşteşti. Acesta este citit în Adunare la 20 iulie, iar a doua zi, la 21 iulie, în ultima sa şedinţă, Adunarea răspunde acestui ofis cu o „patriotică replică" (după expresia lui I.C.Filitti), protestând împotriva închiderii abuzive a Adunării şi îndemnând pe domn să se pătrundă „de adevărul ce strigă drepturile ţării" (între semnatarii acestui document, pe lângă I.Câmpineanu şi partizanii săi, se numărau mulţi alţi boieri, precum şi înalţi ierarhi ai Bisericii).

Se cunoaşte ce a urmat după închiderea Adunării. În septembrie 1837, Rückmann pleacă la Constantinopol, de unde revine în mai 1838, o dată cu firmanul Porţii de admonestare a boierilor opozanţi. I se ordona domnului, totodată, să redeschidă Adunarea Obştească, pentru a-i „porunci" să voteze articolul adiţional, ceea ce se face în şedinţa din 9/21 mai 1838, de data aceasta votarea articolului, ca o simplă formalitate, făcându-se fără nici o discuţie!

c. În ciuda conflictului cu Adunarea Obştească, ajutat în primul rând de guvern, Al.Ghica a adoptat, din primii ani de domnie, o serie de importante măsuri privind mai buna funcţionare a instituţiilor administrative judeţene şi orăşeneşti (ocârmuiri, sfaturi orăşeneşti), a tribunalelor; a luat măsuri pentru încetarea unor abuzuri la sate prilejuite de aplicarea dispoziţiilor regulamentare privind relaţiile agrare; a adoptat măsuri edilitare, continuând operaţiunea de pavare a Capitalei, începută de fratele său; a luat măsuri pentru amenajarea altor oraşe, punând bazele unui oraş nou, Alexandria. Deosebit de importante au fost măsurile luate de el în privinţa organizării oştirii naţionale, ocupându-se de această problemă din timpul administraţiei lui Kiseleff, când ocupase funcţia de mare spătar (în 1837, adoptarea legii Ştabului, Statul major).

După reluarea lucrărilor Adunării Obşteşti, după o întrerupere de aproape un an, în ultima parte a domniei sale, mai ales în anii 1838-1841, în ciuda gravelor probleme cu care s-a confruntat pe plan intern, Al.Ghica a continuat să susţină adoptarea unor măsuri pe linia dezvoltării societăţii

româneşti. Cele mai importante dintre acestea au fost legate de grija pentru lumea satelor, şi anume în două direcţii: în primul rând, în 1838, ieşind în întâmpinarea aspiraţiilor oamenilor de şcoală, sub patronajul său a fost adoptată măsura întemeierii învăţământului sătesc, care nu fusese stipulată în textele Regulamentelor Organice. Aceasta a fost una dintre cele mai importante măsuri adoptate în răstimpul domniilor regulamentare, meritele domnului în această privinţă fiind incontestabile; pornind de la această iniţiativă, în următorul deceniu, până la 1848, urmând să se înfiinţeze mai multe mii de şcoli în satele din Ţara Românească.

În anii 1838-1841, din iniţiativa domnului au fost aduse în dezbaterea Adunării Obşteşti o serie de proiecte de legi vizând înlăturarea unor abuzuri în raporturile dintre proprietari şi ţăranii clăcaşi, o ameliorare, cât de cât, a situaţiei celor din urmă. Această iniţiativă va afecta în mod grav raporturile cu marea boierime, acest conflict urmând a constitui un factor în plus care va grăbi sfârşitul domniei lui Al.D.Ghica, el adăugându-se la efectul mişcărilor cu caracter conspirativ-revoluţionar care se desfăşoară, începând din toamna anului 1838.

d. Este vorba în primul rând de faza conspirativă a mişcării naţionale condusă de Ion Câmpineanu. Încă de la închiderea Adunării Obşteşti şi mai ales de la impunerea prin forţă a votării articolului adiţional – în mai 1838 – I.Câmpineanu şi partizanii săi se convinseseră de ineficacitatea luptei legale pentru apărarea drepturilor naţionale; mişcarea conspirativă apărea patrioţilor români drept singura alternativă posibilă în condiţiile date. Ei s-au organizat – probabil, încă de la sfârşitul lunii mai 1838 – într-o societate secretă, menită să continue lupta pentru apărarea drepturilor naţionale în faţa ingerinţelor tot mai evidente ale puterii protectoare.

Societatea era organizată după modelul masonic, propriu societăţilor conspirative ale timpului. Pe lângă foştii opozanţi din Adunarea Obştească, oameni mai vârstnici din generaţia lui I. Câmpineanu, au intrat în societate şi patrioţi mai tineri: I.Voinescu II, Cezar Boliac, Gr.Alecsandrescu ş.a. Un rol important în organizarea societăţii l-au avut unii francezi, cu idei radicale, aflaţi la Bucureşti la această dată (doctorul – sau presupusul doctor - Tavernier, Felix Colson, ataşatul consulatului francez din Bucureşti şi, poate, alţii). Aşa cum a demonstrat cu mult timp în urmă istoricul P.P.Panaitescu, de asemenea, un rol important în organizarea societăţii l-au avut legăturile stabilite de patrioţii români cu revoluţionarii polonezi.

Obiectivele societăţii sunt scoase în evidenţă de două importante documente programatice – „Actul de unire şi independenţă" şi „Osebitul act de numire a suveranului Românilor" – ambele datând din 1 noiembrie 1838. În plan politic, scopul major îl constituia realizarea Unirii Principatelor şi a Independenţei. Acestui scop, îi erau subordonate alte câteva deziderate: alegerea unui domn suveran, unic, înzestrat cu puteri ereditare şi conducând

în mod constituțional; elaborarea unei noi constituții, de tip modern, bazată pe principiul separării puterilor în stat ș.a.

În planul organizării interne se viza instituirea regimului monarhiei constituționale; o dată cu principiul separării puterilor în stat, erau stipulate: independența justiției până la inamovibilitatea judecătorilor, responsabilitatea ministerială, constituirea gărzii naționale, pe lângă „armia cea statornică". În mod deosebit, în proiectata constituție erau prevăzute drepturi şi libertăți cetățeneşti proprii unei societăți moderne (egalitatea în fața legii, egalitatea la plata impozitelor, garantarea libertății individuale şi a inviolabilității personale, libertatea tiparului ș.a.). În finalul celui de-al doilea document – după cum aflăm din alte surse, căci acest final lipseşte în textul descoperit şi la care ne referim – au fost înscrise două importante reforme, şi anume: introducerea votului universal, toți cetățenii în vârstă de 25 de ani putând alege şi să fie aleşi, şi împroprietărirea țăranilor, pe pământul lucrat din vechime, odată cu desființarea clăcii şi înlocuirea ei cu învoieli între proprietari şi țărani.

Cum rezultă din aceste documente, pentru prima dată în secolul al XIX-lea, o organizație politică din Principatele Române are ca obiectiv principal realizarea unității naționale şi, odată cu ea, a independenței naționale; prin aceasta, societatea secretă condusă de I.Câmpineanu anticipa un deziderat fundamental al poporului român, care avea să se afle în centrul mişcării de redeşteptare națională în deceniile următoare.

Tot atât de importantă – dacă nu şi mai importantă decât elaborarea sa – era punerea în practică a acestui program, enunțat în cele două documente. Domnitorul tuturor românilor, investit cu puteri excepționale pe durata războiului de independență, trebuia să fie colonelul I. Câmpineanu. Aceasta era orientarea inițială a autorilor documentelor programatice. Dar, odată elaborate cele două documente la care le-am referit, proiectata alegere a suveranului în persoana lui I. Câmpineanu s-a lovit de la început de greutăți, proiectul suferind importante amendări. De unde crezuse că emanciparea națională se putea realiza printr-o insurecție a românilor din toate provinciile istorice, în unire cu emigrația polonă, I. Câmpineanu întrevede la un moment dat posibilitatea de a lua domnia în mod legal, deci, să fie numit domn de către Poartă, iar apoi, în această calitate, să continue mişcarea.

În condițiile acestei schimbări de tactică, Câmpineanu reuşeşte să obțină adeziunea unora dintre boieri pentru alegerea sa ca domn, o asemenea soluție fiind în orice caz mult mai puțin periculoasă, ei nemaiavând a se teme de puterea suzerană. Curând, însă, şi această soluție este amendată, Câmpineanu apreciind că proiectul ar avea şanse mai mari de realizare prin alegerea ca domn al noului stat unificat a lui M.Sturdza, domnul Moldovei.

Persoana desemnată de Câmpineanu să ducă tratative la Iaşi cu M.Sturdza a fost francezul Felix Colson, colaboratorul şi consilierul său.

Acesta ajungea în capitala Moldovei la sfârşitul lunii ianuarie 1838. I se propunea domnului moldovean tronul Ţării Româneşti, cu condiţia ca el să obţină de la puterea suzerană aprobarea unirii celor două ţări sub conducerea sa şi să anihileze prin abilitatea sa politică intervenţia puterii protectoare. Cum se ştie, M.Sturdza a primit cu interes propunerea lui Câmpineanu, dar şi cu o oarecare precauţie, pe care i-o recomanda experienţa lui politică. Ar primi să fie domn, ar fi răspuns el la ultima întrevedere cu F.Colson, numai având asigurat sprijin englez şi francez şi, totodată, excluzând ideea unirii şi cu Transilvania, precum şi a alianţei cu Polonia.

Primind acordul formal al lui M. Sturdza pentru unirea Principatelor, I. Câmpineanu îşi propunea ca, independent de acesta, să acţioneze în Occident pentru realizarea unirii tuturor românilor, în colaborare cu polonezii. Prin urmare, la Constantinopol urma să meargă – aşa cum promisese – pentru a acţiona, deocamdată, în vederea unirii Principatelor sub M.Sturdza. Aici, în capitala otomană, el nu a găsit, însă, nici pe departe înţelegerea necesară; în aprilie 1839, părăseşte Constantinopolul, pentru a merge la Paris, unde va rămâne câteva luni.

Sosirea sa aici era aşteptată cu multă nerăbdare de tinerii români aflaţi la studii, aceştia fiind la curent cu planurile sale. Cât timp se va afla la Paris, ca şi, mai apoi, la Londra, I. Câmpineanu va acţiona în strânsă legătură cu grupul tinerilor revoluţionari, în frunte cu I. Ghica, A.G.Golescu, D.Brătianu şi N. Kreţulescu (aceştia vor organiza, într-un asemenea context, prima societate studenţească de la Paris, *Societatea pentru învăţătura poporului român*). În capitala franceză, I. Câmpineanu a luat legătura şi cu o serie de personalităţi politice, al căror sprijin îl solicită (Adolphe Thiers, preşedintele Consiliului de miniştri, Etienne Garnier –Pages ş.a.). În mod deosebit el consolidează legăturile sale cu emigraţia polonă, în frunte cu principele A. Czartorysky, abordând în discuţiile cu acesta problema intereselor comune româno-polone în lupta de emancipare naţională.

La începutul lunii octombrie, I. Câmpineanu pleacă de la Paris la Londra. Aici el este primit de lordul Palmerston, primul ministru englez, căruia i-a vorbit de năzuinţele de emancipare naţională ale românilor, solicitându-i sprijinul, dar nu a primit din partea acestuia decât promisiuni vagi. Convins de eşecul misiunii sale, Câmpineanu nu rămâne în capitala engleză decât foarte puţin, reîntorcându-se la Paris.

Deşi era avertizat asupra primejdiilor care îl aşteptau, el hotărăşte să se întoarcă în ţară, prin Austria. Va fi arestat de autorităţile habsburgice şi predat, apoi, celor româneşti, pentru a fi închis la mănăstirea Mărgineni. Apoi, cu aprobarea sultanului, ţinând seama de popularitatea lui Câmpineanu, acesta este exilat de Al. Ghica în ţară; în aceeaşi dorinţă, de a evita transformarea lui într-un erou, menit să inspire iniţiative, peste un an, în 1840, patriotul român avea să fie eliberat, cu asentimentul puterilor suzerană

şi protectoare, domnul Al. Ghica urmând să facă faţă unei noi conspiraţii, cu un caracter mult mai radical, aceea condusă de Mitică Filipescu.

e. „Conspiraţia" condusă de Mitică Filipescu, prin implicaţiile ei în pături mai largi ale societăţii, aşa cum a demonstrat Gh. Zane, a căpătat înfăţişarea unei mişcări revoluţionare, spre deosebire de mişcarea lui I. Câmpineanu, ea având un spirit cu adevărat radical. Societate secretă, după acelaşi model masonic, ea se organiza încă din luna mai 1840, pentru a fi descoperită în luna octombrie a aceluiaşi an. Ea viza răsturnarea ordinii existente, prin înlăturarea domnitorului Al.D.Ghica şi, o dată cu instaurarea unui nou regim politic pe plan intern, înlăturarea atât a suzeranităţii otomane cât şi a protectoratului rusesc.

A avut, cum am precizat, o bază socială mai largă, recrutând o serie de elemente din rândurile clasei de mijloc, ale burgheziei în curs de formare (meşteri, negustori, liber-profesionişti, militari, slujbaşi ai statului ş.a.). A avut, pe de altă parte, şi unele ecouri în rândurile ţărănimii (în Oltenia).

În conducerea societăţii, alături de marele boier Mitică Filipescu, doctor în drept de la Paris, aflat sub influenţa spiritului revoluţionar din Occident, se aflau o serie de alţi patrioţi-revoluţionari, în majoritate tineri: Eftimie Murgu, cunoscut cărturar bănăţean aflat la această dată la Bucureşti, profesorul francez, cu idei radicale, aprig susţinător al cauzei emancipării naţionale a românilor, J.A.Vaillant, tânărul Nicolae Bălcescu, la această dată, subofiţer de cavalerie în miliţia naţională (juncher), Cezar Boliac, Marin Serghescu, C.Telegescu ş.a.

Scopul societăţii, cum avea să precizeze mai târziu N.Bălcescu, în 1850, reconstituind faptele, era „de a realiza întru totul dorinţele şi trebuinţele poporului": pe plan intern, lichidarea regimului feudal, prin eliberarea clăcaşilor şi împroprietărirea lor cu pământ, cu o despăgubire simbolică; pe plan extern, realizarea independenţei Ţării Româneşti, într-un context internaţional favorabil (era vorba de criza internaţională determinată de războiul turco-egiptean, care ducea la încordarea relaţiilor dintre Franţa şi Anglia, prima sprijinind Egiptul, a doua Turcia, în acest context, fiind de presupus implicarea Rusiei, ceea ce ar fi lăsat speranţa unei neintervenţii din partea acesteia; or, conflictul european în cele din urmă a fost evitat, premisa pe care contau revoluţionarii fiind anulată).

Pe plan intern, o dată cu înlăturarea lui Al. Ghica printr-o răscoală armată, urma să se instituie o republică democratică susţinută de o armată revoluţionară, alături de reforma agrară, preconizându-se instituirea de drepturi şi libertăţi cetăţeneşti, indispensabile unei asemenea forme de organizare politică: egalitatea în faţa legilor, desfiinţarea privilegiilor şi rangurilor boiereşti etc.

Trebuie spus că cele mai multe detalii privind programul acestei societăţi ne-au parvenit, cu unele neclarităţi, din interogatoriile luate

participanților la mișcare, după arestarea lor succesivă, în toamna anului 1840, în urma unui denunț, neexistând sau nefiind descoperite încă, precum în cazul mișcării lui I. Câmpineanu, documente programatice concludente. Rămân, de aceea, o serie de neclarități, de pildă, în privința dezideratului independenței: dacă nu cumva, la un moment dat, se avea în vedere realizarea independenței politice în etape, într-o primă fază concepându-se realizarea unei autonomii politice depline, sub suzeranitatea Porții, o dată cu înlocuirea protectoratului Rusiei cu protectoratul colectiv al marilor puteri europene (cf. aprecierii lui A. Ubicini, din 1856, după care revoluționarii „nu reclamau nimic altceva decât stricta executare a tratatelor şi suzeranitatea Porții, dreptul țării de a se guverna ea însăşi fără control străin, dezvoltarea liberă şi nestingherită a instituțiilor sale").

În urma unei anchete îndelungate şi dure, arestații sunt judecați de o instanță extraordinară (preşedintele fiind marele ban Iordache Filipescu) şi condamnați la ani grei de temniță: unii. la 10 ani de ocnă, la Telega, unii, în frunte cu Mitică Filipescu la 8 ani, la închisoarea Snagov, tânărul N. Bălcescu, considerat minor, la 3 ani, la închisoarea Mărgineni (Eftimie Murgu, considerat străin, era predat autorităților habsburgice, iar J.A.Vaillant, pentru a evita un conflict diplomatic cu Franța, era făcut scăpat de către autorități).

Cu deziderate radicale de-a-dreptul periculoase pentru regimul politic din Țara Românească, societatea condusă de M.Filipescu, o dată descoperită, a contribuit în mod apreciabil la compromiterea domnitorului Al.Ghica în ochii autorităților ruse, cu toate măsurile de represiune luate de el împotriva fruntaşilor mişcării (luate în acord, desigur, cu reprezentanții celor două mari puteri, suzerană şi protectoare). Se vor adăuga, cu efectele lor, sugerând o anumită incapacitate de a menține ordinea în țară, frământările din anii 1841-1842 (continuate şi în 1843) ale unor grupuri de revoluționari bulgari, sârbi şi greci, de la Brăila şi Galați, care proiectau declanşarea luptei antiotomane, la sud de Dunăre, în Bulgaria.

Decisivă pentru sfârşitul domniei lui Al.Ghica, prin demiterea sa de către cele două mari puteri, avea să fie însă opoziția marilor boieri şi a înaltului cler din sânul Adunării Obşteşti, opoziție manifestată pe linia prevederilor din Regulamentele Organice, care trimiteau la calitatea Rusiei de arbitru în raporturile dintre cele două importante instituții politice.

f. Sfârşitul domniei lui Al.Ghica era anticipat în cursul anului 1841 de atacurile tot mai virulente la adresa sa, ale marilor boieri şi înaltului cler. Un rol important a revenit în acest sens mitropolitului Neofit, în calitatea sa de preşedinte al Adunării Obşteşti. Într-o serie de memorii adresate unor înalți demnitari ruşi, între care, cancelarului Nesselrode şi chiar țarului, el reclama pe domn, acuzându-l de toate relele societății, şi cerând – ceea ce se constituie într-un act regretabil, pentru mentalitățile din epocă – un control mai riguros

din partea consulatului rus la Bucureşti! Un înalt ierarh al Bisericii, figură binecunoscută de la 1821, episcopul Ilarion al Argeşului, la rândul său, în martie 1841, nu se sfia să aducă în Adunare critici tăioase la adresa domnului. Contribuia la această atmosferă şi intrigile la Constantinopol ale principelui de Samos, Şt.Vogoridi, socrul lui M. Sturdza, relaţiile acestuia din urmă cu domnul muntean, cum se ştie, nefiind deloc amiabile. Momentul culminant al acestei stări de încordare în raporturile dintre domn şi marii boieri era atins în decembrie 1841, când, în urma noilor alegeri pentru Adunarea Obştească, în noul for legislativ, majoritatea o constituiau opozanţii, care nu se vor sfii, de la începutul noii legislaturi, să continue atacurile dure la adresa şefului statului (scrisoarea de răspuns la ofisul domnului de deschidere a noii sesiuni, trimisă cu întârziere ostentativă, în februarie 1842, se constituia într-un act colectiv de acuzaţii aduse domnului!).

În asemenea condiţii, pe fondul acestor reclamaţii ale marilor boieri şi înalţilor clerici opozanţi, în cele din urmă, în octombrie 1842, întâiul dragoman al Porţii aducea la Bucureşti firmanul de destituire a domnului.

Cum au apreciat, în epocă, o serie de observatori străini ai realităţilor româneşti, lui Al.Ghica nu-i lipseau sentimentele patriotice, dar în situaţia dată, între exigenţele Rusiei, pe de o parte, şi nemulţumirile boierilor, pe de altă parte, cum judeca lucrurile cunoscutul publicist francez Sant-Marc Girardin, el făcuse tot ce se poate face. Nu este lipsită de interes şi impresia pe care i-o făcea, în 1840, spre sfârşitul domniei, un alt publicist francez, călător în Principate, Ed.Thouvenel, acesta notând despre Al.Ghica: „[…] Bărbat cu imaginaţie romantică, plin de bune intenţii, dar lipsit de energia necesară pentru a le duce la îndeplinire; mai scrupulos decât supuşii săi şi totuşi în neputinţă de a înfrâna dezordinele din jurul său; foarte deştept […] şi totuşi nu îndrăzneşte să întreprindă nimic fără sfatul cabinetului rusesc”.

Peste asemenea caracterizări, sigur este că primul domn regulamentar din Ţara Românească nu putea să fie decât un simbol al stării precare în care se găseau Principatele Române în plan extern, sub ameninţarea tot mai evidentă a politicii de imixtiune a Rusiei, în plan intern, sub patronajul unei clase politice care se dovedea inconsecventă în atitudine şi, în multe privinţe, imatură sub raportul exigenţelor politice ale timpului.

III.3.2. *Domnia lui Gh. Bibescu*

a. Acesta a fost ales domn în decembrie 1842 de către Adunarea Obştească Extraordinară a Ţării Româneşti, în conformitate cu dispoziţiile Regulamentului Organic; a fost prima şi ultima alegere de acest gen, după 1848, o dată cu reprimarea revoluţiei, prin intervenţia armatelor străine, sistemul propus de Regulamentele Organice fiind desfiinţat. Momentul alegerii, din data de 20 decembrie 1842/1 ianuarie 1843, a rămas, ca atare, unic în istoria Principatelor Române. Pentru prima dată domnul era ales de un organism care se voia cât de cât reprezentativ, iar competiţia dintre candidaţi

anticipa un fenomen aparţinând viitorului; iniţial, numărul candidaţilor s-a ridicat la 50; unii dintre ei au fost eliminaţi ca neîndeplinind condiţiile legale stipulate de Regulamentul Organic, alţii s-au retras singuri, rămânând în cursă numai 21. Unii dintre candidaţi au fost eliminaţi la intervenţia consulului general rus, Daşcov, precum I.Câmpineanu şi Iancu Văcărescu. Preferaţii Rusiei fiind cei doi fraţi, Gh.Bibescu şi Barbu Ştirbei, sorţii victoriei au căzut asupra primului dintre ei (cu 131 din 179 de votanţi).

Gh. Bibescu era descendentul unei vechi familii boiereşti, fiul vornicului Dumitrache Bibescu; fratele său, Barbu, fusese botezat şi adoptat de un unchi din partea mamei, vornicul Barbu Ştirbei, de la care îşi primeşte noul nume. Sub raportul carierei publice viitorul domn se afirmase în răstimpul administraţiei lui Kiseleff; mai întâi, în 1831, era ales deputat al judeţului Dolj în Adunarea Obştească Extraordinară a Ţării Româneşti, urmând să ocupe apoi importante funcţii, până la aceea de Secretar al statului. În mod deosebit s-a remarcat, în anii anteriori, ca şef al opoziţiei împotriva lui Al.Ghica. Făcuse studii de drept la Paris, alegerea sa stârnind unele speranţe, la început, în rândurile tineretului studios; cum ştia Desprez, cu prilejul acestei alegeri, fusese sprijinit în Adunarea Obştească Extraordinară nu numai de majoritatea marilor boieri conservatori, dar şi de „tinerii" deputaţi cu vederi liberale, aceştia, preferându-l, în lipsa altui candidat din rândul marilor boieri, după ce candidatul lor preferat, I. Câmpineanu, fusese şters de pe listă.

Ca şi sub domnia predecesorului său, stabilitatea politică din ţară urma să depindă, în bună măsură, de raporturile sale, ca şef al puterii executive, cu forul legislativ, cu Adunarea Obştească. Nu a procedat la schimbări o dată cu luarea puterii, păstrând vechiul guvern, compus din adversari ai lui Al.Ghica şi impus acestuia de opoziţia în fruntea căreia se aflase, aşa după cum, vechea Adunare era constituită dintr-o majoritate de opozanţi ai fostului domn, cu care spera să colaboreze. Pentru detensionarea atmosferei politice, prima dintre măsurile luate de el – în februarie 1843 – a fost graţierea complotiştior din 1840 (între care, tânărul N. Bălcescu şi Dim.Filipescu, acesta din urmă, bolnav, urmând să moară peste câteva luni).

Dar înţelegerea cu Adunarea Obştească a fost de scurtă durată, ea încetând o dată cu luarea în dezbatere a primelor proiecte de legi, cele privind atribuţiile instanţelor judecătoreşti şi administrarea zestrelor de către soţi în caz de divorţ (acesta din urmă interesându-l personal pe domn, care voia să se despartă de soţia sa, Zoe Brâncoveanu, bolnavă psihic, pentru a se căsători cu altă femeie).

b. Ruptura definitivă între cele două puteri ale statului, survine în sesiunea următoare a Adunării Obşteşti, în primăvara anului 1844, în legătură cu „afacerea Trandafiloff". Este vorba de aprobarea dată de guvern (între timp, schimbat, în speranţa potolirii opoziţiei) solicitării inginerului rus Trandafiloff de a exploata minele din ţară, aprobare avizată şi de domn; or,

deputaţii, luând în dezbatere această chestiune, critică atitudinea guvernului, contestând legalitatea concesiunii şi cerând revocarea ei (Conform contractului propus de inginerul rus şi aprobat de guvern, în cazul proprietarilor care nu se hotărau în curs de 18 luni să-şi exploateze singuri minele, exploatarea acestora era preluată obligatoriu de compania rusă, pentru un termen de 12 ani, proprietarul, ca şi statul român, urmând să primească o redeverenţă de 10% din beneficiu).

Or, poziţia adoptată de Adunare subsuma un protest faţă de ingerinţele puterii protectoare. Este semnificativ faptul că dezbaterile în această chestiune, de la începutul anului 1844, au stârnit un viu ecou în afara Adunării Obşteşti. N.Bălcescu, în câteva scrisori adresate lui I.Ghica, la Iaşi, relata, pe larg despre „furtunoasele şedinţe" ale Adunării, elogiind cuvântul deputatului maior C.N.Filipescu, care vorbise ca „un înger" împotriva concesiunii, subliniind că lumea luase „mult interes" despre această chestiune; tot el, la 8 martie 1844, îi scria prietenului de la Iaşi despre efectul electrizant produs în acel context de difuzarea poeziei lui Heliade , „Măceşul" , cu săgeţi critice la adresa inginerului rus (în câteva zile, în copii, aceasta ajungând la 30.000 de exemplare). Sub acest titlu, poezia făcea aluzie la trandafir, care, la rândul ei, trimitea la Trandafiloff („trandafir cu of în coadă"). În consens cu protestul Adunării Obşteşti, poezia dădea expresie unei stări de spirit cu vii reverberaţii în planul mişcării de redeşteptare naţională:

„Măi măceşe, măi măceşe,
[…]
Dă-ne pace şi te cară,
Du-te dracului din ţară".

Pus într-o situaţie delicată în raport cu autorităţile ruse, Gh.Bibescu nu a găsit decât o singură ieşire: dizolvarea Adunării Obşteşti, cu aprobarea celor două puteri, prin ofisul din 4 martie 1844, timp de peste doi ani urmând a conduce ţara fără Adunarea legislativă. Concesiunea în discuţie a rămas, bine înţeles, anulată. În acest interval de timp, martie 1844-decembrie 1846, prin decrete-legi a adoptat cele mai multe dintre măsurile sale de politică internă: desfiinţarea judeţului Săcuieni, prin împărţirea acestuia între judeţul Prahova şi Buzău (1844); măsuri de organizare a poliţiei unor oraşe şi modernizarea regimului temniţelor; măsuri de înlăturare a unor abuzuri în domeniul administraţiei şi justiţiei; măsuri de amenajare a drumurilor; măsuri edilitare şi de înfrumuseţare a oraşului Bucureşti (amenajarea şoselei „Kiseleff", începerea amenajării grădinii Cişmigiu); măsuri de înlăturare a unor abuzuri în domeniul relaţiilor agrare.

Fără îndoială, domnul Gh.Bibescu, căruia i-a fost dat să conducă ţara în ajunul revoluţiei de la 1848, în ciuda conului de umbră aruncat de istorie asupra sa, în limita poziţiei pe care şi-o asuma în planul raporturilor cu puterea protectoare – şi care corespundea situaţiei statutului internaţional al

țării pe care o conducea –, în sfârşit, în ciuda atitudinii autoritare pe care a adoptat-o în planul politicii interne, a dovedit, pe acest plan din urmă, multă destoinicie şi competență. Nu i-au lipsit bunele intenții, fiind pe cât de hotărât şi autoritar, pe atât de meticulos în adoptarea măsurilor administrative. Dorea să cunoască personal cum funcționează instituțiile statului; în vara anului 1844, făcea o lungă călătorie prin țară, vizitând locuri şi monumente istorice, dar efectuând şi un control al instituțiilor publice, în reşedințe de județ şi alte localități. În scopul cunoaşterii situației la fața locului a făcut şi alte „vizite de lucru" (la Ploieşti, Brăila ş.a.).

La sfatul lui Kiseleff, la sfârşitul anului 1846, admite alegerile pentru constituirea unei noi Adunări Obşteşti, în care vor intra în majoritate partizanii săi. A mai adoptat în acest interval de sfârşit al domniei, de data aceasta prin colaborare cu Adunarea Obştească, câteva noi măsuri, unele destul de importante: desființarea robiei țiganilor aparținând Bisericii şi aşezămintelor publice (februarie 1847); o lege a clerului, stabilind aprobarea anuală de către domn a bugetului Bisericii, cuprinzând şi o reglementare asupra funcționării seminariilor; adoptarea unei legi judecătoreşti, îmbunătățind activitatea instanței supreme (desființarea Curții de revizie pentru judecarea pricinilor hotărâte de Înaltul Divan, acesta urmând a lua numele de Înaltă Curte); înființarea Direcției lucrărilor publice în cadrul Ministerului de Interne; în sfârşit, o reformă a învățământului (martie 1847), din păcate, compromițând principiul învățământului în limba națională (impunerea limbii franceze ca limbă de predare, în clasele superioare ale colegiului „Sf.Sava").

Un aspect al domniei lui Gh.Bibescu l-a constituit amplificarea relațiilor cu Moldova, momentul culminant al acestor relații constituindu-l desființarea vămii dintre cele două Principate în anul 1847. Desființarea vămii a venit pe fondul celor câteva întâlniri personale între cei doi, cu suitele lor, la Focşani, la Brăila sau la Bucureşti (întâlnirile de la Focşani, din 1845, devenite adevărate sărbători populare, erau prilejuite de cea de a doua căsătorie a lui Gh.Bibescu, cu Maria Văcărescu, nuni ai perechii domneşti muntene fiind Doamna şi Domnul Moldovei).

c. În sfârşit, merite importante revin domnului în planul relațiilor externe ale Țării Româneşti. Trebuie subliniat că de la început comportamentul domnului în această direcție avea o altă bază decât aceea a predecesorilor săi imediați sau chiar a contemporanului său moldovean: alegerea sa ca domn de către Adunarea Obştească Extraordinară conferea puterii sale un grad în plus de legitimitate şi credibilitate, care s-au observat, de la începutul domniei, cu prilejul călătoriei sale în toamna anului 1843 la Constantinopol, pentru investitură. A fost primit aici de către sultan cu o ceremonie din care au lipsit gesturile umilitoare, obişnuite anterior în deplasări similare; s-a bucurat de o atenție sporită din partea autorităților

turceşti, ca şi din partea diplomaţilor occidentali acreditaţi în capitala otomană. A abordat cu acest prilej probleme importante ale ţării, cu unele rezerve în mod satisfăcător (chestiunea vămilor, problema mănăstirilor închinate ş.a.). Cu prestigiul de care se bucura şi ţinuta sa demnă cu care înţelegea să se comporte, ca şef de stat, în vara anului 1846 el reuşea să impună guvernului francez rechemarea reprezentantului său de la Bucureşti, A.Billecoq (înlocuit cu Doré de Nion).

Păstrând strânse legături cu înalţi demnitari ruşi, dovedind prudenţă în sfera raporturilor cu Rusia şi cu Turcia, el a înţeles în acelaşi timp, să valorifice, cât de cât, aura de prestigiu de care s-a bucurat, personal, pentru a încerca să rezolve, în interesul ţării, unele probleme majore, ca, de pildă, problema mănăstirilor închinate: succesiv, de-a lungul timpului, adresând Rusiei mai multe memorii asupra acestei chestiuni, în cele din urmă, în toamna anului 1847, în ajunul declanşării revoluţiei, ca rezultat al insistenţelor sale, Rusia acceptând ca mănăstirile închinate să plătească Principatelor, ca parte a veniturilor scoase din ţară, o sumă anuală de 1.500.000 lei, începând cu anul 1848, totodată, ca ele să accepte, începând din 1852, arendarea moşiilor sub controlul statului român (aranjament ulterior suspendat o dată cu declanşarea revoluţiei). Se poate spune că, în mai multe privinţe, el a anticipat comportarea plină de demnitate a domnitorului Al.I.Cuza, ca şef de stat, în raport cu Poarta, după cum a anticipat şi rezolvarea pe calea reformelor a unor importante probleme: secularizarea averilor mănăstireşti şi reglementarea raporturilor stat-biserică, pe linia reducerii responsabilităţilor în viaţa publică a celei din urmă ş.a.

d. Trebuie subliniat că pe plan intern Gh.Bibescu a trebuit să depăşească un moment stresant în viaţa lui personală care a stârnit împotrivirea Bisericii, în persoana mitropolitului Neofit, şi care putea să stârnească faţă de el antipatia publică, anume, divorţul de o soţie bolnavă, pentru a avea liberă calea unei noi pasiuni şi, respectiv, a unei noi căsătorii. Cu mitropolitul s-a confruntat deschis, fără menajamente, întorcând disputa în favoarea sa (respectiv a Statului în raport cu Biserica), cât priveşte antipatia publică, el a reuşit s-o disipeze, transformând momentul culminant al „crizei", oficierea celei de-a doua căsătorii (nunta cu „Mariţica cea frumoasă"), într-un prilej de sărbători populare comune, între munteni şi moldoveni, Domnul şi Doamna Moldovei fiind nuni, iar Focşanii, cu cele două părţi ale sale, despărţite de Milcov, devenind, pentru câteva zile, un loc al „înfrăţirii" dintre cele două Principate şi locuitorii lor.

Aceste manifestări se conjugau cu o anumită impresie pe care Bibescu a ţinut s-o afişeze de la bun început, anume de a-şi înscrie comportamentul pe linia pe care i-o recomanda trecutul istoric, şi, în primul rând, figura lui Mihai Viteazul; cu prilejul ceremoniei înscăunării, în februarie 1843, el îmbrăcase, simbolic, costumul lui Mihai Viteazul, iar cu prilejul amintitei călătorii prin

țară, din vara anului 1844, la mănăstirea Dealul, îngenunchea în fața plăcii care ascundea capul lui M.Viteazul. Erau gesturi învăluite în aura romantismului, care puteau să transfigureze imaginația populară; într-un deceniu de viguroasă afirmare a spiritului național, ele puteau să stârnească vii speranțe în rândurile tineretului intelectual cu vederi liberale, şi să nu ne mirăm că la 1848, după declanşarea evenimentelor în Țara Românească, principala premisă a succesului care s-a conturat în mintea liderilor a fost atragerea lui Bibescu şi plasarea lui în fruntea mişcării.

Nu i-a fost dat lui Gh.Bibescu să-şi ducă la bun sfârşit programul de guvernare, declanşarea revoluției întrerupându-i domnia, iar el, în ciuda speranțelor pe care le stârnise, neavând curajul de a adopta calea luptei revoluționare, pentru realizarea aspirațiilor de emancipare politică şi socială; presupunând că revoluția nu ar fi izbucnit, cu siguranță că el ar fi mers mai departe pe calea reformelor treptate, înfăptuite pas cu pas, cu moderație şi înțelepciune, în limita condițiilor date.

e. Cum observăm, ca şi predecesorul său, Gh.Bibescu a trebuit să facă față unei serioase mişcări de opoziție în sânul Adunării Obşteşti, având în bună măsură – ca mişcarea din 1837, condusă de I.Câmpineanu – o motivație de interes național; spre deosebire de Al.Ghica, el a precedat cu mai multă energie, fără a tolera amplificarea mişcării de opoziție, în curs de peste doi ani conducând țara în mod autoritar, ca un despot luminat, fără concursul unui corp legislativ. Având o mai mare experiență politică, el a reuşit să domine un timp tendințele anarhice şi lăcomia de funcții a marii boierimi, sugerând chiar – aşa cum am arătat – unele speranțe tineretului cu aspirații naționaliste şi liberale.

În orice caz, spre deosebire de predecesorul său, nu va fi în situația de a reprima mişcări conspirative, precum cele conduse de I.Câmpineanu şi Mitică Filipescu. În mod abil, cum am văzut, de la începutul domniei el ierta pe conspiratorii din 1840, după nici doi ani de închisoare. Dar spiritul revoluționar nu murea odată cu sentința din februarie 1841 şi nici cu amnistia lui Bibescu de peste doi ani. Chiar în toamna anului 1843, se înființează societatea secretă „Frăția”, din inițiativa lui N.Bălcescu, în colaborare cu I.Ghica şi maiorul Chr.Tell; de la început însă, pe linia unei maxime prudențe, recomandată de trista experiență a mişcărilor anterioare, activitatea acestei societăți se desfăşoară sub paravanul unei „Societăți Literare”, care funcționează legal un timp, acceptată tacit de autorități, apoi, din februarie 1845, funcționând pe bază de autorizație, sub titlul de „Asociația pentru înaintarea literaturii româneşti” (sau pe scurt, „Asociația literară a României”), având ca preşedinte pe poetul Iancu Văcărescu.

Adoptând deviza „Dreptate-Frăție” - deviză născută treptat în gândirea politică românească, începând din timpul revoluției din 1821 - societatea „Frăția” a avut de la bun început nu numai o acoperire, ci şi o altă deschidere

decât societăţile secrete anterioare. Sub paravanul unei activităţi literare legale, ea grupează în jurul său tineretul intelectual din Ţara Românească, dar şi tineri patrioţi din Moldova şi Transilvania. În cadrul „Societăţii Literare", de la început, pe lângă iniţiatori, au activat tineri ca I. Voinescu II (în locuinţa căruia se întruneau săptămânal şedinţele literare), Cezar Boliac, D.Bolintineanu, dar şi ardelenii Aug.T.Laurian şi N.Bălăşescu; prin I.Ghica, stabilit un timp la Iaşi, se stabileau legături cu patrioţii moldoveni, iar la data constituirii legale a „Asociaţiei Literare", în februarie 1845, se afla la Bucureşti M.Kogălniceanu, alături de acesta făcând parte din societate alţi cărturari moldoveni (V.Alecsandri, C.Negruzzi ş.a.), iar din Transilvania, pe lângă cei menţionaţi, G.Bariţiu, T.Cipariu ş.a. Între membrii „Asociaţiei" – inclusiv ai „Frăţiei" – se număra şi un membru al Adunării Obşteşti, dizolvată în 1844, maiorul C.N.Filipescu, pe care l-am amintit când ne-am referit la „afacerea Trandafiloff". Din anii 1844-1845 se amplificau vizitele tinerilor patrioţi dintr-o ţară în alta; (în mai 1845, avea loc întâlnirea de la Mânjina, în casa lui C.Negri, cu participarea cărturarilor moldoveni, munteni şi ardeleni, iar în decembrie 1845, se constituia la Paris, ca filială a „Asociaţiei Literare" –şi, inclusiv, a „Frăţiei" – „Societatea studenţilor români", având ca preşedinte pe I.Ghica, secretar pe C.A.Rosetti şi, în calitate de casier, pe moldoveanul Scarlat Vârnav.

În sânul acesteia din urmă, departe de regimul opresiv din ţară impus de vigilenţa consulatului rus, urmau a se consolida legăturile dintre revoluţionarii români şi a se pregăti spiritele în vederea declanşării revoluţiei, atunci când avea să-i sosească ceasul.

În cadrul „Societăţii" din Paris, N.Bălcescu avea să schiţeze, la 1 ianuarie 1847, programul de acţiune al tineretului revoluţionar, indicând ca deziderat suprem „unitatea naţională a românilor" şi subliniind necesitatea unităţii morale a naţiunii ca o condiţie prealabilă a unităţii politice statale. Totodată, cu acest prilej, el proceda la o critică vitriolantă la adresa regimului politic din Principate, vorbind de „cârmuiri asupritoare, corupte, ipocrite, trăind prin ilegalităţi, fără altă regulă decât interesul lor, fără altă mărginire decât voinţa lor"; în acelaşi timp, condamna clasa politică conducătoare care reprezenta „puterea ţării", şi a cărei comportare imorală şi lipsită de patriotism se răsfrângea asupra întregii societăţi. Pornind de la premisa că Stăpânirile „sunt expresia societăţilor", că „dacă o societate este rea şi cârmuirea trebuie să fie rea", el face apel la regenerarea morală a societăţii, ca o condiţie esenţială a realizării aspiraţiilor de libertate şi unitate naţională.

Fără îndoială, critica lui N.Bălcescu, ca şi a altor fruntaşi ai tinerei generaţii, făcută regimurilor politice din ţară, în ajunul evenimentelor de la 1848, îmbrăcată în haina spiritului romantic al epocii, la modul general avea un mare grad de adevăr. La fel de adevărat era însă şi faptul că în timpul domniei lui Gh.Bibescu – mai mult decât în Moldova, cum vom vedea, sub

domnia lui M.Sturdza -, în ciuda rigorilor cenzurii şi a supravegherii consulatului rus, au putut să apară o serie de publicaţii de sorginte naţională, precum, de pildă, „Magazin istoric pentru Dacia", revistă istorică ce apare în 1845, sub redacţia lui N.Bălcescu şi Aug.Tr.Laurian, s-au putut desfăşura o serie de activităţi în spirit liberal, acestea toate fiind posibile şi având o anumită legătură cu manifestările formale de patriotism ale lui Gh.Bibescu, la care ne-am referit mai sus.

III.3.3. *Domnia lui Mihail Sturdza (1834-1849*

a. La data numirii sale ca domn al Moldovei, M.Sturdza era o figură politică bine cunoscută. În răstimpul domniei lui Ioniţă Sandu Sturdza se făcuse purtătorul de cuvânt al marilor boieri refugiaţi la Cernăuţi, de unde adresa memoriu peste memoriu autorităţilor ruse, înfierând pe domnul „novatorilor"; după instalarea ocupaţiei militare ruseşti în 1829, era numit de către Jeltuhin membru al Comisiei de redactare a proiectului de Regulament Organic, urmând să facă parte apoi din comisia trimisă la Petersburg, cu proiectul redactat, pentru avizarea lui. Ocupând în timpul administraţiei lui Kiseleff înalte dregătorii – mare vornic, apoi, mare vistiernic -, se recomanda ca un om cu mare experienţă în treburi de stat, dar, pentru alegerea lui în scaunul domnesc, au contat, evident, înainte de toate, dovezile de loialitate pe care le dăduse autorităţilor ruse. Solid protejat sub umbrela bunelor raporturi cu Rusia, a imprimat de la început atitudinii sale o notă de sobrietate în raport cu puterea suzerană, pe linia asigurării neamestecului în administraţia internă, la aceasta contribuind şi relaţiile de familie stabilite la Constantinopol (de unde, în 1834, după investitură, se întorcea cu o nouă soţie, principesa Smaranda, fiica lui Ştefan Vogoride, principe de Samos, personaj foarte influent în capitala otomană).

Pe de altă parte, asigurat în privinţa raporturilor cu cele două mari puteri, a imprimat de la început o notă de autoritate domniei sale, inclusiv în raporturile cu marea boierime din care se trăgea, punându-şi amprenta personală asupra evoluţiei regimului politic din Moldova; totodată, cu o neîntrecută abilitate, în numele Regulamentului Organic, la a cărei redactare participase, o dată cu supremaţia puterii în stat el şi-a asigurat satisfacerea intereselor materiale proprii, rotunjirea, pe căi ilicite, a unei imense averi.

Spre deosebire de Al.Ghica, în conflictul cu Adunarea Obştească, declanşat începând cu anul 1835, el a acţionat cu succes, fără a permite opoziţiei să domine Adunarea; bazat pe sprijinul demnitarilor ruşi, a impus izolarea deputaţilor adversari şi chiar îndepărtarea din Adunare, ulterior, de-a-lungul domniei, până la 1848, cu prilejul celor câteva alegeri ale corpului legiuitor, având grijă să manevreze organizarea desfăşurării acestora încât să fie aleşi oamenii săi, a căror fidelitate urma să fie întreţinută prin tot felul de avantaje.

În aceste condiţii, problema actului adiţional a fost departe de a stârni frământări politice, aşa cum avea să se întâmple în Ţara Românească.

Dimpotrivă, în Adunarea Obştească a Moldovei, votarea actului adiţional s-a făcut, în anul 1835, datorită abilităţii domnului, fără nici o piedică.

b. Altfel, domnul avea spirit gospodăresc, multă competenţă în plan administrativ, şi nu se pot contesta meritele lui în adoptarea unor măsuri care se înscriu pe linia procesului de modernizare, şi anume: măsuri de dezvoltare a comerţului şi a căilor de comunicaţii (e drept, şoseaua Mihăileni-Iaşi-Galaţi, trecând şi pe moşia sa, servindu-i interesele); măsuri de modernizare a portului Galaţi şi stabilirea regimului de porto-franco; măsuri edilitare (folosind, de obicei, munca publică şi pentru ridicarea unor construcţii personale, precum palatul său de la Socola); măsuri de organizare a învăţământului (grija pentru „Academia Mihaileană", înfiinţată în 1835, care îi poartă numele, dar şi reforma din 1847, similară reformei lui Gh.Bibescu); unele măsuri în domeniul modernizării administraţiei şi justiţiei (fără a afecta propriile sale abuzuri în aceste domenii); o serie de măsuri pentru înlăturarea unor abuzuri în sfera raporturilor agrare (din nou, fără a viza propriile abuzuri) ş.a.

O preocupare deosebită constatăm la M.Sturdza în ceea ce priveşte raporturile cu Biserica Ortodoxă Română, pe de o parte, şi în privinţa dificilei probleme a mănăstirilor închinate, pe de altă parte. Atitudinea domnului în direcţia reglementării raporturilor cu Biserica viza punerea veniturilor acesteia sub controlul statului. Mai întâi, o lege din 1835 instituia un anumit control al statului asupra veniturilor mănăstirilor închinate, apoi, peste câţiva ani, o lege instituia un asemenea control asupra averilor mitropoliilor şi episcopiilor, ceea ce stârnea protestul bătrânului mitropolit Veniamin Costache; acesta îşi depunea demisia, pe care domnul, fără ezitare, i-o accepta (ianuarie 1842). Atacul domnului a mers la această dată în direcţia reducerii responsabilităţii mitropolitului în viaţa publică: cu ajutorul Adunării Obşteşti acesta a fost înlăturat de la conducerea nominală a Seminarului de la Socola, conducerea trecând în sfera de competenţe a Epitropiei şcolilor publice.

Nu au lipsit, ca în multe alte măsuri de politică internă, şi interese personale ale domnului în efortul său de a limita forţa economică a Bisericii (printr-un intermediar el urmărind schimburi de moşii cu cele ale Mitropoliei). Disputa lua sfârşit, oarecum, în anul 1844, Adunarea Obştească votând legea care impunea controlul statului asupra bunurilor ecleziastice, încorporând aici şi mănăstirile închinate (ceea ce echivala, într-un fel, cum s-a scris, cu o secularizare). Concomitent, era adoptată acum şi legea de eliberare a robilor ţigani de pe domeniile mănăstireşti, precum şi de pe domeniile statului, anticipând măsura similară a lui Gh.Bibescu.

Ca şi în cazul domnului muntean, importantă a fost orientarea sa în direcţia dezvoltării legăturilor economice dintre cele două Principate, o primă convenţie comercială încheindu-se cu Ţara Românească în 1835 (deşi relaţiile lui personale cu Al.Ghica nu au fost bune), o a doua convenţie

comercială, mai cuprinzătoare, încheindu-se în 1847, pe baza ei, în comun cu Gh.Bibescu, hotărându-se desfiinţarea vămii dintre cele două Principate.

c. Adeziunea domnului moldovean la ideea Unirii transpare, indirect, din întâlnirile lui succesive cu Gh.Bibescu şi din manifestările populare prilejuite de ele, la care ne-am referit mai sus, în legătură cu domnul muntean.

O asemenea adeziune fusese însă afirmată la propriu încă din 1839; cum am văzut mai sus, referindu-ne la mişcarea naţională condusă de I.Câmpineanu, propunerea de a lua conducerea unui stat naţional, transmisă prin F.Colson la Iaşi, era acceptată de domnul Moldovei, cu două condiţii: ca proiectata unire să nu vizeze şi Transilvania, şi ea să se realizeze cu aprobarea puterii suzerane şi sub scutul protector al puterilor occidentale.

Întreţinând bune raporturi cu cele două puteri, Turcia şi Rusia, în acelaşi timp arătându-se cu deosebire receptiv la exigenţele puterii protectoare, domnul nu excludea, concomitent, cum arată momentul la care ne referim, sprijinul pe care într-o situaţie excepţională Principatele l-ar fi putut primi din partea puterilor occidentale. Nu era străin, într-un fel, de spiritul european al timpului; îşi făcuse în adolescenţă educaţia în casă cu un profesor francez, originar din Luneville, unde, în 1834, îi trimitea la studii pe cei doi fii ai săi şi împreună cu ei pe tânărul M.Kogălniceanu, pentru ca peste un an, să dispună mutarea lor la Berlin, pentru a-i feri pe tineri de contaminarea cu spiritul revoluţionar. Evident, el înţelegea spiritul european în limita condiţiilor internaţionale impuse Principatelor şi de pe poziţia marelui boier cu tendinţe conservatoare, luciditatea şi realismul său recomandându-i o maximă prudenţă. Pentru publicistul francez, H.Desprez, domnul moldovean, căruia, după el, numai cu „oarecare bunăvoinţă" i se potrivea atributul de patriot, era înzestrat „cu mii de resurse ingenioase, înrădăcinate în caracterul său şi minunat perfecţionate în contactul cu grecii şi cu ruşii".

d. Faţă de manifestările conspirative în spirit revoluţionar, M.Sturdza a fost intransigent, procedând în acelaşi timp cu tact, precum în cazul „Conjuraţiei confederative" din anul 1839, condusă de comisul Leonte Radu.

Sub influenţa emigraţiei polone, proiectul elaborat de acesta viza, o dată cu înlăturarea protectoratului rus, constituirea unei „confederaţii" din Moldova, Ţara Românească şi Serbia, după modelul confederaţiei germane; suzeranitatea Porţii era păstrată, protectoratul Rusiei fiind înlocuit cu protectoratul altor mari puteri (Franţa, Anglia, Prusia şi Austria). Pe plan intern, o dată cu răsturnarea regimului corupt al lui M.Sturdza., se viza o organizare statală nouă, cu un Senat restrâns şi o Adunare Obştească lărgită, reprezentând toate treptele boierimii; totodată, condamnându-se abuzurile domnitorului Sturdza se preconizau o serie de reforme social-economice, precum şi unele libertăţi cetăţeneşti (desfiinţarea cenzurii, desrobirea ţiganilor, înfiinţarea de şcoli primare, înfiinţarea de fabrici, construirea de şosele ş.a.). Consultând şi pe consulul rus, Titov, domnul a hotărât expulzarea

lui Leonte Radu şi izolarea celorlalţi participanţi la complot, în scopul de a stopa orice ecou al acestuia.

Mai dificilă va fi pentru domn reprimarea manifestărilor tineretului intelectual cu vederi liberale, tot mai numeroase pe măsură ce ne apropriem de 1848; va surghiuni pe unii dintre tinerii intelectuali, pentru atitudinile critice la adresa regimului, precum C.Negruzi, M.Kogălniceanu ş.a.; va cenzura riguros sau va suprima publicaţii (precum „Dacia literară", înfiinţată în 1840, de M.Kogălniceanu, mai apoi, „Propăşirea" ş.a.). Organizarea tineretului patriot în asociaţii conspirative constituia un fenomen mult mai periculos pentru regim. Astfel, în 1841, lua fiinţă o asociaţie patriotică intitulată „Fiii coloniei lui Traian", având însă o existenţă efemeră; o alta, întemeiată în 1846, sub denumirea de „Asociaţia patriotică" (condusă de „cei trei T", Teodor Dormuz, T.Sion, T.Răşcanu), era mai solid organizată, cu centrul în ţinutul Vaslui, dar cu legături în toată ţara şi având, totodată, un program mai clar (egalitate în faţa legii, impozit pe moşii ş.a.).

Spiritul critic la adresa regimului, circumscris naţionalismului şi liberalismului epocii, va fi ţinut în frâu, în general, de domnul Moldovei, dar el avea să explodeze, cu toată amploarea în primăvara anului 1848, o dată cu primele ecouri ale revoluţiei europene, revărsându-se viguros în cunoscuta mişcare revoluţionară de la Iaşi.

Îi va fi dat acestei personalităţi contradictorii care a fost domnul Moldovei, Mihail Sturdza, să-şi reliefeze, în anul 1848, în raport cu împrejurările, latura negativă a structurii sale, intervenind cu brutalitate, cum vom vedea, împotriva unei mişcări al cărei obiectiv imediat era înlăturarea abuzurilor regimului său, măsurile bune sau intenţiile lui de bine pentru ţară fiind date, în mod inevitabil, uitării.

IV. TRANSILVANIA ŞI ALTE PROVINCII ROMÂNEŞTI AFLATE SUB STĂPÂNIRI STRĂINE (1784-1848)

IV.1. **Însemnătatea şi urmările răscoalei din 1784 din Transilvania**[*]

Marea răscoală a ţăranilor români din Transilvania din 1784, condusă de Horea, s-a înscris pe firul istoriei drept unul dintre evenimentele de seamă pe plan european de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Totodată, prin proporţiile sale, prin caracterul şi consecinţele sale, ea a constituit un moment deosebit de important în istoria poporului român; s-a înscris în suita momentelor importante de la sfârşitul secolului al XVIII-lea care au marcat trecerea la epoca modernă în istoria românilor: 1784 şi 1791 (momentul elaborării cunoscutului *Supplex Libellus Valachorum*) în Transilvania, 1774 şi, mai ales 1821, în Principatele Române dunărene.

Aşa cum se ştie, răscoala a avut un dublu caracter, social şi naţional, cele două aspecte fiind indisolubil legate, primul implicând pe cel de al doilea. Ea s-a declanşat ca o răscoală a ţăranilor iobagi împotriva nobililor; dar, sub raport etnic, marea majoritate a răsculaţilor o constituiau românii, în timp ce marea majoritate a nobilimii o constituiau maghiarii, planurile social şi naţional suprapunându-se perfect. Participarea masivă a ţăranilor români la răscoală, care conferea acesteia caracterul de *răscoală românească*, corespundea structurilor sociale şi demografice din Transilvania, aşa după cum, în general, românii alcătuiau majoritatea absolută a populaţiei din această provincie (cu mult peste 50%, în raport cu toate celelalte etnii luate la un loc, unguri, saşi, secui).

Două sunt consecinţele acestei realităţi, determinată de suprapunerea celor două planuri şi care merită, pe rând, să fie discutate.

Mai întâi, aşa cum a demonstrat ilustrul istoric D.Prodan, ridicarea ţăranilor iobagi români din Transilvania la luptă pentru dreptate socială, pentru înlăturarea asupririi exercitată de nobilime, implică aspectul naţional, în sensul că orice câştig în acest plan al luptei pentru libertate socială a masei ţărănimii iobage însemna un pas în direcţia emancipării poporului român din

[*] Reţinând că o asemenea temă este expusă pe larg în încheierea cursului de istorie medievală a românilor, înţelegem să ne limităm aici numai la o analiză vizând înţelegerea semnificaţiei răscoalei în perspectiva evoluţiei Transilvaniei în deceniile următoare.

Transilvania. În acest sens, desființarea iobăgiei (a dependenței personale a țărănimii) în Transilvania, prin patenta din august 1785, a lui Iosif al II lea, dată în urma răscoalei, precum şi alte măsuri ale sale menite să înlăture cele mai crase abuzuri ale nobilimii, în raport cu țăranii de pe domenii, nu au însemnat altceva decât o etapă importantă a emancipării, în plan general, ca etnie, a românilor din Transilvania.

Ar fi vorba aici, aşa cum reflectă cunoscutul ultimatum de la Deva, din 11 noiembrie 1774, dat de țăranii răsculați nobililor, în care nu figurează nici-o revendicare expresă în ordine națională, de o consecință implicată, adică indirectă, a luptei sociale, astfel spus, o consecință neconştientizată în planul emancipării politice. Cel puțin la prima vedere acesta este aspectul esențial care rezultă din desfăşurarea răscoalei. Programul enunțat în ultimatum este unul social, cu caracter radical, rezultând, aşa cum s-a demonstrat, nu din vre-o ideologie revoluționară a țărănimii, ci din starea ei de spirit, din „empirismul" ei: nobili să nu mai fie; nobilii să plătească impozite ca toți locuitorii; pământurile lor să fie împărțite țăranilor.

În afară de enunțul acestui program, strict social, un alt factor, anume împrejurarea că intelectualii români din Transilvania – deci, categoria pregătită ideologic, să exprime aspirațiile de emancipare ale poporului român din Transilvania –, nu au participat alături de țărani la răscoală conturează şi mai clar aspectul *primordial* social al răscoalei. Aceasta, ca să nu mai adăugăm şi un alt factor: participarea la răscoală, alături de iobagii români, a unui număr apreciabil de iobagi unguri (evident, insignifiant în raport cu cel al românilor).

Ar rezulta din toate acestea concluzia că este corect să vorbim de marea răscoală a țăranilor iobagi din Transilvania, indiferent de originea etnică a participanților, îndreptată împotriva nobilimii indiferent de componența sa etnică; totodată, în consecință, de o rezultantă, neprogramată şi neconştientizată de către răsculați în planul emancipării lor politice. Chiar şi numai în acest mod analizând faptele, acceptând doar consecința indirectă, neconştientizată în plan politic, a răscoalei, oricum, aceasta nu poate fi definită decât ca o *răscoală socială şi națională*. Dar analiza nu se poate opri aici, dacă avem în vedere toate aspectele rezultând din desfăşurarea propriu-zisă a răscoalei, aceasta, în ciuda enunțului din ultimatumul de la Deva şi a celorlalți factori, la care ne-am referit mai sus.

În al doilea rând, este vorba de manifestări clare ale conştiinței naționale româneşti în desfăşurarea răscoalei, chiar dacă ele nu capătă un aspect predominant în ansamblul ei, aşa după cum s-a reliefat cu toată evidența în răstimpul desfăşurării evenimentelor şi conştiința națională a nobilimii maghiare. Lupta dintre cele două tabere, țărănimea iobagă şi nobilime, a fost percepută, în anumite momente, ca o luptă a românilor împotriva ungurilor; aşa a fost percepută răscoala, cum o demonstrează numeroase izvoare, de către nobilimea maghiară, în care era încorporată o

bună parte a intelectualităţii de etnie maghiară, aşa după cum, astfel au perceput ridicarea lor unii dintre conducătorii răscoalei – lui Horea, cel puţin, nu i se poate refuza capacitatea unei asemenea percepţii -, aşa după cum, ca să folosim o formulă consacrată, „pe cale empirică" au perceput sensul naţional al luptei lor mulţi alţi răsculaţi, cum o demonstrează o serie de manifestări ale lor în cursul desfăşurării răscoalei.

Desigur, zisa „luptă a românilor împotriva maghiarilor" conştientiza – sau trebuia să conştientizeze – lupta împotriva asupririi naţionale exercitată de nobilimea maghiară, aşa după cum aceasta percepea răscoala iobagilor români ca o gravă ameninţare la adresa sistemului politic privilegiat în care ea îşi concepea existenţa. A fost vorba, evident, în cazul ţărănimii răsculate, de forme sumare, difuze, ale conştiinţei lor naţionale, cât timp acţiunile ei nu au beneficiat de îndrumarea intelectualilor români, dar existenţa lor nu se poate contesta. O serie de izvoare trimit nu numai la fenomenul pedepsirii nobililor maghiari, făcuţi prizonieri, cu îmbrăcarea costumului naţional românesc – fenomen al cărui sens poate fi, în fond, discutabil - ci la alte aspecte: comportamentul lui Horea, cu vizitele lui la împărat, cu atitudinea înaintea tragerii pe roată; zvonurile privind aşteptatele ajutoare ale „fraţilor" de peste munţi, din Moldova şi Ţara Românească, atitudinea unor preoţi români în timpul răscoalei ş.a.; apoi, acţiunea răspândirii de către nobilii maghiari a medaliei cu inscripţia „Horea Rex Daciae", în aşteptarea ajutorului armatei imperiale etc.

Manifestarea propriu-zisă a conştiinţei naţionale în răstimpul desfăşurării răscoalei, ca fenomen în ordinea firească a lucrurilor, nu trebuie să surprindă având în vedere faptul că, o dată cu sfârşitul de secol al XVIII-lea, în general, pe ansamblul istoriei europene, ne aflăm într-o primă epocă de afirmare a „naţionalismelor", în Transilvania, procesul de afirmare a conştiinţei naţionale intrând într-o etapă edificatoare, mai ales o dată cu schimbările provocate de moartea lui Iosif al II-lea: la maghiari, dar cum vedea, şi la români, la locuitorii de alte etnii.

În concluzie, aprecierea caracterului răscoalei din 1784, ca răscoală socială şi naţională, este logic să trimită nu numai la sensul, e drept, primordial, cu consecinţe subsumate aspectului social, dar şi la manifestarea expresă, în răstimpul desfăşurării răscoalei, a conştiinţei naţionale româneşti, a dezideratului înlăturării asupririi naţionale. În acest sens, mai larg, a apreciat răscoala N.Bălcescu, peste timp, în 1851, când, referindu-se la securea lui Horea, afirma că acesta, „scrise cu dânsa drepturile naţiei române şi programul politic şi soţial al revoluţiilor ei viitoare".

Dincolo de spiritul militant, în care Bălcescu înţelegea, peste mai bine de o jumătate de veac, să trimită la Horea, ca la un premergător al luptei pentru libertate socială şi naţională din epoca modernă, rămâne de reţinut în primul rând o apreciere incontestabilă, anume că, prin aspectul ei naţional,

răscoala din 1784, se înscrie, în ordine cronologică, după mişcarea de emancipare naţională din deceniile III-IV, condusă de Inochentie Micu, ca un al doilea moment important în istoria mişcării naţionale a românilor din Transilvania în sec.al XVIII-lea, cel de al treilea moment important urmând a fi marcat de elaborarea cunoscutului *Supplex Libellus Valachorum* şi mişcarea naţională din jurul său. De fapt, răscoala a premers momentului de vârf pe care îl atinge mişcarea naţională a românilor în 1791, o dată cu elaborarea actului programatic fundamental; a premers acestui moment şi l-a anticipat, căci ea a însemnat angajarea masei ţărănimii – a celei mai mari părţi a poporului român din Transilvania -, nu numai în lupta pentru drepturi sociale specifice ţărănimii, ci şi pe calea luptei mai largi pentru libertate naţională; aşa cum s-a apreciat, prin ridicarea din 1784 ea a oferit o bază socială largă mişcării de emancipare politică; a oferit cunoscuţilor cărturari români – corifei ai Şcolii Ardelene – argumente temeinice, le-a impus datoria, chiar, de a se implica cu toată energia şi capacitatea lor intelectuală în mişcarea de redeşteptare naţională a întregului popor român din Transilvania, indiferent de confesiune şi stare materială.

Cum se ştie, în planul evenimentelor imediate, răscoala condusă de Horea a avut importante urmări. În primul rând, patenta lui Iosif al II lea, din 22 august 1785, introducea şi în Transilvania reforma „desfiinţării iobăgiei", aplicată în anii 1781-1782 în alte provincii ale Imperiului habsburgic. Prin patentă era ştearsă iobăgia, în sensul desfiinţării legării ţăranilor de pământ şi de stăpânii lor, redându-li-se libertatea de strămutare (pierdută cu două secole şi jumătate în urmă, în 1517, prin „Tripartitum-ul" lui Werboczi). O dată cu restituirea dreptului de strămutare, patenta anula obligativitatea serviciilor la curtea stăpânului, oferea ţăranului „eliberat" şi alte drepturi: de a se căsători fără consimţământul nobilului, de a învăţa carte şi meserii, fără aprobarea acestuia, de a dispune liber de bunurile sale ş.a.

În favoarea ţăranilor români au fost adoptate din ordinul împăratului şi alte măsuri: în planul justiţiei (dreptul de a se plânge împotriva judecăţii nobilului; interdicţia pedepsei cu tortura); în plan economic (libertatea de vânzare a vinului şi de cârciumărit, importante scutiri de taxe pentru mineri etc.). Deosebit de important era dreptul care se acorda fostului iobag de a urma şcoli, prin aceasta oferindu-se ţăranilor români şansa unei serioase deschideri spre emancipare culturală, spre „luminare" (în practică, înfiinţarea de şcoli pentru ţăranii români va întâmpina numeroase piedici din partea nobilimii, care vedea în această concesie un adevărat pericol în raport cu interesele ei). Cum se ştie, sub presiunea nobilimii transilvănene, în ajunul morţii, Iosif al II lea a revocat cele mai multe dintre reformele sale, nu însă şi desfiinţarea iobăgiei, aceasta urmând a rezista şi după moartea împăratului, în 1790, ca un imperativ al timpului, în ciuda atmosferei de „restituiri" a vechilor privilegii, declanşată de nobilime după această dată.

Revocarea reformelor de către însuşi împăratul Iosif al II-lea şi mai ales ofensiva pornită împotriva reformelor, după 1790, demonstrau eşecul iosefinismului, al efortului Curții de la Viena de a asigura stabilitatea Imperiului, pe de o parte, prin măsuri de centralizare a puterii, pe de alta, prin reforme, menite să restabilească echilibrul de forțe în sânul Imperiului. În acest sens, reformele împăratului Iosif al II lea, precedate de unele reforme ale Mariei Tereza, fuseseră favorabile românilor, ca şi altor etnii din Imperiu (nedreptățite în plan social şi politic); totodată, ele afectaseră grav privilegiile nobilimii, ale „națiunilor" recunoscute din Transilvania.

Cum se ştie, iosefinismul, în cazul românilor, se îmbinase cu imaginea bunului împărat, de la care Horea aştepta ajutor împotriva abuzurilor şi nedreptăților nobilimii; or, intervenția armatei imperiale, la solicitarea nobilimii, pentru reprimarea răscoalei şi, apoi, aprobarea pedepsirii conducătorilor, dăduseră o puternică lovitură mitului bunului împărat – fără a-l anula, cu desăvârşire, dacă avem în vedere istoria românilor transilvăneni din deceniile următoare. Sfârşitul răscoalei prin intervenția armatei imperiale anticipa, într-un fel, eşecul iosefinismului sub presiunea unor implacabile contradicții; în cele din urmă, Iosif al II lea însuşi, procedând la revocarea reformelor, alegea alternativa compromisului cu nobilimea maghiară decât să dea pe deplin frâu liber aspirațiilor de emancipare socială şi națională ale popoarelor asuprite din Imperiu.

În plan european, cum se ştie, răscoala din 1784 a avut un puternic ecou, ceea ce în perspectivă istorică îşi are însemnătatea sa. El s-a constituit într-un factor menit să întrețină în deceniile următoare interesul opiniei publice sau al cercurilor politice din Occident pentru situația românilor din Transilvania şi lupta lor pentru drepturi sociale şi naționale. Este binecunoscut protestul publicistului francez Jean-Pierre Brissot, care, adresându-se împăratului, condamna „strâmbătatea sentinței" tragerii pe roată a lui Horea şi Cloşca, subliniind dreptul la răscoală al unei națiuni asuprite împotriva asupritorilor: „Valahii şi conducătorul lor, Horea, aveau dreptul şi îl mai au şi acum să se răscoale", să se elibereze de sub „jugul asupririi", scria publicistul francez.

IV.2. **Contextul afirmării mişcării naționale în anii 1790-1791.** *Supplex Libellus Valachorum* **– actul fundamental al mişcării**

IV.2.1. *Reacțiunea anti-iosefinistă din anii 1790-1791*

Revocarea reformelor de către Iosif al II-lea în ajunul morții sale dădea satisfacție nobilimii, o dată cu moartea acestuia – în 1790 – ea declanşând lupta pentru restabilirea situației anterioare reformelor.

În lupta pentru restituirea în totalitate a vechilor privilegii (*Restitutio in integrum*), pentru a face presiuni asupra noului împărat, Leopold al II-lea, nobilimea adaptează la interesele ei principii ale ideologiei noi, invocând dreptul la libertate şi viață națională; în dorința de a restabili cadrul „constituțional"

anterior, de a revigora vechile *Aprobatae* şi *Compilatae*, care stăteau la baza sistemului ei de privilegii, pentru a înlătura, implicit, excesele absolutismului habsburgic şi a reaşeza pe baze noi, de „egalitate", raporturile cu puterea centrală, nobilimea maghiară creează o atmosferă de naţionalism care nu putea să nu cuprindă, ca o contrareacţie, şi alte etnii din Transilvania. Dar, cum vom vedea, în timp ce îşi revendică pentru sine drepturi în raport cu puterea habsburgică personificată de împărat şi administraţia habsburgică, ea va refuza altor etnii dreptul la afirmare în sens naţional, aşa după cum, în plan social, sub deviza luptei împotriva „iacobinismului iosefinist", refuză orice tentativă de înnoire.

Semnificative pentru atmosfera de „viaţă naţională" creată de frământările nobilimii, după moartea lui Iosif al II-lea, au fost lucrările Dietei de la Cluj (decembrie 1790 – august 1791), redeschisă la cererea nobilimii, după ce mult timp, în perioada anterioară, ea nu mai fusese convocată de împărat.

Structura etnică a Dietei sugera spiritul în care urmau să se desfăşoare dezbaterile: din totalul de 417 membri, ungurii (cu secuii) dădeau un procent de cca. 90%, saşii – 10%, în timp ce din partea românilor participă la Dietă un singur român, episcopul greco-catolic Ioan Bob (şi el admis, nu în calitate de reprezentant al românilor, ci desemnat ca „regalist", din partea împăratului). Structura socială a Dietei, de asemenea, era semnificativă: preponderenţa o avea marea nobilime, cu un procent de aproximativ 85%.

În atmosfera creată, una dintre cele mai dezbătute probleme a fost aceea a unirii Transilvaniei cu Ungaria, într-un înţeles mai restrâns decât aşa cum avea să fie pusă ea de nobilimea maghiară peste mai multe decenii (adică se avea în vedere, în cadrul „uniunii" cu Ungaria, păstrarea Dietei, instituţiilor şi legilor proprii, numai nobilimea urmând a se bucura de prerogative, atât într-o ţară cât şi în cealaltă). Chiar dacă Curtea de la Viena nu a admis acest deziderat al nobilimii, iar aceasta a renunţat să-l susţină, nu este mai puţin adevărat că o asemenea propunere indica, peste timp, năzuinţele antiromâneşti ale nobilimii maghiare şi trasa linia ei de conduită în perioada următoare, de-a lungul deceniilor. Nu a fost admisă unirea în forma solicitată de nobilime, în schimb, Dieta adoptând, iar împăratul sancţionând, în spiritul compromisului cu nobilimea, hotărâri importante pe linia pornirilor naţionaliste ale nobilimii maghiare, şi anume: o uniune formală a cancelariilor Ungariei şi Transilvaniei, cu o separare departamentală a atribuţiilor pentru o ţară şi alta; este stabilită ca limbă oficială a Transilvaniei, pe plan intern, limba maghiară, pe plan extern, deci în raport cu puterea centrală, fiind autorizată ca limbă uzuală, limba latină (limba germană, ca limbă de uz curent a autorităţilor habsburgice, fiind exclusă!); în spiritul naţionalist, promovat de nobilimea maghiară, s-a hotărât înfiinţarea *Societăţii pentru cultivarea limbii maghiare (E.M.K.E.)*

În planul restituirii vechilor „drepturi constituţionale", în baza compromisului dintre Curtea de la Viena şi nobilime, Dieta a hotărât: -

restabilirea „vechii Constituții” a celor 3 națiuni și 4 religii recepte, puterea legislativă fiind împărțită între împărat și Dietă, începând posibilitatea luării deciziilor prin ordonanțe și patente imperiale (hotărâre sancționată prin înseși lucrările Dietei aici în discuție); - în relațiile externe ale Transilvaniei, se stipula obligația împăratului de a se consulta și cu guvernul Transilvaniei; - sunt reconfirmate toate privilegiile și prerogativele nobilimii (în primul rând, scutirea de impozite, extinsă acum și asupra nobilimii mici, restabilirea scaunului nobiliar de judecată ș.a). De asemenea, în numele sistemului tradițional al uniunii celor trei națiuni privilegiate, Dieta a hotărât restabilirea privilegiilor secuilor (scutirea de dări, în schimbul serviciului militar) și restabilirea autonomiilor săsești; - în privința armatei țării, recrutarea din interior, cu comandanți locali, în același timp reducerea efectivelor regimentelor grănicerești constituite din români (criticându-se cu acest prilej practica din trecut a recrutării românilor, cu prețul scutirii lor de dări și în detrimentul stăpânilor de domenii). În privința țărănimii, condamnându-se reformele lui Iosif al II-lea, Dieta a admis ca irevocabil dreptul de strămutare a țăranilor iobagi, adăugându-i unele condiții restrictive (obligația iobagului care se mută de a-și aduce un înlocuitor); în rest, în privința țărănimii, discuțiile s-au înscris pe linia preconizării de măsuri represive împotriva țăranilor români, în scopul preîntâmpinării unor noi răscoale.

Ar fi de adăugat că deschiderea lucrărilor Dietei și desfășurarea lucrărilor ei au coincis cu campania, organizată de comitate, de prigonire a țăranilor iobagi români și a românilor, în general, cei câțiva români admiși anterior în diferite funcții publice la nivelul comitatelor sau ca funcționari ai Cancelariei de la Viena (cazul lui Iosif Mehesi) au fost destituiți sau chiar aruncați în închisoare, sub acuzația solidarizării cu răsculații cu ani în urmă (cazul vicecomitelui de Hunedoara, Ladislau Pop).

Acesta a fost contextul în care s-a declanșat, după 1790, ca o contrareacție la frământările naționaliste ale nobilimii maghiare, dar și ca un prilej, ca o șansă de continuitate, pe o treaptă nouă, mișcarea națională a românilor din Transilvania.

IV.2.2. *Supplex Libellus Valachorum – actul fundamental al mișcării naționale a românilor*

a. La peste o jumătate de secol de la lupta lui Inochentie Micu, trecând prin experiența dureroasă a răscoalei țăranilor din 1784, lupta de emancipare era reluată pe o bază socială mult mai largă. Între timp, apăruseră păturile sociale și profesionale menite să se constituie în forța de bază a mișcării și din rândul cărora se recrutează conducerea ei: în primul rând, a apărut intelectualitatea românească, rezultând din școlile Blajului, din școlile grănicerești, sau chiar din studiile făcute la Viena și Roma (cum era cazul corifeilor Școlii Ardelene); din aceste școli se ridicaseră nu numai cărturari de elită, ci și învățători, profesori, preoți, uniți și neuniți, știutori de carte,

funcţionari şi ofiţeri români; în sfârşit, se ridicase, într-o serie de oraşe, o pătură de negustori şi meseriaşi români, dornică să se afirme pe plan economic, dar şi, treptat, în plan social-politic. Politica de reforme a absolutismului luminat, începând cu edictul de toleranţă şi sfârşind cu desfiinţarea iobăgiei şi dreptul la învăţătură îşi dăduse, în cele din urmă, roadele. Şansele luptei erau acum altele decât în trecut, cu atât mai mult cu cât Şcoala Ardeleană, cu producţia ei istorică şi lingvistică, este pusă direct în slujba mişcării naţionale, conducătorii acesteia nefiind alţii decât corifeii Şcolii Ardelene..

Aşa cum s-a spus, frământările nobilimii maghiare pe linia afirmării vieţii naţionale „au sensibilizat" şi pe români; nu este vorba însă aici numai de o contrareacţie la manifestări antiromâneşti, ci, aşa cum am mai menţionat, de o dezvoltare paralelă a luptei românilor pentru afirmare naţională, într-un anumit context istoric. Şansa nu putea fi pierdută; chiar înainte de deschiderea lucrărilor Dietei, la care ne-am referit, începea elaborarea unei noi serii de petiţii de drepturi (între care, *Universa Natio Valachica*, precum şi memoriul redactat de Ioan Para şi Petru Maior, în numele ofiţerilor români), vizând numai anumite deziderate şi susţinând anumite argumente, esenţiale fiind cererile de recunoaştere a românilor ca a patra naţiune constituţională şi de recunoaştere a dreptului de participare la funcţiile publice.

În martie 1791, deci în plină desfăşurare a dezbaterilor Dietei, au fost înaintate împăratului două memorii: primul, mai sumar, este adresat doar în numele clerului greco-catolic, cerând însă egalitatea de drepturi, nu numai pentru clerul greco-catolic, ci pentru toţi românii; al doilea memoriu, care ne interesează în mod deosebit, a fost redactat de la început în numele naţiunii române, ulterior, cu prilejul unei a doua ediţii, din acelaşi an, 1791, el primind titlul, de fapt, o prescurtare a titlului iniţial, cu care a fost consacrat în istoria românilor, până în zilele noastre, *Supplex Libellus Valachorum*.

Este actul fundamental al mişcării naţionale a românilor, constituindu-se într-o operă colectivă a corifeilor Şcolii Ardelene: Samuil Micu, Petru Maior, Gh.Şincai, I.Piuariu-Molnar, Iosif Mehesi, Petru Para şa. Partea cea mai mare a textului se constituie într-o istorie a românilor transilvăneni, subliniindu-se vechimea lor şi contextul istoric în care au ajuns în starea de toleranţă; totodată, sunt concentrate aici argumentele menite să susţină cererile naţiunii române, inserate la sfârşitul textului. Circumscrise în 5 puncte, cererile naţiunii române erau următoarele: – Să se şteargă numirile jignitoare de „toleraţi", „admişi" etc., date românilor şi să se admită reintrarea naţiunii române în posesia tuturor drepturilor civile şi regnicolare; – În consecinţa primei cereri, să se redea naţiunii române statutul de egalitate cu celelalte naţiuni din Transilvania, în raport cu realitatea istorică de la 1437, atestată în mărturia Conventului de la Cluj-Mănăştur (care se referea la un „stegar al obştei ungurilor şi românilor", Paul cel Mare din Voivodeni); – Clerul, indiferent de confesiune (greco-catolic sau ortodox), nobilimea şi

plebea orăşenească sau rurală să se bucure de un tratament egal cu clerul, cu nobilimea şi cu plebea aparţinând celorlalte naţiuni; – Naţiunea română să fie reprezentată în Dietă şi în toate funcţiile publice în proporţie cu numărul ei;
– Toate unităţile administrative (comitate, scaune, districte, comunităţi orăşeneşti), cu o populaţie majoritară românească să aibă *şi denumiri româneşti*; celelalte, în raport cu numărul populaţiei, nume mixte; totodată, să se declare că toţi locuitorii principatului, fără deosebire etnică sau confesională, trebuie să se bucure de aceleaşi drepturi.

Fundamentală era argumentaţia în sprijinul cererilor formulate, care cuprinde, cum am menţionat, partea cea mai amplă a textului acestui document istoric de importanţă excepţională. Argumentele de bază erau de trei feluri: a) de ordin *istoric* (sau istorico-juridic), trimiţând la vechimea populaţiei româneşti, cea mai veche, mult mai veche decât celelalte populaţii din Transilvania; b) de ordin *demografic*, trimiţând la numărul românilor, constituind populaţia cea mai numeroasă, depăşind în mod apreciabil toate celelalte etnii, luate la un loc; c) de ordin *public-fiscal*, trimiţând la contribuţia cea mai importantă la sarcinile publice ale statului, de asemenea, mult mai importantă decât contribuţiile celorlalte populaţii din Transilvania, luate la un loc.

Pe linia argumentelor din prima categorie, pornindu-se de la descendenţa latină şi continuitatea neîntreruptă, schiţându-se istoria românilor transilvăneni până în sec.al XVIII-lea, în final, era condamnată jignitoarea calificare de „venetică" la adresa naţiunii române, cu care Dieta nobiliară întâmpinase cererile formulate de Inochentie Micu: „Nu venetică, ci veche, şi cu mult mai veche decât toate celelalte este naţiunea românilor din Transilvania", suna această replică, dată peste timp, de autorii *Supplex*-ului. Trebuie menţionat aici că argumentul vechimii este suplimentat de unul juridic, în sensul demonstraţiei după care românii din Transilvania s-ar fi bucurat în deplinătate de drepturi politice, ca şi ungurii, până la jumătatea secolului al XVII-lea, când, o dată cu elaborarea de către nobilime a noilor *„Constituţii"*, în contradicţie cu statutul lor din trecut, românii au fost excluşi din cadrul constituţional şi plasaţi în poziţia de toleraţi, textele constituţiilor *Aprobatae* calificând statutul lor cu termenii odioşi de „toleraţi", „admişi pentru bunul public" ş.a.

O asemenea demonstraţie îşi avea justificarea în plan juridic, în sensul preîntâmpinării contra-argumentului bazat pe principiul – discutabil, altfel – după care cine îşi acceptă de bună voie jugul, de-a lungul timpului, merită să-l poarte pentru totdeauna (de aici, de fapt, şi insistenţa autorilor asupra anumitor momente sau aspecte: acceptarea de bunăvoie a ungurilor în Transilvania, conduşi de Tuhutum, „dându-şi dreapta"; egalitatea deplină cu ungurii, atestată la anul 1437, după mărturia Conventului de la Cluj-Mănăştur; continuitatea acestei egalităţi şi după ce s-a constituit, în anii 1437-1438, „Unio Trium Nationum", până în secolul al XVII-lea ş.a.)

În planul argumentației istorice importantă era şi evocarea atitudinii împăraților habsburgici, Leopold I, Maria Tereza şi mai ales Iosif al II-lea, care ar fi dovedit înțelegere pentru aspirațiile de emancipare ale românilor, avizând chiar justețea argumentelor puse în discuție de cei din urmă („Prea marele nostru Iosif al II-lea" – scriu autorii – a fost cel care a recunoscut nedreptatea şi asuprirea, care a văzut cu ochii săi şi s-a convins pe deplin că națiunea română este şi mult mai numeroasă decât celelalte ale Provinciei şi de cel mai mare folos în timp de pace şi război").

În privința argumentului trimițând la numărul românilor, se invocă datele statistice ale conscripției din 1787: românii se ridică la cifra de un milion, dintr-un total al populației de 1.700.000 de persoane, întrecând, deci, cu mult toate celelalte etnii luate la un loc. Cât privește argumentul vizând procentul cel mai mare de participare a românilor la contribuțiile publice, el trimite la impozitele suportate de români, cota participării lor fiind cu mult mai mare decât a celorlalte „națiuni", luate la un loc, ținând seama de faptul că nobilimea era scutită de plata impozitelor; românii constituiau, deci, factorul de bază al întreținerii aparatului de stat, şi tot ei furnizau cel mai important efectiv pentru armata imperială din Transilvania (compuneau cele două regimente grănicereşti, 1/3 din regimentul secuiesc şi 2/3 din regimentele de câmp). Or, această cotă majoritară de contribuții la sarcinile publice, presupunea, cu atât mai mult, respectarea unui principiu de drept public, după care cei care contribuie la sarcinile publice, prin sacrificiile lor, se fac, implicit, beneficiarii drepturilor publice.

b. Cu un asemenea conținut, programul enunțat în *Supplex Libellus Valachorum*, se înscria pe linia luptei dusă cu decenii în urmă de episcopul Inochentie Micu, acesta fiind primul care a elaborat conceptul de „națiune română", dându-i un înțeles politic, şi primul care a conceput un program politic de emancipare a națiunii române. În comparație cu acest program, pe lângă punctele comune vizând continuitatea mişcării naționale sunt şi unele deosebiri care indică superioritatea *Supplex*-ului din 1791 şi, respectiv, a mişcării din jurul său, şi anume:

- Inochentie Micu elaborase cel dintâi argumentele importante pe care le regăsim în *Supplex*, privind vechimea, numărul, proporția sarcinilor publice, dar, în raport de circumstanțele timpului, într-o primă etapă a mişcării naționale, el elaborase aceste teze în mod separat, cu diferite prilejuri; pentru prima dată adunate la un loc, într-un text unic, bine legat, le regăsim acum, în cuprinsul *Supplex*-ului;

- este vizibilă amploarea pe care au căpătat-o aceste teze (argumente) în textul *Supplex*-ului, în comparație cu modestia lor în petițiile lui In.Micu;

- prin comparație, este vorba de o schimbare în ceea ce privește greutatea argumentelor: la In.Micu accentul cădea pe argumentul unirii cu biserica Romei şi, prin consecință, pe diplomele imperiale ale „Unirii", care

promiteau satisfacerea revendicărilor; or, în cazul *Supplex*-ului, cum am văzut, la o dată când ambele confesiuni (greco-catolică şi ortodoxă) fuseseră recunoscute, câştigarea drepturilor politice nu mai era condiţionată de unire, argumentele de ordin istoric şi demografic trecând pe primul plan;

- cu deosebire, în *Supplex* argumentele de ordin istoric capătă o amploare deosebită, într-un fel, pe măsura pregătirii istorice a autorilor, corifeii Şcolii Ardelene;

- în sfârşit, deosebirea cea mai mare faţă de In.Micu, constă în sensul care se dă acum argumentului numărului: din el urmează să rezulte nu numai dreptul egal al participării românilor la funcţii publice, ci reprezentarea lor proporţională, ceea ce ducea la schimbarea radicală a sistemului constituţional al Transilvaniei, la transformarea de fapt a acesteia într-o ţară românească. În realitate, acest punct 4 din seria cererilor, fără a o spune în mod explicit, contrazicea asigurarea înscrisă în text, după care autorii *Supplex*-ului urmăresc numai „integrarea" în sistemul constituţional al Transilvaniei, ca a patra naţiune, iar nu răsturnarea sistemului constituţional în vigoare.

c. Ar fi de adăugat că adresând memoriul împăratului, autorii aveau în vedere şi eventualitatea nefericită a trimiterii lui către Dietă – ceea ce se va şi întâmpla! – caz în care în care ei cereau împăratului, drept o concesie minimală, admiterea organizării unei adunări naţionale, menită să aleagă deputaţi pentru apărarea cauzelor lor. O dată elaborat, cei îndatoraţi să-l înainteze împăratului Leopold al II-lea erau cei doi episcopi, ortodox şi unit, Gherasim Adamovici şi Ioan Bob, şi unul şi celălalt aflaţi sub presiunea insistenţelor celor două categorii de credincioşi în fruntea cărora se aflau. Cum se ştie, împăratul, pornit pe calea compromisului cu nobilimea, aşa cum se procedase şi cu memoriul separat al clerului unit, a trimis memoriul spre examinare Dietei de la Cluj, în curs de desfăşurare. A recomandat Dietei, e drept, formal, printr-un rescript imperial, să ia în consideraţie cererile românilor, punându-i în folosinţa „beneficiilor concivilităţii", în mod expres menţionând necesitatea cultivării plebei româneşti, toate acestea în limita conservării sistemului constituţional al Principatului. De admiterea întrunirii unei adunări naţionale, precum ceruseră autorii *Supplex*-ului, în cazul trimiterii memoriului la Cluj, nici nu putea fi vorba! Citit în Dietă, textul memoriului a stârnit indignarea nobilimii, iar I.Bob, episcopul unit, care ar fi trebuit să susţină memoriul, sub focul indignării „stărilor", nu a fost la înălţimea momentului, contestându-şi chiar consimţământul pentru unele formulări din *Supplex*.

După această primă reacţie a membrilor Dietei, memoriul este încredinţat studierii unei comisii a Dietei, aceasta prezentându-şi raportul asupra memoriului în şedinţa Dietei din 5 august 1792. Concluziile raportului traduceau atitudinea de indignare a nobilimii: potrivit cu starea lor românii s-ar bucura de aceleaşi libertăţi şi ar avea aceleaşi sarcini precum celelalte

naţiuni („dovada" era chiar proporţia reprezentării în Dietă, un deputat la 416!), a li se da ceva în plus ar însemna a-i ridica la a patra naţiune, ceea ce ar încălca sistemul constituţional, care trebuia respectat, precum o cerea însuşi împăratul. Raportul inserează, totodată, aprecierea că memoriul este opera unor tulburători, ea formulând cereri străine de dorinţele românilor şi la care „nici românii mai înţelepţi" nu ar fi consimţit, proba fiind însăşi poziţia episcopului Bob (peste timp, la 2 mai 1848, în celebrul discurs din catedrala de la Blaj, Simion Bărnuţiu avea să invoce comportarea şovăielnică a episcopului Bob, pentru a sugera învăţăminte utile !).

Este de observat că raportul nu a evitat să răspundă punctual la cererile formulate şi la argumentele invocate, răspunzându-le cu aroganţă: de pildă, admiţând că românii sunt cei mai vechi în Transilvania, raportul opune, în replică, afirmaţia că au fost cuceriţi prin sabie (aceasta, în ciuda efortului autorilor *Supplex*-ului de a demonstra, cum am arătat, că niciodată românii nu fuseseră cuceriţi!); la fel, la argumentul numărului, admiţându-se că românii pot fi mai numeroşi, nobilii răspund că este vorba de o superioritate numerică datorită plebei „necioplite", ceea ce ar presupune nu acordarea de drepturi, ci, dimpotrivă, măsuri de prevedere din partea autorităţilor politice. Respins cu indignare în Dietă, textul tipărit al *Supplex*-ului intra, în schimb, în dezbaterile cărturăreşti, în susţinerea sau combaterea tezelor, polemicile începând cu cea de a doua tipărire a textului, la Cluj, în 1791, de către învăţatul german Eder; acesta însoţise ediţia cu notele sale critice, potrivnice tezelor, ceea ce, firesc, stârnea reacţia cărturarilor-autori ai *Supplex*-ului, S.Micu, Gh.Şincai, P.Maior.

d. Respingerea cu indignare de către nobilime a marelui *Supplex*, din 1791, ca şi poziţia împăratului, Leopold al II-lea, care se înscria, de asemenea, pe linia respingerii, nu i-au descurajat pe conducătorii mişcării naţionale. Astfel, un an mai târziu, ei redactează un al doilea *Supplex*, datat 30 martie 1792, adresat noului împărat, Francisc I, reluând argumentele din memoriul anterior, amplificând chiar argumentul numărului populaţiei şi cererea reprezentării proporţionale în organele centrale şi locale. De data aceasta, aşa cum indicau primele două articole, pornindu-se de la aprecierea că românii alcătuiau 2/3 din populaţie şi, respectiv, suportau sarcinile publice în aceeaşi proporţie, se cerea în mod expres ca numărul deputaţilor români trimişi în Dietă să fie în acelaşi procent de 2/3 şi la fel în toate celelalte instituţii publice, de la cele mai înalte până la cele de jos. Totodată, era reînnoită cererea admiterii unei adunări naţionale, după modelul congresului naţional iliric sârbesc.

Soarta acestui al doilea memoriu nu a fost mai fericită decât a celui dintâi; în timp ce noul împărat, şi el pornit pe calea compromisului cu nobilimea, la îndemnul cancelarului Kaunitz înţelege să respingă cu amabilitate memoriul, prezentat de cei doi episcopi, guvernatorul Transilvaniei cerea înlocuirea episcopului ortodox; mai ales insistenţa cu care se cerea la data aceasta admiterea convocării unei adunări naţionale, după

modelul congresului naţional sârbesc, era de natură să alarmeze autorităţile, ştiindu-se cât de departe ajunseseră revendicările sârbilor prilejuite de organizarea unui Congres naţional (în 1790, la Timişoara, unde participase ca invitat şi episcopul ortodox român, Gherasim Adamovici, se ceruse ruperea legăturilor cu Ungaria şi constituirea unei provincii autonome (o voievodină, pusă direct în subordinea Curţii de la Viena, prin constituirea unei Cancelarii aulice ilirice!). Deşi, între timp, încurajarea proiectului sârbesc de desprindere de Ungaria nu mai era de actualitate, Curtea de la Viena renunţând să-l mai sprijine, modelul oferit de Congresul naţional sârbesc a stârnit un real interes în rândul românilor şi serioase temeri din partea autorităţilor ungare (la numitul Congres de la Timişoara se adoptase şi un program de revendicări pe plan intern, demn de imitat: şcoli în limba sârbă, ofiţeri sârbi, reprezentanţi în servicii publice ş.a.).

Noul împărat, din considerente politice, nu dădea satisfacţie cererii de destituire a episcopului ortodox, dar calea pe care se înscria orientarea sa va fi aceea a reprimării mişcărilor naţionale, în care vedea o gravă ameninţare la adresa integrităţii Imperiului Habsburgic, a compromisului, în anumite limite, cu nobilimea din Transilvania, şi ea interesată să reziste în faţa aceluiaşi pericol.

IV.3. Societate şi economie în Transilvania. De la Supplex la 1848

În Transilvania şi Banat, ca şi în Principatele dunărene, urmărim de-a lungul acestei perioade o evoluţie semnificativă în planul structurilor sociale şi al realităţilor economice, cu accentul pe o anumită intensitate a înnoirilor în intervalul dintre 1821 şi 1848.

III.3.1. În ceea ce priveşte *evoluţia raporturilor sociale,* ea are ca punct de plecare cunoscuta patentă a împăratului Iosif al II-lea, din august 1785, dată în urma marii răscoale a ţăranilor condusă de Horea, în baza căreia se desfiinţa iobăgia, legarea de glie a ţăranilor, aceştia recăpătându-şi dreptul de liberă strămutare (o reformă care va fi recunoscută şi după moartea, în 1790, a cunoscutului monarh luminat).

Ca şi în cazul reformelor anterioare din Principatele dunărene, desfiinţarea iobăgiei în 1785, însemnase numai o eliberare sub raport juridic a ţăranilor iobagi, desfiinţarea dependenţei personale faţă de nobili; în practică, obligaţi să-şi asigure existenţa muncind pe domeniile nobiliare, ei continuă să fie supuşi la obligaţii apăsătoare faţă de stăpânii de domenii: zile de clacă (robotă), acestea prin abuzuri putând ajunge la 3-4 zile pe săptămână, dijmă din produse, daruri periodice ş.a.

De-a lungul timpului, Curtea de la Viena s-a implicat în reglementarea raporturilor dintre stăpânii de moşii şi ţărani, încercând să limiteze abuzurile

celor dintâi, în interesul ordinei de stat. Dar elaborarea unui nou urbariu pentru reglementarea acestor raporturi a fost tergiversată mult timp, până în 1820, când, în baza conscripției czirakiene, la intervenția nobilimii, țărănimea a fost în mod apreciabil afectată, multe loturi țărănești fiind încorporate în domeniile nobiliare.

În strânsă legătură cu evoluția structurilor sociale, locul principal în cadrul economiei îl ocupă *agricultura,* cu accentul pe producția pentru piață, cu deosebire nobilimea orientându-se în această direcție. Ca şi în Principatele dunărene, alături de interesul crescut al stăpânilor de domenii, pentru exploatarea acestora cu ajutorul forței de muncă a țăranilor, fenomenul arendăşitului a contribuit şi el la starea precară a celor din urmă.

III.3.2. În *privința activităților industriale,* de-a lungul perioadei la care ne referim, constatăm înmulțirea treptată pe moşiile nobiliare a manufacturilor de tot felul, având la bază mai ales materia primă de pe moşii (manufacturi de zahăr, sticlă, postav, pielărie, mori de hârtie ş.a.). Unele dintre acestea cunosc o mai mare dezvoltare (precum manufactura de postav de la Sadu, înființată de dr. I.Piuariu-Molnar), dar majoritatea o constituie manufacturile mici.

În ansamblul ei, producția meşteşugărească are la bază organizarea în bresle. Cea mai importantă ramură meşteşugărească aparține industriei textile, în care, mai ales de la începutul secolului al XIX-lea, constatăm introducerea unor inovații tehnice (cazul fabricii, pe bază de tors mecanic, de la Braşov, înființată în 1806 de către Wilhelm Zimmermann). În deceniile IV – V ale secolului al XIX-lea manufacturile se intensifică şi constatăm înființarea de numeroase întreptinderi şi manufacturi în afara breslelor, ele având la bază prelucrarea materiilor prime, cu deosebire agricole (manufacturi şi fabrici de hârtie la Orlat şi Sibiu, de postav, la Cisnădie, altele în zona Braşovului, la Timişoara etc.).

Un sector important al industriei transilvănene, care se amplifică începând cu ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, l-au constituit *exploatările miniere,* afirmându-se din acest răstimp atelierele de prelucrare a fierului de la Hunedoara, Toplița, Teliucul de Sus, Govăjdia ş.a. Datorită măsurilor inițiate de autorități, o apreciabilă dezvoltare aveau să ia minele şi topitoriile de fier de la Ghelar şi Reşița. Odată cu exploatarea zăcămintelor de fier, continuă exploatarea minelor aurifere de pe domeniul Zlatnei, a altor importante bogății ale subsolului.

Semnificativ este şi faptul că în mine este folosită din ce în ce mai mult munca salariată; totodată sunt utilizați numeroşi specialişti străini. Cât priveşte investițiile în acest sector, ele aparțin în cea mai mare parte capitaliştilor austrieci, alături de ei participând, într-o proporție mai redusă, investitori maghiari şi saşi, treptat urmând să se afirme şi unii acționari români.

Pe măsură ce înaintăm în secolul al XIX-lea, producţia minelor de fier şi cărbune, dar şi de sare, cunosc importante creşteri, în bună măsură datorate introducerii unor tehnici avansate (în Zlatna, în 1838, apoi, la Baia Mare, intrau în funcţiune primele maşini cu aburi din Transilvania).

Pe baza inovaţiilor tehnice (ex., introducerea ciocanului cu aburi), o amplă dezvoltare cunoaşte spre jumătatea secolului al XIX-lea uzina de la Reşiţa. Începuturile învăţământului tehnic vin şi ele în sprijinul dezvoltării mineritului (în 1835, se înfiinţa şcoala de minerit de la Săcărâmb).

III.3.3. În privinţa unui alt important sector al vieţii economice, *comerţul,* înainte de toate trebuie subliniată însemnătatea acestui sector în contextul legăturilor Transilvaniei cu provinciile româneşti de la Sud şi Răsărit de Carpaţi. Nu este greu de observat că, în ciuda unor dispoziţii ale autorităţilor habsburgice – între altele, înfiinţarea „cordonului sanitar" la graniţa dinspre Principate -, schimburile între Ţările Române îşi continuă cursul, cele două importante oraşe sud-transilvănene, Braşovul şi Sibiul, având un loc central în asigurarea acestor legături economice (în acest context, de la sfârşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX, de o mare reputaţie se bucură, între altele, Casa de comerţ Hagi Const.Pop din Sibiu).

O latură, importantă şi ea, a legăturilor economice inter-româneşti continuă să fie transhumanţa oierilor ardeleni la Sud şi Răsărit de Carpaţi.

Legăturile comerciale cu Principatele Dunărene intră într-o nouă etapă după 1829, amenajarea Porţilor de Fier şi navigabilitatea pe Dunăre urmând să dea impuls acestei dezvoltări. Apar, până la 1848, noi societăţi comerciale sau Case de comerţ care accelerează aceste legături cu Principatele dunărene (precum, de ex., „Gremiul comercial român" din Braşov). Totodată, şi pe fondul intensificării legăturilor comerciale la care ne referim, se afirmă treptat în Transilvania o burghezie română, hotărâtă să se implice în viaţa economică, ca şi în mişcarea de redeşteptare naţională.

III.3.4. În sfârşit, un important aspect al realităţilor economice din Transilvania şi Banat, pe care îl menţionăm aici, îl constituie *dezvoltarea oraşelor,* cu tot ceea ce a însemnat ea în procesul modernizării. Cu deosebire, ca rezultat al activităţilor economice desfăşurate de-a lungul timpului, se poate vorbi de o nouă etapă pe calea acestei dezvoltări în perioada premergătoare revoluţiei de la 1848. Dovada o constituie, între altele, creşterea remarcabilă a populaţiei orăşeneşti, oraşe precum Sibiu, Braşov, Cluj, Arad, Timişoara, Oradea, ajungând să depăşească în această perioadă 20.000 de locuitori. Ca şi în cazul Principatelor dunărene, este vorba de un aspect semnificativ pentru întreaga evoluţie a societăţii de pe teritoriul Transilvaniei şi Banatului de-a lungul unui răstimp de aproape trei sferturi de veac.

Mutaţiile socio-economice din tot acest răstimp, evident, şi-au pus amprenta asupra evoluţiilor politice – inclusiv, asupra mişcării de redeşteptare naţională a românilor – şi, ca atare, asupra lor revenim, uneori şi în subcapitolele destinate evoluţiei politice, pentru a înţelege mai bine semnificaţia acesteia.

IV.4. **Reacţiunea în Transilvania şi efectele ei asupra mişcării naţionale româneşti (1792-1830)**

O dată cu opera de „restituiri" din anii 1790-1792, nobilimea din Transilvania, în comuniune cu cea din Ungaria, se declara satisfăcută în orgoliile sale pe linie naţională; ameninţată de spectrul ideilor Marii Revoluţii Franceze, care încurajau aspiraţiile de emancipare ale păturilor largi ale societăţii, ca şi aspiraţiile de emancipare naţională ale popoarelor asuprite, nobilimea şi-a potolit elanurile de independenţă faţă de Curtea de la Viena. Era bine motivată în această orientare, care o împingea pe calea compromisului cu împăratul, având a-şi apăra un sistem de privilegii – bine închegat, ca nicăieri în Europa -, atât în ordine socială, cât şi naţională. Pe linie socială, ea urma să se apere nu numai faţă de lupta ţărănimii române pentru dreptate socială, ci şi a altor pături de jos ale societăţii transilvane; pe de altă parte, ea urma a-şi menţine şi a-şi consolida sistemul de asuprire naţională exercitat asupra românilor ca popor.

În ansamblul lor, reformele Mariei Tereza şi ale lui Iosif al II-lea, care ştirbiseră grav privilegiile nobilimii maghiare, erau de domeniul trecutului, iar Dieta din anii 1791-1792, redeschisă după decenii, îi oferea încrederea că restabilirea raporturilor din perioada anterioară reformelor era de data aceasta definitivă. Compromisul şi interesul comun de a rezista în faţa spectrului schimbărilor explică, în bună măsură, perioada de reacţiune pe care o parcurge Transilvania, de altfel, ca întreg Imperiul habsburgic, în răstimpul domniei lui Francisc I (1791-1835). Treptat, mai ales după 1815, o dată cu triumful spiritului reacţionar la nivelul continentului european, absolutismul centralist habsburgic va reveni în forţă pe terenul interesului comun al reprimării spiritului revoluţionar.

Cum s-a scris, obiectivul esenţial al regimului reacţionar este „imobilitatea", rezistenţa în faţa oricărei încercări de schimbare în ordinea sistemului politic, cu o singură excepţie, aceea a dreptului pe care şi-l arogă Curtea de la Viena în persoana împăratului (şi a fratelui său, cunoscutul reacţionar, Alexandru Leopold) de a adopta măsuri pentru creşterea impresionantă a aparatului poliţienesc de represiune, a perfecţionării unor instituţii precum poliţia secretă şi cenzura. Calea legală de afirmare a acţiunii de protest din partea micii nobilimi, a unor pături orăşeneşti sau a unor cercuri intelectuale, împotriva abuzurilor aristocraţiei nobiliare sau a aparatului administrativ, este acum închisă; la fel, posibilitatea realizării pe cale legală a reformelor social-economice. Cu atât mai mult dispar posibilităţile de afirmare pe cale legală a aspiraţiilor de emancipare naţională (pentru un timp, în acelaşi context, seria petiţiilor româneşti adresate împăratului este întreruptă!).

Cele două instituții, cenzura și poliția secretă, devin treptat factori de bază ai sistemului; numărul miilor de cărți interzise este an de an tot mai mare, cu prioritate marii autori interzișii fiind reprezentanții iluminismului francez, dar și marii scriitori germani; cenzura își exercită sfera de competențe și asupra cabinetelor de lectură și bibliotecilor, așa după cum poliția secretă exercită un control riguros asupra școlilor și dascălilor, asupra altor instituții publice, a funcționarilor sau persoanelor de diverse alte profesiuni. În aceste condiții, absolutismul habsburgic capătă forme tot mai accentuate, deciziile cele mai importante ale împăratului fiind luate de către împărat de unul singur, instituțiile politico-administrative centrale pierzându-și substanțial din importanță (Consiliul de Stat); în cele mai multe cazuri, numeroase ordonanțe ale împăratului se substituie deciziilor organismelor centrale.

Politica excesiv de autoritară a împăratului scutește nobilimea de griji în privința apărării privilegiilor sale amenințate de spiritul revoluționar; pe linia interesului comun, ea se face copărtașă la instaurarea spiritului reacționar, așa cum se vede mai ales din dezbaterile noilor sesiuni ale Dietei. Noua Dietă din 1794, continuând lucrările Dietei din 1791-1792, se menține strict pe linia respectării drepturilor sale „constituționale" (înscrise inițial, în *Diploma leopoldină* din 1691). Grija principală a acestei Diete, ca și a următoarelor, s-a îndreptat spre adoptarea de măsuri de prevenire a răscoalelor țărănești, prin întărirea aparatului represiv și de supraveghere a satelor; în schimb, măsuri efective de înlăturare a abuzurilor și de reglementare urbarială au ezitat să adopte. O proiectată conscripție, menită să reglementeze sistemul impozitelor, dar și să servească drept bază pentru un nou urbariu avea să fie realizată abia în anii 1819-1820 (conscripția czirakiană, după numele lui Cziraky), promisul urbariu fiind mereu amânat până când, în sfârșit, va fi adoptat, prea târziu, în 1847, în ajunul Revoluției.

Deși nobilimea era interesată în regimul autoritar promovat de Imperiu, făcându-se copărtașă la sistem, pentru a-și conserva privilegiile, în cele din urmă unele instituții care îi garantau autonomia și defineau raporturile ei cu puterea imperială urmau să fie serios afectate de absolutismul habsburgic; este vorba, în primul rând, chiar de Dietă, convocată mai rar și pe care împăratul, din 1814, nu avea s-o mai convoace deloc o bună perioadă (următoarea Dietă va fi convocată în alte condiții, peste mai bine de două decenii, în 1834). Și în aceste condiții, nobilimea se dovedește fidelă orientării sale și își reprimă tentațiile de „independență"; în 1809, manifestul lui Napoleon, dat după cucerirea Vienei și care îndemna la separarea Ungariei de Austria, rămânea fără rezultat, nobilimea maghiară, în continuare, strângând rândurile în jurul împăratului. După 1815, o dată cu triumful principiului „legitimității" vechilor imperii și constituirea *Sfintei Alianțe*, care avea la bază alianța dintre Austria și Rusia, regimul reacționar din Imperiul habsburgic intră într-o nouă etapă, noul cancelar, Metternich, devenind simbolul acestei înăspriri a regimului.

În tot acest răstimp, de mai multe decenii, masa populației românești din Transilvania a fost principala victimă a reacțiunii. În timp ce, așa cum am văzut, referindu-ne la Dietă, autoritățile au înnăsprit măsurile de represiune împotriva țărănimii române și a eventualelor frământări de caracter național, masa țărănimii române a fost aceea care a suportat impozite tot mai mari, impuse de întreținerea armatei, și tot ea a rotunjit efectivele acestea, dându-și sacrificiul de sânge în cursul războaielor pe care Austria a trebuit să le ducă (încadrați în batalioanele grănicerești, cum se știe, românii și-au adus sacrificiul de sânge pentru o cauză care nu era a lor, în luptele de la Rivoli, Arcole, Austerlitz ș.a.). În ciuda regimului represiv, nu lipsesc în această perioadă unele frământări românești de ordin social și național. Astfel, în anul 1804 era elaborat un nou *Supplex* adresat împăratului, de astă dată, anonim, cu referire la situația românilor din sudul Transilvaniei, de pe Pământul Crăiesc. Apelându-se la argumentația memoriului din 1791 privind vechimea și numărul românilor, se cerea recunoașterea egalității de drepturi a românilor cu sașii din această zonă, între altele, cerându-se o reprezentare a românilor în administrație și justiție, în proporție cu numărul lor. Vizând în mod special situația românilor de pe Pământul Crăiesc, memoriul se referea în același timp la toți românii din Transilvania și Banat, inserând o serie dintre revendicările lor, mai ales de ordin social și religios (între altele, introducerea urbariului și în Transilvania, reglementarea statutului bisericilor românești ș.a.).

Fără îndoială, în epoca regimului represiv habsburgic patronat de cancelarul Metternich („epoca lui Metternich"), mișcarea națională românească s-a retranșat pe plan cultural; paradoxal, tocmai aceasta este perioada elaborării celor mai multe dintre operele corifeilor Școlii Ardelene, în majoritatea lor, bineînțeles, datorită cenzurii, ele rămânând în manuscris. Trebuie subliniat că regimul habsburgic reacționar, la care ne referim, a lăsat el însuși un anumit teren de refulare a doleanțelor populației majoritare din Transilvania și Banat, anume pe teren școlar și bisericesc, grija autorităților fiind aceea ca această mișcare revendicativă să nu atingă structurile politice ale regimului.

Așa se explică mulțimea de memorii din deceniile II-III cuprinzând cereri pe care Curtea de la Viena le-ar fi putut accepta, cel puțin parțial. În privința Bisericii, între altele, aceste cereri vizau: instalarea unui episcop român la conducerea episcopiei ortodoxe a Transilvaniei (după moartea, în 1796, a episcopului ortodox sârb, Gherasim Adamovici, mult timp scaunul episcopal rămânând vacant, abia în 1810, fiind numit un episcop român, Vasile Moga); instaurarea de episcopi români pe scaunele episcopale din Banat și Partium, în scopul desprinderii de autoritățile ierarhiei sârbești, dreptul întrunirii în sinoduri, pe confesiuni, dar și în cadrul unui sinod „național" ș.a În domeniul școlar, o dată cu revendicarea generală privind dreptul înființării de școli în limba română, o cerere importantă, înscrisă în numeroase memorii, a fost aceea de instalare a unor inspectori școlari români, la conducerea școlilor românești, în Transilvania, ca și în Banat.

IV.5. **Avântul mişcării naţionale în Transilvania în perioada premergătoare revoluţiei de la 1848**

IV.5.1. În deceniile IV-V, până la revoluţia de la 1848, continuă să se manifeste tendinţa Imperiului habsburgic de consolidare a dominaţiei sale în plan politic şi economic, după cum continuă să se afirme încercarea sa de a atrage nobilimea din Transilvania prin acordarea de înalte funcţii în stat, la nivel central, precum şi în administraţia comitatelor. Totuşi, o parte a nobilimii maghiare din Transilvania nu se lasă antrenantă în jocul Curţii de la Viena, ci adoptă o politică reformistă, în sânul căreia constatăm şi o opoziţie de nuanţă liberală împotriva absolutismului habsburgic.

În Transilvania, această mişcare este condusă de N.Wesseleny, reprezentant al păturii nobilimii liberale (nobilime mare şi mijlocie). Ca şi la sfârşitul secolului al XVIII-lea, acţiunea de opoziţie a nobilimii maghiare din Transilvania faţă de absolutismul habsburgic se desfăşoară în comuniune cu acţiunea similară a nobilimii liberale din Ungaria, aceasta având în frunte pe L.Kossuth. Din 1831, din timpul revoluţiei polone, N.Wesseleny se face ecoul nemulţumirilor împotriva dominaţiei habsburgice. Sub influenţa sa şi a altor nobili maghiari care i se alătură (Ioan Bethlen, Dionisie Kemeny ş.a.) se cere împăratului convocarea Dietei, unul dintre cele mai importante drepturi ale nobilimii maghiare, încălcat în vremea din urmă de Curtea de la Viena. Vine în sprijinul acţiunii nobilimii liberale şi tineretul studios maghiar, în cele din urmă împăratul admiţând convocarea Dietei, în 1834, după aproape două decenii de când aceasta nu mai fusese convocată.

Dieta din 1834, prima din seria dietelor premergătoare revoluţiei de la 1848, s-a desfăşurat în condiţiile în care majoritatea membrilor ei era constituită din adepţi ai opoziţiei liberale.

Dezbaterile din sânul ei au adus critici virulente la adresa Curţii de la Viena, situaţie în care, din ordinul împăratului, Dieta este dizolvată prin intervenţia armatei (după numai câteva luni de dezbateri furtunoase). Cu acest prilej, autorităţile habsburgice nu au ezitat să ia măsuri de represalii, N.Wesseleny fiind arestat iar apoi condamnat la 3 ani închisoare, alţi nobili maghiari adepţi ai reformelor fiind daţi în judecată.

IV.5.2. După această dată, mişcarea reformistă maghiară aparent intră în reflux; mai degrabă, ea se diversifică: pe de o parte, se afirmă un curent moderat având în frunte pe I.Bethlen; pe de alta, un grup radical, în frunte cu Alexandru Bölöny, a cărui influenţă este însă mai scăzută. Se afirmă şi mai mult de la această dată, spiritul revoluţionar al tineretului studios maghiar, în frunte cu poetul Al.Petöfi (născut în Ungaria, dar având o mare influenţă şi în Transilvania). Programul reformiştilor nobiliari moderaţi concepe realizarea reformelor în limita menţinerii privilegiilor nobilimii maghiare, privilegii

sociale, dar şi în ordine politică-naţională (cu alte cuvinte, menţinerea exploatării naţionale exercitată asupra populaţiei majoritare din Transilvania). Cum scria acelaşi N.Wesseleny, adresându-se lui Kossuth: „Nu trebuie să uităm că prin această nobilime există naţionalitatea noastră […] Dacă mii de nobili şi-ar pierde averea, nobilimea s-ar reduce la o entitate neînsemnată, iar cea mai mare parte a milioanelor care i-ar lua locul nu va fi maghiară".

Mişcarea reformistă a nobilimii maghiare -, fie că este vorba de gruparea moderaţilor sau a radicalilor-, va găsi o platformă comună, pe linia promovării supremaţiei naţionale maghiare; mai mult decât atât, în ciuda divergenţelor în planul reformelor social-economice, mişcarea reformistă maghiară reia şi promovează, cu tot mai multă vigoare şi consecvenţă, ideea „uniunii" (deci, a alipirii) Transilvaniei cu Ungaria, consolidând astfel alianţa dintre nobilimea din Transilvania şi cea din Ungaria, vizând acţiuni comune de reprimare a mişcării naţionale a românilor din Transilvania. Cum vom vedea mai departe, reformiştii radicali maghiari, aparţinând nobilimii mijlocii, burgheziei sau intelectualităţii maghiare, în timp ce acceptau, formal, ideea emancipării ţărănimii române, nu concepeau drepturile politice ale locuitorilor Transilvaniei decât ca cetăţeni ai statului unic maghiar, ca membri ai naţiunii maghiare, în acest fel, politica de „desnaţionalizare", promovată de nobilimea maghiară, urmând să fie revigorată în intervalul care urmează, anticipând în mod inevitabil declanşarea unor puternice conflicte etnice.

În spiritul unor asemenea poziţii aveau să se desfăşoare lucrările următoarelor diete ale nobilimii din Transilvania – din 1837, de la Sibiu, şi mai ales din anii 1841-1842, de la Cluj. Era adus în dezbaterile acesteia din urmă proiectul de lege care declară limba maghiară ca limbă oficială a Transilvaniei, deci se impunea obligativitatea folosirii ei în administraţie şi învăţământ, în corespondenţa bisericii; numai saşii îşi păstrează dreptul folosirii limbii germane în şcoală şi biserică, celelalte etnii fiind obligate să le introducă în curs de 10 ani. Legea este votată în Dietă, dar împăratul a avut înţelepciunea să nu o sancţioneze. Împotriva hotărârii Dietei se ridică din partea intelectualilor saşi, St.Ludwig Roth, deşi poziţiile privilegiate ale saşilor fuseseră admise de Dietă; dar hotărârile Dietei stârneau mai ales protestele intelectualilor români din Transilvania, care marcau un moment important în evoluţia mişcării naţionale a românilor din Transilvania în perioada premergătoare revoluţiei de la 1848.

IV.5.3. Mişcarea naţională a românilor din Transilvania a evoluat, în deceniile IV-V, în paralel cu mişcarea reformistă a nobilimii maghiare, numai în anumite momente între cele două mişcări existând tangenţe, pe linia unor interese comune vizând înlăturarea formelor abuzive ale absolutismului habsburgic; mai mult, mişcarea naţională românească se afirmă, din ce în ce mai viguros, ca o reacţie la linia naţionalistă promovată de nobilimea liberală

maghiară; totodată, ea este în raport cu spiritul veacului, cu avântul mişcărilor de redeşteptare naţională pe plan european.

Avântul mişcării naţionale româneşti corespunde în aceste decenii unei baze sociale mai largi; se afirma, tot mai evident, o burghezie românească în Transilvania, o pătură de negustori, proprietari de ateliere şi „fabrici", etc., care îşi identifică propriile interese în sânul mişcării naţionale; această burghezie era afectată în dezvoltarea ei de privilegiile nobilimii şi de îngrădirile de breaslă , totodată, era dornică să se afirme în viaţa publică, deci interesată direct în lupta pentru câştigarea de drepturi politice şi înlăturarea asupririi naţionale. Rolul cel mai important în mişcarea naţională, cum se întâmpla şi în trecut, revenea intelectualităţii, în primul rând tineretului intelectual, ca întotdeauna mai receptiv la ideile noi şi mai hotărât în acţiunile sale. Se resimţeau în aceste decenii rezultatele şcolilor din Blaj şi alte oraşe, rezultatul studiilor în diferite „preparandii" sau alte categorii de şcoli, aşa după cum numeroase şcoli din lumea satelor, odată cu „luminarea" oferită de învăţământul primar, contribuiseră, cât de cât, la răspândirea ideilor de redeşteptare naţională în lumea ţăranilor români.

Frământări cu caracter naţional constatăm în rândurile intelectualilor români din Transilvania, din anii 1831-1834, când, şi în cazul lor, se resimt ecourile revoluţiei polone, ale legăturilor stabilite cu o serie de emigranţi poloni în Transilvania; în mişcarea secretă conspirativă condusă de Adolf David, revoluţionarul polonez, stabilit o vreme la Cluj, sub supravegherea autorităţilor austriece, aşa cum se ştie, au fost implicaţi o serie de intelectuali români. Proiectul, oarecum fabulos, a rămas într-o fază incipientă, prin arestarea din timp a revoluţionarului polonez; el preconiza unirea celor trei ţări române şi constituirea unei republicii democratice, o dată cu desfiinţarea servituţilor feudale, la realizarea lui urmând să participe nu numai intelectuali, ci şi ţărani români. După moartea fruntaşului polonez (în închisoare, el s-a sinucis), unii dintre adepţii săi au continuat să acţioneze, fără rezultate, în Munţii Apuseni şi în Banat. Între cei din urmă, s-ar fi numărat, după unele opinii, Zaharia Carcalechi şi Damaschin Bojincă, şi care ar fi încercat, pe linia acestui proiect, să stabilească legături cu unii cărturari patrioţi din Ţara Românească, precum I.Heliade Rădulescu. Aici, în Banat, ca şi în comitatele din vest ale Transilvaniei (Partium), unde mişcarea reformistă nobiliară maghiară era mai puternică, s-au putut realiza chiar unele colaborări între intelectualii români şi cei maghiari, pe linia unor revendicări social-economice comune.

IV.5.4. Un rol deosebit de important în dezvoltarea mişcării naţionale româneşti, alături de intelectuali, a revenit clerului, aparţinând celor două Biserici, ortodoxă şi unită (greco-catolică) şi mai ales vârfurilor acestora. Sub presiunea tineretului intelectual, în general, a credincioşilor, cei doi episcopi sunt împinşi spre acţiune, din 1834 începând noua serie de memorii adresate împăratului, prin intermediul lor.

În aprilie 1834, un prim-memoriu din această serie era adresat împăratului, sub semnătura celor doi episcopi: cel ortodox, Vasile Moga şi cel unit, Ioan Lemeni, recent instalat în scaunul episcopal; la acea dată se redeschideau lucrările Dietei nobiliare din 1834-1835, la care ne-am referit, dar memoriul era adresat împăratului, anticipându-se reacţia negativă a Dietei. Memoriul reia argumentaţia *Supplex*-ului din 1791, cerându-se restituirea drepturilor pe care românii – cea mai veche şi mai numeroasă populaţie a Transilvaniei – le-ar fi avut cu secole în urmă. În spiritul vederilor cancelarului Metternich, vizând menţinerea neschimbată a *statu-quo*-ului politic din Imperiu şi din Transilvania, rezoluţia împăratului se încheia cu recomandarea formală ca românii să aştepte în linişte dezbaterile Dietei, căreia, printr-un rescript, i se recomandase să adopte măsuri de asigurare a „liniştei" publice şi a bunelor relaţii între etnii. Or, cum am văzut, Dieta Transilvaniei, departe de a da curs acestor recomandări, dădea în vileag împotrivirea faţă de Curtea de la Viena, impunând dizolvarea ei şi instituirea guvernării autoritare a arhiducelui Ferdinand d'Este (altfel, de scurtă durată, Curtea de la Viena revenind la politica de compromisuri cu nobilimea).

Cu prilejul Dietei de la Sibiu, din 1837 – care îşi propunea să continue dezbaterile neîncheiatei Diete anterioare –, din iniţiativa cercului protopopilor ortodocşi de la Sibiu este elaborat un alt important memoriu, de data aceasta episcopul ortodox V.Moga fiind mandatat să-l prezinte Dietei. Memoriul insistă asupra problematicii clerului ortodox, cerând egalitatea cu clerul celorlalte confesiuni, dar argumentaţia este inspirată de memoriile anterioare; sub presiunea clerului unit, la rândul său, episcopul I.Lemeni se adresează în martie 1838 cu un memoriu împăratului, în numele clerului greco-catolic, cu aceeaşi revendicare a egalităţii cu clerul celorlalte etnii din Transilvania, şi cu aceeaşi argumentaţie de ordin istoric, vizând, indirect, drepturile poporului român, în general.

Calea unor acţiuni separate, pe linia revendicărilor clerului celor două biserici româneşti, nu era cea mai potrivită, dar ea avea în schimb avantajul, aşa cum s-a subliniat, de a întări baza de masă a mişcării naţionale. O asemenea orientare se manifestă şi în răstimpul noii Diete de la Sibiu, din 1841-1842. Cum am menţionat, însă, încheierea lucrărilor acestei Diete, cu adoptarea hotărârii privind obligativitatea limbii maghiare, a stârnit vii proteste în rândul românilor, în primul rând în cercul cărturarilor de la Blaj, în frunte cu Simion Bărnuţiu. De la această dată mişcarea se radicalizează, rolul cărturarilor ardeleni, ca şi al tineretului român studios, devenind tot mai important, crescând presiunea lor în direcţia organizării unei mişcări unitare, asociind cele două confesiuni. Pe linia adoptării unui program politic naţional, depăşind limitele apartenenţei la confesiunea ortodoxă sau greco-catolică, se înscria, din 1838, o dată cu apariţia sa, „Gazeta Transilvaniei", condusă de G.Bariţiu; pe această linie se afirma activitatea lui

S.Bărnuțiu la Blaj, în cursurile lui de filosofie; raportându-se la opera lui Kant şi dezvoltând doctrina dreptului natural, el aducea noi argumente, în plan teoretic, în sprijinul drepturilor naționale ale românilor. Protestele cărturarilor şi tineretului de la Blaj împotriva hotărârilor Dietei, în intervalul imediat următor, au căpătat accente deosebit de virulente, ele încorporând şi acuzații la adresa episcopului Lemeni, căruia i se reproşează o atitudine şovăielnică, ajungându-se chiar la conflict deschis cu acest prelat.

Ca şi G.Bariţiu, cu cele două gazete de la Braşov, S.Bărnuțiu şi cercul din jurul său pledează în anii care urmează, pe de o parte, pentru o organizare a mişcării naționale depăşind granițele confesionale, pe de alta, pentru atragerea maselor țărăneşti în mişcare, pentru lărgirea bazelor ei sociale, care putea să-i asigure şansele de succes. Contribuia la maturizarea programului politic al românilor ardeleni, în anii premergători declanşarea revoluției şi încurajarea care le venea din Principatele dunărene. Stabilirea unor cărturari ardeleni în Principate, călătoria în Principate a unor ardeleni – T.Cipariu, G.Bariţiu ş.a.–, legăturile acestora cu *Societatea literară* de la Bucureşti, cu *Societatea studenților români de la Paris*, preocupările unor publicații din Principate, pentru soarta românilor din Transilvania, precum „Magazin istoric pentru Dacia", redactată de N.Bălcescu în colaborare cu Aug.Tr.Laurian, toate acestea erau de natură să încurajeze mişcarea națională a românilor din Transilvania.

Ultima Dietă nobiliară din Transilvania, din anii 1846-1847, desfăşurată la Cluj, în ajunul declanşării revoluției, avea să pună din nou în lumină contradicția fundamentală de interese între nobilimea maghiară, pe de o parte şi masa populației româneşti, pe de alta. În condițiile presiunii crescânde a frământărilor țărăneşti, Dieta ia în discuție reglementarea raporturilor agrare, prin elaborarea unui urbariu – reglementare proiectată de câteva decenii, dar mereu amânată. Or, urbariul ieşit din dezbateri avea la bază conscripția din anii 1819-1820, a lui Cziraky, când țăranii sub influența stăpânilor de domenii, derutați că ar fi vorba de majorarea impozitelor declaraseră mult mai puțin pământ aflat în posesie decât aveau în realitate; o dată cu noul urbariu, acum adoptat, se atribuia țărănimii numai suprafețele înscrise în conscripție, suprafețele nedeclarate rămânând în stăpânirea proprietarilor. Sancționat de împărat, urbariul nu avea să se aplice, datorită apropiatei declanşări a revoluției; dar el a stârnit proteste, în mod excepțional, chiar în rândul unor nobili (N.Weselenyi, Dionisie Kemeny), şi mari frământări în rândurile țărănimii române.

Desfăşurarea Dietei de la Cluj, din anii 1846-1847, a prilejuit elaborarea unor noi memorii cerând emanciparea românilor din Transilvania, de data aceasta misiunea elaborării lor asumându-şi-o G.Bariţiu; el adresează mai întâi un memoriu Dietei, în primăvara anului 1846, pe care însă nobilimea, constituind majoritatea Dietei, nu îl pune în discuție; apoi, în vara anului 1847,

el redactează un al doilea memoriu pe care îl adresează de această dată împăratului, cu misiunea prezentării lui la Viena fiind mandataţi doi reprezentanţi ai comunităţii româneşti braşovene (Ioan Iuga şi Radu Orghidan).

În mod semnificativ, la această dată mişcarea naţională promovată de intelectualii ardeleni se desfăşoară concomitent cu angajarea ţăranilor în lupta pentru dreptate socială şi naţională. În Munţii Apuseni, pe domeniul Zlatnei, împotriva abuzurilor administraţiei comitatului, se desfăşoară cunoscuta mişcare a ţăranilor moţi, având în frunte pe Ecaterina Varga; autorităţile, speriate de declanşarea unei noi mari răscoale ţărăneşti, au reuşit să stopeze această mişcare, o dată cu arestarea, prin vicleşug, a conducătoarei. Starea de tensiune de la această dată prevestea apropiata declanşare a revoluţiei din Transilvania care va însemna, ca un reflex al frământărilor politice din perioada premergătoare, pe de o parte, revoluţia maghiarilor, în unire cu cei din Ungaria, pe de alta, o revoluţie a românilor ardeleni. Şi asupra unora, şi asupra celorlalţi, dar cu înţelesuri total diferite, se vor face simţite cele două mari curente ale timpului: naţionalismul şi liberalismul.

IV.6. **Situaţia românilor din alte provincii istorice şi mişcarea naţională**

Cum am văzut, pe alocuri, istoria Transilvaniei, în perioada la care ne-am referit, are serioase tangenţe cu istoria altor două provincii româneşti, legate de aceeaşi stăpânire habsburgică, Banatul şi Bucovina.

IV.6.1. *Banatul*, fusese în ordine cronologică, după Transilvania, a doua provincie încorporată în Imperiul habsburgic, în sec. al XVIII-lea. Până în anul 1751, la conducerea provinciei s-a aflat o administraţie civilă, depinzând direct de Curtea de la Viena. Asupra ei s-au exercitat, de la început, tendinţele de dominaţie ale nobilimii maghiare, sub presiunea acesteia, împărăteasa Maria Tereza, în 1778, acceptând împărţirea Banatului în comitate, în conformitate cu forma de organizare maghiară, iar în anul următor, în 1779, admiţând încorporarea în Ungaria a celei mai mari părţi a Banatului, numai o mică parte a sa, zona de sud, cu regimentele de graniţă, rămânând sub dominaţia Curţii de la Viena (sub patronajul Consiliului de Război). De la această dată, el era împărţit în trei comitate: Caraş, Timiş şi Torontal, integrate administraţiei maghiare. În zona de sud, rămasă în stăpânirea Imperiului, populaţia era militarizată, aici avându-şi locul de staţionare 3 regimente de graniţă, o situaţie specială care atrăgea după sine o serie de avantaje pentru locuitori: înfiinţarea de şcoli primare în limba naţională la sate, dreptul de folosire a pădurilor, măsuri de protecţie sanitară (spitale) ş.a. Politica habsburgică în zona de „graniţă militară", dar şi o politică oarecum mai tolerantă din partea nobilimii maghiare în comitate, au permis constituirea treptată, în Banat, a unei burghezii româneşti, interesată în

ascensiunea ei, nu numai în plan economic, dar şi politic. Este vorba de meşteşugari, negustori, dar şi de numeroşi învăţători, preoţi, ofiţeri ai regimentelor de graniţă. Şi grija împăratului pentru partea încorporată Ungariei fusese mai mare decât în Transilvania propriu-zisă, aici, din 1780, datorită iniţiativei împăratului, fiind aplicat urbariul care reglementa obligaţiile ţăranilor faţă de stăpânii de domenii, după modelul urbariului destinat Ungariei.

Aspiraţiile de emancipare politică ale românilor bănăţeni se lovesc de politica de asuprire naţională a nobilimii maghiare, dar şi de tendinţele de supremaţie ale sârbilor, mai ales în zona de graniţă, pornind de la supremaţia bisericească, consacrată de mai multă vreme şi încurajată de împărat (din timpul lui Leopold I). O dată cu desfiinţarea Mitropoliei ortodoxe, în vremea diplomelor de unire cu Biserica Romei, românii ortodocşi din Transilvania, ca şi, ulterior, cei din Banat, erau puşi sub jurisdicţia Mitropoliei sârbeşti cu sediul la Karlowitz; episcopiile de Vârşeţ şi Timişoara, de care ţineau românii bănăţeni, ca atare, vor avea în fruntea lor ierarhi sârbi, aşa după cum, atunci când în Transilvania se va recunoaşte Biserica ortodoxă, la rang de episcopie, mult timp ea va avea în frunte un ierarh sârb. Politica imperială de încurajare a sârbilor din Imperiu, în virtutea cunoscutului principiu „divide et impera" se constituia într-un mijloc de presiune asupra tendinţelor de supremaţie ale nobilimii maghiare, dar ea, cum observăm, era de natură să afecteze şi interesele comunităţii româneşti.

Au fost şi situaţii în care aspiraţiile de emancipare politică ale sârbilor bănăţeni s-au întâlnit pe linia unor interese comune cu cele ale românilor, oferind chiar celor din urmă un pretext de acţiune, aşa cum am văzut că s-a întâmplat în anii 1790-1792. Încurajaţi de autorităţile habsburgice împotriva ofensivei nobilimii maghiare, sârbii au organizat în 1790, la Timişoara, Congresul naţional sârbesc, adoptând un program înaintat de revendicări; încurajarea lor, pe linia desprinderii de Ungaria, a fost însă, ulterior, respinsă de Curtea de la Viena, pornită pe calea compromisului cu nobilimea maghiară. Dar acţiunea sârbilor era încurajatoare într-un fel şi pentru români, şi ei fiind interesaţi într-un program de revendicări precum cele sârbeşti, dar adaptate situaţiei lor (şcoli în limba română, reprezentanţi în serviciile publice, ofiţeri români în conducerea formaţiunilor militare ş.a.).

Sub raportul statutului social şi politic, situaţia românilor bănăţeni a fost mult mai apropiată de aceea a românilor din părţile apusene – din Crişana şi Maramureş, de asemenea încorporate direct Ungariei. Şi lupta lor de emancipare politică s-a desfăşurat, în general, într-o deplină comuniune (de aici şi formularea pe care o folosesc documentele istorice, „românii din Banat şi Ungaria"). Ca şi în Transilvania sau Bucovina, în condiţiile regimului absolutist habsburgic, de-a lungul deceniilor, până în perioada premergătoare revoluţiei de la 1848, mişcarea naţională din Banat s-a desfăşurat în plan cultural; în ciuda formelor opresive pe care le-a luat, mai ales în timpul cancelarului Metternich,

regimul habsburgic, autoritățile au lăsat și în Banat un câmp liber de refulare a frământărilor din sânul diverselor etnii, pe terenul școlii și bisericii; bine înțeles că și pe acest teren totul trebuia bine supravegheat și speculat, pe cât era posibil, în interesul consolidării stăpânirii habsburgice.

De-a lungul deceniilor, constatăm o mișcare națională legalistă, de esență iluministă, vizând revendicări cu caracter parțial sau local, în planul organizării școlare și al organizării bisericii. O luptă pe linia programului politic interesând emanciparea poporului român în ansamblul său, având ca model mișcarea în jurul *Supplex*-ului, nu se putea duce, dar erau posibile acțiunile care nu erau de natură să zdruncine *statu-quo*-ul politic al provinciei. Mișcarea petiționară la care ne referim a vizat deci revendicări, precum: instituirea de directori școlari la nivelul provinciei, instituirea de ierarhi de etnie română la conducerea episcopiilor, susținerea limbii naționale în școală și biserică, susținerea materială de către stat a școlilor sau bisericii românești, în deplină egalitate cu sprijinul conferit instituțiilor similare ale celorlalte etnii, sârbești sau maghiare, aceeași accesibilitate pentru ofițerii români, precum pentru cei sârbi, în funcții de comandă din regimentele grănicerești ș.a. Numeroasele memorii, cu asemenea revendicări, adresate autorităților de la Pesta sau Viena, nu erau de natură să pericliteze stabilitatea regimului politic, dar ele nu erau lipsite de valențe politice sub raportul argumentației lor, care trimitea, de pildă, la proporția majoritară a românilor bănățeni în provincie sau la vechimea lor.

Această mișcare petiționară, care întreține vie conștiința națională a românilor bănățeni, a românilor din părțile Aradului sau Bihorului, pregătindu-i pentru acțiuni viitoare, este condusă de o serie de reputați cărturari sau clerici români, precum Paul Iorgovici, C.Diaconovici-Loga, Moise Nicoară, Vasile Georgevici, Samuil Vulcan ș.a. Un centru important al mișcării l-a constituit, o dată cu înființarea sa, școala pedagogică (Preparandia) de al Arad, profesorii și învățătorii români, în general, constituindu-se într-un batalion sacru al acestei mișcări.

O nouă etapă parcurge mișcarea de emancipare politică din Banat și părțile de vest ale Transilvaniei, încorporate Ungariei, în deceniile IV-V ale secolului al XIX-lea. Așa cum s-a demonstrat, spiritul romantismului revoluționar, începând din 1830, își face prezența și în aceste zone cu populație majoritară românească. La această dată, la Lugoj, se organiza o societate secretă, de inspirație europeană, cu numele de „Constituția" – prima din seria societăților secrete organizată în Țările Române, în perioada premergătoare revoluției de la 1848. Câțiva ani mai târziu, cum am văzut, societatea revoluționară româno-polonă, vizând constituirea unei republici românești, încorporând provinciile din Imperiile habsburgic și otoman, își găsea adepți convinși în Banat.

Din deceniul al IV-lea, mişcarea naţională din Banat şi comitatele apusene ale Transilvaniei, în această nouă etapă, îşi găseşte în persoana cunoscutului cărturar-patriot Eftimie Murgu, şi a grupului din jurul său, o conducere capabilă să integreze mişcarea din Banat în fluxul general al mişcării de redeşteptare naţională care premerge declanşării revoluţiei de la 1848. După ce, mai mulţi ani în şir, se aflase în Principate, în 1840, el fusese expulzat de către autorităţile române în Banat, ca participant la „conspiraţia" condusă de Mitică Filipescu; aici, stabilit la Lugoj, el organizează mişcarea de emancipare naţională a românilor bănăţeni, în anii 1843-1845, elaborând în acest sens numeroase memorii, apelând la o argumentaţie pe linia *Supplex*-ului din 1791. În numele vechimii şi numărului lor, el cere drepturi politice pentru românii din Banat, ca şi pentru toţi românii din Imperiul habsburgic, pe plan imediat punând problema limbii române ca limbă oficială, precum şi a unei administraţii româneşti în Banat. Cum acţiunile lui se bucurau de sprijinul păturilor orăşeneşti de negustori şi meşteşugari români din Lugoj şi alte oraşe, cum ele aveau influenţă şi asupra grănicerilor bănăţeni, în 1845, prin arestarea lui de către autorităţile din comitatul Caraş se punea capăt activităţii sale (transferat la Pesta, el va rămâne în închisoare până în primăvara anului 1848, când va reveni la conducerea mişcării naţionale din Banat).

IV.6.2. O situaţie mai specială, ca provincie sub stăpânire austriacă, a avut *Bucovina*. Răpită de austrieci în 1775, în baza unei înţelegeri cu Turcia, ea a rămas un timp sub administraţia militară austriacă, depinzând direct de Curtea de la Viena; în 1786, la mai bine de un deceniu de la răpirea ei, din ordinul împăratului este încorporată provinciei „Galiţia". Tratatul de la Şistov, din 1791, dintre Austria şi Turcia, reconfirma stăpânirea austriacă asupra provinciei (de fapt, numai de la această dată provincia este indicată în documentele oficiale sub denumirea de Bucovina, anterior acestei date ea fiind desemnată sub numele de Moldova de Nord). Tot la această dată, în contextul încheierii tratatului de la Şistov, la insistenţele boierilor români, împăratul Leopold al II-lea, promitea despărţirea Bucovinei de Galiţia şi revenirea în subordinea directă a împăratului. Promisiunea împăratului constituia o recunoaştere formală a autonomiei Bucovinei, în realitate, datorită opoziţiei guvernământului de la Lemberg, aceasta rămânea în continuare în aceeaşi situaţie, o circumscripţie în cadrul Galiţiei.

Importante schimbări, în plan demografic, au avut loc în provincie în faza de început a stăpânirii habsburgice; în intervalul administraţiei militare austriece, are loc o importantă colonizare cu ţărani români din Moldova şi din Transilvania, iar într-o a doua etapă, cu populaţie germanică şi maghiară; după încorporarea la Galiţia, are loc o masivă colonizare cu ruteni din Galiţia, în câteva decenii, mai ales datorită colonizării din urmă, ajungându-se la o creştere de 2-3 ori a populaţiei (după unele statistici, de la aproape 117.000,

în 1778, la aproape 193.000, în 1804, procentul românilor, la această dată, rămânând majoritar, în proporție de 2/3).

După încorporarea ei la Galiția, românii sunt expuși politicii de discriminare dusă de guvernul Galiției, atât în privința administrației publice, cât și în privința conducerii școlii și bisericii. Un reviriment pe linia rezistenței în fața acestei presiuni se produce în 1821, când are loc o serioasă emigrație din Moldova în această provincie, o serie de boieri și intelectuali moldoveni stabilindu-se, un timp, mai ales la Cernăuți. Încercările de afirmare în spirit național sunt timide în primele decenii ale secolului al XIX-lea (între altele, de pildă, apariția în anii 1814-1820 a primului calendar românesc, sub redacția lui Vasile Țintilă). Politica de excludere a românilor din aparatul administrativ, precum și politica de germanizare, rămân în continuare la ordinea zilei și în deceniile III-IV, stârnind numeroase proteste din partea românilor, ca rezultat al lor, în cele din urmă împăratul fiind obligat să intervină: în 1840, în calitate de *căpitan* al circumscripției bucovinene era numit un român, George Isăcescu, care avea să dețină această funcție până în anul 1849.

IV.6.3. O dată cu anexarea *Basarabiei* (teritoriul dintre Prut și Nistru), în baza tratatului de pace de la București din 1812, autoritățile ruse au procedat cu precauție la consolidarea acesteia, timp de peste un deceniu și jumătate admițând o relativă autonomie a Basarabiei (cu această denumire era desemnată, în trecut, zona Bugeacului, de la nordul gurilor Dunării, după 1812, ea fiind extinsă asupra întregului teritoriu dintre Prut și Nistru). În scopul atragerii boierilor, au fost menținute un timp privilegiile lor din țară, pentru țărani, alarmați de sistemul șerbiei din Rusia și tentați să-și părăsească vetrele, pentru a fugi în Moldova, de asemenea, au fost adoptate o serie de scutiri de dări și alte obligații, proprii sistemului rusesc.

În fruntea provinciei, în calitate de guvernator, a fost numit un boier român, de mult stabilit în Rusia, Scarlat Sturdza (tatăl lui Alexandru Sturdza, un cunoscut cărturar al timpului). Cum misiunea acestuia a fost de scurtă durată (1812-1813), datorită încetării sale din viață, următorii guvernatori au fost desemnați de către țar în persoanele unor generali ruși: Harting, Bahmetiev, Inzov, Voronțov ș.a. Tentativa primului din această serie, de a anula o serie de drepturi, a întâmpinat protestul boierimii, iar țarul Alexandru I le-a dat satisfacție, sub succesorul acestuia, generalul Bahmetiev, în 1818, fiind elaborat un așezământ special pentru organizarea Basarabiei, un fel de „constituție", redactată în limbile rusă și română, prin care se recunoaște principiul autonomiei administrative; în fruntea provinciei se află un guvernator civil, ajutat de un Consiliu Suprem (Înaltul Sfat), compus din 11 membri, 5 fiind numiți de autoritățile ruse, 6 fiind aleși de boierii români.; ispravnicii și subalternii lor urmau să fie aleși pe baza unui sistem de vot censitar rezervat boierilor băștinași.

Importante drepturi sunt conferite românilor în plan religios, la cererea mitropolitului Gavril Bănulescu-Bodoni, cu acordul Sinodului rus şi aprobarea ţarului. În 1813, ia fiinţă Mitropolia ortodoxă cu reşedinţa la Chişinău, de la această dată urmând a funcţiona la Chişinău şi un seminar teologic, cu limba română de predare, destinat pregătirii preoţilor. Până la sfârşitul vieţii sale, în 1821, amintitul prelat a fost un susţinător puternic al cauzei autonomiei provinciei. O dată cu moartea sa însă, Sf.Sinod rus a scăzut rangul bisericii româneşti din Basarabia, de la Mitropolie la Arhiepiscopie, cu rangul de arhiepiscop la conducerea Bisericii ortodoxe din Basarabia fiind ales Dimitrie Sulima, fost colaborator al mitropolitului decedat, el urmând să-şi înscrie atitudinea pe linia apărării autonomiei provinciei şi drepturilor românilor basarabeni (deşi era ucrainean de origine); între acestea din urmă, importante erau: folosirea limbii române în şcoală şi biserică, tipărirea de cărţi bisericeşti în limba română ş.a.

Politica autorităţilor ruse, din faza de început a ocupaţiei, s-a îndreptat şi într-o altă direcţie, şi-anume, a modificării structurii demografice, prin stimularea emigrării unor populaţii străine; ca şi în Bucovina, fenomenul colonizărilor urma să aibă consecinţe importante în planul creşterii populaţiei provinciei. Cel mai mare număr de colonişti l-au dat bulgarii, care se stabilesc în sudul Basarabiei, unde sunt organizaţi în 4 districte, beneficiind de autonomie administrativă şi de serioase privilegii din partea autorităţilor ruse. Numărul lor avea să crească treptat, în deceniile III-IV centrul vieţii lor culturale şi religioase devenind oraşul Bolgrad. Au îngroşat rândurile coloniştilor şi alte populaţii străine: găgăuzii, care vorbesc limba turcă, dar sunt de rit creştin-ortodox, evreii, grupuri mai mici de germani, polonezi ş.a. În ciuda acestor masive colonizări (până în 1835, numărul bulgarilor ajungea la 35.000) pe parcursul perioadei până la 1848, şi în continuare după această dată, românii rămâneau populaţia majoritară a provinciei.

În plan politic, contactele cu Moldova de peste Prut s-au menţinut, mulţi locuitori având aici rude sau bunuri; un moment important pe linia contactelor personale, de o parte şi de alta a Prutului, a fost prilejuit de evenimentele din 1821, când, aşa cum am văzut, Chişinăul, ca şi Cernăuţii în Bucovina, Braşov şi Sibiu, în Transilvania, s-a constituit într-un important centru de emigraţie pentru numeroşi moldoveni, speriaţi în primul rând de jafurile şi silniciile eteriştilor lui Al.Ipsilanti.

Din anul 1825, o dată cu succesiunea la tronul Rusiei a lui Nicolae I, pe linia absolutismului autocratic instaurat de noul ţar tendinţa de îngrădire a unor drepturi, recunoscute iniţial pentru românii basarabeni, este tot mai evidentă, în anul 1828 ea finalizându-se cu elaborarea unui nou aşezământ pentru Basarabia („Regulamentul” lui Voronţov) prin care autonomia provinciei este anulată; Înaltul Sfat, ca organ central, constituit şi din români, era înlocuit cu un Consiliu de provincie, cu membri desemnaţi de guvernator. În justiţie, sunt

numiți tot mai mulți judecători ruși, necunoscători ai limbii române, se adoptă măsuri privind obligativitatea limbii ruse în instituțiile de stat ș.a. În ciuda acestor măsuri, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, limba română continuă, totuși, să fie folosită, alături de limba rusă, politica de rusificare urmând să-şi dea roadele şi să ia un curs mai intens în deceniile următoare.

IV.6.4. O altă provincie românească, *Dobrogea*, cunoaşte în perioada la care ne referim, o serie importantă de schimbări, legate în mod direct de situația Imperiului otoman - în care fusese încorporată de mai multe secole -, o dată cu desființarea raialelor turceşti de la nordul Dunării şi retrocedarea acestora Țării Româneşti. Până la pacea de la Adrianopol, ea făcuse parte, împreună cu raialele de la nordul Dunării, din paşalâcul de Silistra; de la această dată, în urma retrocedării raialelor Țării Româneşti, paşalâcul Silistriei – cu reşedința la Silistra – este desființat, în locul său fiind constituit „paşalâcul Dunării", cu reşedința la Rusciuc, în acesta fiind încorporată, alături de Bulgaria, şi Dobrogea.

Situația economică, socială şi demografică a Dobrogei a fost grav afectată, de-a lungul timpului, de războaiele ruso-turce care s-au desfăşurat în bună parte pe acest teritoriu. Distrugerile de război explică dispariția unor numeroase aşezări, precum şi descreşterea numărului populației, după războiul din 1828-1829, numărul acesteia, după unele izvoare, ajungând la numai 60.000 de oameni. Este de menționat că, şi în limita acestor cifre, românii au constituit o majoritate relativă a provinciei, urmați de turci şi tătari, bulgari, alte etnii. Despre structura populației – mai ales după 1829 – ne oferă date o serie de călători străini. Între ei se numără celebrul scriitor danez Hans Cristian Andersen, în 1847, finlandezul G.A.Ramsay, participant la războiul din 1828-1829, călugărul rus Partenie, francezul Camille Allard, polonezul Mihail Czaykowski ş.a., cu toții relatând peisajul dezolant al unui teritoriu distrus de război. În mod deosebit ne interesează, însă, informațiile furnizate de Ion Ionescu de la Brad pentru anul 1850, în urma călătoriei efectuate de el în Dobrogea, aceste date sugerând situația Dobrogei şi în deceniile anterioare.

Datele furnizate de călătorii străini, ca şi de I.Ionescu de la Brad, sunt diferite în privința numărului total al populației, dar ele concordă în ceea ce priveşte ponderea diferitelor naționalități care compun această populație: în ordine, români, turci, tătari, bulgari ş.a. I.Ionescu de la Brad, referindu-se la cele aproape 16.000 de familii din care se compune populația de aproape 60.000 de oameni a Dobrogei, indică pe naționalități numărul de familii în această ordine: 3636 români, 2268 turci, 2225 tătari, 1194 bulgari etc. (numărul românilor, de peste 28.000 constituie o majoritate relativă, el fiind depăşit de celelalte etnii numai luate împreună).

Aşa cum s-a subliniat, legăturile românilor dobrogeni cu nordul Dunării, cu Principatele dunărene, dar şi cu Transilvania (dată fiind mai ales

deplasarea temporară, pentru păşunatul oilor, pe teritoriul dobrogean) au fost permanente, Dunărea neconstituind deloc un obstacol între aceste ramuri ale poporului român; pe temeiul acestor legături s-a menţinut vie în rândurile românilor dobrogeni conştiinţa originii comune, a solidarităţii de interese cu românii din celelalte provincii istorice.

Sub raport social-economic şi cultural, situaţia românilor dobrogeni era afectată de reformele din Imperiul otoman, din răstimpul sultanilor Mahmud al II-lea (1808-1839) şi Abdul Medjid (1839-1861). Proclamarea egalităţii juridice între creştini şi musulmani era de natură să contribuie la emanciparea românilor dobrogeni, dar în practică, aplicarea principiului a întâmpinat mari greutăţi. Regimul juridic al proprietăţii funciare din Dobrogea, modificat prin aceste reforme (în sensul transformării în proprietate funciară de stat), avea repercusiuni pozitive asupra populaţiei româneşti (eliminarea exploatării proprietarilor particulari, stabilitatea sistemului de impozite ş.a.), dar abuzurile administrative, conjugate cu distrugerile de război, anulau în bună măsură binefacerile acestui regim.

În plan cultural, de la jumătatea secolului al XIX-lea se constată în rândul românilor dobrogeni un interes remarcabil pentru şcoli în limba română şi biserici româneşti. De la liceul românesc din Silistra, mişcarea se extinde în lumea satelor, fenomen atestând, cum observa I.Ionescu de la Brad, existenţa conştiinţei naţionale în rândul românilor dobrogeni, dorinţa lor de emancipare politică (cum scria cunoscutul patriot român, ei voiau „să fie recunoscuţi ca fiind cei mai numeroşi în Dobrogea", îşi exprimau dorinţa „de a vedea şcoli în toate satele româneşti de dincoace de Dunăre şi de a-i vedea pe români uniţi").

IV.6.5. Fără îndoială, referindu-ne la istoria românilor din Dobrogea, nu trebuie să pierdem din vedere că istoria românilor încorporează şi pe românii din afara provinciilor istorice româneşti; este vorba de *românii din peninsula Balcanică*, constituind insule de populaţie romanică aşezate în sânul altor populaţii: albanezi, sârbi, bulgari, greci ş.a.. Adunate, aceste insule de populaţie românească dau imaginea unei importante ramuri a poporului român, ele totalizând un număr apreciabil, mult mai mare decât acela al românilor dobrogeni, la care ne-am referit. Cât timp peninsula Balcanică, în cea mai mare cuprindere a sa, a fost parte a Imperiului otoman, istoria românilor balcanici (impropriu, oarecum, denumiţi vlahi), s-a conjugat cu istoria acestui imperiu, apoi, în parte, pe măsura expansiunii Imperiului habsburgic, cu istoria acestuia din urmă, în sfârşit, cu istoria statelor naţionale din Balcani, în măsura apariţiei acestora.

Remarcabilă a fost afirmarea românilor balcanici (sau aromâni) din inima Peninsulei, în munţii Albaniei, având ca centru oraşul Mascopole. Într-o primă etapă, pe linia tradiţiei bizantine, ei se afirmă în strânsă comuniune cu limba şi cultura greacă, făcând adesea cauză comună cu grecii

(se ştie că vestitul Rigas din Velestin, simbolul mişcării naţionale greceşti, era aromân!); din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pornind de la lucrările lui Teodor Atanasie Cavalioti, se afirmă însă interesul pentru limba aromânilor şi specificul acestei etnii în conglomeratul etnic balcanic. O dată cu distrugerea oraşului Mascopole, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, în conflictul dintre Imperiul otoman şi Imperiul austriac, are loc migrarea unor intelectuali de seamă macedo-români în Imperiul habsburgic, stabilindu-se la Viena sau Budapesta, fenomenul disocierii aromânilor de alte etnii fiind dus mai departe în preocupările acestor cărturari. În 1797, la Viena, se tipăreşte de către Constantin Ucuta, primul abecedar pentru „carte aromânească", urmat apoi de lucrările lui Gh.Constantin Roja, din anii 1808-1809, de lucrările lui Mihail Boiagi (în primul rând, gramatica aromână din 1843).

O dată cu aceste preocupări se afirmă în spaţiul balcanic, importante elemente ale conştiinţei naţionale româneşti, aşa cum constată şi o serie de călători străini ajunşi în contact cu comunităţile româneşti sud-dunărene (între care, celebrul F.G.H.Pouqueville). O mişcare naţională românească cu valenţe politice se afirmă însă ceva mai târziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o dată cu dezvoltarea interesului elitei intelectuale şi politice din Principatele-Unite pentru soarta românilor balcanici; cunoscuţi fruntaşi ai generaţiei de la 1848, N.Bălcescu, I.H.Rădulescu, Dimitrie Bolintineanu, vor afirma în scrierile şi activitatea lor acest interes; la acţiuni concrete pe linia ajutorării acestora se va ajunge însă în timpul domniei lui Al.I.Cuza.

V. REVOLUȚIA DE LA 1848 ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

V.1. **Contextul internațional şi situația specifică a Țărilor Române la 1848**

Revoluția de la 1848 din Țările Române se înscrie în seria evenimentelor revoluționare de la jumătatea secolului al XIX-lea care au marcat o etapă importantă în lupta popoarelor europene pentru libertate socială şi națională. Ridicate împotriva stăpânirilor sau dominațiilor străine ale unor mari puteri, cu regimuri absolutiste, totodată pentru câştigarea de drepturi şi libertăți democratice, numeroase popoare europene au înscris cu aceste evenimente pagini de aur în istoria lor.

Seria evenimentelor a început cu insurecția de la Palermo, din 31 decembrie/12 ianuarie 1848, unde regele a fost obligat să dea o constituție. Exemplul menit să aibă un viu ecou în Europa l-a oferit însă, şi de data aceasta, poporul francez, o dată cu declanşarea revoluției din Paris, în februarie 1848; aici, setea pentru drepturi şi libertăți democratice, precum şi dorința de înnoiri sociale şi instituționale a dus, în câteva zile de luptă pe baricade, la căderea regimului monarhic condus de Ludovic Filip de Orléans şi proclamarea Republicii (13/25 februarie 1848).

Flacăra revoluției se propagă rapid în Imperiul habsburgic, sub stăpânirea căruia gemeau numeroase popoare, în statele germane, unde se duce lupta pentru unitate națională, în Polonia, unde se desfăşoară lupta împotriva unei triple stăpâniri, în cele din urmă flacăra revoluției atingând şi Țările Române. Pretutindeni, inclusiv în Țările Române, cum vom vedea, se afirmă cu tărie cele două curente născute din necesitățile timpului: naționalismul şi liberalismul. Sunt curentele care se manifestă în grade diferite, de la popor la popor, dând expresie aspirațiilor de libertate națională, dar şi de drepturi şi libertăți cetățeneşti, inclusiv de drepturi şi libertăți economice.

În succesiunea evenimentelor, după izbucnirea revoluției din Paris, cu implicații directe asupra situației românilor – a celor din Transilvania şi Bucovina în primul rând – importantă a fost declanşarea revoluției din Viena, la 1/13 martie 1848, urmată peste câteva zile, la 3/15 martie, de izbucnirea revoluției în Ungaria, la Pesta.

Sub impresia evenimentelor revoluționare europene, începând din luna martie, spiritul revoluționar se manifestă şi în Țările Române, în provinciile româneşti aflate sub stăpânire habsburgică, pe de o parte, în Principatele

„libere”, aflate sub suzeranitatea Porții, pe de alta. Evident, evenimentele revoluționare care se vor declanșa succesiv în Țările Române, începând cu mișcarea din Moldova, de la sfârșitul lunii martie 1848, au profunde cauze interne, revoluția europeană, cum aprecia N.Bălcescu, fiind numai „ocazia, iar nu cauza revoluției române”.

Este semnificativ faptul că, mânați de dorința schimbărilor din propria lor patrie, tinerii români, moldoveni şi munteni, aflați la Paris la începutul anului 1848, au aderat la spiritul revoluției franceze, participând la lupta pe baricadele Parisului, așa cum relata N.Bălcescu, într-o cunoscută scrisoare cu data de 24 februarie, st.v., adresată din Paris, la Iași, amicului său, V.Alecsandri. „Minunata Revoluție ce te căiesc amarnic că nu ai văzut-o cu ochii, va schimba fața lumei”, scria el plin de entuziasm. Și tot aici, la scurt timp, așa cum avea să relateze „Gazeta Transilvaniei”, se desfășura o semnificativă manifestație de solidaritate a studenților români cu guvernul provizoriu francez, tinerii români, simbolic, oferind primarului capitalei franceze „steagul național”, cu cele trei culori, „ca semn al unirii Moldovenilor cu Muntenii, cum prevede şi Regulamentul Organic” .

În Paris, de fapt, în cercul tinerilor organizați în „Societatea studenților români”, s-a pus la punct şi primul proiect de declanşare a unei revoluții comune moldo-muntene, deci, la nivelul provinciilor româneşti, dintre toate, aflate, sub raportul statutului politic internațional, într-o situație aproape identică, anume, sub suzeranitatea aceleiaşi puteri – a Turciei – şi a aceluiaşi „protectorat” – al Rusiei. Proiectul se înscria pe linia ideilor preconizate de N.Bălcescu în cuvântarea sa de la 1 ianuarie 1847, privind idealul „unității naționale”, amendate acum, însă, de situația intempensivă care survenise; în stadiul de pregătire în care se aflau – de fapt, la numai un an şi câteva luni de la data când Bălcescu făcea apel la pregătire spirituală, considerând că momentul luptei era încă departe -, gândul tinerilor revoluționari şi patrioți, aflați la Paris (N.Bălcescu, frații Ion şi Dumitru Brătianu, C.Negri, V.Mălinescu ş.a.), nu putea să găsească realizabilă decât o asemenea solidaritate şi conlucrare, la nivelul Principatelor dunărene. În raport cu o acțiune care se întrevedea imediată, un proiect vizând solidarizarea şi cu românii din celelalte provincii româneşti – aflate în cu totul alte situații politice – nu putea fi pusă în discuție, nu era posibilă.

La Paris, deci, după izbucnirea revoluției din Viena, la 8/20 martie, N.Bălcescu a convocat o întrunire, la locuința sa, cu fruntaşii revoluționari munteni şi moldoveni, schițând un program minimal de revendicări şi hotărând declanşarea simultană a revoluției în Țara Românească şi Moldova, în acest scop stabilindu-se reîntoarcerea imediată în țară. Din păcate, fie şi numai în această formă a declanşării simultane a revoluției, în Țara Românească şi Moldova, proiectul unei revoluții româneşti unitare nu s-a putut realiza, deoarece, între timp, liderii moldoveni aflați în țară – şi care se

găseau într-o deplină majoritate – au declanşat deja mişcarea. Cei câţiva tineri moldoveni întorşi de la Paris, între care C.Negri şi V.Mălinescu, datorită măsurilor luate de autorităţi nici măcar nu vor putea intra în ţară, mişcarea de la Iaşi, la această dată, aflându-se în plină desfăşurare.

Evident, patrioţii moldoveni de la Iaşi procedau la acţiune în raport cu situaţia specifică din ţară, cunoscând-o mai bine decât cei aflaţi în străinătate; ei considerau că starea de confuzie în care se aflau autorităţile interne – poate, şi cele două mari puteri, suzerană şi protectoare -, sub impresia evenimentelor europene, puteau oferi mişcării o oarecare şansă de reuşită. Trebuie subliniat însă că declanşarea separată a revoluţiei, în Moldova şi Ţara Românească, precum şi în provinciile româneşti aflate sub stăpânire habsburgică, nu anulează semnificaţia proiectului de solidaritate moldo-muntean gândit de patrioţii români la Paris, ca şi semnificaţia altor proiecte sau idei de solidaritate românească existente la această dată, unele dintre ele vizând chiar unitatea naţională deplină. Între altele, se făceau ecoul acestor idei zvonurile care circulau în martie 1848 despre existenţa unui proiect politic patronat de domnitorul Gh.Bibescu, vizând constituirea unui stat românesc, încorporând nu numai Principatele dunărene, ci şi provinciile româneşti aflate sub stăpânire habsburgică şi ţaristă. Real sau nu, acest proiect se făcea, în orice caz, ecoul unei anumite stări de spirit.

Evident, între acest plan al năzuinţelor intime, vizând idealul unităţii naţionale, dar şi dorinţa unor acţiuni comune pentru realizarea lui, şi planul realităţilor, al posibilităţii reale de înfăptuire, ca şi în trecutul apropiat, distanţa era imensă. Cert este că revoluţia de la 1848 în Ţările Române, în ciuda conştiinţei solidarităţii de interese, existentă la această dată, se va desfăşura separat, pe provincii: va izbucni mai întâi în Moldova, în forma unei mişcări revoluţionare cu caracter moderat, apoi, în Transilvania, în sfârşit, în Ţara Românească. Explicaţia trebuie căutată – cum am mai subliniat – în situaţia specifică a diferitelor provincii româneşti. Ţara Românească şi Moldova se aflau sub suzeranitatea Porţii şi protectoratul Rusiei, acesta din urmă fiind obstacolul principal în calea emancipării lor, inclusiv, în calea revoluţiei. Transilvania, Banatul şi Bucovina, în modalităţi diferite, se aflau sub stăpânirea Imperiului habsburgic, şi în lupta lor pentru libertate socială şi naţională românii din aceste provincii urmau să acţioneze în raport de această situaţie specifică. În ceea ce priveşte Basarabia, încorporată de Imperiul rus, nici măcar nu putea fi vorba de posibilitatea unei mişcări, cât de moderată.

Ideea declanşării unei revoluţii simultane la 1848 în Ţările Române depăşea realităţile timpului, era de domeniul utopiei, cât timp, în mod practic, era mai uşor de înfăptuit – cum, de altfel, a dovedit desfăşurarea evenimentelor – solidarizarea marilor imperii absolutiste împotriva mişcărilor revoluţionare. Mai realistă se dovedea calea unor lupte revoluţionare, cu obiective limitate, în raport de situaţia specifică a fiecărei provincii istorice, obiective marcând

numai o etapă pe calea realizării obiectivelor finale. Astfel, în Moldova, liderii mişcării, adoptând un program moderat, vor viza înlăturarea regimului despotic al lui M.Sturdza, sperând în evitarea intervenţiei armatei ruse; în Ţara Românească, liderii revoluţiei, adoptând un program radical, în spiritul revoluţiei europene, în acelaşi timp, sperau să atragă bunăvoinţa Turciei – a cărei suzeranitate, formal, o acceptau – împotriva pericolului intervenţiei puterii protectoare; în Transilvania, Banat şi Bucovina situaţia fiind mult mai complicată, datorită conflictelor interetnice, speranţele românilor vor viza, în primul rând, emanciparea lor politică, în cadrul unui Imperiu habsburgic refăcut pe baze liberale, în final ei elaborând planul edificării unei „Românii austriece" plasată sub suzeranitatea împăratului.

Pe de altă parte, desfăşurarea separată, în linii generale, a revoluţiei în Ţările Române, nu a exclus, în acelaşi timp, existenţa acţiunilor de solidaritate, de colaborare şi într-ajutorare între revoluţionarii români, de o parte şi de alta a Carpaţilor, pe linia obiectivelor finale, în anumite momente, în raport de evoluţia concretă a situaţiilor, asemenea acţiuni putând să ia aspectul unor tentative de transformare într-o „revoluţie unitară". Cum vom vedea, se vor înscrie pe această linie numeroase acţiuni: participarea unor fruntaşi revoluţionari moldoveni la Adunarea de la Blaj din mai 1848, solidarizarea revoluţionarilor moldoveni cu cauza revoluţionarilor munteni în faza triumfului acesteia din urmă, participarea unor revoluţionari munteni, după reprimarea revoluţiei din Ţara Românească, la lupta românilor transilvăneni ş.a. Dacă ţinem seama de aceste acţiuni, ca şi de dezideratele fundamentale comune, a existat, dacă se poate spune aşa, o „revoluţie unitară" în spirite, o „revoluţie" subsumată celei reale, aşa cum s-a desfăşurat ea, în substratul ei, şi care, în orice caz, prevestea înfăptuirea, mai devreme sau mai târziu, a statului naţional român. Mai trebuie adăugat că, în ciuda unor desfăşurări separate a evenimentelor revoluţionare, există, aşa cum vom vedea, aspiraţii generale comune pe linie naţională şi a libertăţilor epocii, care se exprimă în deferite programe de la 1848 elaborate într-o provincie sau alta.

V.2. **Mişcarea revoluţionară din Moldova (martie 1848)**

V.2.1. Despre agitaţiile din Principate, din luna martie, sub impresia ştirilor despre evenimentele din Europa, ne oferă detalii interesante rapoartele consulilor francezi de la Iaşi şi Bucureşti, cei care, spre deosebire de alţi diplomaţi străini, privesc cu simpatie aceste frământări. Mai mult decât atât, la Iaşi, Guéroult, încearcă să-l convingă pe domnitorul Mihail Sturdza de necesitatea iniţierii de reforme, în întâmpinarea unor doleanţe justificate. Într-un raport din 19 martie, adresat ministrului de externe francez, Lamartine, consulul de la Iaşi, remarcând starea de spirit din Principate, se referea la

posibilitatea ca boierii din Moldova să-l răstoarne pe domn şi să proclame – credea el, în mod hazardat – „independenţa tuturor Ţărilor Române".

Pe de altă parte, în toiul agitaţiilor premergătoare declanşării mişcării, la 16 martie, devine publică nota cancelarului rus Nesselrode, adresată consulului general rus din Principate, atrăgând atenţia asupra hotărârii cu care Rusia era pregătită să intervină, prompt, împotriva tulburărilor revoluţionare. Consulii ruşi erau solicitaţi să dea o mare publicitate acestei circulare „cu scop de a preîntări spiriturile în contra amăgirilor", totodată, să intervină pe lângă domni, cerându-le să ia măsuri de supraveghere şi reprimare a oricăror „încercări revoluţionare".

În această stare de tensiune este organizată Adunarea populară de la Iaşi, din 27 martie/8 aprilie 1848 ţinută în sala hotelului Petersburg, eveniment care marchează începutul mişcării propriu-zise. Au participat la această adunare peste 1000 de persoane reprezentând toate categoriile sociale; lucrările ei au fost conduse de Gr.Cuza, cunoscut pentru vederile sale liberale, luând cuvântul cu acest prilej şi alţi lideri ai mişcării – Lascăr Rosetti, Al.I.Cuza, Vasile Ghica şi supusul austriac, Winkler - , cu toţii înfierând regimul abuziv al lui M.Sturdza. Discuţiile, care s-au desfăşurat, au transformat adunarea într-un adevărat „club revoluţionar", cum au apreciat oamenii puterii, şi ele s-au încheiat cu alegerea unei comisii, în frunte cu poetul V.Alecsandri, mandatată să redacteze un program de revendicări (mai făceau parte din această comisie, C.Rolla, Al.I.Cuza, V.Ghica, fraţii Moruzzi ş.a.).

Programul, la a cărui elaborare rolul principal l-a avut V.Alecsandri, sub titlul de *Petiţie-proclamaţiune*, cuprindea 35 de articole şi avea un evident caracter moderat.

Sub raportul statutului politic internaţional al Moldovei, departe de intenţiile pe care consulul francez de la Iaşi le atribuia patrioţilor moldoveni, în art.1, *Petiţia* cerea „Sfânta păzire a Regulamentului, în litera lui, fără nici o răstălmăcire." Voind a da mişcării un caracter de legalitate şi evitarea intervenţiei ruseşti, patrioţii moldoveni înglobau în formularea acestui articol toate acuzaţiile de abuzuri aduse lui M.Sturdza, abuzuri puse sub semnul „încălcării" şi „răstălmăcirii" actului fundamental.

Sub această acoperire de natură tactică, importante revendicări din *Petiţie* vizau înlocuirea regimului opresiv patronat de M.Sturdza cu un regim reprezentativ mai larg, bazat pe importante restructurări în viaţa de stat. Acuzându-se subordonarea abuzivă a puterii legislative de către domn, precum şi falsificarea sistematică, organizată de el, a alegerilor pentru Adunarea Obştească, în vederea reintrării acestei instituţii în deplinătatea atribuţiilor sale, *Petiţia* reclama desfiinţarea Adunării Obşteşti în fiinţă şi alegerea unei noi Adunări, în condiţii de deplină legalitate („fără nici o înrâurire asupra alegătorilor din partea Ocârmuirii, pentru ca acea Cameră să fie *adevărată reprezentaţie a naţiei* şi adevărată închezăşluire a fericirii

patriei", art.32). Articolele cerând dezarmarea arnăuților şi înființarea grabnică a unor gărzi cetățeneşti „prin toate târgurile țării", în mod direct vizau înlăturarea regimului personal al lui M.Sturdza. Şi alte articole se refereau la acelaşi domeniu al reorganizării instituțiilor de stat: toate hotărârile domnului în domeniul administrației şi justiției să fie discutate şi aprobate, în prealabil, de Adunarea Obştească; interdicția pentru deputați de a ocupa slujbe în stat şi a primi ranguri pe timpul mandatului; responsabilitate ministerială; stabilitatea şi responsabilitatea funcționarilor publici; modernizarea justiției prin amendarea Codului penal şi de procedură ş.a.

În ordinea importanței, după prevederile vizând reorganizarea puterii de stat, urmează revendicările din *Petiție* vizând drepturile şi libertățile cetățeneşti, şi această categorie de revendicări, de asemenea, trimițând la numeroase abuzuri ale regimului domnitorului M.Sturdza. Şi anume, se cereau: desființarea cenzurii în privința „tuturor trebilor şi a intereselor dinlăuntrul țării"; siguranța personală (arestarea şi condamnarea numai în baza legii); eliberarea deținuților pentru pricini politice; dreptul oricărui locuitor de a se plânge Adunării Obşteşti ş.a.

O serie de articole, interesând cu deosebire şi alte categorii sociale decât boierimea liberală, vizau libertatea comerțului şi a industriei: desființarea vămii de export pentru cereale, înființarea unei bănci naționale „pe cel mai sigur temei"; înființarea unei bănci de scont, „pentru înlesnirea negustătorilor în înflorirea comerțului"; îmbunătățirea portului Galați, „ca cel mai mare canal al înfloririi comerțului şi agriculturii"; înființarea unui tribunal de comerț la Iaşi; măsuri împotriva speculei ş.a.

Cu privire la situația țărănimii şi raporturile agrare, *Petiția* dovedeşte o moderație bine calculată, stipulându-se, vag, „grabnica îmbunătățire a stării locuitorilor săteni", precum şi alcătuirea unei nou catagrafii, „spre a scăpa de împilare pe toți nenorociții locuitori".

În sfârşit, sunt de remarcat şi prevederile referitoare la Şcoală şi Biserică; anume, se cerea reforma şcolilor „pe o temelie largă şi națională, spre răspândirea luminărilor în popor", iar în privința clerului, „ridicarea lui morală şi socială".

V.2.2. O dată elaborată, a doua zi după adunare, la 28 martie, în casa unuia dintre fruntaşii moldoveni, *Petiția* este semnată de peste 800 de persoane, între alții punându-şi semnătura mitropolitul Meletie. Apoi, o delegație de conducători ai mişcării, C.Rolla, V.Ghica, C.Moruzzi, ş.a., în ziua de 29 martie prezintă *Petiția* domnitorului, care, abil, se preface amator de tratative. Dintre cererile formulate, domnul a refuzat categoric pe cele privind constituirea unei noi Adunări şi înființarea gărzilor cetățeneşti, ca unele care, implicit, nu puteau să ducă decât la răsturnarea sa. În realitate, în umbra tratativelor, el luase măsuri hotărâte de represiune, cărora le dă curs, după ce, împreună cu familia sa, se retrage la adăpost, în cazarma miliției.

Mai ales în seara zilei de 29 martie, în aşteptarea răspunsului la cererile formulate, se adună la Iaşi, în zona Copoului, o mulţime apreciabilă de oameni: boieri, funcţionari, burghezi, negustori şi meseriaşi, simpli lucrători, un rol important mai ales în mobilizarea celor din urmă avându-l Zaharia Moldovanu. O dată cu sosirea răspunsului negativ din partea domnitorului, unii dintre lideri – V.Ghica, Al.I.Cuza, C.Racliş – îndeamnă mulţimea la luptă, cerând celor prezenţi să se înarmeze şi să revină a doua zi, la 30 martie, pentru a merge cu toţii, în frunte cu mitropolitul, „asupra baionetelor tiranului". Dar, între timp, în cursul nopţii, din ordinul domnului, s-a declanşat o represiune dură împotriva participanţilor la mişcare, condusă direct de fiii domnului, Dimitrie şi Grigore Sturdza. S-au făcut peste 300 de arestări, unii dintre arestaţi fiind exilaţi la moşii sau mănăstiri, iar 13 dintre fruntaşii arestaţi, în zilele următoare, fiind porniţi spre Galaţi, pentru a fi trimişi în exil în Turcia (ulterior, pe drumul dintre Galaţi şi Brăila, 6 dintre ei evadând de sub pază, pentru a ajunge în Transilvania şi de aici în Bucovina).

Evenimentele din zilele de 27-29 martie şi mai ales teroarea declanşată în noaptea de 29-30 martie, precum şi în zilele următoare, sunt relatate pe larg într-o serie de broşuri publicate în perioada următoare de unii fruntaşi moldoveni, ca, de pildă, *Protestaţie în numele Moldovei, a omenirii şi a lui Dumnezeu*, redactată în luna mai de V.Alecsandri; *Întâmplările din Moldova din luna lui martie*, apărută anonim, la sfârşitul lunii iunie, autorul fiind, probabil, M.Kogălniceanu. În broşura aici amintită, V.Alecsandri, totodată, analiza cauzele mişcării din Moldova, acuzând „tirania machiavelică" a lui M.Sturdza şi comentând, cu rigoare, cele 35 de puncte ale *Petiţiei* de la Iaşi. În cea de-a doua broşură amintită, de asemenea, se arăta că mişcarea fusese îndreptată, în primul rând, împotriva abuzurilor „crudului Stăpânitor", inserându-se interesante amănunte privind desfăşurarea mişcării şi reprimarea ei violentă (între altele, aflăm aici că *Petiţia* fusese iscălită de câteva mii de persoane!). Totodată, autorul acestei broşuri, subliniind caracterul moderat al mişcării, respingea calificarea ei de *revoluţionară*, în sensul că ea nu urmărise răsturnarea regimului politic din Moldova, statuat prin Regulamentul Organic, nici schimbarea regimului proprietăţii etc.

Evident, dacă mişcarea de la Iaşi nu era revoluţionară, în sensul în care erau calificate evenimentele revoluţionare din Europa – şi cum aveau să fie definite evenimentele din Ţara Românească şi Transilvania -, însemnătatea acestei mişcări nu rămâne mai puţin relevantă. Dacă o putem numi totuşi, *o mişcare revoluţionară de caracter moderat*, este pentru ea fusese concepută de patrioţii moldoveni ca o etapă premergătoare altora, pe calea unei adevărate revoluţii. În acest sens, peste câteva luni de la mişcare, M.Kogălniceanu, referindu-se la conţinutul *Petiţiei*, sublinia că modestia revendicărilor patrioţilor moldoveni trebuie bine înţeleasă; dacă în cele 35 de puncte se ceruse atât de puţin, aceasta nu însemna, va nota el, că „nu era nevoie în Moldova şi de alte reforme mai radicale"; era nevoie, însă,

reclamând numai abuzurile lui M.Sturdza, obştea voia „a fi reaşezată în legalitate" pentru ca pe această bază ea „să-şi poată da şi alte mai mari îmbunătăţiri", fiind vorba, în perspectivă, deci, nu numai de „îndreptarea abuzurilor şi de izgonirea săvârşitorului lor", ci de „regeneraţia Moldovei", de „înzestrarea ei cu instituţii analoghe cu epoha noastră".

V.2.3. Cert este că reprimarea brutală a mişcării şi arestarea unora dintre lideri nu au dus la încetarea luptei, aşa cum indică , de fapt, şi broşurile amintite înainte. Cât timp, în interiorul Moldovei, datorită regimului de teroare instaurat de autorităţi, activitatea patrioţilor moldoveni era greu de desfăşurat, speranţele lor s-au îndreptat spre „revoluţiile" connaţionalilor, ei urmărind cu viu interes sau participând efectiv la evenimentele care se desfăşoară pe teritoriul Transilvaniei şi Bucovinei, pe de o parte, pe teritoriul Ţării Româneşti, pe de alta.

Cum se ştie, o serie de fruntaşi moldoveni, scăpaţi de represiune, au mers în Transilvania unde, între timp, în paralel cu revoluţia maghiară din Ungaria şi Transilvania se declanşase revoluţia românilor. A fost dat grupului de luptători moldoveni, deplasat în Transilvania, să participe cu entuziasm la Adunarea de la Blaj din zilele de 3-5 mai 1848. Ulterior, sub impresia evenimentelor de aici, ei redactează la Braşov, la 12/24 mai 1848, un nou program, sub forma unui legământ, intitulat *Prinţipiile noastre pentru reformarea patriei*. Este un al doilea program al patrioţilor moldoveni, de data aceasta, pe cât de succint, conţinând numai 6 articole, pe atât de radical. Fiind vorba de un document care nu era destinat publicităţii, deci nu era subsumat unor precauţii de ordin tactic, el exprima integral – sau aproape integral – adevăratele năzuinţe ale patrioţilor moldoveni. În sinteză, cele 6 puncte cereau: desfiinţarea obligaţiilor de clacă ale ţărănimii şi împroprietărirea lor cu pământ, fără despăgubire; desfiinţarea privilegiilor de orice fel şi deplina egalitate la plata impozitelor sau la ocuparea funcţiilor publice; organizarea instituţiilor ţării pe baza principiilor de libertate, egalitate şi frăţietate; în sfârşit, Unirea Moldovei şi Ţării Româneşti, „într-un singur *stat neatârnat românesc*".

Este vorba, prin comparaţie cu celelalte programe de la 1848, cum se va putea uşor observa, în continuare, de programul cel mai radical elaborat la nivelul Principatelor dunărene; el va depăşi, ca spirit radical, nu însă şi ca realism, textul cunoscutei *Proclamaţii de la Islaz*, din 9 iunie 1848, aceasta prin două elemente mai sus indicate, şi anume: împroprietărirea ţăranilor *fără despăgubire* şi înfăptuirea Unirii Principatelor prin realizarea unui *stat independent*, deci, prin înlăturarea suzeranităţii Porţii. Între semnatari, găsim figuri ale unor fruntaşi exilaţi din Moldova, dar şi dintre cei reveniţi de la Paris, opriţi de autorităţi la intrarea în ţară: V.Alecsandri, C.Negri, Al.Russo, Lascăr Rosetti, Teodor şi George Sion, N.Ionescu, P.Cazimir, Zaharia Moldovanu ş.a. Mai trebuie observat, scoţând în evidenţă radicalismul acestui document, că, totuşi, el nu este dus până la capăt, în sensul că înfăptuirea

statului național independent este limitată numai la Țara Românească și Moldova. Explicația acestei omisiuni nu este dificilă; ea trebuie căutată, cum am subliniat la începutul acestui capitol, în situația specifică a diferitelor provincii istorice românești, în cazul de față, a Transilvaniei, moldovenii urmând a ține seama de poziția pe care frații lor din Transilvania o adoptau, în contextul dat, față de monarhia habsburgică, aflată în curs de liberalizare.

V.3. **Revoluția din Țara Românească (iunie-septembrie 1848)**

V.3.1. Ca și în Moldova, frământările din Țara Românească, sub impulsul dat de știrile privind evenimentele revoluționare din Europa, sunt de observat încă din luna martie 1848. Cum relata consulul general francez de la București, de Nion – ca și la Iași, primele știri despre începutul frământărilor revoluționare ni le oferă tot un diplomat francez –, circulau de la această dată în București, în rândurile tineretului, petiții cu revendicări sociale și politice, se făceau simțite dezbaterile în jurul unor importante reforme, vizând desființarea privilegiilor, drepturi și libertăți cetățenești ș.a.

Din luna aprilie circulă la București broșura anonimă, cu titlul bizar, *Ce sunt meseriașii*?, inspirată de un cunoscut manifest al abatelui Siéyès, privind starea a treia, în care se cere desființarea privilegiilor și se propun importante reforme: alegerea unei noi Adunări Obștești, pe baze mult mai largi, modernizarea justiției și administrației, desființarea cenzurii, inviolabilitatea domiciliului, gardă națională, desființarea clăcii și împroprietărirea țăranilor, cu despăgubire, pe un număr minim de pogoane („trebuincios hranei") ș.a. Tot în aprilie, o petiție anonimă, elaborată în numele unui grup de boieri, în vederea preîntâmpinării „turburării sociale", a evitării unei „mari nenorociri", propunea domnului, în 23 de articole, reforme asemănătoare.

În ciuda notei cu amenințări a cancelarului rus Nesselrode, din 16/28 martie, de care am amintit, adresată consulului rus de la București, Kotzebue, agitațiile în spirit revoluționar se fac simțite. Starea de tensiune din Țara Românească era relatată pe larg, la începutul lunii aprilie, într-un raport al consulului englez de la București, R.G.Colquehoun. Între tinerii patrioți munteni, dornici de „schimbări mai mari", el remarcă pe C.A.Rosetti și I.Ghica, oameni cu calități deosebite, care i-ar îndreptăți, după părerea diplomatului, „să ia conducerea în cazul unei mișcări". Primul dintre cei doi, relata diplomatul, în audiență la Gh.Bibescu, i-ar fi demonstrat acestuia „necesitatea unor concesii imediate și vaste care trebuie făcute opiniei publice" (înlăturarea privilegiilor fiscale; desființarea cenzurii; alegerea unei noi Adunări Obștești ș.a.). Domnul ar fi răspuns negativ la aceste propuneri, cerând în schimb fruntașului liberal să

înceteze cu întrunirile la locuința sa, care ar fi provocat în tot orașul „un sentiment de nesiguranță foarte dăunător ordinei publice".

Desigur, se mai aflau la Bucureşti – până la reîntoarcerea tinerilor de la Paris – şi alte personalități, binecunoscute, decât cele semnalate de consulul englez: în primul rând, I.Heliade Rădulescu, dar şi Nicolae Kretzulescu, frații Goleşti ş.a., care urmau să se implice, cu roluri importante, în evenimente. De asemenea, la Craiova îşi desfăşura activitatea profesorul ardelean I.Maiorescu. După relatarea lui Axente Sever, într-o scrisoare din 6 aprilie, adresată din Bucureşti lui Simion Bărnuțiu, la Sibiu, profesorul ardelean, într-o audiență la domnitor, şi el, ceruse acestuia să procedeze la importante reforme; în orice caz, din cercul dascălului ardelean s-a lansat, se pare, zvonul despre existența unui proiect de constituire a unui stat daco-român, avându-l în frunte pe domnitorul Gh.Bibescu.

Această opțiune a revoluționarilor munteni, de la început subliniată, anume de a-l convinge pe Gh.Bibescu de necesitatea reformelor şi a-l implica în efectuarea lor, îşi avea rațiuni temeinice; pe de o parte, implicarea domnului ar fi putut – cel puțin aşa sperau liderii revoluționari munteni – să dea o anumită legalitate schimbărilor solicitate şi acțiunii revoluționare, pe această cale lipsind puterea protectoare, cum se credea, de pretextul unei intervenții militare; pe de altă parte, în scopul realizării obiectivelor externe ale revoluției, pe care, deocamdată, proiectele anunțate nu le puneau în evidență sau chiar în situația excepțională a intervenției militare străine, trebuia asigurată o solidaritate națională, prin colaborarea tuturor claselor şi categoriilor sociale; în sfârşit, dar nu în ultimul rând, era vorba de opțiunea revoluționarilor munteni – care avea să se manifeste pe întregul parcurs al desfăşurării evenimentelor şi pe care liderii mai vârstnici aveau chiar să o întărească - , de a conduce evenimentele pe făgaşul unei revoluții non-violente, paşnice, în deplin acord cu morala creştină a timpului.

Din păcate, cum vom vedea, Gh.Bibescu, deşi nu va merge pe linia dură adoptată de M.Sturdza în Moldova, nu se va dovedi, totuşi, la înălțimea imperativelor momentului, sub presiunea autorităților ruse el urmând să adopte o atitudine şovăielnică şi duplicitară, dacă nu de-a dreptul contrarevoluționară.

V.3.2. Într-o nouă etapă au intrat frământările de la Bucureşti, odată cu întoarcerea tinerilor aflați la Paris, în conformitate cu planul stabilit în capitala franceză, cu prilejul întrunirii din 8/20 martie 1848, la care ne-am referit mai sus. Să adăugăm că, la Paris, pe lângă o declanşare simultană a evenimentelor în Principatele dunărene – care eşuează, de la bun început, cum am arătat – se mai stabilise o schiță de program, cu reforme radicale, după modelul conspirației din 1840, condusă de Mitică Filipescu (deci, cu emanciparea şi împroprietărirea țăranilor, pe plan intern; cu înlăturarea protectoratului rus şi lărgirea autonomiei, pe plan extern). Totodată, la

plecarea din Paris, date fiind legăturile stabilite cu Lamartine, acum ministru de externe în guvernul provizoriu, tinerii revoluționari români erau încurajați de promisiunea de sprijin a guvernului provizoriu francez; pe de altă parte, date fiind legăturile stabilite, prin N.Bălcescu, cu şeful emigrației polone, prințul Adam Czartoryski, ei reținuseră, cu oarecare entuziasm, perspectiva realizării unui proiect de alianță franco-turco-polonă, împotriva Rusiei, în care ar fi putut intra şi românii (proiect, care, din păcate, nu se va înfăptui).

Printre primii întorşi în țară, la începutul lunii aprilie, au fost N.Bălcescu şi Al.G.Golescu-Negru; apoi, într-un alt grup, au revenit în țară frații Dumitru şi Ion Brătianu. Reunindu-se cu cei de la Bucureşti, cu toții s-au constituit într-un for conducător, *Comitetul revoluționar* (pe lângă cei amintiți, important era în acest nucleu, din rândul ofițerilor în posturi, maiorul Christian Tell, şeful batalionului de la Giurgiu, om pe deplin convins de necesitatea revoluției, după cum importantă era, de la această dată, atragerea – care se va dovedi uşoară – a lui Gh.Magheru, recent numit cârmuitor al județului Romanați, precum şi a popularului I.Heliade-Rădulescu).

În sânul Comitetului a existat, la un moment dat, propunerea declanşării imediate a revoluției, anume în ziua de Paşti, la 11/23 aprilie 1848, alegerea unei asemenea date, în mentalitatea propunătorilor, voind să sublinieze spiritul paşnic, non-violent, în deplin acord cu tradiția creştină, în care urma să se desfăşoare revoluția. Dar, în cele din urmă, în vederea unei mai bune pregătiri, data declanşării a fost amânată.

V.3.3. Pregătirile pentru declanşarea revoluției se intensifică pe parcursul lunii mai, în ciuda măsurilor represive pe care Gh.Bibescu se simte dator să le ia, cub presiunea consulului general rus şi a comisarului extraordinar rus, generalul Duhamel, trimis cu instrucțiuni speciale la Bucureşti (este vorba de interzicerea ziarelor de la Braşov, paza graniței dinspre Transilvania, interdicția pentru dascălii ardeleni de origine, trecuți în Transilvania, de a se reîntoarce, în cele din urmă, chiar trecerea la arestarea unor lideri ş.a.). Evident, în răstimpul acestor pregătiri, evenimentele din Transilvania sunt urmărite cu un viu interes, cu atât mai mult cu cât autoritățile, mai ales după Adunarea de la Blaj din 3-5 mai, intensifică măsurile de izolare a Țării Româneşti.

Înainte de Adunarea de la Blaj, cu prilejul plecării lui August Tr.Laurian în Transilvania, acesta primea „instrucțiuni" din partea lui I.Ghica şi N.Bălcescu, mai exact recomandări, privind comportarea românilor din Transilvania, în sensul unei coordonări cu românii de la sud, pe de alta, în vederea realizării unei alianțe cu revoluționarii maghiari („să nu rupă cu ungurii, ținând însă pentru drepturile românilor şi să caute a aduce pe unguri să înțeleagă că în unirea lor cu românii este salvarea amândurora naționalităților de către nemți şi de către slavi, oprindu-i d-a se uni"). Nu este lipsit de interes amănuntul că autoritățile de la Bucureşti au refuzat lui N.Bălcescu paşaportul pentru Transilvania, precum şi dascălilor ardeleni – Laurian, Axente Sever,

Roman-Vivul - , aceştia din urmă trecând însă graniţa pe ascuns, iar un alt fruntaş muntean, D.Brătianu, trecând în mod deghizat, reuşind astfel să ajungă la timp la Adunarea de la Blaj.

În seria pregătirilor pentru declanşarea revoluţiei, Comitetul revoluţionar se lărgeşte cu noi membri (fiind cooptaţi I.H.Rădulescu şi I.Câmpineanu) şi instituindu-se o *Comisie executivă* pentru conducerea revoluţiei, constituită din: N.Bălcescu, Al.G.Golescu-Negru, C.A.Rosetti. S-a procedat la definitivarea programului revoluţiei, care avea să fie încorporat ulterior de Heliade în binecunoscuta *Proclamaţie de la Islaz*. Cu acest prilej, s-a stabilit şi planul declanşării revoluţiei, ea urmând să izbucnească concomitent în patru puncte: la Telega, în Prahova; la Ocnele Mari, în Vâlcea; la Islaz, în Romanaţi; în sfârşit, la Bucureşti. O măsură importantă, în seria pregătirilor, a constituit-o, o dată cu reorganizarea Comitetului revoluţionar, trimiterea lui I.Ghica, la 17/29 mai 1848, la Constantinopol, ca agent confidenţial, cu misiunea de a convinge Poarta de loialitatea conducerii mişcării şi de a o atrage pe calea unei alianţe în eventualitatea invaziei ruseşti.

V.3.4. Misiunea încredinţată lui I.Ghica nu era străină de unele semne de bunăvoinţă şi înţelegere pe care le arătau autorităţile turceşti. Este vorba, în primul rând, de misiunea în Principate a comisarului extraordinar turc, Talaat-Efendi, trimis la Bucureşti să se informeze asupra situaţiei, totodată, să contracareze influenţa Rusiei, în condiţiile trimiterii la Bucureşti, cu misiuni speciale, a generalului rus Duhamel.

Comportarea celor doi comisari, rus şi turc, a apărut de la început pe poziţii diferite. Mai întâi de toate, însă, trebuie subliniat că iniţiativele antiromâneşti ale generalului rus au eşuat de la bun început, inclusiv datorită acelora în al căror acord el spera. Despre ce este vorba? Declarându-se nesatisfăcut de măsurile de represiune luate de autorităţile române (cu referinţă la Iancu Manu, şeful poliţiei capitalei muntene), generalul rus a propus celor doi domni convocarea unei Adunări Obşteşti, îndatorată să solicite intervenţia armatelor ruse, urmând ca, după potolirea spiritului revoluţionar, să se procedeze la răscumpărarea suzeranităţii turceşti, pe baza unui împrumut din Rusia de 20 milioane de taleri, acesta din urmă garantat prin ipotecarea moşiilor mănăstireşti şi a ocnelor; în plus, Rusia se angaja să împrumute o sumă identică pentru deschiderea unei bănci naţionale. Un asemenea plan, care avea drept scop ocuparea militară a Principatelor, precum şi transformarea lor într-o bază de operaţiuni la sud de Dunăre, din fericire, şi spre cinstea celor chemaţi a-l duce la îndeplinire, nu a reuşit; conform unei relatări de la începutul lunii iunie, lista publică deschisă de autorităţi la Bucureşti pentru chemarea trupelor ruse cuprindea un număr infim, nesemnificativ (numai 10 boieri mari, 30 de boieri de rangul II şi 7 negustori). Cum se ştie, acest plan eşuând, ceea ce îl punea şi pe Bibescu într-o situaţie neplăcută în raport cu autorităţile ruse, făcându-l suspect,

generalul rus a mers mai departe, încurajând chiar o răsturnare forţată a domnului, locul urmând a fi luat de un om mai energic şi, mai ales, mai hotărât (acesta dovedindu-se a fi Const.Cantacuzino, viitorul caimacam, instalat în toamnă, după reprimarea revoluţiei).

În comparaţie cu generalul Duhamel, comportarea comisarului turc, Talaat-Efendi, a fost diferită: el a primit cu amabilitate pe membrii „partidei liberale", precum şi memoriul acestora. Elaborat la 5/17 iunie 1848, cu puţine zile înainte de declanşarea revoluţiei din Ţara Românească, solicitând „protecţia amicală" a Porţii, acest memoriu denunţă cu vigoare protectoratul Rusiei şi, o dată cu el, instrumentul acestuia, Regulamentul Organic. Impus sub presiunea a 100.000 de baionete ruseşti, se scria aici, înlăturarea Regulamentului Organic nu putea să contravină intereselor Porţii, el conferind Rusiei un drept de amestec în treburile interne ale ţării, contrar spiritului tratatelor şi care leza în acelaşi timp autoritatea Porţii. Este invocată aici orientarea antirusă a revoluţionarilor munteni, recurgându-se la o formulare care seamănă foarte mult cu fragmentul corespunzător din studiul publicistului francez H.Desprez, publicat la Paris, în ianuarie 1848, în „Revue de Deux Mondes". „Patrioţii români – citim aici – lepădându-se de o veche greşală, renunţă la politica părinţilor lor şi nu se mai gândesc decât să se alăture sincer Sublimei Porţi. Ei recunosc cât de crunt au fost înşelaţi părinţii lor de Rusia, care nu s-a gândit niciodată să facă din această ţară altceva decât o provincie în plus a imperiului său, după cum o dovedeşte încorporarea Basarabiei […]"

Indicând orientarea revoluţionarilor români în plan extern, memoriul circumscrie principalele revendicări ale revoluţionarilor munteni în plan intern; odată cu abolirea Regulamentului Organic, caracterizat ca un „amalgam de dispoziţii eterogene şi contradictorii", se cereau: constituirea unei Adunări reprezentative mai largi, sub forma unei Adunări naţionale; desfiinţarea rangurilor şi privilegiilor; egalitatea la plata impozitelor; libertatea presei; instituirea gărzii naţionale; „eliberarea completă" a ţăranilor (fără împroprietărire!) ş.a. Prin cuprinsul său, memoriul adresat lui Talaat-Efendi anticipa, într-o oarecare măsură, conţinutul *Proclamaţiei de la Islaz*, dar mai ales atitudinea binevoitoare a demnitarului turc încuraja pe revoluţionarii munteni, lăsându-le mari speranţe, care se vor dovedi, în cele din urmă, înşelate amarnic.

V.3.5. Evenimentele se precipită; în condiţiile măsurilor luate de Bibescu, *Comisia executivă* pentru conducerea revoluţiei modifică planul iniţial al declanşării acesteia, stabilindu-se ca ea să izbucnească mai întâi în judeţul Romanaţi, la Islaz, de unde – ca la 1821 – să pornească „marşul" spre Bucureşti, totodată, sperându-se în declanşarea unei largi mişcări de solidarizare în întreaga ţară.

Ca atare, insurecţia este declanşată la 9 iunie la Islaz, printr-o adunare populară marcată de o impresionantă ceremonie religioasă; revoluţia începe, cu

alte cuvinte, printr-o manifestare cu caracter religios, şi se va încheia, cum vom vedea, peste trei luni, la 13 septembrie, tot printr-o manifestare religioasă. Aici, la Islaz, dintre lideri, în zilele anterioare, se deplasaseră I.H.Rădulescu şi Şt.Golescu. Adunarea era constituită din săteni şi din militari aparţinând companiei condusă de căpitanul N.Pleşoianu (compania V, din regimentul I, cu reşedinţa la Giurgiu, condus de maiorul Chr.Tell). Ceremonia religioasă este condusă de preotul Radu Şapcă din Celei, care binecuvântează mulţimea şi pe liderii de faţă („miniştrii lui Dumnezeu"), invocând ajutorul divin pentru triumful revoluţiei. După slujbă, are loc lansarea în faţa mulţimii a *Proclamaţiei* cu programul revoluţiei, redactată şi tipărită între timp de I.H.Rădulescu (textul, ulterior intrat în spiritul public, sub numele de „Proclamaţia de la Islaz"). Adunarea se încheia cu prestarea jurământului celor prezenţi pe „Constituţie" (simbolizată de *Proclamaţie*) şi pe Evanghelie, precum şi cu proclamarea primului guvern revoluţionar provizoriu în care intrau cei prezenţi, Heliade, St.Golescu, Chr.Tell, dar şi generalul Gh.Magheru, cârmuitorul judeţului Romanaţi, între timp atras cu certitudine de partea revoluţiei.

Referindu-ne la acest eveniment din 9 iunie, trebuie observat că, de la început, două importante instituţii, Biserica şi Armata, erau implicate în revoluţie şi le era destinat – în concepţia liderilor – un rol foarte important în perspectiva desfăşurării ei. Era simbolică intrarea în acest guvern a unui reprezentant al Bisericii, ca şi a ofiţerilor menţionaţi; fără sprijinul moral al Bisericii şi fără ajutorul efectiv al armatei – prin adeziunea, de la început, a unor cunoscuţi ofiţeri, comandanţi de unităţi, în primul rând a lui Chr.Tell – era greu de imaginat posibilitatea declanşării revoluţiei.

Cât priveşte proclamaţia revoluţionară, o dată lansată, dat fiind conţinutul ei, ea urma să devină – şi va deveni – cel mai important act de propagandă revoluţionară, menit să stârnească interesul unor largi pături ale societăţii şi adeziunea lor la revoluţie.

V.3.6. *Proclamaţia de la Islaz,* cu cele 22 de articole ale sale, cuprinde un program elaborat anterior de revoluţionarii munteni, perfectat în mod succesiv, sub acest raport ea constituind o operă colectivă; ca formă, ea este opera lui I.H.Rădulescu, în sensul că acesta – cu binecunoscuta lui măiestrie literară – în ajunul declanşării revoluţiei a primit sarcina redactării, a plasării obiectivelor stabilite în comun, într-un text de propagandă revoluţionară, potrivit momentului. Mai mult decât atât, aşa cum a demonstrat Gh.Zane, preambulul documentului - adică, partea sa introductivă – aparţine lui Heliade, cum indică, între altele, terminologia folosită. Nu numai că *Proclamaţia* a fost redactată de Heliade, dar acesta a şi tipărit-o, în tipografia sa, asigurându-i o largă difuzare.

Conţinutul acestui document istoric, de o însemnătate excepţională, merită o analiză atentă, semnificaţia sa urmând a fi raportată la desfăşurarea ulterioară a revoluţiei. Cele 22 de articole, vizând obiectivele revoluţiei, sunt

plasate de Heliade în cadrul unei concepții moral-creştine care este proprie nu numai lui Heliade, ci, în general, generației de la 1848. Este concepția care reclamă îmbinarea aspirațiilor de emancipare politică şi dreptate socială cu principiile Evangheliei, peste tot, în textul proclamației revendicările politice şi sociale fiind argumentate în spirit religios şi invocându-se ajutorul divin. Concepția religioasă, pe care o afirmă textul, sublinia, de la bun început, orientarea pe care fruntaşii revoluției – în primul rând, grupul celor mai vârstnici, în frunte cu Heliade – voiau s-o imprime mersului revoluției, anume desfăşurarea ei pe cale paşnică, nonviolentă, evitarea cu orice preț a confruntărilor sângeroase pe plan intern.

În privința obiectivelor externe ale revoluției – deci, acele obiective care exprimau năzuințele de emancipare politică -, cum indică art.1, se reclamă autonomie cât mai largă în raport cu puterea suzerană şi înlăturarea protectoratului rus, devenit, cum va sublinia cu tărie N.Bălcescu, principalul obstacol în calea dezvoltării naționalității române. Nu se formulează, deci, deziderатul independenței politice a Țării Româneşti, ci se reclamă numai, cum spune acest articol, „independența sa administrativă şi legislativă", pe temeiul vechilor capitulații, precum şi „neamestec al nici unei puteri din afară în cele din lăuntru". Moderația acestei revendicări, cum am anticipat, se înscria pe linia tacticii, definită anterior de lideri, a dorinței lor de a evita o confruntare cu puterea suzerană şi chiar atragerea acesteia într-o alianță împotriva principalului pericol care venea la această dată din partea Rusiei.

Altfel, marea majoritate a articolelor din textul *Proclamației* vizau obiective de ordin intern. O serie importantă din rândul acestora se referă la *reorganizarea vieții de stat*. În privința puterii executive, se revendică o schimbare radicală a vechii instituții a domniei. Anume, făcându-se teoria suveranității poporului, cum spune art.5, se cere „Domn responsabil, ales pe 5 ani din toate stările soțietății"; or, o asemenea formă de guvernare, cu un domn ales periodic din toate stările societății, aşa cum s-a discutat pe larg în literatura de specialitate, imaginează mai degrabă o republică, decât o monarhie constituțională (era această proiecție, cum avea să sublinieze Titu Maiorescu, o adevărată utopie în raport cu realitățile din Europa).

În privința puterii legislative, de asemenea, se preconizează o instituție cu totul nouă, în raport cu Adunarea Obştească existentă până la această dată, anume o Adunare mult mai reprezentativă (o „Adunanță națională"), rezultând dintr-un sistem mult mai larg de alegeri, la care să fie chemat „tot românul". În aceeaşi ordine de idei se preconizează convocarea unei Adunări Constituante, aleasă pe aceeaşi bază largă, cu misiunea de a elabora o nouă constituție, pe temeiul celor 22 de puncte ale *Proclamației*, înlocuind astfel Regulamentul Organic, socotit de revoluționari, odată cu protectoratul rus, drept izvor al tuturor relelor. Şi alte câteva articole vizau acelaşi domeniu al organizării vieții de stat, anume: responsabilitatea miniştrilor şi a

funcţionarilor publici; modernizarea administraţiei, pe baza principiului descentralizării; înfiinţarea gărzii naţionale ş.a.

O altă serie importantă de articole priveşte *problematica drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti*, anume: desfiinţarea rangurilor şi privilegiilor; egalitatea de drepturi politice; egalitatea la plata impozitelor; desfiinţarea cenzurii („libertatea absolută a tiparului"); dreptul la cuvânt şi la întruniri; desfiinţarea pedepsei cu moartea şi a pedepsei „degrădătoare" cu bătaia ş.a. Importante sunt – în această serie – şi prevederile privind dreptul egal la învăţătură („învăţătură pentru toţi egală, progresivă, integrală pe cât va fi cu putinţă"), stipulându-se aici şi principiul gratuităţii învăţământului. Se preconizează, în acest context, înfiinţarea de şcoli primare în toate satele, dar şi instituţii superioare de învăţământ, la Bucureşti şi Iaşi, licee şi şcoli normale în alte localităţi etc.

Dacă toate aceste prevederi vizau ansamblul societăţii româneşti, deci, interesele majorităţii categoriilor sociale, o prevedere foarte importantă viza în mod special situaţia celei mai numeroase clase sociale – ţărănimea. Este vorba de cunoscutul art.13, care stipulează emanciparea ţăranilor clăcaşi şi împroprietărirea lor prin despăgubire. Cum se ştie, liderii revoluţiei - mai ales grupul radicalilor, în frunte cu N.Bălcescu -, confereau o însemnătate deosebită problemei agrare, de rezolvarea ei, în sensul satisfacerii intereselor fundamentale ale ţărănimii, aceştia legând soarta revoluţiei şi, în perspectivă, realizarea idealului unităţii şi independenţei naţionale.

În privinţa problemei agrare, cum observăm, orientarea revoluţionarilor munteni s-a deosebit fundamental de aceea a patrioţilor moldoveni, în mişcarea din martie. Preconizând împroprietărirea ţăranilor pe linia vederilor lui Bălcescu, liderii munteni urmăreau – şi au reuşit, în bună măsură – să atragă masele ţărăneşti în sprijinul revoluţiei. Cât priveşte modalitatea de realizare a împroprietăririi, anume, prin despăgubire, prin ea se dorea evitarea unei confruntări grave cu boierimea, în vederea realizării unei solidarizări a principalelor clase ale societăţii pentru asigurarea succesului revoluţiei.

În ansamblul său, acest program de revendicări conceput de revoluţionarii munteni, concretizat în *Proclamaţie*, deşi nu stipula principiul independenţei politice, menţionând în mod formal suzeranitatea Porţii, deşi, din considerente tactice, cum observăm, el nu stipula nici măcar Unirea Principatelor, totuşi, realizarea lui ar fi dus la o schimbare radicală a situaţiei Ţării Româneşti; înlăturarea protectoratului Rusiei şi, o dată cu aceasta, a Regulamentului Organic, ca factor de bază al organizării vieţii de stat şi structurilor sociale, ar fi plasat ţara într-o poziţie cu totul superioară faţă de trecut, îndreptând-o, sigur, pe calea modernizării, după modelul statelor avansate occidentale şi apropiind-o, cu un ceas mai devreme, de realizarea unor obiective fundamentale.

V.3.7. Adoptându-se tactica „marşului" spre Bucureşti, în condiţiile solidarizării pe traseu a populaţiei, guvernul revoluţionar se deplasează la Caracal, iar de aici, împreună cu Gh..Magheru, cârmuitorul judeţului Romanaţi, spre Craiova, unde este respinsă încercarea de rezistenţă organizată de Iancu Bibescu, fratele domnitorului. De aici – practic, după triumful revoluţiei în Oltenia – organizarea marşului spre Bucureşti, după modelul de la 1821, nu a mai fost necesară, deoarece, între timp, la 11 iunie a izbucnit revoluţia şi la Bucureşti.

Aici, la data de 9 iunie – data declanşării insurecţiei la Islaz – avusese loc la Şosea (şoseaua Kiseleff) un atentat, nereuşit, asupra lui Gh.Bibescu, săvârşit de câţiva tineri revoluţionari. Sub impresia acestei întâmplări şi a ştirilor despre evenimentele de la Islaz, totodată, sub presiunea insistentă a generalului rus Duhamel, Gh.Bibescu a ordonat arestarea fruntaşilor revoluţionari şi a încercat să ia măsuri de ordin militar pentru prevenirea declanşării revoluţiei la Bucureşti. Dar era prea târziu! Este semnificativ amănuntul că şi în acest moment domnitorul a refuzat să solicite „ajutorul" armatei ruse – oferit cu generozitate de generalul rus -, asumându-şi răspunderea „stopării" cu forţe interne a revoluţiei.

S-a petrecut la Bucureşti, pe această linie, în dimineaţa zilei de 11 iunie, un eveniment de excepţie, cu mari semnificaţii, privind rolul armatei naţionale în jocul de interese din cadrul societăţii româneşti (cu învăţăminte semnificative, în perspectiva evoluţiei armatei române în istoria modernă şi contemporană a României). Mergând în cazărmile de cavalerie şi infanterie, pentru a se încredinţa de sprijinul armatei, domnitorul a primit din partea ofiţerilor răspunsul „că ei sunt gata a-şi vărsa sângele în contra vrăjmaşilor patriei, dar sânge român, sânge patriotic nu vor vărsa niciodată". Mai mult, la cazarma de infanterie, ofiţerii, afirmându-şi solidaritatea cu „dorinţa generală de îmbunătăţiri fundamentale", au scos un stindard declarând că sunt hotărâţi „a muri pentru patrie", iar Bibescu, în această situaţie, la rândul său, se simte obligat să jure pe tricolor „ că se va pune în fruntea românilor şi va apăra drepturile lor până la cea mai după urmă picătură de sânge".

Chiar dacă domnul, aşa cum vom vedea, nu-şi va păstra acest legământ, nu este mai puţin adevărat că el a adoptat o cu totul altă atitudine faţă de revoluţie, în raport cu contemporanul său din Moldova, Mihail Sturdza. Cât priveşte atitudinea tinerei armate naţionale, care îşi asuma ca principală misiune apărarea ţării împotriva duşmanilor din afară, iar nu intervenţia în tulburările interne, ea era un răspuns la apelul liderilor revoluţiei – înscris şi în textul *Proclamaţiei* – pentru solidaritate naţională şi evitarea vărsării de sânge în lupte interne. A fost această atitudine un factor hotărâtor pentru succesul revoluţiei la Bucureşti în ziua de 11 iunie.

Stârnită de ecoul evenimentelor de la Islaz şi de apelul *Proclamaţiei*, care se răspândise rapid, populaţia Capitalei, unită cu grupurile de ţărani

veniți din satele limitrofe, s-a solidarizat în această zi cu cauza revoluționarilor; îndreptându-se spre reşedința domnească, ea cere domnului să semneze „Constituția", iar acesta, convins între timp de atitudinea armatei, dă curs solicitării mulțimii. O delegație din partea acesteia este primită de domn, care semnează textul „Constituției" (adică *Proclamația*), apoi, unul dintre membrii delegației, Nicolae Golescu, prezintă mulțimii, într-o atmosferă de mare entuziasm, textul semnat (între timp, unitățile militare din jurul palatului fiind retrase sub presiunea mulțimii şi la ordinul domnului).

Actul semnării „Constituției" de către Bibescu marca triumful pe cale paşnică a insurecției de la Bucureşti; propriu-zis, puterea era luată în această zi de către revoluționari, vechiul regim căzând fără nici o vărsare de sânge. Imediat, liderii arestați în ajun sunt eliberați, iar domnul aprobă constituirea unui guvern provizoriu unificat, echipei de la Islaz adăugându-i-se acum alți fruntaşi (N.Golescu, N.Bălcescu). Cucerirea puterii la Bucureşti, în mod paşnic, la 11 iunie 1848, a fost considerată ca un triumf al orientării liderilor pe calea unei revoluții nonviolente, în raport cu spiritul doctrinei creştine. De la bun început, evenimentul a fost evaluat în comparație cu evenimentele similare europene, unde căderea vechilor regimuri – sau amendarea lor – fuseseră înfăptuite în urma unor confruntări sângeroase, a luptelor pe baricade (ca la Paris) etc. Este ceea ce scria, la 12 iunie, a doua zi de la evenimente, Florian Aaron, într-o scrisoare adresată lui G.Barițiu, la Braşov: „Constituțiile în toate țările şi la toate națiile se dobândiseră cu sânge: românii n-au să plângă nici măcar o picătură de sânge". Şi tot astfel, în aceeaşi zi, C.A.Rosetti, în primul număr al ziarului „Pruncul român", elogiind spiritul paşnic al revoluției, scria: „Veşnică laudă nației române, care şi-a săvârşit revoluția cu atâta moderație şi într-o unire şi frăție nepilduită în istoria popoarelor". Pe aceeaşi linie, mai târziu, o definiție memorabilă avea s-o dea evenimentului de la 11 iunie, N.Bălcescu, acesta scriind: „Revoluția de la 11 iunie a fost cea mai frumoasă ce s-a întâmplat vreodată la un popul".

V.3.8. Din păcate, entuziasmul ce părea fără margini, stârnit de evenimentele din 11 iunie, s-a domolit curând, două zile mai târziu, când Gh.Bibescu s-a dovedit a nu fi la înălțimea momentului, de frica intervenției ruse el abdicând şi părăsind țara (după ce, în prealabil, ca reacție la schimbările din 11 iunie, Rusia adresase un protest vehement, cu amenințări, dispunând retragerea consulului rus de la Bucureşti şi acuzându-l pe domn de colaborare cu revoluționarii). La 14 iunie, în situația complicată, creată de abdicarea domnului, s-a impus o nouă remaniere a guvernului provizoriu, de data aceasta, conducerea lui, ca preşedinte, fiind oferită de revoluționari mitropolitului Neofit. Conferind această poziție mitropolitului, care, altfel, anterior, nu dovedise entuziasm pentru revoluție, fruntaşii munteni, pe de o parte, voiau să sublinieze solidarizarea Bisericii cu cauza revoluției şi rolul important pe care îl avea spiritul religios în desfăşurarea acesteia, pe de alta, voiau să dea, cât de

cât, o bază legală regimului. Aceeaşi speranţă de a da o oarecare legalitate regimului – mai ales după abdicarea domnului – şi a realiza o solidaritate a intereselor, pe linia apărării în faţa pericolului intervenţiei străine, o avea acceptarea în acest guvern a unor persoane cu vederi conservatoare, care se vor dovedi reacţionare sau şovăielnice (de pildă, colonelul Ioan Odobescu, ca şef al oştirii şi I.Câmpineanu, ca ministru de finanţe).

Lipsiţi de un argument solid al legalităţii – care ar fi trebuit să fie adeziunea domnitorului Gh.Bibescu -, fruntaşii revoluţionari, cum observăm, pe de o parte, s-au orientat pe calea unui compromis cu elemente reprezentând interesele marii boierimi (de genul lui I.Odobescu), pe de alta, mai ales, au încercat „să edifice" o asemenea legalitate regimului printr-o largă adeziune populară. Aşa se explică evenimentul din ziua următoare, de 15/27 iunie 1848, când are loc pe Câmpia Filaretului (devenită de atunci, Câmpia Libertăţii) o mare adunare populară, afirmându-se solidaritatea cu guvernul provizoriu în faţa pericolului extern (cu acest prilej, desfăşurându-se aici ceremonia sfinţirii steagurilor revoluţiei, poporul adunat, ca şi reprezentanţii armatei şi gărzii civice – abia constituită – depunând jurământ de credinţă pe „Constituţie").

Cu toate aceste încercări de consolidare a regimului revoluţionar acesta va trece, în faza de început a existenţei sale, prin două momente grele, determinate de comploturile organizate de adversarii revoluţiei, în numele unei părţi a marii boierimi, potrivnică reformelor sociale şi temătoare de pierderea privilegiilor.

La 19 iunie are loc primul complot al boierimii reacţionare; cu prilejul primirii de către guvern a unei delegaţii a marilor proprietari, cei doi colonei, cu rosturi importante în conducerea armatei, Ion Odobescu şi Ion Solomon, arestează pe membrii guvernului prezenţi la această întrunire, în intenţia restabilirii regimului regulamentar. Are loc, însă, în acest moment, intervenţia populaţiei Capitalei, mulţimea de 7-8000 de oameni, condusă de Ana Ipătescu, cerând eliberarea guvernului, ridicând baricade şi trecând la înarmare, cu puşti şi pistoale, pentru a forţa acest obiectiv. În ciuda entuziasmului preexistent despre o revoluţie paşnică, totuşi, va curge sânge în acest moment, act căzând însă nu în culpa revoluţionarilor, ci a adversarilor revoluţiei; pătând de data aceasta prestigiul armatei şi contrazicând, într-un fel, linia de comportament a acesteia, demonstrată la 11 iunie, cei doi colonei reacţionari au ordonat să se tragă în mulţime, căzând 7-8 morţi şi tot atâţia răniţi, guvernul provizoriu fiind însă restabilit.

Este interesant amănuntul că şi în acest moment de criză atitudinea guvernului provizoriu – mai ales sub influenţa lui I.H.Rădulescu – s-a menţinut pe linia unui comportament paşnic, inspirat de idea păcii evanghelice. La 20 iunie, când avea loc ceremonia înmormântării victimelor căzute în ziua precedentă, în faţa unei mulţimi indignate, care cerea

pedepsirea cu moartea a vinovaților, Heliade potolea furia mulțimii cerând iertarea pedepsirii cu moartea pentru vinovați în numele sentimentului creștinesc și al necesității realizării solidarizării naționale (în baza ideii frățietății creștine, promovată de Evanghelie). „Nu faceți rău pentru rău – îndeamnă el cu acest prilej -, nu scoateți ochi pentru ochi după legea cea veche; credeți că această tentație nu este alta decât ca să ne facă de a ieși din prințipele de frăție și de pace ale proclamației liberatoare").

Al doilea complot contrarevoluționar va surveni în noaptea de 28/29 iunie, când, sub impresia zvonului fals privind intrarea trupelor ruse în țară, majoritatea miniștrilor se retrage la Rucăr; în acest moment, mitropolitul Neofit, dovedindu-și caracterul duplicitar, se alătură boierilor reacționari, care iau inițiativa înființării unei *Căimăcămii*, simbolizând restabilirea vechiului regim (el însuși, mitropolitul, intrând în componența acesteia, alături de doi mari boieri, Th.Văcărescu și Em.Băleanu). Și de data aceasta, intervenția populației Capitalei este decisivă; sub influența liderilor revoluționari care, întâmplător, nu plecaseră din București (între ei, I.C.Brătianu), mulțimea restabilește autoritatea guvernului, care revine la București, Căimăcămia fiind desființată, iar mitropolitul cerându-și iertare, pentru a fi restabilit în poziția inițială de șef al guvernului provizoriu. Încă odată, cu acest prilej, toleranța liderilor, aproape de necrezut, față de atitudinea cel puțin duplicitară a mitropolitului, își avea explicația în nevoia stringentă a acestora de a avea Biserica alături de ei, simbolizată de persoana mitropolitului; era necesară prezența acestuia în guvern, nu numai pentru impresia de legalitate a regimului pe care ea putea s-o sugereze în exterior, ci și pentru credibilitatea pe plan intern, pe care ea o putea sugera, ținând seama de mentalitatea religioasă a timpului. În orice caz, de la sfârșitul lunii iunie s-a ajuns la o anumită stabilitate a regimului revoluționar, care permite guvernului să treacă mai hotărât la aplicarea programului de reforme stabilit inițial.

V.3.9. Evident, și până la restabilirea guvernului revoluționar provizoriu la București, la 30 iunie, acesta adoptase importante măsuri pe linia aplicării programului de la Islaz, unele impunându-se din primele zile ale noii puteri. În primul rând, este vorba de măsuri vizând problematica drepturilor și libertăților cetățenești. Anume, de la început, prin decrete, guvernul proclamă: eliberarea deținuților politici (măsură aplicată din primul moment, ea vizând, cum am văzut, pe unii dintre conducătorii revoluției); egalitatea cetățenilor, indiferent de religie; desființarea rangurilor boierești; desființarea bătăii și a pedepsei cu moartea; eliberarea robilor țigani; desființarea cenzurii; adoptarea steagului național cu cele trei culori și cu deviza „Dreptate – Frăție" ș.a.

Pe linia desființării cenzurii s-a înscris apariția, chiar de la 12 iunie, a primului ziar revoluționar din Țara Românească, „Pruncul român", redactat de C.A.Rosetti și E.Winterhalder; ulterior, apar: la 19 iunie, „Poporul suveran", redactat de poetul D.Bolintineanu; la 14 iulie, „Învățătorul satului",

ziarul întemeiat cu ani în urmă de P.Poenaru şi reapărut acum sub conducerea lui N.Bălcescu. Alte câteva publicaţii, apărute în răstimpul lunilor de regim revoluţionar, vor avea o existenţă efemeră, insignifiantă pentru istoria presei româneşti, semnificative rămânând mai ales denumirile lor ("România", redactată de G.A.Baronzi; „Reforma", redactată de Al.I.Crețescu. „Naţionalul", la Craiova, sub redacţia lui P.Cernătescu şi T.Strâmbeanu).

Pe linia prevederilor vizând reorganizarea vieţii de stat, stipulate în *Proclamaţie*, măsurile guvernului reclamau serioase precauţii, de la început asemenea măsuri fiind corelate cu necesităţile imediate impuse de consolidarea regimului revoluţionar. Astfel, din primele zile ale revoluţiei, în toate oraşele şi localităţile rurale mai importante s-a trecut la organizarea gărzilor naţionale, ca instrumente ale administraţiei revoluţionare (cea mai importantă formaţiune de acest gen, urmând a fi cea din Bucureşti, condusă de C.A.Creţulescu); s-au luat măsuri de reorganizare a poliţiei, în Capitală, în postul de comandant fiind numit I.C.Brătianu. În general, sub imperativul modernizării aparatului administrativ din ţară, s-a trecut la „curăţirea" lui de elemente considerate de neîncredere şi numirea în funcţii a unor oameni devotaţi revoluţiei; mai ales, erau importante funcţiile de cârmuitori ai judeţelor, cărora li se confereau însemnate atribuţii în raport cu mersul evenimentelor (de pildă, în judeţul Dolj, profesorul de istorie de la „Sf.Sava", Florian Aaron ş.a.). În Oltenia, un rol important în această acţiune de reorganizare administrativă i se atribuia, de către conducerea de la Bucureşti, generalului Gh.Magheru.

Importantă a fost mai ales misiunea încredinţată acestuia din urmă în ceea ce priveşte organizarea armatei, în perspectiva unei eventuale intervenţii străine. Generalul era numit „căpitan general al tuturor trupelor neregulate" de dorobanţi şi panduri şi, totodată, inspector general al gărzilor naţionale. Acesta va organiza tabăra militară de la Râureni, jud.Vâlcea, bazându-se pe dorobanţii aflaţi în serviciul administraţiei judeţene, precum şi pe voluntari, panduri, cum reclama tradiţia (rezultatul va fi constituirea unei armate de aproximativ 30.000 de oameni care, însă, cum vom vedea, în cele din urmă, nu va fi utilizată).

Cum era firesc, în ordinea măsurilor vizând reorganizarea vieţii de stat, o însemnătate cu totul deosebită era conferită alegerilor pentru Adunarea Constituantă, instituţie menită să elaboreze o nouă Constituţie, pe baza principiilor înscrise în textul *Proclamaţiei de la Islaz* (până la elaborarea noii Constituţii, simbolic, cum am observat, primind acest titlu *Proclamaţia*). În chestiunea sistemului de vot, care să stea la baza alegerii Adunării Constituante, au survenit serioase divergenţe în rândul fruntaşilor revoluţionari, aceasta şi datorită faptului că principiul prevăzut de *Proclamaţie*, bazat pe formula, „alegere liberă, dreaptă, egală", atunci când a fost vorba de traducerea lui în practică se dovedea mult prea general. Unii fruntaşi radicali (N.Bălcescu şi Al.G.Golescu) au susţinut iniţial ideea votului universal; punctul de vedere al majorităţii liderilor a mers, însă, spre o

restrângere substanțială a acestuia, adoptându-se succesiv în această privință câteva variante, cum dovedesc decretele guvernului provizoriu şi apoi ale Locotenenței domneşti (ultima variantă, corespunzând vederilor lui I.Heliade, trimițând la sistemul votului universal, limitat la ştiutorii de carte). Cert este că datele fixate inițial pentru alegeri vor fi amânate în două rânduri, pentru ca, în cele din urmă, – aşa cum se va întâmpla şi în problema agrară – aceste proiectate alegeri să fie suspendate (16 august 1848).

V.3.10. O problemă dintre cele mai importante, care a stârnit vii şi controversate dezbateri în sânul conducerii revoluției muntene, precum şi în viața publică, a fost cea agrară: problema aplicării art.13 din *Proclamația de la Islaz*, aşa cum am observat deja, era considerată de N.Bălcescu, dar şi de alți fruntaşi cu vederi radicale,ca fiind esențială pentru soarta revoluției. În această chestiune au survenit din primele zile controverse în rândurile liderilor. S-au distins în această privință două tendințe: una aparținând grupării liderilor radicali, ca N.Bălcescu, Al.G.Golescu ş.a., care au susținut trecerea imediată, după luarea puterii, la aplicarea art.13; o altă tendință moderată, în care se vor plasa majoritatea membrilor guvernului provizoriu, în frunte cu Heliade, reclama amânarea pentru moment a aplicării reformei pentru ca ea să fie bine pregătită şi soluționată pe calea compromisului între boieri şi țărani. În spiritul acestei tendințe din urmă, printr-o serie de decrete, elaborate de guvern, se cerea țăranilor să fie „liniştiți" şi să-şi îndeplinească în continuare obligațiile față de proprietari. Or, de la lansarea *Proclamației*, țărănimea clăcaşă, în aşteptarea desființării servituților feudale şi a împroprietăririi, a intrat într-o frământare greu de potolit, mulți dintre țărani, în virtutea prevederilor din *Proclamație*, încetând să-şi îndeplinească obligațiile anului în curs față de proprietari.

Evident, promisiunea făcută țăranilor a fost de natură să stimuleze participarea acestora la revoluție, angajarea lor pe linia susținerii puterii revoluționare, dar menținerea acestei implicări reclama o mare atenție din partea guvernului. Un rol important în campania de propagandă la sate în sprijinul revoluției îl are, mai ales după eşecul celui de al doilea complot, *instituția comisarilor de propagandă*, întemeiată din inițiativa lui N.Bălcescu şi pusă sub controlul unui Comitet condus de el. Îndrumările venite din partea guvernului pentru comisari, de a „linişti" satele, în perspectiva realizării reformei la momentul potrivit, în mod organizat şi pe calea „împăcării" intereselor dintre proprietari şi țărani nu dau rezultatele aşteptate; dimpotrivă, activitatea multor comisari la sate întețea starea de tensiune, în aşteptarea aplicării reformei. Deşi I.Heliade, ca şi alți miniştri, promovau ideea că soluționarea preconizatei reforme agrare era de competența viitoarei Adunări Constituante, care ar fi urmat să fie aleasă, – ceea ce reclama un oarecare timp –, în cele din urmă, sub această presiune a frământărilor țărăneşti, dar şi la insistențele lui N.Bălcescu, la 9 iulie, printr-un decret al guvernului s-a

anunțat instituirea *Comisiei proprietății*, căreia i se atribuia misiunea de a da o soluție reformei agrare. Prin decretul amintit Comisia era constituită dintr-un număr egal de reprezentanți ai țărănimii şi proprietarilor de pământ (câte unul pentru fiecare parte, din fiecare județ).

Comisia proprietății îşi va inaugura dezbaterile la 9 august, sub preşedinția unui mare boier, Alecu Racoviță, vicepreşedinte fiind, ca specialist în domeniul relațiilor agrare, I.Ionescu de la Brad, unul dintre cei mai convinşi susținători ai tezelor lui N.Bălcescu în problema agrară. Conducerea efectivă a dezbaterilor a avut-o I.Ionescu, mai ales după ce A.Racoviță s-a retras. Dezbaterile au dovedit poziția diametral opusă a celor două părți, marii boieri acceptând ideea desființării servituților, dar respingând ideea împroprietăririi, în virtutea unui drept de stăpânire asupra întregului pământ, pe care ei l-ar fi avut; în cele din urmă, după ample discuții, boierii acceptă concedarea unei suprafețe minime de pământ (2 pogoane pentru fiecare clăcaş, cu despăgubire), în timp ce țăranii, înarmați şi cu argumente care au surprins, demonstrau justețea împroprietăririi pe o suprafață de pământ mult mai mare (pe categorii de zone, până la maximum 16 pogoane).

Acordul dorit de guvern nu s-a putut realiza, mulți delegați ai boierilor obstrucționând dezbaterile, încurajați şi de prezența în țară a comisarului turc Suleiman-Paşa, în cele din urmă, la 19 august (după ce cu trei zile înainte, fuseseră anulate alegerile pentru Constituantă!), guvernul hotărând suspendarea lucrărilor Comisiei. O dată cu această hotărâre, aşa cum se ştie, agitațiile țărănimii nu au încetat, ci, ca reacție, ele s-au amplificat; n-au încetat mai ales preocupările presei revoluționare în această direcție, cum o dovedesc, între altele, articolele din „Pruncul român" şi „Poporul suveran", publicate de N.Bălcescu, I.Ionescu de la Brad, ş.a. De pildă, după închiderea lucrărilor Comisiei, la 23 august, N.Bălcescu publica în „Poporul suveran" articolul *Despre împroprietărirea țăranilor*, reluând astfel cu o nouă analiză preocupările sale în această privință. Este drept că închiderea dezbaterilor Comisiei proprietății, la sfârşitul lunii august, ca şi suspendarea anterioară a alegerilor pentru Adunarea Constituantă, erau motivate, în bună măsură, de agravarea situației externe a Țării Româneşti.

V.3.11. Se dovedea că realizarea obiectivelor interne ale revoluției erau strâns legate de cele externe. Pe linia dorinței conducătorilor revoluției de a da curs înfăptuirii deziderateloe de ordin extern, semnificativ era decretul nr.1 al guvernului provizoriu, din 14/26 iunie 1848, care proclama steagul cu cele trei culori ca „steag național" având subscrisă pe el şi deviza „Dreptate – Frăție". În *Proclamația de la Islaz*, document destinat unei largi publicități – inclusiv în străinătate – fuseseră înscrise, cum am văzut, câteva obiective importante exprimând o parte a deziderateloe fundamentale ale mişcării de redeşteptare națională, pentru aceste obiective – autonomia politică şi înlăturarea protectoratului rus – acționându-se, cu energie, de la început.

Trebuie subliniat faptul că, în răstimpul desfăşurării revoluţiei, cadrul limitat al acestor obiective a fost depăşit, în sensul că s-au afirmat şi alte deziderate, şi mai importante, care nu puteau fi înscrise în textul *Proclamaţiei* din considerente tactice. Cum am văzut, nu a fost înscris în acest program, dezideratul Unirii Principatelor, din dorinţa de a menaja sensibilitatea autorităţilor turceşti şi a le câştiga încrederea. Dar această aspiraţie, afirmată în plan politic, în mod categoric, în perioada anterioară – în mişcarea lui I.Câmpineanu ş.a. – a fost formulată în numeroase alte documente, în presa revoluţionară de la 1848, aceasta, scăpată de rigorile cenzurii. În „Pruncul român", redactat de C.A.Rosetti, se publica la 26 iunie un viguros apel, *Către fraţii noştri moldoveni*, exprimând această dorinţă; şi tot aici, ceva mai târziu, apare articolul, *Unirea cu Moldova*, după cum vor apare în publicaţii de la 1848 şi alte materiale pe acest subiect (în „Poporul suveran", articolul, *Unirea Moldovei cu Ţara Românească*).

Dezideratul Unirii Principatelor constituia, cum am observat, referindu-ne la Moldova, un deziderat comun al patrioţilor munteni şi moldoveni, de către cei din urmă el fiind exprimat cu toată claritatea în *Prinţipiile noaste pentru reformarea patriei*, din mai 1848 şi mai ales în *Dorinţele partidei naţionale din Moldova*, din august 1848, document de valoare excepţională, elaborat de M.Kogălniceanu, la care ne vom referi ceva mai departe. De asemenea, s-au afirmat în răstimpul desfăşurării revoluţiei din Ţara Românească şi dezideratele unităţii naţionale depline, precum şi ale independenţei politice dar, aşa cum am subliniat în *Introducere*, asemenea deziderate rămâneau în plan ideatic, revoluţia desfăşurându-se pe terenul realităţilor, al posibilităţilor reale de înfăptuire, în contextul dat. În orice caz, asemenea deziderate majore ale românilor, idealurile lor comune şi tendinţa de solidaritate nu au scăpat atenţiei opiniei publice internaţionale; nu au scăpat mai ales atenţiei marilor puteri expansioniste, nici Rusiei, nici Turciei, în cazul Ţării Româneşti.

Între altele, temerile Cabinetului rus, exprimate în circulara din 19/31 iulie, semnată de cancelarul Neselrode, vizau asemenea deziderate. Ameninţând cu intervenţia armată, circulara se referea la planul revoluţionarilor munteni de reconstrucţie a *Regatului daco-român*, „un nou stat, separat şi independent, la formarea cărui îi invită pe fraţii lor din Moldova, din Bucovina, din Transilvania şi din Basarabia". Nota avertiza asupra „consecinţelor serioase" pe care le-ar avea realizarea acestui plan pentru Imperiul otoman; nu numai că Principatele dunărene ar ieşi de sub suzeranitatea otomană, dar exemplul lor ar fi urmat şi de alte popoare, ajungându-se la destrămarea acestui imperiu. Vom observa că Turcia, spre dezamăgirea patrioţilor români, va recepta aceste avertismente.

În orice caz, acţiunea politico-diplomatică a revoluţionarilor munteni trebuia să se desfăşoare, atât în planul asigurării unei autonomii depline în raporturile cu puterea suzerană, cât şi în planul realizării obiectivului,

considerat primordial, al înlăturării protectoratului rus. În vederea realizării acestor obiective, înscrise în textul *Proclamației de la Islaz*, de la început fruntașii munteni și-au stabilit ca obiectiv imediat al acțiunii lor recunoașterea de câte Poartă a guvernului provizoriu instalat la București, având drept consecință recunoașterea cât mai completă a programului său de reforme. Astfel, se explică, cum am mai observat, trimiterea la Constantinopol a lui I.Ghica, chiar înainte de declanșarea revoluției, apoi, după abdicarea lui Gh.Bibescu, trimiterea în capitala otomană a unei delegații (I.Voinescu II, C.A.Rosetti, Gh.Filipescu), cu misiunea de a obține din partea Turciei recunoașterea guvernului provizoriu.

Totodată, de la început, liderii munteni au sesizat importanța pe care o avea pentru cauza revoluției sprijinul marilor puteri occidentale, precum și sprijinul guvernelor născute din revoluții. Astfel, încă de la 14 iunie – data constituirii guvernului provizoriu, având în frunte pe mitropolit – D.Brătianu era numit agent diplomatic pe lângă guvernele Austriei și Ungariei; ulterior, în misiune specială era trimis în Europa Al.G.Golescu, succesiv, el testând posibilitățile de sprijin, mai întâi în Transilvania și Ungaria (militând pentru o eventuală înțelegere între maghiarii și românii din Transilvania), apoi, în Austria, la Viena, în Germania (la Frankfurt), în sfârșit, la Paris, unde era acreditat ca agent diplomatic, cu misiuni speciale și unde avea să rămână timp îndelungat, acționând aici, fără prea mare succes, pentru obținerea sprijinului guvernului provizoriu francez. O altă misiune specială, în Germania, la Frankfurt, în vederea unei colaborări cu Dieta germană, îi era încredințată lui I.Maiorescu.

În ciuda acestor eforturi, politica de alianță cu Poarta, dusă de guvernul revoluționar de la București, avea să eșueze. Nesusținută de alte mari puteri europene, de Anglia în primul rând, treptat, Turcia avea să cedeze în fața presiunilor Rusiei, înșelând speranțele revoluționarilor munteni. Deocamdată, în vederea amânării intervenției armatei ruse și declanșării conflictului, într-o primă etapă ea încearcă un compromis între exigențele Rusiei vizând restabilirea regimului regulamentar și revendicările revoluției muntene, înscrise în *Proclamația de la Islaz*. Pentru „liniștirea" guvernului rus, Turcia recurge la o intervenție cvasi-formală în Țara Românească. La sfârșitul lunii iulie este trimis aici comisarul Suleiman-pașa, însoțit de o armată de 20.000 de oameni, aflată sub comanda lui Omer-pașa; cei doi demnitari turci, cu armata lor, după trecerea Dunării s-au oprit însă la Giurgiu. De aici, printr-un trimis al său la București, comisarul turc a intrat în tratative cu membrii guvernului (și la sfatul consulului englez, deplasat la Giurgiu), la capătul cărora, pe baza unui compromis, s-a ajuns la o înțelegere, definitivată o dată cu intrarea lui Suleiman-pașa în Capitală (fără armată).

Trebuie spus că evitarea transformării misiunii lui Suleiman-pașa în Țara Românească într-o intervenție militară represivă își are explicația nu numai în

moderaţia personală a acestui demnitar turc, ci şi în influenţa exercitată asupra lui de manifestările populare din Bucureşti, pe de o parte, mulţimea protestând împotriva unei eventuale intervenţii militare brutale în Capitală, pe de alta, exprimându-şi solidaritatea cu guvernul revoluţionar, conferind acestuia o anumită credibilitate. Este vorba, în primul rând, de cea de a doua mare adunare populară de pe Câmpul Filaretului, din 20 iulie 1848, după ce trupele turceşti se opriseră la Giurgiu. Înţelegerea realizată, o dată devenită publică, explică primirea călduroasă făcută lui Suleiman-paşa la intrarea în Bucureşti, lucrurile părând a fi reaşezate pe linia bunelor legături cu Poarta.

La baza înţelegerii se afla un compromis: fruntaşii munteni acceptau autodizolvarea guvernului provizoriu şi înlocuirea lui cu o *Locotenenţă domnească*, constituită însă tot din rândul lor (I.Heliade, N.Golescu, Chr.Tell). Totodată, în cadrul tratativelor, s-a acceptat din partea majorităţii liderilor ca instituţiile nou create să intre în funcţiune numai după sancţionarea programului cu cele 22 de puncte de către sultan; or, asupra acestui aspect vor surveni serioase divergenţe în rândul conducătorilor revoluţionari, grupul radicalilor (N.Bălcscu, I.C.Brătianu, C.A.Rosetti ş.a.) considerând că o asemenea concesie afecta grav principiul autonomiei politice, atât de mult discutat. În acest context, Bălcescu publică, anonim, în numărul din 2 august 1848 al „Poporului suveran", cunoscutul articol, *Drepurile Românilor către Înalta Poartă*. S-a căzut de acord, totuşi, cu constituirea unei delegaţii, din care face parte însuşi Bălcescu (alături de Şt.Golescu, D.Brătianu ş.a.) care este trimisă la Constantinopol pentru obţinerea recunoaşterii din partea sultanului.

De la sfârşitul lunii iulie, o dată cu constituirea Locotenenţei domneşti, revoluţia din ţara Românească intra în reflux, concesiile făcute în tratativele cu Suleiman-paşa reflectându-se în planul politicii interne a guvernului, în timp ce aşteptata sancţionare de către sultan a „Constituţiei" nu va veni niciodată.

V.3.12. Nu numai că delegaţia trimisă la Costantinopol nu a fost primită de sultan, dar, mai mult, la cererea Rusiei, nemulţumită de rezultatele misiunii lui Suleiman-paşa la Bucureşti, acesta a ordonat o a doua intervenţie militară, sub conducerea lui Fuad-paşa, care avea să fie, spre deosebire de prima, o intervenţie militară brutală.

La 6 septembrie 1848, pe când noua armată turcească ajunsese la Giurgiu, de aici aşteptând ordinul pentru a intra în Bucureşti, în Capitală se desfăşoară o mare adunare populară de protest împotriva intervenţiei militare şi de solidaritate cu principiile revoluţiei; în cadrul unei ceremonii funebre, sub patronajul mitropolitului Neofit – silit şi de această dată să urmeze turma credincioşilor – erau arse în piaţă publică cele două simboluri ale regimului regulamentar, *Regulamentul Organic* şi *Arhondologia*, subliniindu-se astfel dorinţa de neîntoarcere la vechea stare de lucruri. De data aceasta, însă, un asemenea eveniment nu va influenţa pe trimisul Porţii.

Pe de altă parte, liderii munteni nu s-au putut pune de acord asupra rezistenței armate, în condițiile unei mari inegalități de forțe, Turcia punându-se întru totul de acord cu Rusia în vederea unei duble intervenții; astfel, mult sperata alianță a revoluționarilor munteni cu Poarta se dovedea o iluzie, rămânând, deocamdată, de domeniul utopiei. În această situație, şi generalul Gh.Magheru, care organizase tabăra militară de la Râureni, receptând şi sfatul consulului englez, acceptă, de asemenea, că o rezistență armată ar fi sortită sigur eşecului, ducând, în schimb, la mari sacrificii de sânge.

La 13 septembrie, intrarea trupelor turceşti în Bucureşti era întâmpinată la Cotroceni de o mare adunare populară protestatară – populația Capitalei, dar şi țărani din satele limitrofe – având în frunte preoți înarmați cu Biblii şi cruci; se adeverea astfel ipoteza din textul *Proclamației de la Islaz*, care, premonițial, anticipa o asemenea modalitate de rezistență într-o situație excepțională, când, locul armelor era luat de Biblii şi cruci, revoluția din Țara Românească încheindu-se, într-un fel, cum începuse: printr-o impresionantă manifestare de caracter religios.

Cât priveşte rolul pe care tânăra armată națională l-ar fi putut juca în acest moment important al istoriei naționale, el a fost redus la „lupta" din dealul Spirii, când, fie şi dintr-o neînțelegere, campania de pompieri instalată aici, în frunte cu căpitanul Pavel Zăgănescu, a deschis focul asupra coloanei turceşti care înainta în zonă, ajungându-se la numeroşi morți şi răniți (cu această confruntare sângeroasă, oarecum, onoarea tinerei armate naționale fiind salvată!).

La 2 zile după intrarea în Bucureşti a trupelor conduse de Fuad-paşa, îşi fac intrarea în Țara Românească şi trupele ruse, conduse de generalul Lüders, odată cu înfrângerea revoluției muntene urmând a fi restabilit protectoratul rus şi împreună cu el vechiul regim regulamentar.

V.3.13. *Mişcarea de solidaritate din Moldova şi Bucovina cu cauza revoluției muntene*. După cum se ştie, numeroşi revoluționari moldoveni, sub presiunea teroarei declanşată în Moldova de M.Sturdza, şi-au găsit refugiul în Bucovina, de aici ei urmărind cu viu interes situația din Moldova, precum şi evoluția evenimentelor din Transilvania şi Țara Românească, punându-şi mari speranțe în reuşita lor, acționând în spiritul unei depline solidarități. Aici, la Cernăuți, unde se bucură de sprijinul fraților Hurmuzachi, ei organizează un *Comitet revoluționar*, care stabileşte legături cu Comitetul de la Iaşi, organizat de patrioții moldoveni rămaşi în țară, în ciuda opresiunii, şi obligați să acționeze cu mare prudență, în mod conspirativ.

Despre atmosfera tensionată din Moldova, amănunte interesante ne oferă corespondența adresată de patrioții moldoveni confraților de la Cernăuți. Un moment important al manifestării spiritelor, îl prilejuise, în iunie 1848, venirea la Iaşi, pentru informare, a comisarului Porții, Talaat Efendi, căruia o delegație în frunte cu mitropolitul Meletie îi prezentase un

memoriu cu doleanţele ţării, justificând mişcarea din martie şi pornirea împotriva domnitorului M.Sturdza.

În aceeaşi lună iunie, ca şi în următoarele două, succesul revoluţiei de la Bucureşti stârnea un mare entuziasm în rândul patrioţilor moldoveni şi prilejuia numeroase manifestări de solidaritate, ideea unei acţiuni comune, ca şi a unirii celor două Principate, agitând spiritele. De pildă, la 19 iulie, P.Mavrogheni, din Iaşi, adresându-se lui Costache Negri, la Cernăuţi scria: „Vă anunţ că dorinţa unanimă a partidei noastre este de a reuşi să aibă pentru Moldova aceeaşi Constituţie care îi va fi aprobată Valahiei, aşa cum şi-au proclamat-o muntenii, şi în acelaşi timp, reunirea celor două Principate sub aceeaşi cârmuire". Iar, relativ la aceeaşi dată, în acelaşi spirit, Comitetul de la Cernăuţi adresa Comitetului de la Iaşi un vibrant apel la solidaritate cu cauza revoluţiei muntene, în plină desfăşurare. „Să nu ne dăm în lături de măreaţa mişcare a Valahiei – citim aici - , căci de va izbândi ea, va izbândi şi Moldova; căci de va pica Valahia, va pica şi Moldova. Soartele acestor două provinţii sunt atât de legate împreună, încât ele vor avea întotdeauna acelaşi viitor".

În acest context, este elaborat şi publicat la Cernăuţi, în august 1848, sub pana lui M.Kogălniceanu, cel de-al treilea important document programatic moldovenesc, în ordinea succesiunii lor: *Dorinţele partidei naţionale din Moldova*. Este acesta un document excepţional ca valoare programatică, născut, cum s-a subliniat, pe de o parte, din colaborarea celor două Comitete moldovene, pe de alta, din colaborarea şi spiritul de solidaritate cu revoluţionarii munteni. Analiza textului scoate în evidenţă o identitate de revendicări cu cele ale revoluţionarilor munteni, precum şi o orientare identică în sens tactic. Este un document care afirmă solidaritatea deplină cu programul şi lupta revoluţionarilor munteni; el se înscrie pe linia *Proclamaţiei de la Islaz*, amplificând argumentaţia în susţinerea anumitor revendicări esenţiale comune.

În totală contradicţie cu *Petiţia* de la Iaşi din 28 martie, documentul condamnă Regulamentele Organice, ca legiuiri care au afectat grav autonomia Principatelor, au introdus flagrante ilegalităţi în ordine socială ş.a. Multe dintre cele 34 revendicări stipulate în text sunt comparabile cu cele din *Proclamaţia de la Islaz*: „neatârnare administrativă şi legislativă", fără amestec din afară (art.1, identic cu art.1 din *Proclamaţia de la Islaz*); „egalitatea drepturilor civile şi politice" (art.2, corespunzând art.2 din *Proclamaţie*); Adunare Obştească, cu reprezentanţi ai tuturor stărilor sociale (art.3, identic cu art.4 din *Proclamaţie*); domn ales din toate stările societăţii (art.4, identic cu art.5 din *Proclamaţie*) ş.a.m.d. Majoritatea altor revendicări îşi găsesc corespondenţă în textul *Proclamaţiei de la Islaz*: libertatea tiparului, libertatea individuală, „instrucţie egală şi gratuită pentru toţi românii", desfiinţarea pedepsei cu moartea şi a „bătăilor trupeşti", libertate religioasă şi emanciparea clerului ş.a.

Într-un paragraf special, în numele Partidei Naţionale din Moldova, pe linia unor principii generale, se subliniază câteva revendicări esenţiale în ordine socială, de mare acuitate: desfiinţarea rangurilor şi privilegiilor boiereşti, egalitatea la plata impozitelor şi dispunerea lor în raport cu averea; desfiinţarea robiei („un stat constituţional, cu robi ar fi o monstruozitate"), desfiinţarea clăcii („boierescul") şi împroprietărirea sătenilor, „cu o dreaptă despăgubire pentru stăpânii de moşie". Asupra ultimului punct ar fi de observat că se face aici o excepţională pledoarie pentru reforma agrară, cu argumente apropiate de cele ale lui N.Bălcescu, comentariul lui M.Kogălniceanu din acest paragraf anticipând cunoscuta preocupare a patriotului moldovean, din perioada următoare, pentru rezolvarea acestei probleme majore a societăţii româneşti.

În sfârşit, documentul elaborat de M.Kogălniceanu înscrie, în partea finală, dezideratul pe care, din considerente tactice, *Proclamaţia de la Islaz* nu-l înscrisese, anume, unirea Moldovei şi a Ţării Româneşti, în condiţiile recunoaşterii suzeranităţii Porţii, aceasta constituind „cheia boltei fără care s-ar prăbuşi tot edifiţiul naţional".

Sfârşitul revoluţiei din Ţara Românească, prin dubla intervenţie armată străină, a pus capăt şi speranţelor revoluţionarilor moldoveni, a constituit, în general, o lovitură pentru toţi patrioţii români.

V.4. Revoluţia românilor din Transilvania (1848-1849)

V.4.1.*Consideraţii generale privind caracterul revoluţiei românilor din Transilvania.* O dată cu declanşarea revoluţiei în Austria şi Ungaria, la Viena şi Pesta, provinciile româneşti, Transilvania, Banat şi Bucovina, aflate sub stăpânire habsburgică nu puteau să rămână în afara valului revoluţionar.

Declanşarea revoluţiei în Ungaria, având ca principal obiectiv câştigarea independenţei naţionale, a încorporat aproape concomitent şi ridicarea maghiarilor din Transilvania; întrucât maghiarii ca naţionalitate nu erau împărţiţi în plan politic sub mai multe stăpâniri străine, cum era cazul românilor, atât cei din Ungaria, cât şi cei din Transilvania au declanşat o luptă comună, vizând înlăturarea uneia şi aceleaşi dominaţii străine, cea habsburgică; de la bun început, maghiarii din Transilvania şi-au circumscris revendicările lor în deplină colaborare cu cei din Ungaria. Astfel e vorba de o revoluţie a maghiarilor din Ungaria şi Transilvania sau, în orice caz, dacă ne referim strict la teritoriul Transilvaniei, de o revoluţie a maghiarilor din Transilvania, aproape în paralel cu aceasta desfăşurându-se o revoluţie a românilor din Transilvania.

La modul general, nu se poate vorbi, deci, de „revoluţia din Transilvania", ci, pe de o parte, de o revoluţie a maghiarilor din această

provincie, condusă de o nobilime care face cauză comună cu nobilimea maghiară din Ungaria şi, pe de altă parte, de o revoluţie a românilor, ei având o serie de revendicări majore, altele decât cele ale maghiarilor. Cum se ştie, deşi constituind populaţia majoritară a Transilvaniei, de multă vreme, cu deosebire din secolul al XVII-lea, ei se aflau în afara cadrului „constituţional" al Transilvaniei, fiind socotiţi „toleraţi", lipsiţi de drepturi politice, neavând statutul de „naţiune", de care se bucurau celelalte etnii conlocuitoare (ungurii, saşii şi secuii). În marea lor majoritate ţărani, românii din Transilvania erau expuşi nu numai asupririi sociale a nobilimii – în imensa ei majoritate, maghiară -, dar şi expuşi unei asupriri naţionale promovată cu ardoare de aceeaşi nobilime maghiară; mai ales, cum am văzut, în deceniile anterioare, pe măsura dezvoltării naţionalismului, asuprirea naţională a românilor devenise tot mai înverşunată. Sub impusul aceluiaşi mare curent se afirma însă, dinainte de 1848, dorinţa de rezistenţă în faţa acestei asupriri naţionale, de înlăturare a ei şi de afirmare a fiinţei naţionale proprii.

Iată de ce românii găseau în declanşarea revoluţiei europene de la 1848 prilejul afirmării propriilor revendicări; şi mai acută pentru ei decât asuprirea habsburgică era asuprirea naţională, datorită, înainte de toate, nobilimii maghiare. Aşa cum naţionalismul maghiar împingea spre înlăturarea stăpânirii habsburgice şi câştigarea independenţei Ungariei, tot astfel, naţionalismul românilor îi împingea în primul rând pe terenul luptei pentru recunoaşterea lor ca naţiune de sine stătătoare.

O luptă comună româno-maghiară împotriva stăpânirii habsburgice nu s-ar fi putut desfăşura decât pe terenul recunoaşterii fiinţei etnice a românilor din Transilvania şi a drepturilor lor; or, de la început, conducătorii revoluţiei maghiare în frunte cu Kossuth au orientat revoluţia maghiară într-o direcţie cu totul opusă românilor, alături de înlăturarea dominaţiei habsburgice ea fixându-şi ca ţel „uniunea" forţată a Transilvaniei cu Ungaria, pe linia unor idei care apăruseră înainte de 1848.

Conflictul grav de interese a existat de la început, de la data când Dieta maghiară de la Pojon (Bratislava) punea pe ordinea de zi acest obiectiv; iar mai târziu, la sfârşitul lunii mai, cum vom vedea, Dieta nobiliară de la Cluj hotăra „unirea" împotriva voinţei românilor. Acest conflict va rămâne ţinut strâns în frâu de către români, din primăvara până în toamna anului 1848, în această primă parte – paşnică – a revoluţiei româneşti liderii ei – cunoscuţi luptători pentru dreptate naţională şi socială, Simion Bărnuţiu, Avram Iancu, George Barițiu ş.a. - făcând eforturi disperate pentru a convinge pe conaţionali de justeţea cauzei lor. Atunci când nu se va mai putea, în cea de a doua etapă a sa, din toamna anului 1848 şi până la jumătatea anului următor, revoluţia românilor va lua aspectul unui sângeros conflict româno-maghiar.

Câştigarea pe cale nonviolentă a dreptului la viaţă naţională dovedindu-se ineficientă, românii transilvăneni, siliţi de împrejurări, trec la

realizarea acestui deziderat pe calea armelor. Decizia fruntaşilor români transilvăneni, din toamna anului 1848, va fi deosebit de grea şi plină de responsabilităţi; dar ea a fost impusă atunci de realităţi. Aflaţi între două primejdii, una personificată de revoluţia maghiară, condusă de L.Kossuth, a doua personificată de suzeranitatea împăratului de la Viena, cu alte cuvinte, obligaţi să aleagă între două rele, românii au ales, în baza experienţei acumulate, răul cel mai mic, anume alianţa cu Austria. Altfel, trebuie spus că această decizie a fruntaşilor ardeleni a fost uşurată, într-un fel, de conştiinţa lor – şi respectiv, experienţa lor - că acceptau suzeranitatea împăratului în condiţiile, care păreau realizabile, ale transformării Imperiului habsburgic, sub impulsul spiritului revoluţionar, într-o confederaţie de state cvasi-independente, care urmau a se bucura de toate avantajele pe care le promitea unul dintre marile curente ale epocii, alături de naţionalism, *liberalismul*. Altfel spus, aşa cum demonstrează pe larg istoricul L.Maior, într-o lucrare de excepţie, românii ardeleni se uneau la 1848, nu cu Austria reacţionară, patronată de spiritul lui Metternich, ci cu Austria liberală, care promitea popoarelor din Imperiu largi autonomii locale, emancipare socială, drepturi şi libertăţi cetăţeneşti etc.

Pe parcursul desfăşurării evenimentelor, aşa cum vom vedea, acţiunile şi revendicările românilor din Transilvania propriu-zisă se întâlnesc cu cele ale românilor din Banat şi Bucovina, în cadrul general al evoluţiei situaţiei din Imperiu.

V.4.2. Începutul frământărilor în spirit revoluţionar ale românilor din Transilvania, Banat şi Bucovina, ca şi în cazul Principatelor dunărene sunt de constatat încă din luna martie a anului 1848. La această dată numeroase manifestări ale românilor din oraşele transilvănene s-au înscris pe linia receptării, în mod favorabil, a măsurilor liberale votate de Dieta maghiară de la Pojon, privind egalitatea drepturilor civile şi constituţionale, orientarea antiromânească a revoluţiei condusă de L.Kossuth nefiind de la început sesizată; treptat, însă, pe măsură ce se fac cunoscute proiectele de „uniune" ale liderilor maghiari, precum şi ideile privind „naţiunea unică" maghiară şi statul „indivizibil" maghiar, poziţiile şi reacţiile fruntaşilor ardeleni devin tot mai lucide. Se înmulţesc întrunirile intelectualilor patrioţi români, în care se dezbat nu numai problemele privind desfiinţarea „iobăgiei" şi îmbunătăţirea situaţiei ţăranilor, ci şi problemele emancipării politico-naţionale, în aceste dezbateri angajându-se cu ardoare gazetele de limbă română din Transilvania („Gazeta Transilvaniei", „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", „Organul luminării" de la Sibiu). Se procedează la redactarea de către fruntaşi a unor texte cerând edificarea drepturilor şi aspiraţiilor românilor din Transilvania. Astfel, Aron Pumnul, în *Proclamaţia* sa, din 31 martie/12 aprilie, sfătuia pe români să-şi ceară cu hotărâre drepturile pe o cale paşnică, în spiritul „frăţietăţii" cu celelalte etnii, şi cu speranţa că acestea vor răspunde favorabil dezideratelor lor. Între altele, semnificativ era, manifestul

de la sfârşitul lunii martie, intitulat *Provocaţiune*, prin care Simion Bărnuţiu cerea respingerea proiectatei „uniri" cu Ungaria, dorită de maghiari, reclamând dreptul românilor de a fi recunoscuţi în prealabil ca naţie, alături de celelalte naţiuni politice ale Transilvaniei, şi apoi a hotărî ei înşişi, de pe această poziţie, dacă doresc sau nu „uniunea" cu Ungaria.

La 18/30 aprilie se desfăşoară prima adunare de la Blaj, în Duminica Tomei, adunare pregătitoare, cu participarea a 3-4000 de oameni, în majoritate ţărani. Măsurile opresive luate de autorităţi împotriva manifestărilor româneşti erau de natură să agite şi mai mult spiritele, cum vor arăta evenimentele următoare.

În pregătirea şi desfăşurarea lucrărilor celei de a doua adunări de la Blaj, în general, în edificarea programului de revendicări ale românilor ardeleni, o însemnătate remarcabilă a avut-o magistralul discurs ţinut de S.Bărnuţiu, în catedrala de la Blaj, la 2/14 mai 1848, în care el face istoria relaţiilor româno-maghiare şi defineşte dezideratele luptei românilor ardeleni. El demonstrează pe larg, cu argumente de o logică impecabilă, că proiectata „uniune" pentru români ar avea consecinţe fatale, ar însemna „pieirea" lor ca naţionalitate; acordarea de drepturi şi libertăţi cetăţeneşti cu condiţia maghiarizării, deci, a desnaţionalizării şi integrării în „naţiunea indivizibilă" maghiară, demonstra el, era cu desăvârşire inacceptabilă, căci „libertatea cea adevărată a oricărei naţiuni nu poate fi decât naţională". Pledând pentru solidaritatea tuturor românilor indiferent de confesiune, ortodoxă sau greco-catolică, indiferent de starea lor socială, el îi cheamă la luptă hotărâtă pentru recunoaşterea fiinţei naţionale: „Uniţi-vă cu poporul toţi, preoţi, nobili, cetăţeni, ostaşi, învăţaţi, şi vă consultaţi cu un cuget asupra mijloacelor reînvierii naţionale, pentru că toţi sunteţi fii ai aceleiaşi mame şi cauza este comună […]; nu vă abateţi de la cauza naţională de frica luptei; cugetaţi că alte popoare s-au luptat cente (sute) de ani pentru libertate".

În spiritul acestei chemări şi a principiilor enunţate de S.Bărnuţiu se vor desfăşura în zilele următoare, de 3-5 mai, lucrările Marii Adunări de la Blaj, cu participarea unui număr de peste 40.000 de oameni, din toate categoriile sociale, veniţi din toate părţile Transilvaniei. Au participat la această Adunare reprezentanţi ai românilor bănăţeni şi ai comitatelor apusene ale Transilvaniei; au participat, de asemenea, transilvăneni stabiliţi în Ţara Românească (Aug.Tr.Laurian, I.Maiorescu, Florian Aaron), precum şi – cum am mai subliniat – o serie de patrioţi moldoveni (A.Russo, L.Rosetti, N.Ionescu, Zaharia Moldovanu) şi un reprezentant al revoluţionarilor munteni (D.Brătianu).

Adunarea s-a deschis sub preşedinţia celor doi episcopi, ortodox şi unit, Andrei Şaguna şi Ioan Lemeni, ceea ce voia să sublinieze rolul Bisericii în mişcarea de redeşteptare, vicepreşedinţi ai Adunării, fiind proclamaţi S.Bărnuţiu şi G.Bariţiu. În prima zi a lucrărilor, „idolul poporului", S.Bărnuţiu,

ascultat de popor „într-o tăcere religioasă”, sub forma unor propuneri a enunțat principiile pe baza cărora Adunarea urma să adopte hotărâri: proclamarea națiunii române ca națiune de sine stătătoare; credință împăratului Austriei; proclamarea adunării drept Adunare Națională Românească; adoptarea denumirii de Câmpia Libertății pentru locul desfășurării ei.

Prima zi s-a încheiat cu depunerea de către întreaga Adunare a jurământului de credință față de națiunea română şi față de împăratul Austriei. În cea de a doua zi a lucrărilor, 4/16 mai, după mai multe intervenții la tribună, unul dintre secretarii Adunării, Aug.Tr.Laurian, a prezentat textul *Petiției* cu revendicări, care este aprobat cu entuziasm de mulțime. În cea de a treia zi, după recitirea textului *Petiției*, între timp revizuit stilistic, Adunarea se încheie, în aplauzele entuziaste ale mulțimii.

Desfășurarea Marii Adunări de la Blaj în deplină ordine, mulțimea adunată dovedindu-se receptivă la apelurile făcute în acest sens de conducători, s-a constituit într-un eveniment care a impresionat pe observatorii contemporani, fie că erau români, sau conaționali. De la bun început ea a fost evaluată ca o demonstrație a solidarității naționale a românilor, în general, a celor din Transilvania, în special; a impresionat mai ales adeziunea la revoluție a maselor țărăneşti, răspunzând chemării intelectualilor, şi receptivitatea lor la programul revoluției; a impresionat în general comportarea liniştită şi responsabilă a zecilor de mii de oameni, în răstimpul zilelor de desfăşurare a Adunării, aceasta, ca şi locul în care s-a desfăşurat, urmând a deveni simboluri ale mişcării de redeşteptare națională a românilor. T.Cipariu, unul dintre cei 10 secretari ai Adunării, relatând evenimentele, scria că Blajul a avut „ale sale trei zile, zile de bucurie, de sărbătoare, de înfrățire şi împăcarea tuturor inimelor. Nu zilele Parisului, Berlinului, Vienei, ci zile pline de entuziasm pentru națiunea sa […]”. Un alt participant la evenimente, de data aceasta moldovean, G.Sion, surprinde adeziunea entuziastă a țăranilor la revoluție, când scrie că, în ciuda amenințărilor şi măsurilor luate de autoritățile maghiare pentru a împiedica deplasarea din sate spre locul Adunării (între altele, ridicarea podurilor de peste râuri), „românii curgeau ca torente din toate părțile”. Iar un alt martor ocular al evenimentelor, de data aceasta un maghiar, Jakab Elek, caracterizează Adunarea de la Blaj ca „un măreț spectacol”, iar mulțimea adunată, nota el, „părea o mare liniştită, pe a cărei suprafață nu se zărea nici cel mai mic val”.

Din spiritul Adunării de la Blaj, pe de altă parte, cum se ştie, s-au născut cunoscutele imnuri patriotice, *Deşteaptă-te române*, al lui Andrei Mureşanu, şi *Hora Ardealului* al lui V.Alecsandri, ambele publicate mai întâi, scurtă vreme după evenimente, într-o gazetă românească din Transilvania.

V.4.3. În cele 16 articole ale sale, *Petiția*, dă curs revendicărilor românilor din Transilvania, stabileşte programul social şi politic al revoluției românilor. În conținutul ei triumfă spiritul lui S.Bărnuțiu care pune accentul pe emanciparea națională, drepturile sociale şi libertățile individuale fiind

subordonate acesteia. Esențiale pentru spiritul acestui important document programatic erau prevederile stipulate în primul articol dintre cele 16; națiunea română pretinde „independența sa națională" – independența nu de Imperiul habsburgic, ci de revoluția maghiară -, având drept scop, „ca să figureze în numele său ca națiune română", în paragraful aceluiaşi articol, subliniindu-se ce însemnează acest statut de națiune română, anume: dreptul de a avea reprezentanți în Dieta țării, „*în proporțiune cu numărul său*" (s.n., N.I.), dreptul de a-şi avea dregătorii săi în administrație, justiție şi armată „în *aceeaşi proporțiune*" (s.n., N.I.), dreptul de a folosi limba proprie „în toate trebile care se ating de dânsa" (în legislație şi administrație). Se adăugau la acestea, cum menționează acelaşi articol, alte două cereri ale românilor: de a avea anual o Adunare națională generală şi folosirea, de acum înainte, în legile celorlalte „națiuni transilvane" şi în uzul limbilor lor a denumirii de *români*, iar nu de *ólah, walach şi bloch*.

Iată, deci, că formula de „independență națională" folosită aici nu trebuie să inducă în eroare; ea nu trimite la înlăturarea dominației habsburgice – cum am văzut, suzeranitatea împăratului fiind în mod expres recunoscută în desfăşurarea şi actele Marii Adunări de la Blaj –, ci la recunoaşterea românilor transilvăneni ca națiune de sine stătătoare şi a drepturilor naționale care decurg din această recunoaştere. În privința acestor drepturi, esențiale erau sublinierile privind reprezentarea proporțională în Dietă şi în celelalte organe ale puterii de stat, ceea ce, implicit, însemna transformarea Transilvaniei în „țară românească"; această poziție era o încununare a unei orientări anterioare; se întrevedea aici puntea de legătură cu mişcarea declanşată cu aproximativ şase decenii în urmă, când pentru prima dată, în *Supplex Libellus Valachorum*, fusese inserată această revendicare a *reprezentării proporționale* a românilor în organele puterii de stat.

Pe linia principiilor enunțate în primul articol, se înscriu prevederile articolului 2 din *Petiție:* independența Bisericii române, „fără distincțiune de confesiune" (deci, înlăturarea subordonării Bisericii ortodoxe, față de Mitropolia sârbă de la Karlowitz, şi a Bisericii greco-catolice, față de Episcopia catolică de Strigoniu) şi restabilirea Mitropoliei române şi a Sinodului anual, după vechiul drept. Se proiecta aici, de fapt, dificila reunificare confesională, pe linia vederilor lui S.Bărnuțiu, care, în celebrul discurs, departe de a face apologia „Unirii" cu Biserica catolică, din 1698, apăsase asupra eşecului acesteia, sub raportul speranțelor de emancipare politică. În orice caz, aceste prevederi se înscriau pe linia apelului bărnăuțean, ca indiferent de confesiune, ortodocşi sau greco-catolici, românii să lupte în deplină solidaritate pentru recunoaşterea drepturilor naționale. În completarea conținutului articolului 1, venea şi prevederea din alt articol al *Petiției*, anume, care cerea înființarea de şcoli româneşti în toate satele şi oraşele, de gimnazii, şcoli militare şi tehnice, seminarii preoțeşti şi a unei Universități româneşti, finanțată din bugetul statului.

În aceeaşi categorie a prevederilor de ordin politic-instituţional se încadrează şi articolul care cere „înarmarea poporului sau gardă naţională spre apărarea ţării înăuntru şi în afară”, instituţia miliţiei naţionale urmând a fi condusă de ofiţeri români. În consens cu prevederile din articolul vizând recunoaşterea naţiunii române, pe cale de consecinţă, venea cererea - formulată în art.15 – de elaborare a unei noi Constituţii pentru Transilvania, elaborată de o Adunare constituantă a tuturor naţiunilor, întemeiată pe „principiile dreptăţii, libertăţii, egalităţii şi frăţietăţii” (subînţelegându-se aici, fără a fi formulat ca atare, principiul reprezentării proporţionale!). În sfârşit, în completarea prevederilor art.1, pe cale de consecinţă, se înscria cererea formulată în ultimul articol al *Petiţiei*, anume de a nu fi pusă în dezbatere „uniunea” cu Ungaria, până când românii – populaţie majoritară în Transilvania - nu vor căpăta statutul de naţiune, cum se scrie aici, „până când naţiunea română nu va fi naţiune constituită şi organizată cu vot deliberativ şi decisiv în Camera legislativă”.

O altă categorie de articole din textul *Petiţiei*, se referă la revendicări social-economice: în primul rând, desfiinţarea iobăgiei fără nici o despăgubire din partea „ţăranilor iobagi”; apoi, desfiinţarea privilegiilor şi stabilirea impozitelor după „averea fiecăruia”, libertatea industriei şi comerţului, desfiinţarea vămii dinspre Principatele dunărene, pentru transhumanţa vitelor ş.a.

O a treia serie importantă de prevederi din *Petiţia-Program* viza problematica drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti, cu semnificaţii profunde în planul comuniunii cu spiritul european, şi anume: desfiinţarea cenzurii (deci, libertatea de a vorbi, de a scrie şi a tipări); libertatea personală; libertatea adunărilor publice ş.a.

V.4.4. Ca obiectiv practic imediat, revoluţia română se îndrepta la această dată pe linia cererii formulate în ultimul articol al *Petiţiei*, la care ne-am referit, ea vizând concentrarea eforturilor în direcţia amânării dezbaterilor asupra „uniunii” în Dieta convocată la Cluj pentru data de 17/29 mai sau, în orice caz, în direcţia contestării în mod anticipat a hotărârilor ei. În răstimpul desfăşurării Adunării, în cea de a doua zi a lucrărilor, din 4/16 mai, fuseseră alese două delegaţii, una pentru Viena, alta pentru Dieta de la Cluj – a cărei dată de convocare fusese făcută publică -, prima fiind condusă de episcopul ortodox Andrei Şaguna, a doua, de episcopul greco-catolic I. Lemeni, acestea urmând să prezinte şi să susţină *Petiţia*.

Din păcate, pe linia unei atitudini oscilante anterioare, cu grijă ascunsă, I.Lemeni, în Dieta de a Cluj, nu şi-a dus misiunea la capăt, convins că votul şi poziţia sa de susţinere a *Petiţiei*, oricum, nu ar fi putut influenţa hotărârea unei Diete, constituită dintr-o zdrobitoare majoritate aparţinând nobilimii maghiare.

La rândul ei, Curtea de la Viena, la o dată când revoluţia maghiară nu intrase în faza luptei pentru independenţă politică deplină, în ciuda dovezilor

de loialitate ale revoluționarilor români, sfidând cererea Adunării de la Blaj, a sancționat hotărârea de „uniune” a Transilvaniei cu Ungaria, votată în Dieta de la Cluj. De la această dată, situația devine deosebit de tensionată, perspectiva unei înțelegeri între revoluționarii români şi maghiari fiind pe deplin compromisă; aceasta, cu toată atitudinea împăratului, care, în acest moment, a pactizat cu aristocrația nobiliară, în speranța că revoluția ungară îşi va stopa dezideratele în acest punct (ceea ce nu se va întâmpla).

Hotărârea Dietei de la Cluj, aprobată ulterior de împărat, a stârnit nu numai protestele românilor din Transilvania, ci şi ale saşilor, potrivnici şi ei înglobării Transilvaniei în Ungaria. Un reprezentant al saşilor, Daniel Roth, în acest context, pledând pentru solidarizarea saşilor cu românii, va protesta într-o broşură împotriva „uniunii”, pronunțându-se în acelaşi timp pentru colaborarea românilor din Ardeal cu cei din Principatele dunărene, în perspectiva constituirii unui stat daco-român, plasat sub suzeranitatea Imperiului habsburgic (pentru o atitudine similară, un alt învățat sas, Stephen L.Roth, în 1849, va fi condamnat la moarte de autoritățile maghiare).

În continuare, mişcarea românească din Ardeal este condusă de *Comitetul Permanent Român*, cu sediul la Sibiu, organ de conducere a revoluției române, constituit încă de la Blaj, la sfârşitul lucrărilor Adunării. În fruntea lui fusese ales, ca preşedinte, episcopul Andrei Şaguna, vicepreşedinte – şi care va fi, de fapt, adevăratul său conducător – fiind ales Simion Bărnuțiu. Se vor remarca însă în răstimpul de după Adunare, şi alți lideri, din rândurile celor mai tineri, în frunte cu Avram Iancu, aceştia, în fața represiunii tot mai dure a autorităților maghiare din Transilvania, insuflând mişcării un spirit din ce în ce mai radical, pregătind-o pentru inevitabila confruntare.

În această fază, mişcarea se plasează, mai ales, în lumea satelor, sub impulsul evenimentelor, țăranii români îndreptând acțiunea lor în direcția desființării iobăgiei, a aplicării şi în Transilvania a legii pusă deja în aplicare pe teritoriul Ungariei. Conflictele de la sate, unde țăranii, în aşteptarea aplicării legii, în multe locuri nu-şi mai respectă obligațiile în curs față de nobili, sunt întâmpinate cu intervenții dure din partea autorităților; de pildă, la Mihalț, la 21 mai/2 iunie, a avut loc un adevărat masacru, fiind împuşcați 12 țărani români, eveniment care va stârni consternare în întreaga țară, agitând şi mai mult spiritele.

V.4.5. Aproape concomitent cu evenimentele revoluționare din Principatul Transilvaniei, şi sub influența acestora, se desfăşoară – în primăvara şi vara anului 1848 – acțiunile revoluționare ale românilor din celelalte provincii româneşti, aflate sub aceeaşi stăpânire habsburgică. În Banat şi în Partium („Părțile ungurene”: cele 5 comitate din apusul Transilvaniei) revoluția cunoaşte o serie de note specifice, aceste teritorii având un statut în parte diferit de al Principatului Transilvaniei, întrucât, sub

raportul administrației, încă din 1779, din timpul Mariei Tereza, ele erau încorporate Ungariei.

În *Banat*, la Lugoj, reşedinţa comitatului Caraş, la 3-4/15-16 mai, chiar în zilele Blajului, se desfăşoară o primă adunare populară, în care românii bănăţeni încearcă să-şi formuleze revendicările lor specifice, complicaţiilor legate de suzeranitatea austriacă şi asuprirea naţională, exercitată de nobilimea maghiară, adăugându-li-se complicaţiile datorate tendinţelor de supremaţie exercitate de ierarhia superioară sârbească în domeniul bisericii şi al şcolii. Urmează apoi, la 9/21 mai, o adunare la Pesta, cu reprezentanţii comitatelor din Banat şi din Partium, sub conducerea lui Emanoil Gojdu, căzându-se de acord asupra câtorva revendicări esenţiale, stipulate în *Petiţia neamului românesc din Ungaria şi Banat*, între care: organizare bisericească separată de Mitropolia sârbească de la Karlovitz, cu un Sinod românesc; organizaţie şcolară separată; folosirea limbii române în şcoală, biserică şi administraţie; numirea de ofiţeri români la regimentele grănicereşti ş.a.

În această serie, deosebit de importantă este cea de a doua adunare populară de la Lugoj, din 15/27 iunie 1848, cu participarea a circa 10-12.000 de oameni şi organizată sub influenţa lui Eftimie Murgu, stabilindu-se de această dată un program de revendicări, cu un caracter pronunţat radical, menit să ducă la constituirea unei autonomii depline a Banatului cu cele 3 comitate ale sale: înainte de toate se cerea înfiinţarea unei armate române, condusă de un căpitan suprem, care urma să fie E.Murgu; recunoaşterea limbii române ca limbă oficială, limba maghiară urmând a fi folosită numai în corespondenţa cu guvernul maghiar; ruperea legăturilor de dependenţă cu ierarhia bisericească sârbă.

Nu este lipsit de interes şi amănuntul că la această adunare au participat şi trei revoluţionari moldoveni (Manolache C.Epureanu, Lascăr Rosetti şi Alecu Russo); ei aduceau un exemplar al programului adoptat la Braşov – la care ne-am referit – pe care îl prezentau lui Eftimie Murgu, împreună cu acesta elaborându-se chiar, se pare, un proiect de solidarizare a românilor bănăţeni cu cei din Moldova şi Ţara Românească (o acţiune de întrajutorare a proiectatei armate bănăţene în faţa unei intervenţii a trupelor ruse în Principate, la o dată când revoluţia din Muntenia era în plină desfăşurare). Proiectata armată bănăţeană se va dovedi greu de înfăptuit, iar schimbările care vor surveni în desfăşurarea evenimentelor – pe de o parte, declanşarea războiului româno-maghiar, pe de alta, declanşarea războiului ungaro-austriac - vor complica şi mai mult lucrurile.

În general, trebuie spus că situaţia românilor bănăţeni, cum am mai subliniat, era mai complicată, date fiind şi raporturile cu sârbii; ameninţaţi de perspectiva încorporării în proiectata „Voievodină" sârbească, fruntaşii bănăţeni îşi vor pune oarecare speranţe în parlamentul de la Pesta; participând la alegerile din vara anului 1848, erau aleşi 8 deputaţi, între care Eftimie

Murgu, care vor încerca să colaboreze în cadrul parlamentului cu aripa radicală maghiară, folosind şi această cale pentru realizarea deziderateloor specifice, atât în raport cu tendinţele de supremaţie maghiară, cât şi sârbeşti.

V.4.6. În cealaltă provincie românească, aflată sub stăpânire habsburgică, *Bucovina*, de asemenea, revoluţia cunoaşte o serie de note specifice, având în vedere, şi în cazul său, o oarecare diferenţă de statut politic, în raport cu Principatul Transilvaniei; deşi sub aceeaşi stăpânire habsburgică, de peste o jumătate de secol, sub raportul administraţiei ea se găsea încorporată Galiţiei. Încă din martie 1848, în paralel cu frământările din Moldova, se agită spiritele şi în această provincie; încă de la 16/22 martie 1848, o adunare populară ţinută la Cernăuţi, în vederea edificării programului de luptă, hotăra constituirea unui Comitet de acţiune, în fruntea căruia se aflau fraţii Hurmuzaki (Eudoxiu, George şi Alexandru); totodată, se hotăra aici înfiinţarea primelor gărzi naţionale, care vor apare ulterior şi în alte oraşe.

Mai importantă a fost adunarea populară de la Cernăuţi din 8/20 mai 1848, cu reprezentanţi ai tuturor stărilor sociale şi cu reprezentanţi ai celorlalte naţionalităţi din Bucovina. Sub preşedinţia lui Eudoxiu Hurmuzaki (cunoscutul fruntaş bucovinean, care participase, cu un timp în urmă, la lupta pe baricade la Viena, la 3/15 martie, cu prilejul declanşării evenimentelor în Imperiu). *Adunarea* a stabilit un program de revendicări care a luat forma unui memoriu adresat împăratului austriac. Fără a se pune nicidecum problema înlăturării suzeranităţii împăratului, erau înserate aici importante revendicări. În primul rând, amintindu-se patenta lui Leopold al II-lea din septembrie 1790, prin care se ordonase despărţirea Bucovinei de Galiţia – dar care nu fusese aplicată – se cerea acum *autonomia provinciei*, sub conducerea directă a Curţii de la Viena. De asemenea, se cereau: convocarea unei Diete speciale a provinciei, cu reprezentanţi ai tuturor stărilor, fără deosebire de religie; administraţie provincială proprie, „atât administrativă, cât şi politică şi juridică”; înfiinţarea de şcoli în limba română, „pentru păstrarea naţionalităţii”; egalitatea confesiunilor religioase şi reglementarea treburilor Bisericii ortodoxe „în spiritul vremii”; reglementarea „situaţiei” ţăranilor, în raport de „cerinţele ţării” (subînţelegându-se, aici, desfiinţarea servituţilor feudale); înfiinţarea unor institute de credit ş.a.

În consens cu un asemenea program moderat, dar considerat realist de fruntaşii bucovineni, se vor desfăşura în Bucovina, la sfârşitul lunii iunie 1848, alegerile pentru parlamentul de la Viena, românii trimiţând în forul legislativ vienez un număr apreciabil de deputaţi, care vor avea un rol important în lupta pentru realizarea programului de emancipare a provinciei, acţiunea lor desfăşurându-se în strânsă legătură cu aceea a intelectualilor din ţară.

Importante au fost, cum am observat, referindu-ne la Moldova, activităţile patrioţilor moldoveni, refugiaţi la Cernăuţi, în legătură cu ei

procedându-se la numeroase acţiuni de solidarizare cu revoluţia din Ţara Românească, în vara anului 1848, patrioţii bucovineni, ca şi cei moldoveni, punându-şi mari speranţe în triumful revoluţiei muntene. Ideea Unirii Ţării Româneşti cu Moldova se află în acest răstimp prezentă nu numai în inimile patrioţilor bucovineni, ci şi în paginile gazetei „Bucovina"; şi nu întâmplător, în acest context, a fost elaborat în Bucovina, la Cernăuţi, în august, sub pana lui Mihail Kogălniceanu, unul dintre cele mai de seamă texte ale gândirii politice de la 1848, *Dorinţele partidei naţionale din Moldova*, document de excepţională valoare la care ne-am referit mai sus.

O dată cu înfrângerea revoluţiei din Ţara Românească, prin dubla intervenţie armată străină, atenţia patrioţilor bucovineni se concentrează asupra desfăşurării evenimentelor din Transilvania, la momentul potrivit, cum vom vedea, acţiunile lor având să se conjuge cu cele ale românilor transilvăneni.

V.4.7. *Declanşarea războiului româno-maghiar (septembrie 1848 – iunie 1849)* Din vara anului 1848, cum am văzut, se întetea spiritul de revoltă al ţăranilor români, autorităţile maghiare, solicitând în acest sens, chiar sprijinul armatei imperiale din Transilvania, condusă de generalul Puchner, care nu numai că reprimă cu duritate mişcările ţărăneşti, dar procedează chiar la arestarea unora dintre conducători. În Orlat, la sfârşitul lui august, soldaţii români din regimentul grăniceresc intervin în sprijinul ţăranilor revoltaţi şi eliberează pe conducătorii arestaţi (S.Bărnuţiu, A.Tr.Laurian, N.Bălăşescu). Şi tot aici, la Orlat, la 29 august/10 septembrie 1848, are loc o adunare populară condusă de S.Bărnuţiu şi A.Tr.Laurian, în care se discută despre necesitatea înarmării poporului.

În acest răstimp, o nouă provocare a nobilimii maghiare era menită să suscite spiritele: o lege a recrutării, votată de Dietă, dar încă nesancţionată de împărat, pe care însă autorităţile maghiare se grăbeau deja, abuziv, s-o aplice, cerea o înarmare masivă a locuitorilor Transilvaniei, indiferent de naţionalitate, îndatorându-i "a muri pentru neatârnarea naţiei maghiare"; or, protestul ţăranilor români din satele Luna şi Grind, legat de acest subiect, a fost sângeros reprimat de autorităţi, căzând zeci de morţi din rândul românilor şi tot atâţia răniţi. În faţa terorismului declanşat de autorităţi, totodată văzând perseverenţa cu care conducerea revoluţiei maghiare acţiona, în direcţia aplicării hotărârii Dietei de la Cluj, liderii revoluţiei române se convingeau, în sfârşit, de necesitatea luptei armate pentru câştigarea drepturilor naţionale (de fapt, unica alternativă care le rămânea).

Cea de a treia Adunare de la Blaj, desfăşurată între 3/15 – 19/28 septembrie 1848, unde participă aproape 60.000 de oameni, va fi decisivă pentru această orientare a conducătorilor revoluţiei române; de fapt, aici, la îndemnul acestora ţăranii au venit înarmaţi.

S-a rediscutat în răstimpul Adunării programul Revoluţiei române, în raport cu ultimele evenimente, adoptându-se un nou protest împotriva „uniunii"

cu Ungaria; - au fost condamnate „măsurile teroriste" ale autorităților de stat maghiare, execuțiile militare, abuzurile de tot felul ale acestora; - s-a constatat ilegalitatea unui minister maghiar, înființat în urma „uniunii", şi s-a proclamat insubordonarea față de autoritățile de stat maghiare, recunoscându-se în schimb numai suzeranitatea împăratului şi autoritatea ministerului de la Viena; – s-a proclamat, totodată, ca având putere în Transilvania numai „Constituțiunea împărătească austriacă" ; – s-a cerut, pentru „siguranța publică, în satele şi ținuturile române", înființarea *Gărzii naționale române*, cu aprobarea împăratului şi totodată înarmarea ei de către Comandamentul austriac; – s-a cerut întărirea *Comitetului Național Român*, ales în mai la Blaj, între timp „prigonit de guvernul unguresc în modul cel mai neomenos"; – în sfârşit, s-a cerut ca, până la alegerea unui guvern definitiv în Transilvania, să fie numit de împărat un guvern *provizoriu* compus din reprezentanți ai românilor, ungurilor şi saşilor, în raport cu numărul lor.

A fost elaborat, totodată, cu acest prilej, un memoriu adresat Partidului liberal de la Viena, în numele „poporului român" din Transilvania; recunoscându-se suzeranitatea împăratului se cere intrarea românilor în „uniunea liberă a popoarelor" din Imperiul habsburgic. Imperiul era conceput ca o confederație de state cvasi-independente, în acest sens, scriindu-se: „Noi vrem uniunea liberă a unor popoare libere sub conducerea Austriei, liberă în interior, puternică în afară […]" Totodată, respingând drept o „calomnioasă minciună" ideile prodacice, pe care ei le-ar avea, autorii cer intervenția Imperiului în sprijinul „fraților" din Principatele dunărene, la acea dată, în parte, ocupați sau amenințați de invazia „rusească"; între altele, subliniază aici autorii, ocupația militară deplină a Principatelor ar afecta grav şi interesele românilor transilvăneni, date fiind legăturile lor trainice cu frații din Principate (legături economice şi de altă natură). Cu un asemenea conținut textul memoriului la care ne referim este un document convingător pentru motivația proclamării la această dată a alianței cu Austria; aceasta era o țară constituțională, condusă de un guvern liberal, care promitea satisfacerea drepturilor naționale ale românilor, ca şi ale celorlalte popoare din Imperiu (că ulterior, în cele din urmă, aceste promisiuni, în bună parte, nu vor fi respectate, aceasta este o altă problemă!).

După transmiterea acestui memoriu, la sfârşitul lunii septembrie, 27 septembrie/9 octombrie, într-o proclamație a generalului Puchner, comandant al trupelor imperiale din Transilvania, acesta avea să dea asigurări categorice: „Voi românilor! Puteți fi deplin încredințați că veți avea drepturi deopotrivă cu celelalte națiuni, precum ați cerut […]" Pe de altă parte, puțin mai târziu, în octombrie, la rândul său, conducătorul revoluției ungare, într-un apel adresat românilor, profera grave amenințări la adresa acestora, cerându-le revenirea la supunere față de „patria" ungară, altfel, cei nesupuşi urmând „să se şteargă de pe fața pământului".

V.4.8. După desfăşurarea celei de-a treia Adunări de la Blaj, fruntaşii revoluţionarilor români au trecut la organizarea politică şi militară a Transilvaniei ca „ţară românească", operaţiune făcută fără consimţământul comandantului militar austriac. Transilvania este împărţită în 15 prefecturi, fiecare cu câte o legiune. La început s-au constituit 4 prefecturi, apoi şi celelalte, în fruntea lor, ca prefecţi, fiind Avram Iancu, Axente Sever, I.Buteanu ş.a. Întreaga acţiune se desfăşoară sub conducerea *Comitetului naţional*, cu sediul la Sibiu, având ca preşedinte pe episcopul ortodox Andrei Şaguna şi ca vicepreşedinte pe Simion Bărnuţiu. Recunoscut, sub presiunea evenimentelor, de către generalul Puchner sub denumirea de „Comitet de pacificaţiune", acesta era un organ românesc de conducere a Transilvaniei. Sub supravegherea prefecţilor s-a trecut la desfiinţarea gărzilor naţionale maghiare, la înlocuirea administraţiei maghiare cu administraţia românească (în multe locuri, revoluţionarii români au tradus în practică principiul reprezentării proporţionale, fiind aleşi în noile organe şi reprezentanţi ai ungurilor şi saşilor).

Relaţiile cu armata austriacă din Transilvania trec prin momente de încordare, date fiind temerile autorităţilor austriece ca în avântul lor românii să nu depăşească cadrul impus de recunoaşterea suzeranităţii împăratului. De aici şi încercarea autorităţilor austriece de a diviza pe revoluţionarii români după criterii confesionale; această încercare nu reuşeşte datorită înţelepciunii şi patriotismului fruntaşilor ardeleni. Se va desfăşura, prin urmare, sub conducerea lui Avram Iancu, *Adunarea de la Sibiu*, de la sfârşitul anului 1848, la ea participând delegaţi, atât ortodocşi cât şi greco-catolici, în cadrul ei urmând a se lua importante hotărâri, în raport cu noua situaţie din Transilvania. Era reafirmat, cu acest prilej, programul revoluţiei române, pe linia trasată de Marea Adunare de la Blaj, din mai 1848, conferindu-se acesteia valenţe noi, pe linia solidarităţii cu românii din celelalte provincii. Rezoluţia cu care se încheia conferinţa stipula importante măsuri privind: extinderea controlului românesc asupra întregii Transilvanii (asupra comitatelor din nord, rămase în afara administraţiei româneşti); soluţionarea problemei agrare prin împroprietărirea ţăranilor, inclusiv pe suprafeţe de pământ, avute în folosinţă la data conscripţiei czyrakiene, completarea efectivelor militare româneşti şi dotarea cu arme, redeschiderea şcolilor ş.a. Totodată, rezoluţia consemna importante propuneri pe linia „reconcilierii" cu revoluţionarii maghiari, şi anume: anularea definitivă a „uniunii" cu Ungaria, desfiinţarea „guberniului" de la Cluj şi constituirea unui guvern provizoriu până la instalarea ordinii în ţară, recunoaşterea *Comitetului naţional* ca instituţie permanentă a românilor, până la întrunirea unei noi Diete aleasă pe baza reprezentării proporţionale a populaţiei.

V.4.9. În spiritul hotărârilor adoptate aici, în intervalul imediat următor, prin colaborare cu fruntaşii revoluţionari bănăţeni şi bucovineni, s-a stabilit acordul asupra unor revendicări majore comune, adresate Vienei:

unirea românilor într-un singur stat de sine stătător, sub suzeranitatea împăratului. Colaborarea revoluționarilor bănățeni şi bucovineni, pe linia adoptării unui program comun de acțiune, era expresia evoluției evenimentelor revoluționare din aceste provincii: situația Banatului este tot mai strânsă de aceea din Transilvania propriu-zisă, amenințarea venind din aceeaşi direcție – ofensiva trupelor maghiare, conduse de generalul Bem. În Bucovina, revoluția parcurge, de asemenea, o a doua importantă etapă, sub influența evenimentelor din Transilvania din ultimele luni ale anului 1848.

Sub patronajul fraților Hurmuzaki, Eudoxiu, George şi Alexandru, pe linia hotărârilor adoptate în vară, mişcarea capătă amploare. În octombrie apare la Cernăuți gazeta românească „Bucovina", scoasă de cei trei frați, ea promovând programul de acțiune al revoluționarilor bucovineni.

Acordul s-a stabilit mai întâi la Lugoj, cu revoluționarii bănățeni, apoi, la Cernăuți, cu cei bucovineni. Acest acord se înscria pe linia colaborării cu revoluționarii din Principate: cu N.Bălcescu care, în decembrie 1848, trecuse prin Sibiu, cu alți revoluționari (Al.Golescu-Albu şi I.Ionescu de la Brad) cu care se discută în cadrul „Conferinței" (întrunirii) de la Zlatna (ianuarie 1849). El s-a concretizat într-unul dintre cele mai importante documente elaborate în timpul revoluției de la 1848, anume *Memoriul națiunii române din Mare Principat al Ardealului, din Banat, din părțile vecine ale Ungariei şi din Bucovina*, adresat împăratului Francisk Iosif la 13/25 februarie 1849. El cerea „unirea tuturor românilor din statul austriac într-o singură națiune de sine stătătoare supt sceptrul Austriei ca parte întregitoare a Monarhiei".

Pentru realizarea acestui deziderat, se cereau: administrație „națională", în toate chestiunile politice şi bisericeşti; convocarea unei Adunări naționale, cu misiunea de a alege un conducător unic, care urma să fie confirmat de împărat, precum şi de a alege un „Senat român" sau „Sfat administrativ" (deci, altfel spus, un guvern desemnat de Parlament).; alegerea de către aceeaşi adunare a unui „cap bisericesc", în fruntea tuturor episcopiilor româneşti, care urma să fie confirmat de împărat; introducerea limbii române „în toate lucrurile care ating pe români"; reprezentarea românilor în Parlamentul austriac în raport cu numărul lor ş.a. Împăratul Austriei, cum propunea *Memoriul*, urma să primească titlul de „Mare Duce al românilor".

Din delegația care prezintă Memoriul împăratului, la Olmutz, la 13/25 februarie 1849, făceau parte câte patru delegați pentru fiecare provincie, între alții: din partea Transilvaniei, episcopul Andrei Şaguna, Aug.Tr.Laurian, I.Maiorescu; din partea Banatului, L.Mocioni; din partea Bucovinei, Eudoxiu Hurmuzaki ş.a. Delegația era primită cu amabilitate de împărat, dar, curând, după analiza sa, guvernul imperial a propus respingerea *Memoriului*, considerând propunerile făcute drept periculoase pentru existența Imperiului habsburgic (menite să ducă, cum aprecia ministrul justiției, la o țară nouă, „România").

Memoriul a stârnit aprobarea deplină din partea revoluționarilor munteni (N.Bălcescu, Gh.Magheru ș.a.), pentru aceştia, constituirea românilor din Imperiul habsburgic într-o „Românie austriacă", aflată sub suzeranitatea împăratului, fiind numai o etapă pe calea realizării unirii tuturor românilor. Cum se ştie, I.Maiorescu, desemnat inițial de către guvernul provizoriu de la Bucureşti ca reprezentant al său pe lângă Parlamentul de la Frankfurt, şi deplasat ulterior la Viena, susține cu ardoare proiectul constituirii unui stat românesc sub suzeranitatea Austriei, el încadrând în „corpul național" cerut în memoriul din februarie şi Principatele dunărene.

Respingerea *Memoriului* nu-i va descuraja pe fruntaşii românilor din Austria, ei reformulând cererea, în intervalul martie – iulie 1849, în alte şapte memorii adresate împăratului. În acest context, I.Maiorescu, o dată cu elaborarea unuia dintre aceste memorii, a lansat şi un *Apel către românii din Imperiul Austriac*, pledând pentru înfăptuirea „României austriece", un document care avea să-şi păstreze semnificația şi în anii următori, după sfârşitul Revoluției române din Ardeal.

Intervalul ianuarie-martie 1849 s-a constituit, pentru fruntaşii revoluționari ardeleni, într-un important interval de clarificări programatice. Noua constituție austriacă din martie 1849 nu va lua însă în considerație cererile cuprinse în *Memoriu*; dar ea restabilea autonomia Transilvaniei, „uniunea" cu Ungaria rămânând anulată, totodată, prevedea o serie de drepturi pentru naționalități, inclusiv pentru români (acces la funcții administrative, organizarea autonomă bisericească, dreptul la şcoli ş.a.).

O deosebită importanță avea constituția pentru Bucovina, ea prevăzând despărțirea provinciei, sub raport administrativ, de Galiția, şi transformarea ei într-un ducat, depinzând direct de împărat (în practică, această autonomie, cum s-a demonstrat, a devenit o realitate în anii 1861-1862).

Pe de altă parte, acesta este intervalul de timp în care are loc o răsturnare a situației militare din Transilvania; în urma ofensivei armatei maghiare, conduse de generalul polonez Bem, cea mai mare parte a Transilvaniei este recucerită, sub control românesc rămânând numai zona Munților Apuseni, care se va menține până la sfârşitul evenimentelor ca o mică „țară românească", pe rând încercările trupelor maghiare de a o cuceri fiind respinse, rolul hotărâtor în această eroică rezistență revenind lui Avram Iancu. O dată cu cucerirea Sibiului de către trupele maghiare, *Comitetul național* ca organ de conducere a revoluției îşi înceta activitatea, rolul acestuia fiind preluat, implicit, de Avram Iancu împreună cu „Consiliul de război", constituit din prefecți, subprefecți şi tribuni mai importanți.

Pe teritoriul recucerit de trupele maghiare s-a declanşat o represiune sângeroasă împotriva românilor, mii de nevinovați căzând victimă tribunalelor „de sânge"; încercarea generalului Bem, care, în două rânduri, prin manifestele sale promitea amnistie românilor participanți la revoluție,

a rămas fără rezultate, excesele autorităților militare maghiare continuând să facă numeroase victime, mai ales în rândul preoților. Actul de răzbunare a fost îndreptat şi împotriva unor reprezentanți ai saşilor, vinovați de „trădare" față de „patria maghiară" (între alții, în iunie 1849, la Cluj, era omorât Șt.Ludwig Roth).

Cu toată ofensiva victorioasă a trupelor maghiare, rezistența lui Iancu în Munții Apuseni şi înfrângerea succesivă a trupelor trimise în munți, precum şi temeri legate de proiectata invazie a trupelor ruse, au dus la o tentativă de înțelegere între Kossuth, conducătorul revoluției maghiare şi Avram Iancu, dar ea a eşuat; în timp ce mediatorul pentru încheierea unui eventual armistițiu, I.Dragoş, deputat român în Parlamentul de la Pesta, se afla la Câmpeni, la începutul lunii mai, trupele maghiare conduse de Hatvany atacau prin surprindere, doi dintre prefecți, I.Buteanu şi P.Dobra, fiind prinşi şi executați (la rândul său, I.Dragoş, fiind suspectat de „trădare", căzând victimă moților!). Rezistența românească a continuat cu succes, atacul lui Hatvany fiind respins, iar ulterior, într-o altă luptă, trupele maghiare fiind înfrânte la Fântânele (iunie 1849).

Trebuie spus că tentativa unei înțelegeri româno-maghiare, umbrită de la început de regimul represiv sângeros de pe teritoriul ocupat de trupele maghiare, era oarecum facilitată de atitudinea împăratului de respingere repetată a cererilor formulate de români, pornind de la *Memoriul* din februarie 1849. Linia strategică afirmată de acest *Memoriu*, deşi fusese bine receptată de patrioții români din Transilvania şi din afara ei, în raport cu atitudinea Curții de la Viena, a cunoscut un moment de întrerupere atunci când, în iunie-iulie 1849, N.Bălcescu, revenit în Transilvania, a crezut - în spiritul viziunii lui democratice -, că va putea să-i aducă pe Kossuth şi Avram Iancu la o înțelegere; s-a demonstrat, în mai multe rânduri, în vremea din urmă, că N.Bălcescu, o dată inițiind aceste tratative, nu era bine informat asupra evoluției evenimentelor din Transilvania şi a stării de spirit din rândul celor două tabere. Pe de altă parte, s-a văzut chiar în cursul acestor tratative că L.Kossuth nu înțelegea nicidecum să renunțe la ideea statului indivizibil maghiar, cuprinzând şi Transilvania, făcând numai concesii nesemnificative. În aceste condiții, propunerea lui N.Bălcescu ca Avram Iancu să treacă cu armata sa în Țara Românească, acționând – în condițiile reaprinderii revoluției – împotriva trupelor ruse de ocupație, era de-a-dreptul hazardată (în primul rând, această acțiune lăsa descoperită pe deplin Transilvania, inclusiv zona Munților Apuseni, în fața trupelor maghiare, hotărâte să reprime, cu violență, orice manifestare de viață națională românească !)

Ar fi de menționat aici că, pe linia unei înțelegeri româno-maghiare, împotriva stăpânirii austriece, se pronunțase şi un alt cunoscut revoluționar muntean, C.Bolliac, care înființase la Braşov, după ocuparea orașului de către trupele maghiare, ziarul „Espatriatul", în care a pledat pentru această soluție,

în ciuda atrocităților trupelor maghiare şi a stării de spirit din rândul românilor ardeleni (şi el, probabil, neinformat corect asupra realităților).

Oricum, în fața inevitabilei intervenții a trupelor ruse, L.Kossuth, ca rezultat al acestor tratative nu a avut decât de câştigat, pentru moment, Avram Iancu dându-şi consimțământul – pe care avea să şi-l respecte – de a păstra, în condițiile dublei intervenții austro-ruse, o deplină neutralitate. Dar, cum se ştie, în urma acestei intervenții, trupele maghiare erau învinse şi capitulau, la Şiria, la 1/13 august 1849.

Fără îndoială, încercarea revoluționarului democrat român, la care ne-am referit, se înscria pe linia spiritului romantic de la 1848, a opticii după care popoarele asuprite trebuie să se unească între ele pentru a lupta în comun împotriva imperiilor absolutiste. Trebuie subliniat că alianța româno-maghiară împotriva Imperiilor habsburgic şi țarist putea să fie o alternativă viabilă pe calea luptei pentru libertate națională a românilor, cu o singură condiție: recunoaşterea de către revoluționarii maghiari a naționalității române din Transilvania şi a dreptului său de a se constitui într-un stat propriu.

Obiectivul dublei intervenții armate în Transilvania fusese reprimarea revoluției maghiare, revoluția română, cum s-a apreciat recent, fusese înfrântă, în mare, anterior, o dată cu ofensiva trupelor maghiare conduse de generalul Bem; desigur, rămăsese neînfrântă până la sfârşitul revoluției maghiare „țara românească" a Munților Apuseni, sub conducerea lui Avram Iancu, dar ea constituia numai o mică parte a Transilvaniei.

După sfârşitul celor două revoluții, N.Bălcescu şi alți fruntaşi revoluționari munteni revin la soluția înscrisă în *Memoriul* din februarie 1849, adresat împăratului – realizarea pe cale politico-diplomatică a dezideratului unității naționale –, pe care ei o concep ca o alternativă la soluția de înfăptuire pe cale revoluționară a acestui deziderat. Referindu-se la unirea românilor, într-o primă etapă, în sânul Imperiilor habsburgic şi otoman, prin constituirea celor două "Românii", "austriacă" şi "turcă", într-o cunoscută scrisoare din 8 martie 1850, adresată lui Al.C.Golescu-Albu, N.Bălcescu sublinia: „Când, deci, două grupuri de patru milioane (adică cei din Țara Românească şi Moldova) şi de trei milioane (cei din Transilvania, Banat şi Bucovina) se vor constitui unul alături de altul – ca state – cine ar putea să-i împiedice de a se uni ? România noastră, deci, va exista. Aceasta este credința mea intimă. Orb este cine nu o vede!"

O dată cu intervenția trupelor străine şi restabilirea regimului habsburgic în Transilvania, cele mai multe dintre promisiunile împăratului nu vor fi respectate, un singur obiectiv, în plan național rămânând atins, pentru moment: anularea „uniunii" cu Ungaria.

V.5. **Însemnătatea revoluției de la 1848 pe teritoriul Țărilor Române; semnificația legăturilor inter-româneşti şi a mesajului pan-românesc**

Divizată pe provincii istorice, revoluția de la 1848 a constituit un moment de mare însemnătate în istoria românilor; înfrântă în Principate prin dubla intervenție a trupelor otomane şi ruseşti, în Transilvania, înfrântă, în mare, ca rezultat al ofensivei trupelor maghiare, conduse de generalul Bem, ea avea să aibă consecințe foarte importante, vizibile în perioada următoare.

– În primul rând, în ciuda desfăşurării pe provincii istorice, în raport de situația politică specifică acestora, ea a pus în evidență aspirațiile de unitate națională ale românilor, subsumând importante acțiuni de colaborare între diferitele ramuri ale poporului român, prin reprezentanții lor, elaborându-se proiecte comune de acțiune – mai ales în faza finală a revoluției românilor din Transilvania – punându-se în lumină necesitatea organizării în comun a mişcării de redeşteptare națională; desfăşurarea separată a evenimentelor, sub raportul acestor aspecte din urmă, s-a configurat, cel puțin formal, în mintea liderilor revoluționari, drept o revoluție a tuturor românilor, în deplină solidaritate, o „revoluție română" a tuturor românilor, o „revoluție românească".

– În ciuda desfăşurărilor separate, neconcomitente sub raportul organizării, „revoluțiile" din Țările Române au scos în evidență preponderența unui deziderat – unitatea națională – pe care l-au proiectat, în acelaşi timp, în plan european; totodată, ele au pus în evidență strategia pentru realizarea acestui deziderat: lupta în etape, pe calea realizării unirii morale şi politice, la nivelul fiecare provincii, aceasta urmând să ducă la realizarea unității depline. Pe linia imboldurilor date de revoluția de la 1848 se înscrie amplificarea luptei pentru unitate națională în deceniul următor şi transformarea dezideratului Unirii Principatelor într-o problemă europeană.

– În răstimpul evenimentelor din anii 1848-1849 s-a afirmat pe deplin conştiința națională la nivelul tuturor provinciilor aflate sub dominații sau stăpâniri străine, generalizându-se mişcarea de redeşteptare națională; naționalismul (lupta pentru afirmarea naționalității române), ca şi în cazul altor popoare europene, s-a afirmat cu vigoare la nivelul principalelor ramuri ale poporului roman; astfel, națiunea română s-a afirmat mai evident ca oricând, punându-şi în lumină trăsăturile specifice, prin acțiunile sale ea proiectându-şi locul propriu pe harta națiunilor europene.

– Pe plan intern, revoluția din Țara Românească, cum am văzut, a fost victorioasă, tactica non-violentă adoptată de conducerea revoluției, pentru cucerirea puterii, constituindu-se într-un exemplu, demn de reținut, la nivelul

revoluțiilor europene; numai intervenția străină ducând la înfrângerea acestei revoluții.

– În plan intern, revoluția de pe teritoriul Țărilor Române a pus în evidență necesitatea implicării straturilor largi ale societății în lupta pentru libertate socială şi națională; în Transilvania, Banat, Bucovina, mişcarea națională a putut căpăta amploare prin atragerea păturilor de jos ale societății, a țărănimii în primul rând, după cum în Țara Românească, evenimentele n-ar fi putut să capete amploare fără atragerea țărănimii, cointeresată de împroprietărirea pe care revoluția le-o promitea; în Transilvania, restabilirea absolutismului habsburgic nu va putea duce la anularea desființării iobăgiei şi împroprietăririi, iar în Țara Românească şi Moldova, o dată cu restabilirea regimului regulamentar, reforma agrară, deşi anulată, ca rezultat al acuității pe care o capătă, începând de la 1848, avea să fie rezolvată, ceva mai târziu, în 1864.

– În desfăşurarea lor evenimentele revoluționare din Țările Române au pus în lumină problematica drepturilor şi libertăților cetățeneşti, o dată cu naționalismul, curentul liberalismului democratic afirmându-se cu vigoare, reflectându-se şi pe acest plan spiritul european al generației de la 1848.

– Înfrântă în Principatele Române prin dubla intervenție a armatelor străine, în Transilvania prin jocul de putere angajat în revoluție, lupta revoluționară avea să continue în străinătate, alături de alte emigrații aparținând popoarelor aflate sub stăpâniri străine, emigrația românească de după 1848 înscriindu-şi locul său important în cadrul acestui fenomen istoric, ea urmând să aibă un rol foarte important, în planul integrării dezideratelor româneşti în cadrul mişcării democratice europene, în planul mai general, al integrării europene a Țărilor Române.

– În sfârşit, în toate provinciile româneşti unde s-a desfăşurat, revoluția a pus în lumină rolul important al elitelor intelectuale, care se afirmă, în acelaşi timp, în ipostaza de elite politice. S-a spus, în acest sens, pe bună dreptate, că generația de la 1848 a fost o generație de aur în istoria României; unora, precum Bălcescu, I.Voinescu II ş.a. nu le-a fost dat să trăiască, să-şi vadă visurile în parte împlinite, altora, în schimb, le-a fost dat să contribuie cu roluri importante la marile realizări din perioada următoare, pe calea făuririi României moderne: Unirea Principatelor, reformele din timpul domniei lui Al.I. Cuza, consolidarea regimului monarhiei constituționale, câştigarea independenței ş.a.

De asemenea, nu lipsită de importanță a fost contribuția acestei generații la îmbogățirea tezaurului gândirii europene în epoca de la 1848, dacă ne gândim la N.Bălcescu, I.Heliade Rădulescu, Simion Bărnuțiu ş.a.

VI. CULTURĂ ŞI SOCIETATE; DE LA ILUMINISM LA ROMANTISM (sfârşitul secolului al XVIII-lea – 1848)

VI.1. **Caracteristici generale şi forme de exprimare**

VI.1.1. Câteva caracteristici generale ale culturii româneşti, legate chiar de formularea din titlu, se impun de la bun început. Mai întâi, în privinţa relaţiei fundamentale cultură-societate sunt de făcut câteva precizări.

Într-o epocă de afirmare a conştiinţei naţionale, pe de o parte, de tranziţie spre principii de organizare socio-economică în spiritul liberalismului, pe de altă parte, cultura este strâns legată de cerinţele dezvoltării societăţii; prin haina pe care o îmbracă – cultură în limbă naţională – şi prin dimensiunea socială şi politică a conţinutului, ea se constituie într-un important factor al luptei pentru libertate socială şi naţională. În special, în ţările aflate sub dominaţii sau stăpâniri străine – cum a fost şi cazul Ţărilor Române – cultura se află, în anumite intervale de timp, pe primul plan al mişcării de redeşteptare naţională, ţinând locul acţiunilor politice revoluţionare, imposibil de organizat în condiţiile existenţei unor regimuri politice deosebit de represive. A fost, de pildă, cazul românilor transilvăneni, de-a lungul mai multor decenii, după 1792; a fost cazul românilor din Bucovina, o altă provincie aflată sub stăpânire austriacă, dar şi al românilor de la sud şi răsărit de Carpaţi, aflaţi sub dominaţia otomană, ca să nu mai vorbim de românii din Basarabia, aflaţi sub stăpânirea Imperiului rus.

În acest sens, marele istoric francez Alfred Rambaud, în 1895, recenzând prima ediţie, în limba franceză, a sintezei a lui A.D.Xenopol, aprecia că redeşteptarea la români a venit mai întâi în plan cultural-spiritual, prin Şcoala Ardeleană, prin şcolile naţionale de la Iaşi şi Bucureşti, conduse de Gh.Asachi şi Gh.Lazăr, apoi, într-o a doua etapă, ea afirmându-se şi în plan politic.

În orice caz, cultura a pregătit marile momente ale luptei pentru libertate socială şi naţională şi s-a împletit cu ele, pe parcursul epocii moderne: 1791, 1821, 1848. Mai ales când este vorba de premisele revoluţiei de la 1848 în Ţările Române, relaţia între cele două planuri este atât de strânsă încât unii autori de sinteze sau de manuale înţeleg să abordeze cultura română din deceniile IV-V ale secolului trecut ca o subdiviziune a revoluţiei de la 1848.

O a doua caracteristică generală a culturii, legată strâns de prima – implicată de ea, de fapt – o constituie caracterul ei difuz la nivelul provinciilor româneşti, răspândirea ei peste graniţele politice care le despart. Am subliniat pe alocuri, mai ales când ne-am referit la revoluţia de la 1848, că dominaţiile sau stăpânirile străine şi-au pus amprenta asupra evoluţiei

specifice a fiecăreia dintre provinciile istorice româneşti, pe plan politic, socio-economic şi, numai într-un anumit fel, pe plan cultural. În domeniul cultural, specificitatea îşi are un mare grad de relativitate; graniţele politice nu puteau fi şi graniţe culturale, decât într-un sens foarte restrâns, căci prin natura lor ideile nu pot fi stopate, după cum nici cea mai aprigă cenzură nu poate opri circulaţia cărţilor dintr-o provincie în alta, după cum rigoarea regimurilor politice nu poate opri la infinit circulaţia oamenilor.

Mai ales prin spiritul şi conţinutul ei de idei, producţia de carte dintr-o provincie sau alta era destinată tuturor românilor, neamului românesc în general, aşa după cum şcolile naţionale erau destinate nu numai să primească în ele tineri, dintr-o provincie sau alta, ci şi să facă instrucţie şi educaţie în spiritul emancipării întregului popor român. De aceea, cultura dintr-o provincie sau alta trebuie abordată sub raportul difuziunii şi influenţei în celelalte provincii, ca parte sau aspect al culturii româneşti, în ansamblul ei. De aceea nu vom prezenta cultura în subdiviziuni pe provincii, precum facem în cazul istoriei politice, ci într-un singur capitol, al istoriei culturii naţionale.

O a treia trăsătură generală a culturii româneşti din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea se referă la spiritul ei european: ea se subîncadrează marilor curente ideologice europene, iluminism şi romantism, care s-au afirmat, cu un anumit decalaj faţă de apusul şi centrul Europei, şi în Ţările Române, aici cunoscând note specifice şi adaptări la exigenţele societăţii româneşti.

Iluminismul, aşa cum s-a scris, este un curent sau o mişcare de idei care se exprimă prin intermediul culturii, dar nu se reduce la ea; el cuprinde şi sfera socială şi politică, multe dintre reformele împăraţilor luminaţi din Imperiul habsburgic – Maria Tereza şi Iosif al II-lea – purtând amprenta acestui curent de idei; mai ales politica reformatoare a lui Iosif al II-lea, cum am mai arătat, s-a înscris pe linia acestui curent de idei, cu trăsături specifice Imperiului şi componentelor sale: iosefinismul. În Principatele dunărene, doctrina absolutismului luminat, proprie unora dintre domnii fanarioţi, precum C.Mavrocordat, Al.Ipsilanti ş.a s-a tradus printr-o serie de reforme, începând cu cele din anii 1746 şi 1749 (desfiinţarea „rumâniei" şi a „veciniei"), cele mai multe dintre ele, însă, având să eşueze datorită racilelor profunde ale sistemului.

Mai consistente aveau să fie reformele de caracter iluminist pe terenul politicii culturale, în primul rând în domeniul învăţământului. Învăţământul în limba naţională s-a afirmat o îndelungată perioadă de timp, în toate provinciile istorice româneşti, sub patronajul Bisericii: al bisericii ortodoxe în Principatele dunărene, al bisericii ortodoxe şi greco-catolice în Transilvania.

VI.1.2. Un rol important pe linia contactului cu gândirea şi cultura europeană îl au, în perioada de timp de care ne ocupăm, *bibliotecile*. În Principatele Române, până la apariţia bibliotecilor publice, destul de târziu, o dată cu Regulamentele Organice, importante au fost bibliotecile aparţinând

mitropoliilor sau diferitelor mănăstiri, precum şi instituţiilor de învăţământ (Şcoala de la „Sf.Sava", Academia Mihaileană ş.a.). De asemenea, importante au fost bibliotecile particulare aparţinând unor mari boieri sau unor prelaţi. În Ţara Românească, de pildă, sunt cunoscute bibliotecile aparţinând unor mari boieri, precum Gr.Brâncoveanu, Dumitrache Ghica (tatăl viitorilor domni, Grigore şi Alexandru Ghica) ş.a.

În Moldova, importante biblioteci au aparţinut mitropolitului Leon Gheuca (alta decât cea a Mitropoliei), poetului Costache Conachi, familiei Canta, boierilor Sturdzeşti, boierilor Balş, boierilor Rosetti-Roznovanu etc. O bibliotecă ca cea de la Stânca, de lângă Iaşi, aparţinând boerilor Iordache şi Nicolae Rosetti-Roznovanu, constituită mai ales la începutul secolului al XIX-ea, ne oferă o pildă despre acest contact cu gândirea şi cultura europeană. Se aflau aici, între cele peste 1900 de volume ale bibliotecii, operele reprezentative ale ideologiei „Luminilor" şi culturii europene: de exemplu, între altele, ediţia completă, apărută la Paris, în 1785, a operelor lui Voltaire în 70 de volume, operele lui Montesquieu, J.J.Rousseau, Condillac, d'Allembert, Diderot, Helvetius ş.a.

În Transilvania, de asemenea, din epoca Luminilor datează constituirea fondurilor de biblioteci de pe lângă diferite instituţii de învăţământ de nivel înalt (Oardea, Cluj ş.a.), precum şi constituirea unor mari biblioteci particulare aparţinând unor figuri reprezentative ale etniei maghiare sau săseşti (Samuel Teleki, Ignatie Batthyány, Samuel Brukenthal ş.a.). Cu mijloace mai modeste, o serie de biblioteci sunt întemeiate treptat şi de români, la Blaj, Oradea, Arad ş.a.

VI.1.3. O formă specifică de manifestare a culturii naţionale au constituit-o, în epoca la care ne referim, diferitele *societăţi cultural-ştiinţifice şi literare*.

Cel mai vechi proiect de constituire a unei societăţi culturale româneşti datează din 1795 şi aparţine iniţiativei cărturarului ardelean I.Piuariu-Molnar. Sub numele de *Soţietate filosofiţească a neamului românesc în mare Prinţipatul Ardealului*, aceasta urma să aibă largi preocupări filosofice, ştiinţifice şi literare, precum şi să strângă în jurul ei cărturari din toate provinciile istorice româneşti. Era proiectată şi o publicaţie a sa, „Vestiri filosoficeşti şi moraliceşti", destinată tuturor românilor. A aderat la această iniţiativă şi cărturarul muntean Ienăchiţă Văcărescu, dar funcţionarea societăţii nu a fost posibilă, autorităţile nobiliare din Transilvania interzicând-o de la bun început. Acest fapt se petrecea la o dată când, în schimb, funcţiona de câţiva ani, cu sprijinul aceloraşi autorităţi, *Societatea pentru cultivarea limbii maghiare în Transilvania*, sub conducerea lui Gh.Aranka (1792), precum funcţiona la aceeaşi dată şi o societate culturală a saşilor (*Societas philoistorum Transylvaniae*). Sub protecţia autorităţilor nobiliare maghiare aveau să funcţioneze în Transilvania, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, numeroase societăţi culturale maghiare, destinate tineretului şi menite să

încurajeze cultivarea limbii maghiare, toate acestea în condiţiile în care iniţiativele de constituire a societăţilor culturale româneşti erau aprig oprimate de autorităţi. O societate culturală a tineretului studios român avea să se constituie abia târziu, înainte de 1848, funcţionând cu dificultăţi un scurt interval de timp, între fondatori aflându-se Avram Iancu, fraţii Buteanu, Ioan Oros şi Al.Bohăţel, ca preşedinte (după modelul societăţilor maghiare, redactându-se şi o revistă, manuscrisă, „Zorile" sau „Aurora").

În Principate, prima societate culturală lua fiinţă la Bucureşti, în 1810, sub numele de *Societatea literară greco-dacică*, iniţiată de mitropolitul de origine greacă Ignatie, şi cu concursul marelui boier cărturar Gr.Brâncoveanu, precum şi a juristului Nestor. Ea grupa învăţaţi greci şi români, pe linia unei vechi tradiţii de colaborare, la această dată – 1810 – procesul de individualizare în plan cultural între cele două etnii aflându-se într-o fază incipientă.

Importante prin obiectivele lor în direcţia afirmării culturii naţionale, aveau să fie societăţile „literare" constituite începând cu anul 1821. Dacă despre prima din seria acestora, anume aceea din 1821 de la Braşov, înfiinţată de boierii emigranţi din Ţara Românească, avem puţin ştiri – în orice caz, rămâne semnificativă presupunerea istoricului Emil Vârtosu că ea va fi urmărit, între altele, Unirea Principatelor - despre *Societatea Literară* înfiinţată la Bucureşti, în 1827, de către Dinicu Golescu, cu ajutorul lui I.Heliade Rădulescu, informaţiile, provenind de la acesta din urmă, sunt ceva mai concludente. Propunându-şi întemeierea de şcoli în limba naţională, încurajarea traducerilor în limba română, înfiinţarea unui teatru naţional şi a unor gazete în limba ţării, precum şi organizarea instituţiilor ţării, ea afirma un program cu adânci implicaţii politice şi sociale, pe care nu va putea să-l realizeze în cursul unei scurte existenţe.

Va prelua programul acesteia din urmă o nouă societate, *Filarmonica*, întemeiată de Ioan Câmpineanu, câţiva ani mai târziu, în 1833, cu ajutorul aceluiaşi Heliade, a cărui contribuţie exprima în mod limpede linia de continuitate între cele două societăţi. Pe linia afirmării culturii naţionale, această societate va milita pentru dezvoltarea unui teatru naţional, din 1834 reuşind să înfiinţeze în acest scop o şcoală de muzică vocală, declamaţie şi literatură, având ca profesori, printre alţii, pe I.Heliade şi C.Aristia, iar din anul 1835 punând bazele „Gazetei Teatrului Naţional", menită să militeze în primul rând în acest scop. În Moldova, la Iaşi, în 1836, lua fiinţă, pe linia aceluiaşi deziderat, o şcoală de muzică cu numele de *Conservatorul filarmonic dramatic*.

Mai importantă decât *Filarmonica* – care îşi încetează existenţa în 1838 – va fi *Asociaţia literară a României*, înfiinţată în anul 1845, ca paravan al societăţii revoluţionare secrete, *Frăţia*. Prezidată de Iancu Văcărescu şi având ca secretari pe N.Bălcescu şi I.Voinescu II, această societate va juca, în ajunul revoluţiei de la 1848, cum am observat deja, un rol foarte important în

strângerea legăturilor dintre cărturarii români din toate provinciile româneşti, în propagarea ideii unităţii naţionale. Între membrii *Asociaţiei* îşi înscriau numele G.Bariţiu şi T.Cipariu, din Transilvania, C.Negruzzi, M.Kogălniceanu, V.Alecsandri, din Moldova.

Din anul 1845, un rol important pe plan cultural – dar şi politic – îl are, în aceeaşi direcţie a strângerii legăturilor dintre tinerii români şi a promovării ideii naţionale, o altă societate, înfiinţată la Paris, anume, *Societatea studenţilor români*. Aşa cum am mai remarcat, aceasta din urmă şi-a adus contribuţia, însemnată, la pregătirea ideologică a revoluţiei de la 1848. Este societatea care se destramă odată cu declanşarea revoluţiei de la 1848 şi întoarcerea majorităţii membrilor săi în ţară; peste mai mulţi ani, o altă generaţie de tineri va încerca refacerea ei, mai întâi sub denumirea de *Junimea română*, apoi, revenindu-se la denumirea iniţială.

VI.1.4. Un mijloc deosebit de important, specific epocii moderne, de exprimare a diferitelor domenii ale culturii naţionale, îl constituie *presa*. Este inutil să ne oprim aici asupra împrejurărilor de ordin istoric care au făcut ca aceasta să devină o realitate abia în epoca premergătoare revoluţiei de la 1848. În orice caz, cultura românească din perioada premergătoare revoluţiei – ca să nu vorbim de întreaga cultură română modernă – precum şi viaţa social-politică din această perioadă nu pot fi înţelese fără raportarea la presă.

Cele mai vechi publicaţii româneşti au fost efemere: „Courrier de Moldavie", la Iaşi, în 1790, în câteva numere; „Fama Lipscăi pentru Dachia", apărută la Leipzig, în 1827, în câteva numere; „Chrestomaticul românesc", scos în 1820, la Cernăuţi, din iniţiativa lui Theodor Racoce; revista lunară „Biblioteca românească", apărută la Buda, în 1820, din iniţiativa lui Zaharia Carcalechi. În sfârşit, cu adevărat presa românească îşi începe existenţa în anul 1829, prin apariţia, mai întâi în Ţara Românească, apoi în Moldova, a gazetelor „Curierul românesc" şi „Albina românească", din iniţiativa şi sub redacţia lui I.Heliade-Rădulescu şi Gh.Asachi.

Prin cultivarea limbii naţionale, prin afirmarea năzuinţelor de progres social şi politic, de luminare a păturilor largi ale societăţii, de afirmare a ideii unităţii naţionale, aceste gazete vor avea un rol important în cadrul procesului de făurire a culturii române moderne. Suplimentele la „Curier" care apar la Bucureşti, sub îngrijirea lui Heliade, „Gazeta Teatrului Naţional" (1835-1837), „Muzeul Naţional" (1836-1838) şi „Curierul de ambe sexe", precum şi suplimentul „Albinei" de la Iaşi, „Alăuta românească", apărut în 1837, se înscriu, de asemenea, şi ele, pe linia afirmării legăturilor culturale şi spirituale dintre Ţările Române, a progresului limbii şi culturii naţionale. Semnificativ pentru ideea unităţii naţionale este titlul de „România" dat primului cotidian românesc, apărut la Bucureşti, în anii 1837-1838, sub îngrijirea dascălilor de la „Sf.Sava", F.Aaron şi G.Hill.

În slujba idealului unității naționale se află în Transilvania, de la începutul apariției sale, în 1838, la Braşov, „Gazeta Transilvaniei", ca şi suplimentul ei, „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", datorate inițiativei şi patriotismului lui G.Bariţiu. Ceva mai târziu, în 1847, un alt cărturar ardelean, Timotei Cipariu, întemeiază la Sibiu, „Organul luminării", gazetă menită, la rândul ei, să servească aceluiaşi ideal.

În Transilvania, de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, apar şi o serie de publicații în limbile germană şi maghiară: „Sibenburger Zeitung" (1784-1786), „Erdelyi Muzeum" (1814-1818), prima revistă ştiinţifică maghiară din Transilvania, în Banat, „Temesvarer Wochenblatt" (1831-1849), sub conducerea lui Iosif Klapka ş.a.

Direcția națională în cultura românească era afirmată cu vigoare în anul 1840 de cunoscuta revistă „Dacia literară", redactată de Mihail Kogălniceanu, suprimată de cenzură în acelaşi an, apoi, din 1844, de „Propăşirea" sau „Foaia ştiinţifică şi literară" a aceluiaşi, în paginile cărora îşi fac loc idei sociale şi politice, mărturisind crezul generației de la 1848. Îşi aduc contribuția la afirmarea acestui crez în deceniul premergător revoluției şi publicațiile ştiinţifice cu caracter istoric, menite a milita - mai ales ele – pentru idealul unității şi independenței naționale: „Magazin istoric pentru Dacia", apărut la Bucureşti, în 1845, sub redacția lui N.Bălcescu şi Aug.Tr.Laurian, precum şi „Arhiva românească", apărută la Iaşi, sub redacția lui Mihail Kogălniceanu.

Îşi aduc contribuția la opera de luminare a maselor, pe linia promovării ştiinţelor legate de dezvoltarea agriculturii, industriei, comerţului, o serie de alte gazete: „Foaie sătească a Principatului Moldovei" (1838-1851), datorată inițiativei lui Gh.Asachi, „Icoana lumei" (1840-1841; 1845-1846), „Spicuitorul moldo-român" - „Le glaneur moldo-valaque" (1841), gazetă în două limbi – toate apărute la Iaşi; „Universul" lui Iosif Genilie (1845-1848), la Bucureşti, acestea pe lângă o serie de gazete care apar în diferite oraşe de provincie.

Un moment important parcurge presa în timpul revoluției de la 1848. La Bucureşti, cum am observat, apar câteva publicații care se fac organe de propagandă şi informare ale guvernului provizoriu: „Pruncul român", „Popolul (Poporul) suveran", „Învățătorul satului". În Transilvania, vechile gazete româneşti, de asemenea, servesc dezideratele revoluției românilor: „Gazeta de Transilvania", „Organul național" (numele schimbat al „Organului luminării") editat acum la Blaj (condusă de T.Cipariu şi Aron Pumnul), „Învățătorul poporului", de asemenea, apărut la Blaj.

Prin conținutul şi amploarea ei, presa românească din perioada premergătoare revoluției de la 1848 – o primă etapă a presei în limba națională -, în general, a avut un rol important în formarea spiritului public, în pregătirea ideologică a revoluției românilor, de o parte şi de alta a Carpaților; ea s-a impus ca o verigă importantă în procesul de formare şi afirmare a conştiinței naționale a poporului român.

VI.2. **Biserica şi Şcoala – instituţii fundamentale în mişcarea de redeşteptare naţională**

În condiţiile specifice de evoluţie istorică a Ţărilor Române, legate de dominaţii şi asupriri străine, instituţiile care au patronat viaţa spirituală şi culturală au fost acelea în jurul cărora s-au concentrat frământările şi străduinţele de emancipare ale păturilor largi ale societăţii. Mai ales în perioada la care ne referim, rolul acestor instituţii a fost esenţial, în afara lor istoria românilor fiind greu de înţeles.

VI.2.1. *Biserica şi viaţa religioasă*

a. În ceea ce priveşte Transilvania, aşa cum se ştie, schimbări importante în viaţa religioasă a populaţiei majoritare surveniseră la sfârşitul secolului al XVII-lea, în condiţiile cuceririi provinciei de către Imperiul habsburgic. Anume, în 1698, s-a scindat unitatea religioasă a românilor: sub presiunea Bisericii catolice, sinodul de la Alba Iulia, având în frunte pe mitropolitul Atanasie Anghel, a hotărât unirea cu biserica Romei. De la această dată vechea Mitropolie ortodoxă de la Alba Iulia era desfiinţată, în locul ei luând naştere Episcopia greco-catolică, cu reşedinţa la Blaj. Românii ortodocşi, rămaşi în afara „Unirii", nu vor avea un timp o ierarhie superioară proprie, o episcopie ortodoxă fiind admisă de autorităţi abia în anul 1758. În tot acest răstimp, românii greco-catolici (uniţi), pe linia promisiunilor făcute de împărat, sub această nouă haină religioasă, declanşează lupta pentru emanciparea politică a românilor ardeleni, aceasta atingând punctul culminant, în prima jumătate a sec.al XVIII-lea, în timpul lui Inochentie Micu-Klein (1728-1751).

Episcopia ortodoxă, odată reorganizată, avea să fie subordonată Mitropoliei sârbe de la Karlowitz şi condusă până în 1810 de episcopi de origine sârbă; între aceştia se numără şi Gherasim Adamovici, cel care în 1791 semna cunoscutul *Supplex Libellus Valachorum*, alături de episcopul unit, Ioan Bob (1782-1830). După moartea lui Gherasim Adamovici, în 1796, s-a declanşat o acţiune perseverentă a fruntaşilor ardeleni pentru numirea unui ierarh român, dar abia în 1810 – după un interval de timp în care scaunul episcopal a rămas vacant – conducerea Episcopiei ortodoxe cu reşedinţa la Sibiu fiind luată de un român, Vasile Moga (1810-1845).

În orice caz, a fost remarcabilă participarea clerului unit sau ortodox la revoluţia românească din Transilvania. Aşa cum am văzut, lucrările Adunării de la Blaj din mai 1848 s-au desfăşurat sub conducerea celor doi episcopi, în calitate de preşedinţi ai Adunării. Organul de conducere al revoluţiei, Comitetul naţional, cu sediul la Sibiu, avea în frunte ca preşedinte pe Andrei Şaguna, din el făcând parte şi alţi clerici, mai ales în ranguri de protopopi. Conferinţa de la Sibiu, din decembrie 1848, s-a desfăşurat sub preşedinţia lui A.Şaguna, pe acest prelat regăsindu-l în fruntea delegaţiei trimisă la împărat,

la începutul anului 1849, cu mesajul realizării unui stat românesc în cadrul Imperiului habsburgic.

Pe de altă parte, mulți clerici au participat efectiv la lupta armată din timpul revoluției românești; unii au îndeplinit funcții de răspundere în oastea românească, ca prefecți (Simion Balint, Vasile Moldovan ș.a.) sau tribuni, cei mai mulți luptând ca simpli soldați. O serie dintre ei au căzut victime „tribunalelor de sânge" organizate de armata revoluționară maghiară.

Trebuie menționat că existența a două Biserici românești în Transilvania – greco-catolică (unită) şi ortodoxă –, era de natură să creeze o serie de dificultăți în lupta de emancipare politică, dar, în general, în ciuda tendinței autorităților habsburgice şi a adversarilor politici de a încuraja această divizare religioasă, în cele mai numeroase acțiuni, mai ales în momentele importante ale mişcării naționale – 1791, 1848 ș.a. –, a existat o colaborare între ierarhiile celor două Biserici, corespunzând intereselor credincioşilor, aparținând aceleiași etnii.

În perioada premergătoare revoluției de la 1848, ajungeau la conducerea celor două Biserici românești personalități de seamă: la conducerea Episcopiei greco-catolice, Ioan Lemeni (1832-1850), la conducerea Bisericii ortodoxe, Andrei Şaguna, mai întâi locțiitor, vicar, în anii 1845-1847, apoi, în continuare, episcop. Cum am amintit la locul potrivit, una dintre hotărârile Adunării de la Blaj din mai 1848 formula dezideratul unificării celor două biserici („restabilirea mitropoliei române şi a sinodului general anual după vechiul drept") dar nu s-a ajuns la traducerea lui în viață, dată fiind atitudinea potrivnică a autorităților habsburgice, precum şi opoziția unor ierarhi greco-catolici.

b. În Principatele dunărene, Biserica ortodoxă, în general, a avut, în perioada de care ne ocupăm, un rol important în mişcarea de redeşteptare națională. Sub regimul domniilor fanariote, în condițiile regimului privilegiat al limbii şi culturii greceşti, ea s-a constituit în principalul factor de apărare a limbii naționale; pe linia operei lui Antim Ivireanu, de la începutul secolului al XVIII-lea, prin activitatea de traducere şi tipărire de carte religioasă în limba română, ca şi prin efortul de sprijinire a şcolilor în limba națională, cu deosebire mitropoliții şi episcopii şi-au adus o contribuție esențială la afirmarea culturii naționale.

Regimul domnilor fanarioți, cum se ştie, a afectat la un moment dat în mod grav şi organizarea Bisericii ortodoxe române, mai ales în Țara Românească. De-a-lungul timpului se impusese practica alegerii înalților prelați – mitropoliți şi episcopi – numai din rândul românilor; or, în Țara Românească, de la sfârşitul secolul al XVIII-lea o asemenea practică este întreruptă, la conducerea Bisericii fiind instalați ierarhi recrutați din rândul grecilor. Pe de altă parte, viciile sistemului fanariot s-au răsfrânt şi asupra Bisericii, în sensul că înaltele ierarhii bisericeşti, ca şi înaltele funcții publice,

se vindeau pe bani de către domnul fanariot, sub paravanul unor alegeri formale. În aceste condiţii, în sânul clerului ortodox român s-a declanşat, spre sfârşitul domniilor fanariote, lupta pentru înlăturarea acestor grave abateri de la tradiţie, în privinţa instituirii înaltelor ierarhii, precum şi împotriva abuzurilor legate de administraţia mănăstirilor închinate la Locurile Sfinte din Orient (în fruntea cărora se aflau călugări greci).

În fruntea mitropoliilor ortodoxe din Ţara Românească şi Moldova, ca şi a episcopiilor, s-au aflat de-a-lungul acestei îndelungate perioade personalităţi de seamă, cu roluri importante în plan cultural, dar şi în plan social-politic.

În Ţara Românească, în fruntea Mitropoliei Ungro-Vlahiei (titlu vechi al acestei mitropolii marcând patronajul ei şi asupra ortodocşilor din Transilvania !), în succesiunea lor până la 1848, s-au aflat: Grigore al II-lea (Grigore al Mirelor), între 1760-1787; Cosma Popescu (1787-1792); Filaret al II-lea (1792-1793); Dositei Filitti (1793-1810) – grec; Ignatie (1810-1812) – grec; Nectarie (1812-1819) – grec; Dionisie Lupu (1819-1821); Grigorie al IV-lea Dascălul (1823-1829; 1833-1834); Neofit (locţiitor, între 1829-1833; 1834-1848). Observăm că după o serie de trei mitropoliţi de origine greacă, aflaţi la conducerea Mitropoliei, în intervalul 1793-1819, este restabilită succesiunea prelaţilor recrutaţi din rândurile clerului monahal român, o dată cu „alegerea" lui Dionisie Lupu, în 1819. Din păcate, împotriva obiceiului, pentru a accede în înalta funcţie eclesiastică, D.Lupu s-a încadrat în sistem, plătind lui Al.Şuţu, ultimul domn fanariot, o sumă uriaşă (un milion de piaştri). Instituirea unui mitropolit de origine pământeană era, oricum, un eveniment cu profunde semnificaţii, el anticipând – în cadrul mişcării de redeşteptare naţională – momentul revenirii la conducerea statului a unui domn pământean.

În Moldova, până la 1848, succesiunea mitropoliţilor a fost următoarea: Gavril Calimachi (1760-1786); Leon Gheuca (1786-1792); Iacob al II-lea Stamate (1792-1803); Veniamin Costachi (1803-1842, cu o întrerupere în anii 1808-1812); Meletie (1842-1848).

De asemenea, pe scaunele episcopiilor din Ţara Românească (de Râmnic, Buzău şi Argeş, ultima înfiinţată la sfârşitul secolului al XVIII-lea), ca şi ale episcopiilor din Moldova (de Roman şi Huşi) s-au aflat o serie de personalităţi de seamă cu rosturi importante în viaţa culturală şi social-politică a epocii. Dintre ei, sunt de menţionat, în mod deosebit: Chesarie de Râmnic (1773-1780), Chesarie al Buzăului (1825-1846), Iosif al Argeşului (1793-1820), Ilarion al Argeşului (1820-1821), Grigore Râmniceanu (1823-1828), episcopul de Roman, Gherasim Clipa (1803-1826) ş.a.

Cei mai mulţi dintre mitropoliţi s-au făcut cunoscuţi ca neobosiţi traducători şi tipăritori de carte religioasă, cu deosebire Grigore al IV-lea Dascălul şi Veniamin Costachi. Când nu au tradus ei înşişi, au încurajat pe alţii să traducă şi i-au ajutat să tipărească, fiind adevăraţi îndrumători

culturali. Uneori s-au angajat şi în traducerea şi tipărirea de opere de caracter literar sau filosofic (Leon Ghica, Gherasim Clipa, acesta traducător din Voltaire ş.a.). Un rol deosebit a avut, în Ţara Românească, Chesarie de Râmnic, din timpul căruia tipografia de la Râmnic s-a transformat, aşa cum s-a demonstrat, într-un adevărat centru de cultură românească, aici văzând lumina tiparului nu numai cărţi religioase, dar şi lucrări cu caracter laic (între altele, cunoscuta gramatică a lui Ienăchiţă Văcărescu). Chesarie de Râmnic este cărturarul care a tipărit cunoscutele *Minee* (şase dintre ele) în ale căror prefeţe el scrie despre originea latină a românilor; şi tot el este, cum s-a demonstrat, cărturarul român care a cunoscut şi tradus, la scurtă vreme de la apariţie, din cunoscuta „Enciclopedie", capodopera iluminismului francez.

De asemenea, Biserica, în frunte cu ierarhii ei, a avut un rol foarte important în promovarea şcolii în limba naţională (Veniamin Costachi, Dionisie Lupu ş.a.).

Deosebit de important a fost rolul înalţilor prelaţi şi în plan politic şi social, în timpul războaielor ruso-austro-turce, în „vremi de răzmeriţe", cum observa Grigore Râmniceanu, în 1786, în prefaţa unui „*Triod*", ei punându-şi viaţa în primejdie, apărând pe credincioşi, pricinuind „apărare şi milă turmei lor". În virtutea tradiţiei, înalţii ierarhi ocupau de drept şi înalte demnităţi în aparatul de stat: membri ai Divanului Obştesc, din 1831 ai Adunărilor Obşteşti ş.a); au îndeplinit importante misiuni politico-diplomatice, s-au implicat, cum se ştie, în marile evenimente care au marcat mişcarea de redeşteptare naţională. În 1821, Ilarion al Argeşului este sfetnicul lui Tudor Vladimirescu, în desfăşurarea evenimentelor intervenind, de asemenea, mitropolitul Dionisie Lupu.

Remarcabilă a fost implicarea clerului, a celui înalt, dar şi a clerului de rând, în revoluţia de la 1848 din Ţara Românească, precum şi în mişcarea revoluţionară din Moldova. Mitropolitul Neofit a fost solicitat de revoluţionari, cum am văzut, să conducă guvernul provizoriu, ca un simbol al adeziunii masei credincioşilor la revoluţie. Clerul de rând a jucat un rol important în propaganda revoluţionară, aşa după cum, învăţăturile Evangheliei au fost invocate de elita conducătoare în sprijinul dezideratelor revoluţiei.

Schimbări în organizarea Bisericii ortodoxe şi în viaţa religioasă survin şi în cazul altor provincii istorice româneşti o dată cu intrarea lor sub stăpânire străină.

c. În Bucovina, o dată cu intrarea acestei provincii sub stăpânire austriacă, în 1775, vechea episcopie de la Rădăuţi – una dintre cele mai vechi din Moldova – rupe curând legăturile cu Mitropolia Moldovei. În 1781, de la Rădăuţi îşi mută reşedinţa la Cernăuţi, ca şi episcopia ortodoxă din Transilvania, subordonată Mitropoliei sârbe din Karlowitz. În lupta pentru conservarea limbii române, pentru păstrarea spiritului naţional, în raport cu politica de germanizare dusă de autorităţi, ea va avea un rol foarte important;

la aproape un secol de la cucerirea acestei provincii, în condițiile existenței unei depline autonomii, în 1873, scaunul episcopal de la Cernăuți era ridicat la rang de Mitropolie (primul mitropolit, Hacman), ceea ce conferea un element în plus de garantare a acestei autonomii.

d. În Basarabia, cum am văzut, la insistențele mitropolitului Gavril Bănulescu-Bodoni, în 1813, lua ființă Mitropolia ortodoxă cu sediul la Chişinău, subordonată Sinodului rus, după moartea acestui prelat (1821) rangul eparhiei fiind redus la acela de Arhiepiscopie. Pentru a-i diminua influența în viața românilor basarabeni, autoritățile ruse vor consolida pe multiple căi subordonarea sa față de Sinodul rus; legăturile cu Mitropolia Moldovei au fost întrerupte, dar rolul acestei instituții cu reședința la Chişinău, în ceea ce privește conservarea conştiinței naționale a românilor basarabeni, nu a fost pe deplin anulat în perioada următoare.

VI. 2.2. *Şcoala şi educația*

Domeniul învățământului a fost acela de care depindea, în bună măsură, afirmarea celorlalte domenii ale culturii naționale, formarea intelectualității şi, în perspectivă, ridicarea culturală a întregului popor român.

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi în primele decenii ale secolul al XIX-lea, în epoca Luminilor, în raport de condițiile specifice din diferitele provincii, este vorba de o etapă definitorie a luptei pentru şcoală în limba națională, care se conjugă cu lupta, mai generală, pentru cultură în limba națională (la modul general, când ne referim cu deosebire la epoca Luminilor, formularea definind mai bine fenomenul este aceea de *luptă pentru şcoală şi cultură în limba națională*).

a. În *Transilvania, Banat şi Crişana*, provincii făcând parte din Imperiul habsburgic, în condițiile stăpânirii habsburgice şi ale exploatării naționale la care românii sunt supuşi datorită sistemului privilegiat „al celor trei națiuni", accesul românilor la învățătură în limba lor a fost mult timp blocat, ca şi, în general, dreptul lor de a-şi folosi propria limbă în viața publică. În raport cu o asemenea situație, reformele Mariei Tereza şi mai ales ale lui Iosif al II-lea au constituit o reală binefacere pentru români, deschizându-le, cât de cât, calea spre învățătură în limba națională.

În 1760 lua ființă la Viena o *Comisie aulică pentru învățământ* care urma să supravegheze opera de organizare a învățământului la nivelul întregului Imperiu. Ulterior, două legi importante, *Ratio educationis* (1777) şi *Norma Regia* (1781), pun bazele reformei învățământului în Imperiu, întărind controlul puterii centrale în detrimentul Bisericii, în acest context preconizând înființarea de şcoli şi pentru români. În privința şcolilor primare, măsurile preconizate se aplică mai ales după răscoala din 1784, patenta din august 1785 stipulând în mod expres dreptul la învățătură pentru țăranii români. Zecile de şcoli comunale înființate în comitatul Aradului, în Bihor, pe teritoriul de graniță bănățean, pe teritoriul regimentului I grăniceresc, pe

domeniul minier al Zlatnei, în Ţara Bârsei, sunt o mărturie a eforturilor Curţii de la Viena de a câştiga de partea sa – pe această cale – populaţia românească din Banat şi Transilvania.

O contribuţie importantă la promovarea învăţământului în limba română în Transilvania o aducea afirmarea învăţământului confesional după *Edictul de toleranţă* din 1781, în urma căruia se vor înfiinţa noi şcoli pentru ortodocşii din Transilvania, care se vor adăuga şcolilor confesionale mai vechi, de la Blaj. În Oradea, Ignatie Darabant va înfiinţa un seminar destinat tinerilor români, în care se pregătesc şi învăţători. În 1811 ia fiinţă seminarul ortodox de la Sibiu, iar în 1812 se înfiinţează la Arad, prima şcoală normală, *Shoala preparandă sau pedaghoghicească a naţiei româneşti*, având între dascăli pe Dimitrie Ţichindeal şi C.Diaconovici-Loga. Ceva mai târziu, în 1828, Samuil Vulcan înfiinţează liceul din Beiuş, destinat tinerilor români din Banat, Crişana şi Maramureş, indiferent de confesiune. În opera de dezvoltare a învăţământului primar – în şcoli unite sau neunite – un rol important au avut o serie de cărturari luminaţi, cum au fost Gh.Şincai – sub directoratul căruia s-au înfiinţat peste 300 de şcoli -, Dimitrie Eustatievici, Radu Tempea, Moise Fulea, Constantion Diaconovici-Loga ş.a.

În domeniul învăţământului superior, în 1780, luase fiinţă Academia din Oradea, pentru pregătirea funcţionarilor de stat, având şi o facultate de drept. O Academie de drept, lua fiinţă şi la Sibiu, aici predând, în limba germană, juristul J.A.Zimmerman. Studii de drept se predau şi la liceul catolic din Cluj, la colegiile calvine din Cluj, Aiud, Târgu Mureş, în pregătirea juriştilor un rol important avându-l *Tabla regească* din Târgu Mureş. În 1775, pentru pregătirea medicilor se înfiinţase *Institutul de medicină chirurgicală* din Cluj, unde preda şi celebrul oculist român I.Piuariu-Molnar. Având ca limbi de predare germana şi maghiara şi aflate sub sistemul privilegiat al celor trei naţiuni, puţini vor fi aceia dintre români care vor beneficia de învăţături la aceste institute.

După 1830 devine manifestă o tendinţă de reînnoire a învăţământului în Transilvania, în direcţia, pe de o parte, a laicizării sale, pe de alta, a generalizării şcolilor săteşti. Fruntaşi ai intelectualităţii româneşti din Transilvania, ca Gh.Bariţiu şi Simion Bărnuţiu, precum şi un cărturar sas ca Ştefan Ludvig Roth, ca să dăm numai câteva exemple, luptă pentru promovarea unui învăţământ ştiinţific adaptat nevoilor societăţii. În cadrul învăţământului mediu şi superior, în vechile centre şcolare ale Transilvaniei – de la Cluj, Sibiu, Braşov, Blaj, Aiud, Beiuş, Sighişoara – se manifestă tendinţe de înnoire pe linia promovării unui învăţământ ştiinţific, pus în serviciul promovării intereselor burgheziei, al emancipării altor categorii sociale. Cel mai vechi centru românesc de tip superior de la Blaj se reorganizează pe baze moderne, studiul matematicii şi fizicii câştigând un loc important în cadrul programelor de studii, alături de geografie, istorie şi

filosofie. Aici predă Simion Bărnuțiu filosofia iar I.Rusu, istoria universală şi, în cadrul acesteia, istoria poporului român.

Esențială este, însă, pentru tendința de reînnoire la care ne referim – în cazul acestei instituții de învățământ, ca şi al altora – introducerea limbii naționale, ca limbă de predare în locul limbii latine. În şcolile româneşti, ca şi în cele germane sau maghiare, în cele două decenii care premerg revoluției de la 1848, pe tot cuprinsul Transilvaniei, predarea limbii materne devine un factor predominant. În această privință, lui Simion Bărnuțiu, în cadrul liceului de la Blaj, ca şi lui Timotei Cipariu, în cadrul facultății de teologie unită, le revin meritul de a promova şi impune limba română ca obiect de predare, corespunzând, însă, unei tendințe mai generale, a dezvoltării conştiinței naționale a românilor din Transilvania în această epocă.

La Blaj, această acțiune a lui S.Bărnuțiu, cu întreaga dezbatere de idei pe care o stârneşte, capătă semnificația unei importante acțiuni de luptă pentru emanciparea politică a românilor din Transilvania, pentru promovarea idealului lor de emancipare națională. Nu întâmplător, în 1833, guvernul din Transilvania emite un decret prin care istoria este considerată tolerată în şcoala românească, iar în 1842 Dieta din Cluj hotărăşte introducerea limbii maghiare ca limbă de predare în toate şcolile din Transilvania, ceea ce va stârni, în mod firesc, un val viguros de proteste în rândurile conducătorilor mişcării naționale, ale tuturor românilor.

Trebuie subliniat că lupta pentru promovarea limbii române în şcolile din Transilvania este aceeaşi pe care o urmărim în şcolile din Țara Românească şi Moldova, ea punând în lumină o trăsătură comună, caracteristică pentru tot învățământul românesc din epoca la care ne referim, anume, rolul şcolii în afirmarea şi dezvoltarea conştiinței naționale. Este drept că, spre deosebire de Țara Românească şi Moldova, în Transilvania această străduință de promovare a limbii naționale ca limbă de predare în învățământ, de fundamentare a şcolii ca instituție cu profund caracter național, s-a desfăşurat în condiții mai grele, într-o situație mai complexă, date fiind realitățile din Transilvania, aici, ea înfățişând, de la început, toate caracteristicile unei acțiuni cu profund caracter politic.

b. În Principatele Române atenția domnilor fanarioți s-a îndreptat cu prioritate asupra învățământului superior, predat în limba greacă. În Moldova, în 1775, Grigore al III-lea Ghica a dat o nouă organizare Academiei de la Iaşi, lărgind programul de studii şi mărind corpul profesoral. Pe linia unei mai bune organizări a Academiei de la Iaşi s-a înscris şi programul de reforme elaborat în 1792 de mitropolitul Iacob al II-lea Stamate; pe lângă preocuparea pentru studiul ştiințelor, el are în vedere şi necesitatea „împodobirii limbii româneşti", pornind de la studiul limbii latine şi, în perspectivă, posibilitatea predării unor discipline în această limbă.

În Țara Românească, reforma din anul 1776 a lui Al.Ipsilanti a fost mai cuprinzătoare decât a contemporanului său din Moldova. Academia domnească de limbă greacă de la Bucureşti este organizată în 5 cicluri, de câte 3 ani fiecare, cuprinzând toate treptele de învățământ; în primele 3 cicluri se punea accentul pe studiul limbilor străine, prevăzându-se, între altele, studiul limbilor franceză şi italiană; în ciclurile superioare, al IV-lea şi al V-lea, accentul cădea pe studiul filosofiei şi ştiințelor exacte.

Deşi cele două Academii, o dată cu reforma amintită, parcurg o nouă etapă, dezvoltarea lor nu trebuie să fie exagerată, cel puțin în comparație cu Universitățile occidentale. Creşterea efectivului de elevi şi a corpului profesoral, în perioada următoare reformelor, a fost destul de modestă (de pildă, la Bucureşti, de la 9 profesori, câți erau în 1776, numărul creşte la 11, în 1810, în timp ce numărul elevilor la această dată atinge cifra de 224).

Deşi aveau implicații importante, în ceea ce priveşte formarea unei elite intelectuale româneşti în Principate, cât timp în aceste instituții limba de predare era greaca, iar nu limba vorbită de marea majoritate a populației, eficiența lor, în planul unei luminări mai largi, rămânea limitată. Treptat, în confruntare cu dascălii greci, care susțineau cu înverşunare această preponderență a limbii greceşti în Academii, se afirmă curentul pentru şcoală şi cultură în limba națională. Mari boieri şi înalți ierarhi ortodocşi, ei înşişi instruiți în aceste Academii, sub influența „Luminilor", devin adepții – unii entuziaşti – ai acestui curent, care triumfă, într-o primă etapă, la începutul secolului al XIX-lea.

În Moldova, din inițiativa şi sub influența mitropolitului Veniamin Costachi, în 1803, ia ființă Seminarul de la Socola, pentru pregătirea preoților, având româna ca limbă de predare, pe lângă disciplinele proprii pregătirii clerului, aici predându-se – la nivel mediu – şi numeroase discipline cu caracter laic. Ulterior, pe linia afirmării limbii naționale ca limbă de predare, experiența este dusă mai departe, în 1814, luând naştere în Moldova primul nucleu de învățământ superior în limba națională. Anume, la această dată, sub patronajul aceluiaşi mitropolit ia ființă în cadrul Academiei de la Iaşi o clasă de inginerie, condusă de Gh.Asachi, cu predarea în limba română. Deşi limitată la un număr redus de elevi şi la un singur ciclu de studii, durând în anii 1814-1818, această clasă a avut semnificația unei *Şcoli naționale*, experiența ei, o dată cu absolvirea primei serii de ingineri hotarnici, pregătiți în limba română, constituindu-se într-un moment important al afirmării acestui curent pentru şcoală şi cultură în limba națională (o dată cu absolvirea primei serii de ingineri, un nou ciclu nu mai era reluat datorită protestului dascălilor greci, sprijiniți de domn!). Aici, în Moldova, o şcoală mai importantă, în limba națională, avea să se organizeze abia în 1828 sub conducerea aceluiaşi Gh.Asachi (Şcoala Vasiliană de la mănăstirea Trei Ierarhi).

La Bucureşti, în anul 1818, lua ființă, într-un local separat de cel al Academiei greceşti, şcoala națională de la „Sf.Sava" (chiliile acestei

mănăstiri serviseră ca local şi Academiei de limbă greacă, acum, aceasta din urmă funcţionând în localul mănăstirii Măgureanu). Şcoala a luat fiinţă la insistenţele unor mari boieri luminaţi, dascălul ardelean, Gh.Lazăr, venit la Bucureşti, cu doi ani în urmă, fiind considerat cel mai potrivit să ducă la bun sfârşit acest proiect. Aşa cum indica cunoscuta *Înştiinţare către tinerime*, din august 1818, şcoala era organizată pe patru trepte („tagme"), ea urmând a pregăti ingineri hotarnici, ca şi cea de la Iaşi, dar şi profesori sau jurişti (cea de a patra tagmă, având ca discipline de bază filosofia şi dreptul). Cum se ştie, Gh.Lazăr a fost ajutat de o serie de tineri dotaţi – unii foşti elevi -, precum E.Poteca, I.Heliade, P.Poenaru ş.a. În perspectiva dezvoltării şcolii, în 1820, cu ajutorul boierilor, membri ai Eforiei şcolilor, era trimis la studii în Occident – la Pisa, de unde va trece, apoi, la Paris - primul grup de tineri bursieri, aceştia urmând a deveni, peste ani, titulari de discipline (E.Poteca, S.Marcovici, C.Moroiu).

Şcoala s-a impus de la început, stârnind un adevărat exod de la Academia de limbă greacă, de la alte câteva şcoli din Bucureşti, ea urmând să dureze de-a-lungul anilor, să se dezvolte treptat, în timp ce Academia domnească de limbă greacă îşi înceta existenţa în 1821. După moartea lui Gh.Lazăr (1823), conducerea şcolii avea să fie preluată de I.Heliade Rădulescu, E.Poteca, P.Poenaru, ea afirmându-se ca un centru de cultură şi ideologie naţională, în spiritul ei urmând a se forma ilustra generaţie de la 1848.

Fără îndoială, în afara instituţiilor menţionate, au existat în perioada de sfârşit a domniilor fanariote şi alte categorii de şcoli, nu numai în limba greacă, ci şi în limba română, aşa după cum, domnii fanarioţi, interesaţi în primul rând de buna funcţionare a Academiei de limbă greacă, nu au pierdut din vedere şi grija pentru aceste categorii de şcoli, dintre care unele în limba română. Este vorba de şcolile de pe lângă mănăstiri, care tind să devină un fel de seminarii pentru pregătirea preoţilor şi diaconilor (Şcoala de la mănăstirea Obedeanu din Craiova, de la mănăstirea Antim din Bucureşti; în Moldova, de la mănăstirea Putna, sub conducerea arhimandritului Vartolomei Măzăreanu). Unele şcoli, în limba slavonă şi română, funcţionează în oraşe, pe lângă mănăstiri, ca şcoli elementare destinate fiilor de orăşeni (în Bucureşti, şcoala de la Sf.Gheorghe Vechi, de la mănăstirea Colţea, mănăstirea Bălaşa etc.).

În diferite oraşe din Ţara Românească s-au înfiinţat, după 1774, o serie de şcoli domneşti începătoare (Craiova, Buzău, Ploieşti etc.). În Moldova, de asemenea, funcţionau o serie de şcoli cu limbile de predare greacă şi română (Focşani, Bârlad, Botoşani, Galaţi ş.a.). La sate se înfiinţează o serie de şcoli pe lângă mănăstiri sau pe moşiile boiereşti, unele datorate iniţiativei unor boieri (Şcoala de la Goleşti, înfiinţată de Radu Golescu, cu ajutorul lui Florian Aaron). Şi în cazul acestor categorii de şcoli importantă a fost acţiunea pentru afirmarea cât mai deplină a limbii române ca limbă de predare.

Deceniul al treilea, care a marcat stadiul „clasic" al iluminismului românesc, cu adânci iradieri în structura psiho-mentală a epocii, şi a avut drept principală caracteristică, nu „omogenizarea" de nuanţă cosmopolită, ci, dimpotrivă, dezvoltarea ideii naţionale, a însemnat şi pe planul învăţământului, o dată cu resorbirea valorilor reale ale culturii greceşti din Principate din epoca „vechiului regim", desfiinţarea pentru totdeauna a învăţământului în limba greacă. Stadiul „neputinţei" limbii române – atât de trâmbiţat de adversarii şcolii naţionale – de a putea transmite prin medierea instituţiei şcolare cunoştinţele adânci ale filosofiei sau ştiinţelor exacte era definitiv depăşit.

Practica şcolii lui Gh.Asachi în Moldova, a celei de la Bucureşti, mai ales, întemeiată de Gh.Lazăr şi continuată de Heliade-Rădulescu, E.Poteca şi alţii, ca şi întreaga cultură sau ideologie a acestui deceniu au înăbuşit vechea mentalitate a „neputinţei" şi descurajării – la care se referă în mod curent textele epocii –, înlocuind-o cu o alta, a unei viguroase încrederi în posibilităţile limbii şi şcolii naţionale, încredere care va constitui – pe plan psihologic – un factor de bază al mişcării de renaştere culturală din Ţările Române în epoca următoare.

Aşadar, reformele pe care le vor aduce Regulamentele Organice în domeniul învăţământului, reintrarea în activitate, în condiţiile noi, a şcolii de la „Sf.Sava" din Bucureşti şi a şcolii „vasiliene" de la „Trei Ierarhi" din Iaşi, întreaga operă de reorganizare şi dezvoltare a învăţământului pe baza Regulamentelor Organice nu pot fi înţelese decât în strânsă legătură cu acest mai vechi curent pentru şcoală şi cultură naţională, aşa precum, şi în alte domenii, prevederile Regulamentelor Organice sunt legate de aspiraţii şi tendinţe anterioare. Considerarea şcolii ca instituţie de stat, ca să nu mai vorbim de considerarea limbii române ca limbă de predare pe toate treptele de învăţământ, constituiau aspiraţii mai vechi, clar afirmate, între alţii, de dascălii de la „Sf.Sava" în deceniul anterior, dar consacrarea lor ca principii în legea fundamentală a ţării nu putea decât să ducă la dezvoltarea învăţământului românesc, de toate gradele, să determine un nou avânt în procesul de făurire a culturii române moderne.

Cât priveşte dispoziţiile similare de organizare a şcolilor din Ţara Românească şi Moldova, prevăzute de Regulament, ele vorbesc de la sine despre relaţia intrinsecă dintre şcoala naţională şi idealul unităţii naţionale, de mai vechea tendinţă de a transforma şcoala în limba naţională într-o instituţie a românilor de pretutindeni. Când, cu ani în urmă, la 1826,un corespondent din Moldova al lui E.Poteca îl informa pe acesta că numeroşi tineri moldoveni urmau să vină la Bucureşti, el era convins – ca şi elevii în cauză – că, „învăţaţii dascăli" de la Bucureşti aveau să-i primească „ca pre nişte fraţi, fii ai Moldaviei numindu-i" şi îl ruga, în consecinţă, pe directorul şcolii de la Bucureşti să facă pentru numiţii elevi „o chipzuire mai usebită", slava dascălilor munteni aceasta fiind, adăuga el, „a să face părinţi şi moldoveanilor".

Nu numai tineretului român de pretutindeni le erau destinate noile şcoli naţionale, ci şi dascălilor români de pretutindeni, aşa cum indică, între altele, exemplul lui Veniamin Costachi – mitropolitul cărturar al Moldovei, promotorul mişcării pentru cultură naţională din Moldova din primele decenii ale secolului al XIX-lea -, care, după ce în aul 1815 încercase, fără succes, să aducă ca dascăl la Seminarul său de la Socola pe marele cărturar I.Budai-Deleanu, reuşea să-şi realizeze acest gând în anul 1820, când vin la Iaşi mai mulţi dascăli ardeleni (Vasile Popp, Vasile Fabian-Bob, Ion Manfi şi Ion Costa). La Bucureşti, după venirea lui Gh.Lazăr, în 1816, vor veni şi alţi dascăli, slujind în şcoala naţională de la „Sf.Sava". Din deceniul al III-lea, aflăm la Bucureşti un grup de dascăli ardeleni, între care fraţii Popp, I.Genilie, care vor funcţiona la „Sf.Sava" şi în epoca regulamentară, când lor li se adaugă şi alţii.

Să nu ne surprindă deloc, aşadar, aspiraţia de unitate naţională pe care o mărturisesc dispoziţiile Regulamentelor Organice privind identitatea modului de organizare a şcolilor în Ţara Românească şi Moldova. Principiile enunţate de Regulamentul Organic din Ţara Românească sunt dezvoltate într-un regulament al şcolilor publice, din 1833, lucrare valoroasă, cum s-a demonstrat, încununând eforturile unor dascăli şi cărturari patrioţi, care prevede organizarea şcolii în cele patru cicluri: şcoală începătoare, cu 4 clase; umanioarele, cu 4 clase; învăţături complementare, cu 3 clase; şi cursuri speciale, cu 3 clase, acestea din urmă constituind punctul de plecare al învăţământului universitar de mai târziu. Pe baza acestui regulament, încă din 1832, când el nu era publicat, se organizează Colegiul de la „Sf.Sava", de acum sub direcţia lui Petrache Poenaru, recent întors de la studii în Apus. Eforia Şcolilor, condusă acum de Barbu Ştirbei, continuă să fie organul suprem de conducere a învăţământului din Ţara Românească, în Moldova instituţia similară fiind Epitropia Şcolilor Publice.

În Moldova, şcoala vasiliană de la „Trei Ierarhi", organizată din 1828, pe trei cicluri de învăţământ (elementar, normal şi gimnazial), continuă să se dezvolte, iniţiindu-se noi cursuri, între care unele de economie agrară sau de „arte şi meserii", trimiţându-se, la propunerea lui Asachi, începând din anul 1836, o serie de tineri la studii în Apus, pentru a se specializa în inginerie, ştiinţe tehnice, drept, ştiinţe economice şi altele. În iunie 1835, în conformitate cu prevederile Regulamentului Organic, ca instituţie de învăţământ superior, îşi începe activitatea la Iaşi Academia Mihăileană, unde vor funcţiona, ceva mai târziu, între alţii, Ion Ionescu de la Brad, ca profesor de agronomie, Ioan Ghica, ca profesor de geologie, mineralogie sau economie politică, Mihail Kogălniceanu, care îşi inaugura în 1843 cursul său de istorie naţională, cu adânci rezonanţe în cultura românească, Eftimie Murgu, ca profesor de filosofie, precum şi alţi cărturari patrioţi români.

Un moment greu – curând depăşit – îl parcurge învăţământul superior de la Bucureşti şi Iaşi în ajunul revoluţiei de la 1848, când, ca urmare a influenţei

franceze din Principate, domnii regulamentari, Mihail Sturdza în Moldova şi Gh.Bibescu în Ţara Românească, sub presiunea consulilor ruşi, au legiferat înlocuirea limbii române cu limba franceză ca limbă de predare în clasele superioare ale Academiilor. Revoluţia română de la 1848, cum am văzut, a spulberat aceste încercări, care, în epoca următoare, nu vor mai fi posibile, învăţământul în limba naţională reintrând în drepturile sale, deja câştigate.

Învăţământul în şcolile orăşeneşti din Ţara Românească şi Moldova, sub impulsul aceluiaşi proces de afirmare a limbii naţionale ca limbă unică de predare, se reorganizează şi se dezvoltă şi el, odată cu Regulamentele Organice. În Ţara Românească, sub conducerea lui P.Poenaru, se organizează un învăţământ elementar gratuit, luând fiinţă şcoli publice în reşedinţele celor 12 judeţe, un învăţământ în care nu lipseşte preocuparea pentru pregătirea meşteşugarilor, aşa cum o afirmă introducerea în ultima clasă a unor noţiuni de geometrie şi mecanică practică. Pentru pregătirea grabnică a institutorilor necesari se organizează la Bucureşti, în anul 1831, un curs normal de trei luni. La Iaşi, în anul următor, 1832, sub îndrumarea lui Gh.Asachi, se organizează un curs asemănător, pentru pregătirea dascălilor „şcoalelor începătoare de pe la ţinuturi".

Domeniul cel mai puţin intrat în atenţia Regulamentului Organic a fost acela – nu mai puţin important, ci, dimpotrivă, esenţial pentru progresul României moderne – al învăţământului sătesc. Învăţământul la sate rămâne, la 1831, mai departe pe seama şcolilor particulare şi a preoţilor, deşi principiul etatizării învăţământului fusese proclamat prin legea fundamentală a statului. Un învăţământ sătesc, îmbrăcând forme diferite, cum am văzut, desigur, existase şi până în epoca regulamentară. Mai ales deceniul precedent, al III-lea, cu chemările la „luminare" lansate de cărturari, fusese acela în care ideea întemeierii şcolilor săteşti luase o anumită dezvoltare, legată fie de programul Societăţilor literare care apar acum, fie din iniţiativele unor boieri luminaţi, ca Dinicu Golescu, reorganizatorul şcolii de la Goleşti – cu ajutorul dascălului ardelean Florian Aaron -, fie de proiectele unor cărturari sau oameni de şcoală, ca cele aparţinând, de pildă, lui E.Poteca. Efortul dascălilor, al adepţilor „luminării săteanului", care, în epoca premergătoare revoluţiei de la 1848, va avea ca rezultat întemeierea învăţământului public la sate – în Ţara Românească, în 1838 – nu este altceva, la rândul său, decât continuarea unor străduinţe mai vechi. Acest efort general de „luminare" prin întemeierea unor numeroase şcoli săteşti – în deceniul premergător revoluţiei de la 1848 – va însemna un pas important pe calea făuririi culturii române moderne, pe calea procesului de renaştere socială şi politică a poporului român.

VI.3. **Rolul disciplinelor umaniste şi al literaturii beletristice în afirmarea identităţii naţionale**

VI.3.1. În domeniul ştiinţelor umaniste, *istoriografia* a constituit obiectul predilect al preocupărilor cărturarilor ardeleni – alături de activitatea şcolară propriu-zisă - această disciplină fiind pusă în slujba luptei de emancipare politică a românilor ardeleni, a poporului român, în general.

Scrierile cărturarilor români din Transilvania se înscriau pe linia combaterii tezelor învăţaţilor Fr.J.Sulzer, J.Chr.Engel şi I.C.Eder, după care poporul român s-ar fi format la sud de fluviu, de unde ar fi imigrat la nord de Dunăre în secolul al IX-lea; asemenea teze, contestând autohtonia românilor, implicit contestau dreptul românilor la emancipare politică. Aşa cum am văzut, argumentele de ordin istoric – trimiţând la vechime, continuitate şi premise de ordin juridic-istoric – stau în prim-planul argumentaţiei cererilor de emancipare naţională formulate de conducătorii mişcării naţionale, unii şi aceeaşi, în general, cu marii cărturari ardeleni.

Dacă prima dintre operele de seamă ale corifeilor şcolii Ardelene, *Elementa linquae daco-romanae sive valachicae*, elaborată de Samuil Micu şi Gh.Şincai, apărută la Viena în 1780, aparţine lingvisticii, cele mai multe dintre operele cărturarilor ardeleni aparţin istoriografiei propriu-zise; elaborate, în cea mai mare parte, după 1791, în condiţiile cenzurii, cele mai multe dintre ele au rămas mult timp în manuscris.

Samuil Micu (1745-1806) a elaborat la început câteva lucrări mai modeste: prima, încă din 1778, în limba latină, *Brevis historica notitia originis et progresus nationis Daco-Romanae; Istoria românilor cu întrebări şi răspunsuri* (1791); *Scurtă cunoştinţă a istoriei românilor* (1796), o prelucrare a lucrării în limba latină. Apoi, într-o a doua etapă, a redactat principala sa lucrare de mare amploare, în 4 volume, *Istoria, lucrurile şi întâmplările românilor*, în care tratează istoria românilor din toate provinciile româneşti, de la origini până la sfârşitul secolului al XVIII-lea (din cuprinsul ei, la sfârşitul vieţii autorului, fiind publicate numai unele fragmente, în 1806).

Gh.Şincai (1754-1816), este autorul celei mai importante sinteze a românilor din seria celor elaborate de cărturarii ardeleni, şi cea mai erudită din câte se scriseseră până la acea dată: *Hronica românilor şi a mai multor neamuri*, redactată în răstimp de peste trei decenii; bazată pe o documentare amplă, ea duce istoria românilor de la origini până la începutul secolul al XVIII-lea; în întregime această operă avea să fie tipărită postum.

P. Maior (1761-1821), este autorul lucrării *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, din 1812, singura dintre sintezele istorice ardelene care a văzut lumina tiparului în timpul vieţii autorului (după unii exegeţi, s-ar explica depăşirea rigorilor cenzurii la data publicării, cu precauţiile luate de autor, care îndemna pe contemporanii săi la supunere faţă de împărat!). Ca şi celelalte

lucrări la care m-am referit mai sus, demonstrând latinitatea şi continuitatea românilor în vechea vatră, această sinteză se înscria în seria polemicilor cu adversarii - mai vechi sau mai noi - ai acestor teze (Sulzer, Engel, Eder, Kopitar). Ca operă de tipar, lucrarea lui P.Maior a cunoscut cea mai largă circulaţie în Principate în comparaţie cu celelalte lucrări ale corifeilor Şcolii Ardelene. Cum avea să scrie M.Kogălniceanu, cărturarul ardelean, prin scrierile sale, „a redat curaj moldo-valahilor, le-a prezis venirea unor timpuri mai bune, le-a reamintit, într-un stil cald şi energic, mărirea strămoşilor lor. Cartea sa a făcut minuni atât înăuntru cât şi în afară […] Fiecare a început să-şi cunoască drepturile şi să înţeleagă sacrificiile pe care i le cerea patria".

Lui P. Maior îi aparţine, de asemenea, *Istoria besearicii românilor* (1813), cu o serie de note critice la adresa ierarhilor Bisericii, dând expresie raporturilor lui personale – dificile – cu unii dintre aceştia.

I. Budai-Deleanu (1760-1820), cunoscutul autor al capodoperei literare, *Ţiganiada*, de asemenea a avut preocupări de istorie, pe linia sublinierii aceloraşi mari idei, servind cauza luptei naţionale; a elaborat lucrarea în limba latină, *De originibus populorum Transylvaniae*, din motive de ordin politic-naţional, ca şi ceilalţi corifei ai Şcolii Ardelene, demonstrând originea „pur" latină a românilor.

În rândul lucrărilor istorice reprezentative pentru spiritul Şcolii Ardelene se numără şi lucrarea lui Ioan Monorai, *Scurtă conştiinţă a lucrurilor Dachiei şi mai ales ale Ardealului*, scrisă pe la 1820, şi rămasă în manuscris, în care el, insistând asupra evenimentelor de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, spre deosebire de alţi cărturari ardeleni, priveşte cu înţelegere răscoala din 1784, în frunte cu Horea.

Prin conţinutul lor, toate aceste lucrări au oferit o bază ideologică mişcării de emancipare naţională a românilor din Transilvania; ele au dezvoltat amplu ideile lui D.Cantemir şi ale cronicarilor din secolul al XVII-lea, privind originea şi continuitatea istorică, la acestea adăugând – în polemica cu adversarii – îndemnul, cel mai adesea subînţeles, la lupta pentru emancipare socială şi politică, pe linia modelului oferit de strămoşi.

VI.3.2. În privinţa istoriografiei de limbă germană şi maghiară, trebuie subliniat că ea nu s-a redus la lucrările autorilor menţionaţi mai sus, care contestau autohtonia românilor în Transilvania, ci a avut o sferă mai largă de preocupări. Astfel, Gh. Pray şi Iosif Benkö, alături de Gh. Şincai, au colecţionat cele mai numeroase izvoare istorice pentru Transilvania, pe care le-au publicat (*Scriptores rerum Transilvanicarum*, 1796-1800). Andreas Wolf,la rândul său, în 1805, publică la Sibiu lucrarea sa în limba germană, *Contribuţii la o descriere statistică şi istorică a principatului Moldovei*. Preocupări, altele decât cele constituind obiectul polemicii cu cărturarii români, găsim şi la alţi istorici saşi (D.Cornides, J.G.Schuller, J.A.Müller şi G.M.Hermann). Pentru activitatea lor de editori de documente, în perioada

premergătoare revoluției de la 1848, de asemenea sunt de menționat istoricii maghiari Ştefan Nagyajtai Kövacs şi Iosif Kemény.

VI.3.3. Departe de a se ridica la nivelul celei ardelene, istoriografia din Țara Românească şi Moldova, din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi primele decenii ale secolului al XIX-lea, ocupă un loc important în istoria culturii din această epocă. Ca şi istoriografia din Transilvania, ea era chemată să răspundă exigențelor societății, să reflecte într-un fel sau altul aspirațiile acestei societăți. Găsim şi la istoriografii munteni şi moldoveni caracteristici proprii marilor istorici ardeleni: preocuparea pentru originile neamului şi trecutul său de luptă, spiritul critic la adresa realităților vremii, aspirațiile de emancipare politică şi socială. Evident, conținutul social şi politic al lucrărilor istorice din Principate, cum vom vedea, este ancorat în realitățile specifice acestor provincii, aflate sub suzeranitatea Porții otomane, iar de la 1774, şi sub protectoratul Rusiei.

Mărturisind responsabilitatea pentru adevărul istoric, unele dintre aceste lucrări relatează evenimentele în mod cronologic, în stilul vechilor cronici din secolului al XVII-lea, însă accentul pe comentariul critic al evenimentelor este tot mai vizibil pe măsură ce ne apropiem de 1821.

Prezentarea situației Principatelor Române în timpul războiului din 1768-1774 face obiectul cronicii redactate de Stolnicul Dumitrache, rămasă în manuscris şi editată de V.A.Urechia sub titlul, *Istoria evenimentelor din Orient cu referințe la principatele Moldovei şi Valahiei din anii 1769-1774*.

Mai importante pentru relatarea evenimentelor din răstimpul acestui război, ca şi din intervalul premergător şi imediat următor, sunt lucrările banului Mihai Cantacuzino, unul dintre marii boieri din Țara Românească cu roluri importante în desfăşurarea evenimentelor. Alături de fratele său, Pârvu Cantacuzino, el a fost un adept activ al luptei antiotomane, alături de Rusia, redactând, aşa cum s-a presupus, principalele memorii de reforme adresate diplomaților străini la Congresele de pace de la Focşani şi Bucureşti din cursul anului 1772. După sfârşitul războiului, retras în Rusia, Mihai Cantacuzino a redactat, în 1787, cunoscuta lucrare *Genealogia Cantacuzinilor*. Aceasta este o adevărată istorie a Țării Românești, de la descălecat până în 1787, cu accentul pe ultimele patru decenii, cunoscute profund de autor (rămasă mult timp în manuscris, ea a fost publicată de Nicolae Iorga în 1902). De asemenea, banul Mihai Cantacuzino a elaborat şi o a doua lucrare istorică, *Istoria Țării Românești, politică şi geografică*, în limba greacă, tipărită mai târziu, în 1806, la Viena, de frații Tunusli. Aceasta se constituie într-o istorie a Țării Românești în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi are la bază, aşa cum indică şi titlul, o prezentare geografico-statistică.

Un alt mare boier, cu preocupări istorice, implicat în evenimentele care s-au succedat păcii de la Kuciuk-Kainargi, a fost Ienăchiță Văcărescu. După Dimitrie Cantemir, în ordine cronologică, acesta este al doilea cărturar care

redactează o istorie a Imperiului otoman, sub titlul *Istorie a preaputernicilor împărați otomani*, redactată în 1788, pe când se afla la Nicopole, unde fusese surghiunit din ordinul lui Nicolae Mavrogheni. Ca şi Mihai Cantacuzino, el a invocat ideea capitulațiilor încheiate în trecut cu Poarta, încercând să argumenteze astfel statutul unei cât mai largi autonomii pentru Principatele Române. De asemenea Ienăchiță Văcărescu este autorul cunoscutei *Gramatici*, din 1787, tipărită la Râmnic, în prefața căreia găsim ideea descendenței latine.

De o valoare deosebită sunt lucrările în limba greacă despre români, aparținând cunoscuților cărturari stabiliți un timp în Principate, Daniil Philippide şi Dionisie Fotino. Primul dintre ei a redactat în limba greacă, *Istoria României*, tipărită la Lipsca (Leipzig), în 1816. Tot el a publicat, la aceeaşi dată, *Geografia României*, ca o continuare a celei dintâi. Este vorba de primele lucrări ştiințifice menite să pună în circulație numele viitorului stat național român; prin termenul „România", D.Philippide subînțelegea toate teritoriile locuite de români, indiferent de granițele politice care le despărțeau.

Al doilea istoric grec, Dionisie Fotino, este autorul unei istorii a românilor, mult mai importantă, şi ea cu titlu semnificativ, *Istoria vechii Dacii*, apărută în 3 volume la Viena, în anii 1818-1821. El face o prezentare istorică a Transilvaniei, Țării Româneşti şi Moldovei, insistând cu date interesante asupra perioadei de după tratatul de la Kuciuk-Kainargi.

O serie importantă de scrieri istorice, cele mai multe elaborate înainte de 1821, care au rămas în manuscris – unele până în zilele noastre -, aparține câtorva autori români proveniți din rândurile unei pături sociale modeste, alta decât a marii boierimi. Ne referim la scrierile lui Dionisie Eclesiarhul, Zilot Românul şi Naum Râmniceanu. *Cronograful Țării Româneşti*, scris de Dionisie Eclesiarhul, redă cronologic evenimentele dintre 1764-1815, în stilul vechilor cronicari, punctând însă pe alocuri aceste evenimente cu observații critice şi comentarii care merită reținute.

Mult mai amplă şi cu un conținut ideologic mai bogat, este opera lui Zilot Românul, constituită din mai multe scrieri, deosebit de interesante, recent apărută într-o ediție completă, prefațată de un remarcabil studiu critic, în care se identifică autorul anonim în persoana lui Ştefan Fănuță (ediție şi studiu aparținând domnului profesor Marcel Ciucă).

Zilot Românul se dovedeşte a fi cel mai important exeget al societății româneşti în intervalul de timp care a marcat sfârşitul domniilor fanariote. Prima sa scriere istorică, în ordinea descoperirii şi editării – şi una dintre cele mai importante – este dedicată analizei Principatelor Române în primele două decenii ale secolului al XIX-lea; ea a fost publicată de Bogdan Petriceicu Hasdeu în 1884, sub titlul *Ultima cronică din epoca Fanarioților*. Următoarea scriere importantă, analizând starea Țării Româneşti sub ultimul domnitor fanariot, a fost descoperită şi publicată de Gr.G. Tocilescu în anul

următor, 1885, sub titlul *Domnia a treia a lui Alexandru Vodă Şuţu, ce i se zicea Dracache*. Mult mai târziu, după manuscrisul lui Zilot, cercetat de Hasdeu şi Tocilescu, a publicat o altă scriere Gh.T.Kirileanu, sub titlul, *Dăsluşire. O scrisoare inedită a lui Zilot Românul* (este o scriere literară, în versuri, însă cu conţinut social-politic şi istoric).

Deosebit de importante pentru cunoaşterea stărilor de lucruri din Principate, înainte de 1821 – dar şi după această dată – sunt scrierile protosinghelului Naum Râmniceanu, şi ele rămase mult timp în manuscris. În mare parte, ele au fost descoperite şi publicate, succesiv, de cunoscutul exeget al istoriei Bisericii ortodoxe române, Constantin *Erbiceanu (Cronicul protosinghelului Naum Râmniceanu*, 1888; *Despre originea românilor*, 1888; *Izbucnirea şi urmările zaverei din 1821 din Valahia*, 1899; *Tratat important*, 1903 ş.a.). Mult mai târziu, o scriere importantă a învăţatului monah, a publicat Ştefan Bezdechi, sub titlul, *Cronica inedită a protosinghelului Naum Râmniceanu*, Cluj, 1944 (o scriere tratând problema originii românilor şi a limbii române).

VI.3.4. Traducerile de opere istorice au contribuit şi ele la îmbogăţirea patrimoniului istoriografic de la sfârşitul secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. A fost remarcabil, în primul rând, interesul pentru operele istorice ale marilor iluminişti francezi: Voltaire, *Istoria lui Carol al XII-lea*, tradusă în 1792, la Iaşi; Montesquieu, *Mărimea romanilor sau pricinile înălţării şi căderii lor*, tradusă în 1830, de Stanciu Căpăţâneanu. În Transilvania, Samuil Micu traduce, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, *Istoria eclesiastică* a abatelui Claude Fleury (acelaşi fiind şi traducătorul în limba română al romanului lui Marmontel, *Belizarie*, în 1782). Un alt cărturar ardelean, I.Piuariu-Molnar, traduce *Istoria universală* a lui Millot, publicată la 1800.

VI.3.5. Valenţe noi pe linia promovării spiritului romantic revoluţionar şi a integrării în mişcarea de redeşteptare naţională cunoaşte istoriografia în deceniile IV-V ale perioadei premergătoare revoluţiei de la 1848. Este evident că elementele de legătură cu istoriografia din epoca precedentă – mai ales cu aceea aparţinând Şcolii Ardelene – constau în continuitatea şi dezvoltarea aceloraşi idei menite să servească năzuinţelor de emancipare politică şi progres social. Nu întâmplător, o dată cu „redescoperirea" marilor voievozi ai neamului, se desfăşoară acţiunea de valorificare a lucrărilor mai vechi de istorie, începând, de pildă, cu retipărirea în 1834 a *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia*, a lui P.Maior, sau editarea în 1835-1836 a *Hronicului vechimii româno-moldo-vlahilor*, lucrarea lui Dimitrie Cantemir.

Rolul educativ-patriotic al istoriei era afirmat într-un spirit nou, la 1843, de către M.Kogălniceanu, în al său cunoscut, *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie naţională* de la Academia Mihăileană. Menită să servească idealurilor de luptă pentru independenţă şi unitate naţională, de progres social, cunoaşterea trecutului istoric, mai ales a momentelor sale de

glorie, trebuia să aibă – şi a avut – un rol deosebit de însemnat în procesul dezvoltării ideologiei naţionale, al afirmării conştiinţei naţionale.

Sensul educativ-patriotic mai adânc, care – şi sub influenţa romantismului – se conferă acum istoriei, se exprimă, între altele, prin realizarea primelor sinteze cu caracter modern asupra istoriei românilor. Începutul îl marchează dascălul de istorie de la „Sf.Sava", Florian Aaron, cu a sa *Idee repede de istorie a Prinţipatului Ţării Româneşti*, apărută în trei fascicole în anii 1835-1838, urmată de acel *Manual de istorie a Prinţipatului României de la cele dintâi vremi istorice până în zilele de acuşi*, publicat în 1839. Mihail Kogălniceanu este acela care, la cei 20 de ani ai săi, pe când se afla la studii în Germania – şi după ce studiase mai întâi în Franţa, la Luneville –, în 1837, la Berlin, publică o valoroasă sinteză, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens*; militantismului patriotic – promovat şi de un Florian Aaron – tânărul istoric îi adaugă spiritul critic, propriu omului de ştiinţă, sub acest raport, lucrarea sa marcând începutul istoriografiei române moderne.

Pe linia acestei îmbinări armonioase între năzuinţa patriotică pe care trebuie s-o exprime cartea de istorie şi adevărul faptelor, aşa cum îl redau izvoarele, se înscriu în anii următori şi celelalte realizări ale lui Mihail Kogălniceanu: editarea în anii 1841 şi 1845 a primei reviste de istorie în limba română, „Arhiva românească", începând cu anul 1845 a seriei de volume din „Letopiseţele Moldovei" ş.a.

În aceeaşi direcţie se înscriu lucrările lui Nicolae Bălcescu, începând cu „*Puterea armată şi arta militară de la întemeierea Principatului Valachiei până acum*", cunoscutul studiu publicat în 1844 în revista lui Kogălniceanu, „Foaie ştiinţifică şi literară". În paginile „Magazinului istoric pentru Dacia", redactat în colaborare cu Aug.Tr.Laurian, în anii 1845-1847, tânărul istoric român va publica remarcabilele sale studii, mărturisind metoda critică pe care o pune la baza scrierii istoriei şi, în acelaşi timp, o concepţie social-politică înaintată, revoluţionară: *Cuvânt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor* (1845); *Puterea armată şi arta militară la moldoveni în timpurile măririi lor* (1846); *Despre starea soţială a muncitorilor plugari în deosebite timpuri* (1846). Tot aici publică Bălcescu un capitol din lucrarea sa dedicată eroului de la Călugăreni, *Istoria românilor supt Mihai Viteazul*, operă căreia, după cum se ştie, îi va închina ultimele zile ale vieţii.

Nu este locul să insistăm aici asupra ideilor lui Nicolae Bălcescu pe care le afirmă aceste lucrări, ca şi altele, publicate câţiva ani mai târziu: *Question economique des Principautés Danubiennes* (1850) şi *Mersul revoluţiei în istoria românilor* (1850). Este necesar să subliniem numai că în ele se îmbină armonios – într-o sinteză, pe care numai Bălcescu, în cadrul generaţiei sale a putut-o realiza –, idealurile de unitate şi independenţă cu

aspiraţiile de dreptate socială ale păturilor largi ale societăţii româneşti, în primul rând ale ţărănimii .

Fără a ne mai referi la aportul altor cărturari la dezvoltarea istoriografiei – să menţionăm numai dintre ardeleni, alături de A.T.Laurian, pe V.Popp şi Timotei Cipariu – este necesar să subliniem că cercetarea trecutului istoric devine, într-un anumit sens - în epoca premergătoare revoluţiei de la 1848 - un mod de a gândi prin prisma trecutului, care depăşeşte cu mult cadrul istoriografiei propriu-zise, incursiunile în trecutul istoric, aşa cum ne-o demonstrează pe larg presa românească dintre 1829 şi 1848, fiind în bună măsură indispensabile altor ştiinţe umaniste, filosofiei, filologiei, folcloristicii, altor discipline. Să nu ne mirăm că dascălul de geografie de la „Sf.Sava", Iosif Genilie, ca să dăm un exemplu, concepe cursurile şi manualele sale ca fiind de „geografie istorică" în care istoria – istoria românilor în primul rând – îşi află un loc însemnat. Să nu ne surprindă locul important care se conferă în general istoriei românilor în perioada premergătoare revoluţiei de la 1848, nu numai în Academia Mihăileană de la Iaşi – unde obiectul este impus de personalitatea şi talentul lui Mihail Kogălniceanu – dar şi la Bucureşti, la „Sf.Sava", sau la Blaj, unde, cum am observat mai sus, predarea istoriei românilor de către I.Rusu stârnea ostilitatea autorităţilor. Stadiul de dezvoltare pe care, prin Kogălniceanu şi Bălcescu, în primul rând, istoriografia română îl atinge în perioada premergătoare revoluţiei de la 1848, este explicabil prin interesul deosebit pentru studiul istoriei manifestat în mod unanim – dacă este vorba de cărturari – încă din deceniile anterioare, acum în ajunul revoluţiei din 1848, nu întâmplător, preocupările pentru istorie fiind frecvente şi la cărturari care au la bază altă formaţie, după cum ele sunt frecvente la toţi patrioţii români, la viitorii revoluţionari, la toţi aceia care, înzestraţi cu arta condeiului sau a cuvântului, sunt chemaţi să dea viaţă aspiraţiilor politice şi sociale ale poporului român. Dar, mai ales, cum vom vedea în continuare, cercetarea trecutului de luptă şi jertfă al neamului este menită să ofere un câmp larg de inspiraţie scriitorilor, să ofere o temelie de granit literaturii naţionale.

VI.3.6. În *domeniul lingvisticii*, lucrările corifeilor Şcolii Ardelene se înscriau, de asemenea, pe linia argumentării aspiraţiilor de emancipare naţională ale românilor.

Monumentala *Elementa linguae daco-romanae sive Valachicae*, opera colectivă a lui Samuil Micu şi Gh.Şincai, amintită mai sus, punea bazele teoriei originii pur latine a limbii române, pe linia căreia aveau să se înscrie, în general, şi celelalte lucrări lingvistice, elaborate ulterior de cărturarii ardeleni. Teoria trimitea la originea pur latină a poporului român, şi asemenea exagerări, îşi găseau explicaţia în spiritul patriotic al cărturarilor ardeleni; raportându-se la originea nobilă a poporului român şi invocând antiteza trecut-prezent, ei voiau să fundamenteze sub raport teoretic apelul la redeşteptare naţională. Pe de altă

parte, lucrările de gramatică aveau un scop de ordin practic imediat: afirmarea limbii naţionale în competiţie cu limbile maghiară şi germană.

Una dintre primele şi cele mai ample gramatici româneşti, lucrarea celor doi avea să fie reeditată de către Gh.Şincai, care a circumscris esenţa acestei teorii şi în sinteza sa de istorie la care ne-am referit. P.Maior, de asemenea, a abordat teoria originii pur latine a limbii române într-o anexă la sinteza sa din 1812, precum şi în alte două lucrări lingvistice la care a colaborat (*Ortographia*, din 1819 şi *Lexiconul de la Buda*, din 1825).

Preocupări serioase în domeniul lingvisticii a avut şi I.Budai-Deleanu, între altele, el elaborând lucrarea *Fundamenta grammaticae linguae romanicae seu ita dictae valachicae* (1812). Alte lucrări de gramatică, amendând într-o oarecare măsură, exagerările latiniste, au fost elaborate de Radu Tempea şi bănăţeanul Paul Iorgovici, primul cu *Gramatica românească* (1797), al doilea, cu *Observaţii de limbă românească* (1790).

În privinţa lingvisticii de limbă maghiară sunt de remarcat operele învăţatului Samuel Gyarmathi, care au pus bazele gramaticii limbii maghiare (lucrări din anii 1799 şi 1816). Un alt învăţat maghiar, Alexandru Körösi Csoma, a fost un orientalist de renume, autor al unui cunoscut dicţionar tibetano-englez şi fondator al filosofiei tibetane. Între eruditii saşi, trebuie menţionat, pentru preocupările lui literare, dar şi lingvistice, Johann Seivert.

În Principatele Române sunt elaborate câteva lucrări de gramatică mai modeste, dar nu lipsite de profunde semnificaţii. Prima dintre ele este lucrarea lui Ienăchiţă Văcărescu, *Observaţii sau băgări de seamă asupra regulelor şi orânduielilor gramaticii româneşti*, tipărită la Râmnic în 1787. Este gramatica intrată în circulaţie o dată cu binecunoscutul apel adresat de autor urmaşilor de „a lucra" limba românească. O a doua lucrare de gramatică, mai importantă, va fi tipărită la o distanţă de peste patru decenii; este *Gramatica* lui I.Heliade Rădulescu, apărută la Bucureşti, în 1828, prin care se pun, în bună măsură, bazele limbii române moderne şi dezvoltării literaturii naţionale. Alte două gramatici, elaborate în manuscris, încă de la sfârşitul deceniului al III-lea, vor fi tipărite ceva mi târziu, anume *Gramatica românească*, a lui G.Seulescu, apărută în 3 volume la Iaşi, în anii 1833-1834, şi *Băgări de seamă asupra canoanelor gramaticeşti*, aparţinând vornicului Iordache Golescu, apărută în 1840.

Pledoaria pentru cultivarea limbii naţionale o vom găsi nu numai în aceste câteva lucrări de filologie, ci în diferite alte texte, aparţinând altor domenii ale culturii; nu numai autorii de gramatică – puţini la număr – se angajează în această luptă pentru afirmarea limbii naţionale şi implicit a culturii naţionale, ci marea majoritate a cărturarilor sau oamenilor cu preocupări culturale din perioada la care ne referim.

Un rol important în sfera preocupărilor filologice din Ţara Românească, în perioada premergătoare revoluţiei de la 1848, îl ocupă

cărturarul ardelean August Treboniu Laurian, care cultivă, ca şi confraţii săi din Ardeal, exagerările latiniste în domeniul lingvistic, aşa cum se vede în lucrarea sa de gramatică din 1846, publicată la Viena (*Tentamen criticum* in *originem, derivationem et formam liguae romanae in utraque Dacia vigentis.)*

VI.3.7. În *domeniul filosofiei*, atât în Transilvania, cât şi în Principatele dunărene, creaţia originală nu se concretizează în opere importante precum în domeniul istoriografiei sau lingvisticii. Este vorba aici, în primul rând, de prelucrări după autorii străini, cărturarii români dovedind receptivitate faţă de marile valori ale timpului. În Transilvania, influenţele vin, în general, pe filiera marilor filosofi germani, în timp ce în Ţara Românească şi Moldova cu deosebire, pe aceea a filosofiei franceze, aşa după cum şi în alte domenii ale culturii acestea sunt, în plan european, principalele orientări ale cărturarilor români.

Corifeii Şcolii Ardelene îşi au partea lor de contribuţie şi în domeniul preocupărilor filosofice. Astfel, Samuil Micu scrie un manual de *Logică*, publicat la Buda, în 1799, inspirat de lucrările de orientare raţionalistă ale lui Baumeister şi Stenkellner, discipoli ai marelui filosof german Chr.Wolf. La Gh.Şincai, preocupările filosofice se împletesc cu cele de popularizare ştiinţifică, după fizicianul-filosof german H.Hellmuth, el scriind *Învăţătură firească spre surparea superstiţiei norodului*. La Petru Maior, preocupările filosofice se împletesc cu spiritul critic la adresa clerului superior catolic şi greco-catolic, aşa cum se vede din lucrarea sa, *Procanon* (scrisă, probabil, pe la 1783, şi publicată, postum, peste mai bine de un secol, în 1894). Cât priveşte ipostaza de filosof a lui I.Budai Deleanu, ea se raportează la opera lui literară *Ţiganiada*, în care găsim un ascuţit spirit critic în plan social; sub acest raport, el dovedeşte nu numai influenţa gânditorilor de limbă germană, ci şi a marilor gânditori francezi, Montesquieu, Voltaire şi Rousseau (de la acesta din urmă preluând ideea contractului social şi a dreptului poporului la răscoală în caz de nedreptate).

Între filosofii maghiari din Transilvania din epoca Luminilor trebuie amintite numele lui Samuil Köteles, adept al filosofiei kantiene şi autor al unui manual de logică, apoi, în ordine cronologică, numele lui Carol Péterfi, autorul unei istorii a filosofiei, publicată postum. Între învăţaţii iluminişti saşi, pentru activitatea lui în domeniul filosofiei de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, este de reţinut numele lui Michael Hissmann, de asemenea, un mare admirator al filosofiei germane.

În Principatele Române, opţiunea pentru operele gânditorilor francezi a fost afirmată mai întâi în Academiile de limbă greacă, de la Bucureşti şi Iaşi; cu deosebire sunt folosite în activitatea didactică lucrările filosofilor Condillac şi Destutt de Tracy, autori preluaţi şi în şcolile naţionale de la Bucureşti şi Iaşi, o dată cu întemeierea lor. *Logica* lui Condilac era tradusă în 1801, în greceşte de învăţatul grec Daniil Philippide, la şcoala naţională de la „Sf.Sava", dascălul ardelean Ladislau Erdeli (român de fel, ardelean) predând

un curs de filosofie în limba română, având la bază această lucrare, pe care, de asemenea, o prelucrează I.Heliade Rădulescu. În Moldova, aceeaşi operă, ca şi alte lucrări ale lui Condillac, intrau în preocupările unui cărturar din rândurile marilor boieri, Nicolae Rosetti-Roznovanu.

Dar orientarea spre cultura franceză nu este nici aici, în Principate, unilaterală, deoarece constatăm un vizibil interes şi pentru unii mari filosofi germani. Este vorba în primul rând de încercarea lui Gh.Lazăr de a introduce în cultura română opera lui Kant, el făcând în şcoala de la „Sf.Sava" un curs de filosofie, având la bază această operă. Chiar dacă tradiţia culturii franceze se dovedea mult mai puternică, colegii lui Gh.Lazăr de la „Sf.Sava" preferând în continuare operele autorilor francezi, încercarea lui Gh.Lazăr rămâne un act plin de semnificaţii în cultura română.

Spre un filosof german s-a îndreptat şi atenţia unui alt dascăl de la „Sf.Sava", Eufrosin Poteca, cel care traducea şi tipărea în 1829, în scopuri didactice, o cunoscută lucrare a filosofului german, I.G.Heineke (sau Heineccius), sub titlul *Filosofia cuvântului şi a năravurilor adecă Loghica şi Itica elementare*. Filosoful german era un discipol al lui Chr.Wolf şi opţiunea cărturarului pentru opera cu profil raţionalist a filosofului german este cu atât mai semnificativă cu cât, altfel, el rămânea, în acelaşi timp, un admirator al culturii franceze, dovedindu-se şi un harnic traducător de lucrări franceze.

O notă de originalitate pe linia preocupărilor pentru „filosofia moralnică" constatăm în cursurile libere sau în cuvântările publice ţinute de acest cărturar în deceniul al III-lea, unele dintre ele fiind întrunite de autor în cărticica, semnificativ intitulată, *Cuvinte panighirice şi moralnice*, tipărită la Bucureşti în 1826. Aici, dascălul de la „Sf.Sava", face apologia „Luminilor", propune reforme politice şi sociale, dintre ele mai înaintate ale timpului. Pe aceeaşi linie, se înscriu în Moldova, în deceniul III, preocupările lui Ionică Tăutu, concretizate în pamflete, fragmente sau concepte de scrieri ş.a., care adunate la un loc oferă imaginea unei opere de gândire social-politică a unui autentic gânditor politic de factură iluministă. Să adăugăm aici că domeniului filosofiei aparţin şi traducerile efectuate de Dinicu Golescu, din greceşte, din opera lui Neofit Vamva (1826).

Spre deosebire de Principate, în Transilvania rămâne predominant contactul cu filosofia germană, cu criticismul lui Kant şi raţionalismul lui Christian Wolf, dar şi aici influenţele însemnează adaptări la condiţiile proprii de dezvoltare. Pe această linie se înscriu, în perioada premergătoare revoluţiei de la 1848, preocupările lui Simion Bărnuţiu sau ale lui Aug.Tr.Laurian pentru opera filosofului german W.Krug, discipol al lui Kant.

Sensul traducerilor în limba română din lucrările filosofilor străini – fie ei francezi sau germani –, este acela al „luminării" neamului, al renaşterii sale. Pentru E.Poteca, dascălul de filosofie de la „Sf.Sava", cum afirmă el, „scopul filosofiei este fericirea omenirei pre pământ", iar pentru alt dascăl, S.Marcovici, rostul filosofiei este să ne îndemne „prin pilde istoriceşti netăgăduite, a ne iubi patria şi a ne jertfi pentru dânsa". Rostul social şi

politic dat filosofiei de un E.Poteca în anii 1825-1828, când el transformă lecţiile sale de filosofie în chemări patriotice la „luminare" şi „renaştere", este acelaşi pe care îl conferă filosofiei, ani de zile mai târziu, în perioada imediat premergătoare revoluţiei de la 1848, noul dascăl de filosofie de la „Sf.Sava", Aug.Tr.Laurian, care publică în anii 1846 şi 1847, pentru elevii săi, traduceri după manualele lui Krug şi Delavigne.

VI.3.8. Ca şi la alte popoare, *literatura beletristică* a jucat un rol foarte important în ceea ce priveşte afirmarea trăsăturilor specifice ale comunităţii naţionale.

În epoca Luminilor - de altfel, ca în toate domeniile culturii – distingem două etape: o primă etapă, dominată de traduceri din literatura occidentală, şi o a doua etapă în care, pe lângă traduceri încep să apară şi lucrări originale. O asemenea categorisire are în vedere, bineînţeles, o judecată de ansamblu asupra literaturii, pentru că, altfel, în unele sfere ale acesteia – aşa cum este cazul poeziei -, de creaţii originale putem vorbi în paralel cu fenomenul traducerilor. În procesul edificării literaturii române moderne, esenţială va fi această a doua etapă, care încorporează fenomenul elaborării lucrărilor originale; desigur, ne aflăm în această epocă, sub acest al doilea aspect, într-o fază de început, dar care este cu atât mai semnificativă.

Deşi fenomenul traducerilor – esenţial pentru cultivarea şi triumful limbii naţionale – cum am subliniat, are o pondere însemnată în epoca Luminilor, în ansamblul său, literatura constituie totuşi, după istoriografie, al doilea domeniu important în care constatăm efortul de originalitate. Cu alte cuvinte, pe lângă numeroasele traduceri – romane şi piese de teatru, mai ales – găsim, în această epocă, şi opere sau încercări literare originale: în domeniul poeziei, cu tematică lirică – sentimentală, istorică şi socială, şi al prozei etc.

În domeniul poeziei, în ordine cronologică, trebuie menţionat Ienăchiţă Văcărescu, spirit enciclopedic, la fel de important, cum am văzut, în calitate de istoric şi filolog. Cunoscut pentru lirica lui sentimentală, ca şi pentru cunoscutul său testament literar, în versuri, adresat urmaşilor, Ienăchiţă Văcărescu a deschis în poezia română calea altor creatori - poeţi, cu acelaşi nume: fiii săi, Alecu şi Nicolae Văcărescu; mai apoi, Iancu Văcărescu, acesta din urmă afirmându-se mai ales într-un interval de timp depăşind epoca Luminilor.

Dintr-o altă familie ilustră de mari boieri – a Cantacuzinilor - se afirmă ca poet în Ţara Românească, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, Ioan Cantacuzino.

Cel mai reprezentativ pentru spiritul Luminilor, în Ţara Românească, este însă Barbu Paris Mumuleanu, a cărui creaţie se plasează în deceniul al III-lea din secolul al XIX-lea, volumele sale, *Poezie nouă*, din 1820, şi mai ales *Caracteruri*, din 1825, de factură patriotică şi moralizatoare, fac din el o figură reprezentativă a iluminismului din Principatele Române, tipică mai ales pentru generaţia contemporanilor lui Tudor Vladimirescu.

Pe linia spiritului critic promovat de Mumuleanu se va înscrie, ulterior, creaţia poetică de factură patriotică a lui Vasile Cârlova – acesta,

încadrându-se, cronologic, în epoca Luminilor -, a lui Iancu Văcărescu, amintit înainte, a lui Gr.Alexandrescu, Heliade Rădulescu ş.a.

În Moldova, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, acest gen literar este reprezentat de Gh.Asachi, cu versurile sale de factură istorică, şi mai ales de creaţia lui Costache Conachi, cu tematică sentimentală, dar şi cu evidente conotaţii social-politice, în spirit iluminist. Un loc important ocupă, în Moldova, poezia cu tematica istorică contemporană, aparţinând cunoscutului traducător de literatură franceză, Al.Beldiman. Acesta este autorul cunoscutei lucrări *Tragodia*, o remarcabilă relatare în versuri a mişcării eteriste din Moldova, pe care o condamnă cu virulenţă; este o lucrare care are, fireşte, şi o valoare istoriografică. Din aceeaşi serie cu tematică istorică contemporană face parte şi satira în versuri elaborată de Vasile Pogor-Tatăl, *Vedenie ce au văzut un schimnic Varlaam de la mănăstirea Secul din Moldova*.

Proza literară propriu-zisă din epoca Luminilor – dacă excludem din această categorie lucrările de istoriografie pe care le tratăm separat şi în care putem găsi pagini de autentică valoare literară - este reprezentată în primul rând de cunoscută lucrare a lui Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*, lucrare tipărită la Buda în 1826, la capătul călătoriei în mai multe ţări din centrul şi vestul Europei. Ca şi opera în versuri a contemporanului său, B.P.Mumuleanu, această scriere îşi păstrează actualitatea nu atât prin valoarea sa estetică, cât prin valoarea ei social-politică, de izvor pentru cunoaşterea istoriei ideilor din epoca Luminilor.

Sfârşitului acestei epoci aparţin şi unele texte literare având ca autor pe Iordache Golescu, fratele celui dintâi, şi el unul dintre marii boieri cu rosturi importante nu numai în viaţa culturală, ci şi în viaţa politică a epocii. Cunoscut, în primul rând, ca autor al gramaticii publicată mai târziu, de care am amintit, acesta a elaborat o serie de scrieri cu conţinut istoric, privind sfârşitul domniilor fanariote, dar mai ales unele scrieri literare satirice, vizând epoca domnilor pământene (*Barbu Văcărescu*, *vânzătorul ţării*; *Starea Ţării Româneşti pe vremea pământenilor*). Este şi autor al unor *Pilde*, de factură moralizatoare, rămase şi ele în manuscris, cu o anumită valoare, mai ales din punct de vedere al istoriei gândirii social-politice.

În sfera prozei literare – în acelaşi timp în sfera gândirii politice propriu zise – trebuie să încadrăm un gen special cultivat în Principate, mai ales după 1821, anume pamfletul politic. Este genul reprezentat în toată amploarea sa de iluministul moldovean, I.Tăutu. Scrieri precum *Strigare norodului Moldavii către boierii pribegiţi şi către Mitropolit*, sau alte pamflete ale lui I.Tăutu au o autentică valoare literară, pe lângă valoarea lor ca texte de gândire social-politică.

În aceeaşi serie de scrieri cu conţinut social-politic, elaborate în spirit polemic, merită să fie amintite aici numeroasele scrieri anonime din anii 1821-1822, de genul *Cugetului adevăratului român către fraţii săi români*, al altor apeluri la „unirea neamului„ din aceşti ani, la care ne-am referit şi în analiza vieţii social-politice.

În epoca de după 1830, pe linia idealului de emancipare politică şi socială se înscriu poeziile lui Vasile Cârlova şi Grigore Alexandrescu, Iancu Văcărescu, Dimitrie Bolintineanu, care amintesc contemporanilor de gloria strămoşească, fac elogiul noii oştiri naţionale, promovează ideea unirii şi a caracterului ineluxabil al progresului. „Anul 1840" este nu numai titlul poeziei, cu adânci semnificaţii, a lui Grigore Alexandrescu, ci şi anul apariţiei „Daciei literare" a lui M. Kogălniceanu, precum şi anul apariţiei nuvelei istorice *Alexandru Lăpuşneanu*, a lui C.Negrutzi; în general, este anul care marchează o nouă etapă în procesul afirmării literaturii noastre naţionale. Pe de altă parte, este anul mişcării revoluţionare condusă de Mitică Filipescu, premergând revoluţiei de la 1848, căci corespondenţa dintre cultură şi politică este deplină, ceea ce este cazul întregii epoci la care ne referim. Fabulele lui Grigore Alexandrescu, satirele lui Heliade, comediile lui Alecsandri, poeziile cu un pronunţat caracter social şi politic aparţinând lui Cezar Boliac marchează a largă deschidere a orizontului tematic şi a mesajului social-politic în literatura română, o literatură care îşi aduce contribuţia remarcabilă la procesul afirmării şi dezvoltării conştiinţei naţionale.

În Transilvania, cea mai de seamă operă literară, - de la sfârşit şi început de secol -, *Ţiganiada*, aparţine unui reprezentant de seamă al Şcolii Ardelene. Pe un fundal comico-satiric, autorul, I.Budai-Deleanu, critică instituţia monarhiei absolute, dar şi abuzurile nobilimii şi înaltului cler; el face apologia dreptului natural, este un critic virulent al moravurilor societăţii şi pledează pentru îndreptarea acestora în spiritul „Luminilor".

Pentru creaţia lor literară de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, mai sunt de reţinut: D.Ţichindeal, autor al unor fabule în proză, cu conţinut moralizator, *Filosoficeşti şi politiceşti prin fabule moralnice învăţături*, 1814; Vasile Aron, autor al unui poem, *Patimile şi moartea Domnului şi Mântuitorului nostru, Iisus Hristos*, 1805, inspirat de opera lui Klopstock; Ioan Barac, autor al unor scrieri cu caracter moralizator, de obicei prelucrări din literatura străină (*Istoria despre Arghir cel frumos şi despre Elena cea frumoasă*, *Pepelea Gâscariul* ş.a.).

Poezia patriotică din Transilvania premergătoare revoluţiei de la 1848 îşi găseşte un reprezentant de seamă în persoana lui Andrei Mureşanu (poezia *O privire de pe Carpaţi*, 1844, cu îndemnul unirii Principatelor). Desigur, pe lângă literatura română, s-a afirmat în Transilvania la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea, de asemenea, o literatură în limba maghiară, cu autori remarcabili: David Baróti Szabo, Avram Barcsay, Al.Bölöny Farkas, Mihail Syentivány, prozatorul Nicolae Josika (1794-1865), întemeietorul romanului istoric maghiar. Între scriitorii saşi, de limbă germană, sunt de reţinut, pentru operele lor: Iosef Marlin, Anton Kurtz, Maximilian Moltke (autorul poeziei, *Transilvania, ţară binecuvântată*, în care pledează pentru înţelegerea interetnică), Daniel Roth ş.a.

VI.4. **Ştiinţă şi popularizare ştiinţifică**

Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, în domeniul unor ştiinţe ca matematica, geografia, medicina ş.a. este vorba, de asemenea, de începuturi, legate mai ales de traduceri sau prelucrări după operele unor autori străini, destinate, de obicei, a servi ca manuale şcolare.

Astfel, în domeniul *matematicii*, se tipăreşte, la Iaşi, în 1795, un manual intitulat *Elemente aritmetice arătate fireşti*, o prelucrare realizată de învăţatul episcop Amfilohie al Hotinului, după opera italianului Alessandro Conti. În Ţara Românească, Gh.Lazăr redactează manuale de aritmetică şi trigonometrie, după lucrările învăţatului german Chr. Wolf, din păcate, rămase în manuscris; în schimb, în Moldova, cursurile de algebră, geometrie şi trigonometrie, traduse de Gh.Asachi în româneşte după opera matematicianului francez Bézout, vor vedea, peste ani, lumina tiparului (*Elemente de matematici*, 3 volume, 1836-1838). După Gh.Lazăr, la Bucureşti, predarea matematicii la „Sf.Sava" va fi făcută de I.Heliade Rădulescu, pe baza traducerilor din opera matematicianului francez Francoeur, cursuri rămase, de asemenea, în manuscris. Tot din autori francezi avea să se inspire în predarea acestei discipline la „Sf.Sava", după 1832, Petrache Poenaru.

În domeniul *geografiei*, prima lucrare în limba română, apărută la Iaşi în 1795, sub titlul *De obşte gheografie*, este o prelucrare realizată de acelaşi episcop, Amfilohie al Hotinului, după opera învăţatului francez Claude Bouffier.

Într-un alt important domeniu ştiinţific, *al medicinei*, sunt de remarcat o serie de lucrări în Principatele dunărene, în intervalul de la sfârşitul epocii Luminilor, aparţinând doctorilor Ştefan Piscupescu şi Constantin Caracaş – doi dintre primii medici din seria celor care vor funcţiona în Ţara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Primul este autorul lucrării *Oglinda sănătăţii şi a frumuseţii*, apărută în 1829, al doilea este autorul lucrării *Topografia Ţării Româneşti*, publicată postum, în 1830, în greceşte. Sunt lucrări care relevă, în prefeţe, ca şi în textul propriu-zis, interesante idei social-politice, comentate în strânsă legătură cu problemele de medicină.

În Transilvania, trebuie remarcată activitatea doctorului I.Piuariu-Molnar (1749-1815), reputat oculist, autor al primei lucrări ştiinţifice în domeniul medicinei, scrisă de un român (*Paraenesis*). Figură enciclopedică, el este în acelaşi timp, cum am remarcat, unul dintre fruntaşii mişcării naţionale a românilor transilvăneni. Tot aici, doctorul Vasile Pop este autorul primei scrieri în limba română despre efectele terapeutice ale apelor minerale (*Despre apele minerale de la Arpătac, Bodoc şi Covasna*, 1821).

Afirmarea medicinei ca ştiinţă în deceniul al IV-lea este atestată într-o anumită măsură, de înfiinţarea, în 1833, a *Societăţii de medici şi naturalişti*, din Iaşi, condusă de doctorul Iacob Cihac (autor al unei *Istorii naturale*, din

1837), în cadrul căreia activează şi doctorul Constantin Vârnav, cel care înfiinţează, în 1844, gazeta „Povăţuitorul sănătăţii şi economiei". O contribuţie apreciabilă la afirmarea medicinei în această epocă revine doctorului muntean N.Cretzulescu, autor al unui *Manual de anatomie* din 1843. Tot în acest interval de timp se fac cunoscuţi, în Moldova, doctorul Gh.Cuciureanu, în Transilvania, doctorii Vasilie Popp şi P.Vasici, acesta din urmă autor a numeroase lucrări de medicină.

În domeniul *dreptului* sunt de amintit aici cele trei legiuiri apărute la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea: *Pravilniceasca Condică* a lui Al.Ipsilanti, din 1780, în Ţara Românească; *Codul lui Scarlat Calimach*, din 1817, în Moldova; *Legiuirea lui I.Caragea*, din 1818, în Ţara Românească. Sunt acte legislative elaborate în contextul unei anumite evoluţii istorice, care se înscriu pe linia unei oarecare tendinţe de modernizare şi sunt racolate, sub unele aspecte, la spiritul timpului (dacă ne referim, de pildă, la doctrina absolutismului luminat). La cea mai importantă dintre aceste opere juridice, *Codul Calimach*, şi-au adus contribuţia doi cunoscuţi pravilişti moldoveni, vizibil influenţaţi de ideologia „Luminilor": Andronache Donici şi Christian Flechtenmacher. Cel dintâi este autorul unui *Manual de legi* care constituie prima operă juridică în limba română, tipărit în 1814, cu ajutorul mitropolitului Veniamin Costachi. Al doilea, Chr.Flechtenmacher, este juristul care deschide pentru prima dată un curs de drept în limba română în Moldova, în 1830, apoi, peste câţiva ani, la Academia Mihăileană; totodată, el va traduce *Codul Calimach* din limba greacă în limba română.

Într-un alt domeniu, al *ştiinţelor economice*, ca şi în alte domenii la care ne-am referit, nu este vorba de lucrări originale, mai ales de lucrări cu o anumită perspectivă teoretică, ci de lucrări de îndrumare economică şi popularizare ştiinţifică pe linia unor necesităţi curente. În Transilvania, de pildă, doctorul I.Piuariu-Molnar, publică la Viena, în 1785, lucrarea *Economia stupilor*, reeditată, în 1808. O lucrare de acest gen, o broşură anonimă, cu titlul *Oarecari secreturi ale lucrării pământului*, era tipărită la Bucureşti, în 1796 (probabil, o traducere). Trebuie menţionat că preocupări mai importante îşi fac loc în presa vremii, mai ales în perioada premergătoare revoluţiei de la 1848. În „Propăşirea" din 1844, întemeiată de M.Kogălniceanu, I.Ionescu de la Brad publică studiul său, *Îmbunătăţiri în agricultura noastră*, în care, printre altele, preconizează necesitatea înfiinţării unui institut agronomic şi a unei ferme-model; tot aici, I.Ghica, care deschide la Academia Mihăileană cursul său de economie politică, îşi expune opiniile privind măsurile necesare pentru îmbunătăţirea agriculturii. Preocupări asemănătoare mărturisesc şi diferitele articole publicate în Moldova de A.Vinkler sau în Transilvania de G.Barițiu. Sunt de reţinut şi preocupările lui Ion Ghica sau I.Ionescu de la Brad în privinţa industriei, ei

afirmându-se ca adepți ai liberalismului economic. Trebuie adăugat aici şi numele lui N.Suțu, autor al lucrării, *Privire asupra situației industriale a Moldovei*, publicată în 1838. Aspecte teoretice ale comerțului, cu o insistență remarcabilă asupra legăturilor economice dintre Țările Române, fac obiectul articolelor lui G.Bariţiu publicate în „Gazeta Transilvaniei", după cum ideea necesității unei industrii moderne în Transilvania are pe acelaşi printre susținătorii săi.

În planul diferitelor domenii ale ştiinței, notabile au fost unele realizări din Transilvania aparținând erudiților de limbă maghiară sau germană. Astfel, în domeniul matematicii, remarcabilă a fost activitatea lui Farcaş Bolyai, profesor la Colegiul reformat din Târgu Mureş, Ioan Bolyai (acesta, între altele, autorul unei enciclopedii ştiințifice, *Doctrina fericirii*, în limba maghiară), Sipos Pál ş.a. În domeniul chimiei: Franciscк Nyulas; al mineralogiei: Franciscк Benkö (*Mineralogia maghiară*, 1786; *Geografia maghiară*, 1801–1802), precum şi învățatul sas de la Sibiu, I.Fichtel. În domeniul botanicii: I.Chr.G.Baumgarten, autorul primei sinteze asupra florei Transilvaniei, în 4 volume (1816-1846). De asemenea, sunt de remarcat şi realizările în domeniul gândirii economice: Ladislau Kövary (*Statistica Transilvaniei*, în limba maghiară, 1847), Mihai Szentiváni, S.Brassai ş.a.

Trebuie menționat, în încheierea acestui capitol, că dezvoltarea diferitelor domenii ale ştiințelor exacte şi cu caracter practic a fost legată - în epoca la care ne referim – de sfera disciplinelor cu profil umanist, punctul de interferență constituindu-l un acelaşi obiectiv al cărturarilor, de o formație sau alta, şi anume: înlăturarea ignoranței, luminarea păturilor largi ale societății şi, o dată cu acestea, ridicarea lor morală şi politică. Nu întâmplător, cum am arătat, o bună parte a operei de luminare a celor mulți, începând din 1829, se realizează prin intermediul presei, prin numeroasele articole de popularizare ştiințifică, prin rubricile permanente ale periodicelor dedicate progresului agriculturii, industriei şi comerțului şi, o dată cu ele, descoperirilor ştiințifice de pretutindeni, explicării fenomenelor naturii şi cunoaşterii „universului".

Caracteristică pentru această fază în evoluția diferitelor domenii ştiințifice, la care ne-am referit, dacă nu fundamentarea acestor ştiințe prin contribuții româneşti de mare exegeză şi originalitate, a fost străduința de a consacra cele mai multe dintre ele ca discipline în învățământul superior în limba națională şi, totodată, de a asigura dezvoltarea lor viitoare prin formarea primelor serii de specialişti în înțelesul modern al cuvântului. Ca şi în domeniul ştiințelor umaniste, un rol important au avut în această privință studiile efectuate de tinerii români în străinătate, în Franța în primul rând, ele devenind, mai ales după 1830, un factor important în procesul formării culturii române moderne, de care nu se poate face abstracție.

BIBLIOGRAFIE

Introducere. Problematica formării naţiunii române

Pentru cadrul general al formării naţiunilor europene: Serge Berstein, Pierre Milza, **Istoria Europei.** Vol.IV. **Naţionalismele şi concertul european. Secolul XIX (1815-1819),** trad., Iaşi, 1998; Guy Heraud, **L'Europe des Ethnies,** Paris, 1963; Guy Hermet, **Istoria naţiunilor şi a naţionalismului în Europa,** trad., Iaşi, 1997; Camil Mureşan, **Evoluţia naţionalităţilor,** Cluj-Napoca, 1996; P. Vergnaud, **L'idée de la nationalité et de la libre disposition des peuples dans ses raports avec l'idée de l'état**, Paris, 1955.

Pentru procesul formării naţiunii române, dintre lucrările mai vechi: N. Iorga, **Dezvoltarea ideii unităţii politice la români**, Bucureşti, 1915; *Idem*, **Origine et développement de l'idée nationale surtout dans le monde oriental,** Bucureşti, 1934; A.D. Xenopol, **Despre naţionalism**, Iaşi, 1908.

Dintre lucrările relativ mai noi, din ultimele decenii: N. Bocşan, **Ideea de naţiune la românii din Transilvania şi Banat**, Cluj-Napoca, 1997; *Idem*, **Opţiuni sociale şi demografice în procesul constituirii solidarităţii naţionale moderne. 1821-1848,** în vol. „Naţiunea română", coord .Şt. Ştefănescu, Bucureşti, 1984; V. Cândea, **Les lumières et la naissance de la concience nationale chez les Roumains,** în „Les lumières et la formation de la concience nationale chez les peuples de sud-est européen", Bucarest, 1970; V. Netea, **Conştiinţa originii comune şi a unităţii naţionale în istoria poporului român**, Bucureşti, 1980; David Prodan, **Supplex Libellus Valachorum. Din istoria naţiunii române***, Bucureşti, 1984; Şt. Pascu, **Formarea naţiunii române şi a statului naţional unitar român,** Bucureşti, 1974; P. Teodor, **Iluminism şi naţiune***, în vol. „Naţiunea română", Bucureşti, 1984.

Lucrări de sinteză

Dintre sintezele mai vechi privind perioada 1774-1848, rămân de consultat: N. Iorga, **Istoria Românilor**, vol.VII - IX, Bucureşti, 1938; *Idem*, **Istoria românilor prin călători**, Bucureşti, 1981; A.D. Xenopol, **Istoria românilor din Dacia Traiană**, vol.VIII-XII, Bucureşti, 1930. Numai pentru

* Lucrările marcate cu asterisc sunt cu precădere recomandate atenţiei studenţilor.

unele aspecte îşi păstrează valoarea şi tratatul de **Istoria României**, vol.III-IV, Bucureşti, 1964.

Dintre lucrările destinate studenţilor, apărute în ultima vreme: Gh. Platon**, Istoria modernă a României**, Bucureşti, 1995; Gh. Platon şi colab., **Cum s-a înfăptuit România modernă,** Iaşi, 1993; G.D. Iscru, **Istoria modernă a României**, ed. a II a, vol.I, Bucureşti, 1996.

Dintre sintezele de dată relativ recentă asupra perioadei: N. Djuvara, **Între Orient şi Occident. Ţările Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea**,Bucureşti,1994;K.Hitchins,**Românii. 1774-1866**, Bucureşti, 1996.

Antologii cu valoroase studii de profil pentru epoca în discuţie: D. Berindei, **Românii şi Europa în perioadele premodernă şi modernă**, Bucureşti, 1997; Gh. Platon, **De la constituirea naţiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă**, vol.I, Iaşi, 1995, vol.II, 1998.

Sinteze vizând anumite aspecte ale epocii sau numai unele provincii istorice: D. Berindei, **Diplomaţia românească modernă. 1821-1877**, Bucureşti, 1995; A. Iordache, **Principatele Române în epoca modernă,** vol.I, Bucureşti, 1996; vol.II, 1998; A. Iordache, Ap. Stan, **Apărarea autonomiei Principatelor Române. 1821-1859**, Bucureşti, 1987; Ap. Stan, **Protectoratul Rusiei asupra Principatelor Române. 1774-1856,** Bucureşti, 1999; V. Şotropa, **Proiectele de constituţie, programele de reformă şi petiţiile de drepturi din Ţările Române**, Bucureşti, 1976.

Capitolul I. Principatele Române la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea (1774-1821)

În afara unor sinteze citate, pentru statutul politic internaţional al Principatelor Române din această perioadă: L. Boicu, **Principatele Române în raporturile politice internaţionale. Secolul al XVIII-lea,** Iaşi, 1986; M. Dumitrescu, **Politica lui Napoleon faţă de ţările române,** Bucureşti, f. an [1924]; Vlad Georgescu, **Ideile politice şi iluminismul în Principatele Române. 1750-1831**[*], Bucureşti, 1972; *Idem*, **Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines. 1769-1830,** Bucarest, 1970; Germaine Lebel, **La France et les Principautés Danubiennes,** Paris, 1955; A. Oţetea, **Contribution à la question d'Orient,** Bucureşti, 1930 (ed.rom., în „Scrieri istorice alese", Cluj-Napoca, 1980).

De asemenea, în afara lucrărilor de sinteză citate, în mod special pentru influenţa franceză asupra spiritului public: P. Eliade, **De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie,** Paris, 1998 (ed.rom., **Influenţa franceză asupra spiritului public în România,** Bucureşti, 1982); N. Iorga, **La Révolution Française et le sud-est de l'Europe**, ediţie Al. Zub, Iaşi, 1989; **Sud-Estul European în vremea Revoluţiei Franceze. Stări de spirit, reacţii, confluenţe,** coord. Al. Duţu, Bucureşti, 1994; Al. Zub, **La sfârşit de ciclu. Despre impactul Révoluţiei franceze**, Iaşi, 1994; *Idem*, **La Revolution française et les Roumains,** Iaşi, 1989.

Capitolul II. Principatele Române de la 1821 la 1829

În ceea ce priveşte documentarea, rămân indispensabile următoarele colecţii sau volume de documente şi izvoare narative: **Documente privind istoria României. Răscoala din 1821**, vol.I-V, Bucureşti, 1959-1962; Hurmuzaki, **Documente, Seria nouă**, vol.III. **Solidaritatea românilor din Transilvania cu mişcarea lui Tudor Vladimirescu**, Bucureşti, 1967; Hurmuzaki, **Documente**, Serie veche, vol.X, Bucureşti, 1902; **Revoluţia din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe**, Bucureşti, 1980; Emil Vârtosu, **1821. Date şi fapte noi**, Bucureşti, 1932; N. Iorga, **Izvoare contimporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu**, Bucureşti, 1932.

Monografii pentru 1821 şi Tudor Vladimirescu, dintre lucrările mai vechi, în afara analizelor din sintezele citate: C. D. Aricescu, **Istoria revoluţiunii române din 1821**, Bucureşti, 1871 (cea mai veche monografie dedicată revoluţiei); N. Iorga, **Un apărător al săracilor. Domnul Tudor din Vladimiri**, Bucureşti, 1930; I. C. Filitti, **Tudor Vladimirescu (Rostul răscoalei sale),** Bucureşti, 1937.

Dintre monografiile din perioada postbelică: A. Oţetea, **Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă în ţările româneşti. 1821-1822**, Bucureşti, 1945; *Idem*, **Tudor Vladimirescu şi revoluţia din 1821**, Bucureşti, 1971; Mircea T. Radu, **1821. Tudor Vladimirescu şi revoluţia din Ţara Românească**, Craiova, 1978; D.Berindei, **Revoluţia română din 1821**[*], Bucureşti, 1991; G. D. Iscru, **Revoluţia din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu**, ed. a III a, Bucureşti, 2000. Pentru orientarea domnilor studenţi, pe lângă subcapitolul corespunzător din acest curs în mod special recomandăm monografia citată a acad. Dan Berindei.

Pentru frământările din epoca domniilor pământene: I.C.Filitti, **Frământările politice şi sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828**, Bucureşti, 1932; D.V. Barnovschi, **Originile democraţiei române. „Cărvunarii". Constituţia Moldovei de la 1822**, Iaşi, 1922; Ionică Tăutu, **Scrieri social-politice**, ed. E.Vârtosu, Bucureşti, 1974.

Capitolul III. Principatele Române de la 1829 la 1848

Pentru ansamblul acestui interval de timp rămân fundamentale lucrările lui I.C. Filitti: **Principatele Române de la 1828 la 1834**, Bucureşti, 1934; **Domniile române sub Regulamentul Organic. 1834-1848**, Bucureşti, 1915; A. Oţetea, **Geneza Regulamentului Organic**, în „Scrieri istorice alese", Bucureşti, 1980.

De asemenea, pentru domniile regulamentare: G. Bibescu**, Domnia lui Bibescu. Corespondenţă şi acte**, vol.I-II, Bucureşti, 1893-1894 (trad. din franceză de B. Florescu); D. Ciurea, **Moldova sub domnia lui Mihail Sturdza**, Iaşi, 1947.

Pentru mişcările politice din perioada premergătoare revoluţiei de la 1848: C. Bodea, **Lupta românilor pentru unitatea naţională. 1834-1849**[*], Bucureşti, 1967; P.P. Panaitescu, **Planurile lui I. Câmpineanu pentru**

unitatea naţională a Românilor, Cluj, 1924; G.Zane**, Mişcarea revoluţionară din 1840**, în vol. „Studii", Bucureşti, 1980; C. Vlăduţ, **I. Câmpineanu**, Bucureşti, 1973.

Pentru documentare asupra epocii rămân de consultat câteva volume din colecţia **Hurmuzaki**, mai ales vol.XVII.

Capitolul IV. Transilvania şi alte provincii româneşti aflate sub stăpâniri străine (1784-1848)

Pentru mişcarea naţională din Transilvania de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, ca şi pentru analiza situaţiei ţărănimii române, fundamentale rămân lucrările istoricului D.Prodan: în primul rând, lucrarea citată despre **Supplex Libellus Valachorum;** apoi, **Problema iobăgiei în Transilvania. 1700-1848**, Bucureşti, 1989; **Răscoala lui Horea**, vol.I-II, Bucureşti, 1984. Pentru evoluţia mişcării naţionale româneşti până la 1848, deosebit de importantă este lucrarea lui L. Gyémant, **Mişcarea naţională a românilor din Transilvania. 1790-1848**[*], Bucureşti, 1986; dintre lucrările mai vechi, G. Bariţiu, **Părţi alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani**, t.I, 1889.

Pentru alte aspecte ale istoriei românilor transilvăneni, dintre lucrările de dată recentă: M. Bernath, **Habsburgii şi începuturile formării naţiunii române**, Cluj-Napoca, 1994; T. Nicoară, **Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală şi mentalităţi colective**, Cluj-Napoca, 1997; S. Mitu**, Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni**, Bucureşti, 1997.

Pentru istoria românilor din alte provincii: I. Nistor, **Istoria Bucovinei**, Bucureşti, 1991; M. Iacobescu, **Din istoria Bucovinei**[*], vol.I, Bucureşti, 1991. De asemenea, N. Ciachir, **Din istoria Bucovinei (1775-1944)**, Bucureşti, 1993; A. Boldur, **Istoria Basarabiei**, Bucureşti, 1992; I. Nistor, **Istoria Basarabiei**, Bucureşti, 1991; **Istoria Basarabiei de la începuturi până la 1998**, ed. a II a, Bucureşti, 1998; de asemenea, N. Ciachir, **Basarabia sub ocupaţie ţaristă**, Bucureşti, 1993; Gh. Zbuchea, **O istorie a românilor din Peninsula Balcanică. Secolul XVIII-XX**, Bucureşti, 1999.

Capitolul V. Revoluţia de la 1848 în Ţările Române

Sub raport documentar sunt indispensabile colecţiile: **Anul 1848 în Principatele Române**, vol. I-VI, Bucureşti, 1902-1910; C.Bodea, **1848 la români. O istorie în date şi mărturii**, vol.I-II, Bucureşti, 1982; vol.III, 1998; **Documente privind revoluţia de la 1848 în Ţările Române. C. Transilvania.** I-V**,** Bucureşti, 1977-1992; Silviu Dragomir, **Studii şi documente privitoare la revoluţia românilor din Transilvania în anii 1848-1849,** vol.V, Cluj, 1946; I. Varta, **Revoluţia de la 1848. Documente inedite din arhivele ruseşti,** Chişinău, 1998.

Pentru analiza cauzelor şi premiselor revoluţiei de la 1848: Gh. Platon, **Geneza revoluţiei române de la 1848**, Iaşi, 1980. În seria monografiilor şi a antologiilor de studii de referinţă din ultimul timp: D. Berindei, **Revoluţia română din 1848-1849**, Cluj-Napoca, 1997; Idem, **La Révolution Roumaine de 1848-1849**, Bucureşti, 1998; C.D. Iscru, **Revoluţia română din 1848-1849,**

ed.a II a, Bucureşti, 1997; Gh. Platon, **Moldova şi începuturile revoluţiei de la 1848**, Chişinău, 1993; Ap. Stan, **Revoluţia română de la 1848***, Bucureşti, 1992.

Cu privire specială la revoluţia românilor din Transilvania, liderii săi sau alte aspecte: S.Dragomir, **Avram Iancu**, Bucureşti, 1965; Liviu Maior, **1848-1849. Români şi unguri***, Bucureşti, 1998; G.Neamţu, **Revoluţia românilor din Transilvania. 1848-1849,** Cluj-Napoca, 1996; I.D. Suciu, **Revoluţia de la 1848-1849 în Banat**, Bucureşti, 1968.

Pentru aspecte speciale în desfăşurarea revoluţiei: T.Bălan, **Activitatea refugiaţilor moldoveni în Bucovina la 1848**, Sibiu, 1944; K.Hitchins, **Ortodoxie şi naţionalitate. Andrei Şaguna şi românii din Transilvania. 1846-1873*,** Bucureşti, 1995; George E. Marica, **Ideologia generaţiei de la 1848 în Transilvania**, Bucureşti, 1968; Ap.Stan, **Revoluţia de la 1848 în Ţara Românească. Boieri şi ţărani**, Bucureşti, 1998.

Pentru raporturile revoluţionarilor români cu mişcarea democratică europeană: Olimpiu Boitoş, **Raporturile românilor cu Ledru-Rollin şi radicalii francezi în epoca revoluţiei de la 1848**, Bucureşti, 1940; J.Breazu, **Edgar Quinet et les Roumains**, Paris, 1927; Idem, **J.Michelet şi Românii. Studiu de literatură comparată**, Cluj, 1935; M.Bucur, **J. Michelet şi revoluţionarii români**, vol.I-II, Bucureşti, 1982; N.Isar, **Publicişti francezi şi cauza română. 1834-1859**, Bucureşti, 1991.

Pentru analiza unor personalităţi de la 1848 şi a operei lor, între altele: G. Zane, **N. Bălcescu. Opera, omul, epoca**, Bucureşti, 1975; N. Bălcescu, **Scrieri istorice, politice şi economice. 1848-1852**, ed. G. Zane şi Elena G. Zane, vol.I, Bucureşti, 1974; vol.II, Bucureşti, 1982; N.Bălcescu, **Opere. IV. Corespondenţă**, ed.G.Zane, Bucureşti, 1964; C.A. Rosetti, **Corespondenţă**, ed.M.Bucur, Bucureşti, 1980; G. Fotino, **Din vremea renaşterii naţionale a Ţări Româneşti. Boierii Goleşti**, vol.I-IV, Bucureşti, 1939.

Pentru o informare la zi privind interpretarea evenimentelor de la 1848 sunt de consultat şi o serie de studii apărute nu de mult în: „Revue roumaine d'histoire", nr.1-2/1988; „Analele Universităţii Spiru Haret", Istorie, nr.1/1998 ş.a

Capitolul VI. Cultură şi societate; de la iluminism la romantism (sfârşitul secolului al XVIII-lea – 1848)

Privind Biserica şi viaţa religioasă, între sinteze: N. Iorga, **Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor**, vol.I-II, Bucureşti, 1928; Mircea Păcurariu, **Istoria Bisericii Ortodoxe Române**, vol.II, Bucureşti, 1994. Pentru aspecte speciale privind istoria Bisericii: O. Bârlea, **Biserica Română Unită şi ecumenismul corifeilor Renaşterii culturale**, München, 1983; S. Dragomir, **Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII,** vol.I-II, Sibiu, 1920-1930; I. Lupaş, **Istoria bisericească a românilor ardeleni**, Cluj-Napoca,1995; M. Păcurariu, **Basarabia. Aspecte din istoria Bisericii şi a neamului românesc**, Iaşi, 1993; D.Radosav, **Sentimentul religios la români,** Cluj-Napoca, 1997.

Pentru iluminism – cultură – civilizație: N. Bocşan, **Contribuții la istoria iluminismului românesc**, Timişoara, 1986; A. Camariano-Cioran, **Spiritul revoluționar francez şi Voltaire în limba greacă şi română**, Bucureşti, 1946; Al. Duțu, **Coordonate ale culturii româneşti în secolul al XVIII-lea. 1700-1821***, Bucureşti, 1968; D.Ghişe, P. Teodor, **Fragmentarium iluminist**, Cluj, 1972; N. Iorga, **Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea**, vol.I-II, Bucureşti, 1969; N. Isar, **Principatele Române în epoca Luminilor. 1770-1830. Cultura, spiritul critic, geneza ideii naționale*,** Bucureşti, 1999; E. Lovinescu, **Istoria civilizației române moderne**, vol.I-III, Bucureşti, 1924-1925; D. Popovici, **La littérature roumaine à l'époque des Lumierès,** Sibiu, 1945; P. Teodor, **Interferențe iluministe europene*,** Cluj-Napoca, 1984.

Cu privire specială la ideologia Luminilor în Transilvania: L. Blaga, **Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea**, Bucureşti, 1966; I. Lungu, **Şcoala Ardeleană. Mişcarea ideologică națională iluministă**, Bucureşti, 1978.

Despre preromantism – romantism: Mircea Anghelescu, **Preromantismul românesc**, Bucureşti, 1971; Paul Cornea, **Originile romantismului românesc**, Bucureşti, 1972; D. Popovici, **Romantismul românesc**, Bucureşti, 1969; Elena Tacciu, **Romantismul românesc; un studiu al arhietipurilor**, Bucureşti, 1982.

Între monografiile privind personalitățile culturale şi publicații culturale de seamă: Mircea Anghelescu, **Ion Heliade Rădulescu**, Bucureşti, 1986; D.Popovici, **Ideologia literară a lui Ion Heliade Rădulescu**, Bucureşti, 1935; Maria Platon, **Dacia literară**, Iaşi, 1974.

Privind problematica învățământului şi cunoscuți oameni de şcoală, între altele: G. Bogdan-Duică, G. Popa-Lisseanu, **Viața şi opera lui Gh. Lazăr**, Bucureşti, 1924; A. Camariano-Cioran, **Academiile domneşti din Bucureşti şi Iaşi**, Bucureşti, 1971; N.C.Enescu, **Gh. Asachi, organizatorul şcolilor naționale din Moldova**, Bucureşti, 1962; N.Isar, **Şcoala națională de la „Sf. Sava" şi spiritul epocii. 1818-1859**, Bucureşti, 1994; Emilia St. Milicescu, **Gheorghe Lazăr**, Cluj-Napoca, 1932; G.Potra, **Petrache Poenaru, ctitor al învățământului în țara noastră**, Bucureşti, 1963.

În încheiere, precizăm că, dată fiind destinația lucrării de față, nu am trecut în această bibliografie numeroase studii şi articole – unele care ne aparțin – precum şi diverse alte surse documentare, pe care le-am utilizat în text. Vom trimite la toate acestea, cu siguranță, cu prilejul unei eventuale reeditări a textului de față, în forma unei lucrări ştiințifice, însoțită cu aparatul critic de rigoare.

Adăugăm că, din aceleaşi considerente vizând economia de spațiu tipografic, cum se observă, în această **Bibliografie,** am eliminat indicațiile privind editura.